104
11
2 weeks - 1 vol

C-11
S 10

32⁵⁰

31 fl. includes 16 of Parterres.
over 100

D E
KONINGLYCKE
HOVENIER

AANWYZENDE
De Middelen om Boomen, Bloemen en Kruiden te
Zaayen, planten, aen queeken en voort teelen.

Met Koninklijke Koperen Platen verciert.

Door D. H. CAUSE Schul:

Nooit voor deſe Gedrukt met Privilegie voor 15 Jaaren.

t' Amſterdam by MARCUS DOORNICK op de Vygendam.

THE OVEN

BY J. H. H. H.

Published by the Author, at the
Office of the Publisher, No. 10, N. Y. St.

London: D. H. H. H. H.

Printed by the Author, at the

London: D. H. H. H. H.

A A N
SYN DOORLUCHTIGE
H O O G H E I T
WILHEM HENRIK,

BY DER GRATIE GODES
PRINCE van ORANGE
en N A S S A U,

Grave van Catzenellebogen, Vyanden,
Dieft, Lingen, Meurs, Buuren, Leerdam, &c.
Marquis van der Veere en Vlissingen, Heere en Ba-
ron van Breda, der Stad Grave en Lande van Cuik,
Dieft, Grimbergen, Herftal, Cranendonk, War-
neston, Arlay, Noseroy, St. Vith, Daasburg, Po-
lanen, Willemftad, Niervaart, Yffelftein, St. Maar-
tens Dijk, Steenberg, Geertruidenberg, de hooge
en lage Swaluwen, Naaltwijk, &c. Erf-Burg-Gra-
ve van Antwerpen en Befançon, Erf-Maarschalk van
Holland, Gouverneur en Erf-Stadhouder van Gel-
derlandt, en Zutphen, Hollant en West-Vriellant;
Zeelant, Utrecht, en Over-Yffel, Capitein en Ad-
miraal-Generaal der Vereenigde Nederlanden, &c.

Wert dezen Koninklijken Hovenier met alle onder-
danigste Eerbiedigheit opgedragen

Door

Zijn doorluchtigste Hoogheits, &c.

Getrouwen en Dienstver-
plichten Dienaar,

MARCUS DOORNIK.

A

R E

R E G I S T E R

Van de

Namen der Bomen, Bloemen, en Kruiden,

In dit Boek begrepen.

A.		Boom der kuisheit	45	F.
Albezeijen	58	des levens	32	F Alangium	124
Aardbezeijen	167	des doots	33	Ferula	195
Aardrook	193	Boommaluwe	66	Filipendula	112
Abcelboom	24	uit Provence	67	Fluweelbloem	95
Abrikoos	18	Boontjes Holwortel	194	Fylireboom	43
Adderskruit	187	Braambezeijenboom	58		
Adonisbloem	134	Brasiliſche Peper	186		
Aface	213	Bremboom	36	G.	
Affodillen	135	Brionie	199	G Aliga	189
Afrikaanſche bloem	95	Bruinelle	133	Ganzerik	104
Agnus Caſtus	45	Bruinette	134	Ganzevoet	137
Agrimonie	205	Buksboom	49	Geitenblad	56
Ajuin	159	Butterbloemen	92	Gele Maluwe	27
Akkelceijen	93			Geneſta	204
Alantwortel	102	C.		Geneverboom	36
Alaternusboom	42	C Elasterboom	43	Gentiane	31
Alfsrank	220	Chalotten	160	Gladiolus	196
Alœ	175	Chriftus ogen	138	Glas kruit	37
Alſem	175	Chichoreiwortelen	164	Goud Genade	190
Amandelboom	16	Ciftusboom	46	Goutsbloemen	84
Ambroſia	212	Citroenboom	6	Watergoutsbloem	106
Ames	224	Colchicum	90	Granaatboom	107
Andoorn	215	Colutea	65	Gratiola	10
Anemones	58	Corona Imperialis	75	Grote Krok	84
Angelieren	93	Cypreſſeboom	30	Gugheilheil	10
Angelika	174			Guigheilheil	206
Anijs	172	D.		Gulde Appel	185
Appelboom	1	D Adelboom	70		
Appel der Liefde	185	Damaſtibloem	103	H.	
Arutusboom	39	Datura	127	H Agedoren	50
Artifokken	166	Denneboom	20	Handerjeskruit	121
Asperſien	167	Deurwas	218	Hanevoet	92
Averone	177	Dille	173	Hartgeſpan	213
Azedarachboom	41	Dipkadi	117	Haverſcheboom	23
		Diſel	118	Haviks kruit	221
B.		Donderbaart	189	Hazelwortel	197
B Alſem	150	Dotterbloem	107	Hazenoten	15
Balfiemappel	128	Dragon	157	Hedyſarum met ſchilden	122
Baſilikom.	185	wilde Dragon	202	Hermodaktelen	90
Bedſtro	181	Drakenbloet	192	Hertſtong	182
Berberis	52	Driebladen	181	Heul	31
Berenklaauw	142	Drieverwige Violetten	99	Hoeſblad	114
Berenöör	111	Duive kervel	193	Hoe langer hoe liever	220
Bergängeliere	95	Duivelsbeet	206	Holwortel	194
Berkeboom	24	Duizentblad	201	Boontjes Holwortel	194
Bernagie	153	Duizentkoorn	211	Hontskarſen	64
Bertram	202	Duizentſchoon	108	Hontſtant	116
wilde Bertram	202	Dulle kervel	222	Hontſtong	214
Bieslook	160			Huiſlook	169
Biet	147	E.		Hulſtboom	48
Bietwortelen	163	E lkeboom	20	Hyacinth	77
Bijlteskruit	112	Elzenboom	25	Hypokoorn	217
Byvoet	217	Endivic	149	Hyſoop	149
Bilzenkruit	222	Eppe	145		
Bingelkruit	187	Erten	169	I.	
Blaasnoot	38	Effcheboom	21	I Benboom	33
Bloem des lijdens	108	Ezelsmelk	197	Ipenboom	21
Bockeboom	22	Ezula	197	Ireas	85
Boeltjeskruit	205			Izerkruit	207
Boksbaart	186			Jakobskruit	200
Bonen	168			Jalappe	200

R E G I S T E R.

Jalappe	137
Jansbroot	39
Jasmyneboom	43
Jenetten	138
Jobs Tranen	309
Jodendoorn	51
Joriskruit	179
Juifroumark	152
Judasboom	40
Juifrouviole	103
Jujubenboom	41

K.

K Aeskruit	203
Kaizerskroon	75
Kalfsvoet	119
Kamillen	134
Kamperfoelie	56
Kapperboom	38
Kardemomboom	69
Kardinaalsbloem	96
Karoten	163
Kars	155
Karfeboom	13
Karwey	173
Kastanjeboom	19
Kattekruit	157
Kauwoerden	171
Keelekruit	56
Kervel	146
dulle Kervel	222
naalde Kervel	220
Keule	150
Kieuitsaieren	90
Kieuitsbloem	90
Klapperrozen	82
Klimop	55
Klokjes	105
Knoploek	159
Koegen	200
Kollobollen	82
Komkommers	170
Komijn	173
Kondrille	12
Konstantinopolitaanſche bloem	134
Kool	164
Koornbloemen	83
Koornrozen	83
Koriander	174
Kornoelieboom	19
Kreeftkruit	80
Krok	210
Kruisbeizenboom	59
Kruisbloem	140
Kruitje roer my niet	188

L.

L Ampſana	217
Lathyrus	124
Lavas	152
Lavendel	110
Lauwerboom	27
Leeuwebekken	123
Leuca	76
van den Dale	76
Leverkruit	181
Ligultrum	56
Lyfterbeizenboom	23
Limoenboom	6
Lindeboom	21
Lis	85
Lombartſche Linzen	65
Longkruit	203
Lotusboom	47

M.

M Aagdepalm	142
Madelieven	115
Mazbloem	76
Maanvioletten	100
Maertſche Violetten	98
Malrove	215
Maluwe	203
witte Maluwe	204
gele Maluwe	204
Mandragora	184
Mankopbloemen	81
Mansoor	197
Marienschoen	139
Marietren	104
Mariolein	152
Martelaarsbloemen	135
Marum	216
Maftboom	26
Maftikboom	35
Marer	180
Medika	130
Meloenen	170
Mispelboom	18
Moederkruit	180
Moerbeizenboom	12
Mollekruit	126
Moly	121
Mottenkruit	130
Munte	182
Muskari	117
Myrthusboom	29

N.

N Aalde Kervel	210
Nachtſchay	140
Narcifus	78
Nardus	125
Navelkruit	183
Nieswortel	113
Nigelle	125
Nipte	157
Noteboom	15
grote Noten	15
kleine Noten	15

O.

O Gentrooft	184
Okernoten	15
Oleanderboom	32
Olijfboom	20
Onzer Vrouwen Mantel	211
Oranjeboom	6
Ornithogalum	118
Offetong	153
Oyevaarsbek	132

P.

P Alm	49
Papenhout	35
Papenſchoen	139
Parey	160
Parrelkruit	133
Paffiebloem	108
Paffinaken	163
Patich	191
Patientie	193
Peen	163
gele Peen	163
witte Peen	163
rode Peen	163
Peetdoorn	50

A 3

Penningbloem	100
Penningkruit	223
Penſeen	99
Peonien	136
Peperboom	60
Peperwortel	162
Pereboom	3
Perſikboom	17
Perſikkruit	215
Phalangium	144
Pieterſclie	145
Pylhout	34
Pimpernoot	38
Pimpinele	154
Piftacieboom	72
Platanus	34
Pluimties	95
Poley	151
Pompoenen	171
Populierboom	24
Porcelein	158
Prangwortel	208
Pruimboom	13
Plarmica	202
Pyrethrum	202

Q.

Q Ualfterboom	23
Queboom	5
Quendel	181

R.

R Adijs	161
Spaanſche R adijs	161
Rakette	157
Rammelſten	161
Rapen	160
Rhaponticum	193
Ridderporen	124
Roemſche Netelen	223
Rozeboom	53
Rozemarijnboom	52
Rozewortel	191

S.

S Alade	154
Saffiaan	88
Salie	150
Salomonszegel	135
Salfa Parilla	195
Santorie	210
Saturei	150
Sauſleboom	52
Scabioſeſbloem	98
Scharley	151
Scheerling	222
Senegroen	210
Sint Jakobskruit	200
Sint Jansbroot	39
Sint Joriskruit	179
Silyrinchium	117
Skammonium	214
Skordium	193
Skorzonera	187
Sleutelbloemen	110
Smakboom	68
Smeerwortel	191
Sorbetboom	23
Spaanſche Radijs	161
Speerkruit	179
Spinagie	148
Splich	193
Sporkenhout	34
Springkruit	213

Stal.

R E G I S T E R.

Stalkruit	208	Veltajyn	118	Wilde Bertram	308
Standelkruit	120	Venkel	147	Wilde Dragon	302
Starrekruit	97	Venushair	179	Wijgeboom	25
Steenruit	179	Kam	210	Winde	195
Stenvioletteſt	100	Navel	183	Stekende Winde	195
Stokrozen	81	Spiegel	188	Wintergroen	113
Stokviolieren	301	Vijfvingerkruit	219	Winterwiele	103
Stryxaboorn	71	Vijgeboom	11	Witte Maluwe	204
Sukkerwortel	163	Vijgeboom	127	Wolfsmelk	358
Sumachboom	68	Vingerhoeden	106	Wolfswortel	143
Surkel	148	Violetten, verſchide ſoorten	98	Wollekruit	123
Swsluwwortel	212	Vidélkruit	131	Wonderbloem uit Peru	137
Synnauw	211	Vlaskruit	125	Wonderboom	116
Syringeboom	48	Vlierboom	27	Wortelen	163
		Vogelvoet	118	Wortel uit Pontus	193
		Voklaar	137		
T Amarindboom	70	Vreemde wilde Kers	131	Y.	
Tamarifchboom	67	Vrouwchair	179	Y Soop	149
Terpentijnboom	46	Uyen Spiegel	188	Yzerkruit	307
Thym	109		119	Z.	
Thlafpi	131	W.		Z Avelboom	30
Tydellozen	79	W Almeeſter	181	Zeepekruit	191
Tulpen	73	Walnoten	15	Zevenboom	31
Tunisbloem	95	Walſtro	181	Zeyerzaat	377
		Watergoutsbloem	107	Zonnebloem	80
		Waterlook	190	Zonnengewend	80
		Wijngaart	61	Zonsdauw	209
		wilde Wijngaart	159	Zuring	148
		Wijnruit	178		
V Akkaria	218				
Valeriane	179				
Varkensbroot	91				
Veil	35				

P R I V I L E G I E.

I E Staten van Holland en vrie-Verliant: *„Doen te weten, Al-*
zoo Ons vertoont is by Markus Willemsz. Doornik, Boek-
 koper tot Amſterdam, hoe dat by Suppliant met kopere moe-
 tenen hadde gekundt zekere Boe-geſanten den Koninkliken
 Haerſter, aanwijzende de middelen om Boomen, Bloemen en
 Kruiden te zagen, planten v, aaneekken en voortleefen. Met
 koninkje Kopere Platen verſiert, door D. H. Gault; Als mede
 den Nederlandſchen Helpdes, of oeffeninge en gebruik van
 de Loco's, Graven, en andere Boomen, met kopere Platen
 verſiert, door J. G. de Waele, te koop te hebben. Exemplen
 Ons geexhibeer. Doch zo als by Suppliant beſucht was dat men
 he voorz. Boek mochte komen naar te drukken, en zalks zoude
 wezen tot des Suppliants goet ſchade en nadeel. Zoo keerde
 hij zich tot Ons, in aller onmoedighet verzokkende, Onze gewo-
 nelijke Privilegie en Octroy, om hetzele Boek gedurende den
 tijd van vijftien naſt-komende jaren, in dezen Lande alleen te
 mogten verſpreken, te verkoopen, te verhuuren, te drukken,
 te geven, en te verkoopen, met verbod van allen anderen Boek-
 delen in eenigerhande Tale, in 't geheel of en deele na te drukken,
 of elders naagedrukt in deze Landen te brengen, of te verkoopen:
SO IST, dat Wy de zake en 't verzoek voorz. overgemekt hebbende,
 en genegen wezende te bejeden van den Suppliant, uit Onze re-
 che te wienſchap. Souvereine macht en autoriteit denzelven gecon-
 ſenteert, geacordeert en goetgeoordeelt hebben, conſentieren, ac-
 corderen en oetvoeren midts dezen, dat hy gedurende den tijd van
 vijftien naſt-komende jaren, binnen den voorz. Onzen
 Lande alleen zal mogen drukken, te verkoopen, te verhuuren, te
 verkoopen. Verleide daerom allen en eenen yegelijken he zelve
 Boek in eenigerhande Tale in 't geheel of klein, in 't geheel of de-
 le na te drukken, of elder naagedrukt, binnen den ſelven Onzen
 Lande te brengen, niet te geven of te verkoopen, op verbeude van alle

[illegible]

VAN ASPEREN.

Ter Ordonnantie van de Staten.

SIMON van BEAUMONT.

Bericht voor den Boëkbinder.

DE Figuren in de Koninklijken Hovenier , moeten niet van malkander gefneden , maar twee heele vellen in malkander gefteken worden ; als hier volgt :

2 Vel Figuren komen heel voor	_____	_____	Folio 1
2 Vel Figuren van Bloemen	_____	_____	73
4 Vel Figuren van Bloem-perken	_____	_____	148

K O N I N K

4 Hof van de Koningh van Brancck ryck te

SAINCT GERMAIN AEN LAYE.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS
CHICAGO, ILL.
1968

t Hof van zijn K. Hoogheert de Heer Prince van Orange te
 SOEST DYCK.

Ael Besfen.

Moerbesen.

Groote Nooten.

Hase Nooten.

Appelen

Peeren.

Fig. 5.

H. Cause Schulp

Aprikosen

Amandelen.

Granaat Appelen

Kruys Bessen.

Carstengen.

Vygen.

Prunellen.

Mispelen.

KONINKLYKE HOVENIER.

Van de
B O M E N.

A P P E L B O O M.

Y zullen, om een aanvang in onz werk te maken, van onze ^{Verscheide} gemene Appelboom, als de geen, die de meeste en koste- ^{slach} lijfste boomvrucht voortbrengt, beginnen. Men kan zijn geslacht bequamenlijk in twee, in wilde en tamme, verdeelen. De tamme Appelbomen zijn veelderhande, welker vruchten, gelijk aan yder bekend is, verscheide namen hebben.

De stam is matig dik, en echter niet zeer hoog, maar tamelijk glad van ^{Gedaante} schors. De takken, die zich wijt en breed uitspreiden, hebben rontachtige brede bladen, die aan de kanten enigzins gekerft zijn. De blossom, uit vijf blaadjes bestaande, is witachtig, en lijfverwig root.

Deze boom, gaerne in zijn hout vochtig zijnde, moet in een vette, bruine ^{Gront} en vochtige gront gezet, en dieshalven, zo hy in zandige, of kleiachtige aarde staat, met mesten en besproejen geholpen worden. Hy wast ook beter in een vochtige lucht, en die matiglijk kout is, dan in zeer hete landen.

Pluk, met de volle maan, een goede appel, die niet al te rijp is, en bewaar ^{Aanteeling} hem tot dat de maan weer vol is. Neem er dan de pitten, of korrelen uit, en ^{door zaat} laat hen windroog worden, en bewaar hen wel voor de vorst tot aan de naaſt-
binnende Maert. Steek hen dan, vijf of zes dagen na de volle maan, de diepte in een vingerbreed in d'aarde, wel toegemaakt zijnde, ruim een voet van
alkander, en laat hen dus, opgekomen zijnde, drie jaren lang staan wassen.
Neem hen dan op, en snyd er de geheele neerschietsende wortel, tot aan de
dovenſte zijdwortelen, af. Leg dan was, of een andere plaister op de wortel,
naar hy afgeſneden is, op dat er het ſap, daar in zijn geheel leven bestaat, niet
uit zou vloejen, zet hem dan, met een aſgaande maan, ter plaats, daar gy be-
geert, en de vruchten, die eraf voortkomen, zullen, na dat zy behorelijk
reent zijn, zeer goet en duurzaam wezen.

Planting. Wat deplanting aangaat, maak, als gy d'aarde te voren wel bereid en toegemaakt hebt, een kuil van vier voeten in 't ront, en tamelijk diep. Doe enig puin op de gront, in de kuil, op dat het water te beter van de wortel zou afzinken: of anders, snijd 'er eenige takken in, en bemest hem wel van ter zijden met twee kruiwagens van oude mest, met aarde gemengt. De boom, dus ingezet, en wel gedekt zijnde, zal zonder twijffel, zo hy goede wortel heeft, zeer groeizaam wezen.

Enting. Laat ons nu tot d'enting komen. Neem enten van een appelboom, die te voren vruchten gedragen heeft, en nu vol bloesem zal worden, ('t welk men lichtelijk aan hun knoppen zal zien.) Snijd hen af in Februarius, (anderen zeggen in 't lef van December) een weinig voor de nieuwe maan, en leg hen in d'aarde, met de toppen boven uit. Ent hen daar na, op 't einde van Februarius, of in 't begin van Maert, voor het eerste quartier, op de flam van een wilde appelboom, die alreë begint te knoppen. Men moet ook wel waarneemen dat men deze enten van dikke takken neemt, uit het bovenste, of middelste van de boom, naar de zuidzijde, daar zy meest van de zon beschenen worden, en dieshalven te groter kracht en warmte hebben. Men legt ook enten, gelijk te voren gezegt is afgesneden, omtrent de lange van een hant in d'aarde, daar zy lang goet konnen blijven, om niet alleenlijk in Maert, of April, maar ook in Maimaant en Junius t'enten. Want de boom, dan groter kracht hebbende, bewaart door zijn natuurlijk sap d'enten te beter, en doet hen beter vast groejen, en wassen, dan of men hen in de Maert daar op gezet had. Men moet ook deze, en alle andere enten, als zy beginnen te schieten, niet meer dan een knop laten behouden, en d'anderen zachtelijk met de vinger afstrijken; op dat zy te krachtiglijker zou opschieten, en een beter boom maken. En hoewel men appelen op pruimstammen, perefstammen, queefstammen en op meer andere stammen ent, zo komen zy echter best met hun eige stammen overëen, 't welk natuurlijk is. Men ent hen ook op zwarte moerbefsyboomen, op dat d'appelen zeer schoon en root zouden wezen.

Gedaante. Men queekt d'appelboom ook aan door oculatie, het welk op nieugefchote takken, en jarige loren, of jonge stammen, in 't lef van Julius, gedaan word.

Harvening. D'appelboom wil in Februarius, met een afgaande maan, van zijn dode en al t'overvloedige takken gesnoeit en ontlast zijn. Maar indien het kout en vorstig weer is, zo kan men, om dat de koude zeer schadelijk voor de Bomen is, die onlangs gesnoeit zijn, tot in Maert, ja ook in April wachten: want het hindert niet aan de bomen, schoon zy in hun bloejen gesnoeit worden. Hier dient aangemerkt, dat men alle bomen, die men wel wil doen groejen, met een wassende maan, en als zy vol van sap zijn, 't welk in die tijt meest plaats heeft, moet snoejen. De wortel word ook lichtelijk van mieren en wormtjes geknaagt, en verdorven. Maar men kan dit voorkomen door de zelfde met verkensmest, daar mensche pis onder gemengt is, te mesten: want d'appelboom is geerne van mensche pis besproeit, en om hem overvloedig in vruchten te maken, zo wind om de stronk een stuk loot; uit enige pisse genomen, maar neem het zelfde weer wech, als de boom begint te bloejen. Indien hy quijnt, zo besproei hem zorgvuldiglijk met mensche pis. De boom is dikwils onderworpen dat zijn vruchten, eer zy hun volkome rijpheit bereikt hebben, lichtelijk afvallen; en om dit te verhoeden, zal men de grootste wortelen ontbloten, de zelfden open spouwen, en een steen daer tusschen leggen. Wyders, indien men deze, gelijk ook alle andere boomt, terwijl zy bloejen, voor de zwarte vliegen en rupfen, die in de bloemen komen, wil beschutten, zo moet men een hantvol wijnruit, zo veel alssem, ok

ook zo veel oprechte virginische tobak te zamen, of alleenlijk een of twee handen vol van de zelfde tobak nemen, en dit mengfel, of ook de tobak alleen, in een matige ketel vol water byna een half uur lang koken, en dit gekookte water deur een doek gieten, en daar mede de boom, terwijl hy bloeit, enige malen besprengen; en dit zal veröorzaken dat de rupfen wel haast zullen fterven, en de zwarte vliegen van de bomen afvallen.

Deze boom bloeit in 't einde van April, of in 't begin van Maimaant. De Tijt: vroege vruchten, te weten de zömeräppelen, worden in Augustus rijp, en moeten dan geplukt worden, als hun smaak, verwe, reuk en zwartheit der pitten de rijpheit te kennen geeft. De winteräppelen, of de genen, die men voor de winter wil bewaren, moeten in 't lef van September, ja tot aan half October, met de hant geplukt en verzamelt, niet afgeftoten, noch afgeschud worden; op dat men d'appel door zijn val niet zou quetsen; en met de volle maan, en by droog weer. Men moet hen, een dag of twee daar na, met een schone droge doek afwrijven, en in een luchtige plaats naar 't noorden, op een houtse vloer, en niet op malkander gehoopt, leggen, en zo weinig, als 't mogelijk is, roeren, en wel voor de vorst bewaren; en dus zullen zy de gehele winter kunnen duren.

P E R E B O O M.

DE Pereboom kan ook, gelijk d'appelboom, in twee geflachten, name- Gellachte. lijk in wilden en tammen, gedeelt worden: en gelijk men veelderhande appelen vind, zo zijn'er ook veelderhande peren, als Suikerpeeren, Rietpeeren, Bargemotten of foppige groentjes, Kaizerinnen, Goutpeeren, Saffraanpeeren, Giertepeeren, en meer anderen.

De pereboom, die men hier in de hoven en tuinen heeft, fchiet hoger en Gedaante: groter op, dan d'appelboom, en krijgt deurgaens grote dikke ftriken, en veel lange takken, die ten meefstendeel recht uit waffen, en zich niet zo deur malkander verfpreden, als die van d'appelboom. Het hout is geelächtig, vast en dicht, en bequaam om daar op te fnijden. De bladeren zijn breedächtig, boven fchoongroen, en onder bleker, en aan de kanten een weinig gekerft. De bloffem is wit; en de vruchten, die ten meefstendeel beneden breedächtig zijn, en boven smal toelopen, verfchillen, naar hun aart, zeer veel in grootheit, gefalte, verwe en smaak.

Deze boom verëfcht een gemene gront, van natuur enigfins fteenächtig, Gront: met oude meft van koejen en paerden, en met zant wel gemengt, voornamelijk zo d'aarde, daar men hem in wil planten, hard, of van klai is; een ope en luchtige plaats, en veel vochtigheit. Indien de gront, daar hy in gezet word, uit zijn eige aart vochtig is, zo moet men niet als oude meft van paerden gebruiken: maar indien de zelfde van natuur droog is, zo moet men alleenlijk meft van koejen en varkens daar toe nemen; om dat de paerdemest te heet zou zijn, en de boom zelf doen fterven, bezonderlijk zo deze meft op de wortel gelegd word; daar voor men niet alleenlijk deze, maar alle andere bomen voorzichtiglijk moet bewaren.

Wat de teling door pitten, of korrelen aangaat, men moet daar in even op Teling. de zelfde wijze handelen, als van d'appelboom gezegt is.

De pereboom word op een zelfde wijze en in een zelfde tijt, als d'appel- Planting: boom, geplant, en waft echter langfamer op. Maar indien men deze boom, of enige andere, van wat flach hy ook is, wil opneemen, en zonder gevaar ver-

planten, zo moet men eerst met de nagelen der twee voorste vingers aan de bast nippen, en voelen of de zelve los, of vast is. Indien de bast los is, zo kan de boom niet, zonder te sterven, geroert worden. Maar indien hy vast aan zijn hout is, zo mag men de boom, gelijk ook alle andere bomen, met d'afgaande maan, onbeschrómdelijk, zelfs in April, verplanten, dewijl hy dan weinig, of geen sap heeft. Deze boom, dus opgenomen, moet aan zijn top meer dan de helft afgenomen, en aan alle de punten van zijn wortel een weinig gesnoeit worden. In het planten moet men ook bezorgen dat d'aarde overal aan de wortel raakt; op dat'er geen holligheid zou blijven: dewijl de wortel daar zou schimmelen; 't welk aan de boom zeer schadelijk zou wezen. Hy moet ook op gelijke wijze, doch een weinig dieper, weer ingezet worden, te weten, met de zelfde zijde, als te voren, naar de zon gekeert, voor de middag, met een afgaande maan, inzonderheit als zy boven d'aarde is, en in de maanden van November, December, Februarius, en Maert. Wyders, indien een van dusdanige, of andere bomen sterft, zo moet men in de zelfde plaats geen andere, voor in het dardejaar, weer inzetten. Doch indien men de plaats niet zo lang leeg wil laten, zo zal men d'aarde, daar in de voorgaande boom gestorven is, gantschelijk wechdelven, de kuil veel groter in 't ront uitgraven, en met nieuwe aarde vullen, en met koemest, die twee jaren oud is, wel deurmengen: want andersins zullen alle de bomen, die men na makender daar in zet, uitgaan en sterven.

Enting.

Deze boom word ook, gelijk d'appelboom, bequamelijkt op zijns gelijken geënt, te weten op een pereftam, van een pit, of korrel voortgekomen, die in het voorjaar, met een afgaande maan van Maert, gezaait is geweest, gelijk wy van d'appelboom gezegt hebben. Want gelijk hier in een rechte verëeniging der beide naturen gezien word, zo spruit daar uit ook een smakelijker vrucht. Men moet ook wel waarneemen dat men d'enten, die nieuwelijks afgesneden zijn, niet terstont weer inzet; vermits zy zwellen eer zy gevat hebben, en daar door hun naturelijk vocht verliezen, en dieshalven allengs verdrogen. Men moet ook geen ent op een jonge boom zetten, zo de zelfde niet een jaar te voren gezet heeft geweest. Want als hy te voren wortel heeft geschoten, zo neemt hy d'ent beter aan, die ook daar na krachtighlijker groeit, en bequamer vruchten geeft. Wyders, hoe de stam korter, en nader aan de gront is, hoe d'ent beter dyd, en sterker word. Voorts heeft men in d'enting van deze boom op het geen te letten, dat van d'enting des appelbooms gezegt is; dewijl deze twee bomen zeer wel in natuur overeenkomen. Sommige perebomen worden hier in 't lant ook twee malen geënt. Als men verscheide peren op een boom wil enten, zo is best dat men zomerpeer op zomerpeer, en winterpeer op winterpeer ent, dewijl de zelfden in dezer voegen best dijen. Wyders, indien men enten naar andere plaatsen wil zenden, zo moet men hen in frissche potaarde, in een raap, of in een doos met nat zant steken.

Oculatie.

Men doet deze Oculatie in 't lest van Julius, of in 't begin van Augustus, op jonge loten, die by de wortel, of aan de stam uitgelopen zijn, een hantbreed d'een boven d'ander, of zelfs op jonge boomtjes, van pitten of korrelen voortgekomen, die of hun hartwortel noch hebben, of alreë daar af berooft zijn, 't welk veel beter is; vermits dezen veel groter en schoonder vruchten geven; in voegen dat, als zy vat gekregen hebben, en in het volgende jaar beginnen uit te schieten, boven; tot op de breëtte van een vinger aan de hoogste oculatie, afgesneden worden, zonder dat men enige andere loten daar aan laat blijven; vermits zy andersins het voedsel naar zich zouden trekken, en d'oculatie daar af beroven.

Men

Men moet deze boom alle vier of vijf jaren op de wortel ontbloten, en Havening. zuiveren, en met goede aarde en mest weêr toedekken, vermits hy daar door wel dyd, en goed voedsel krijgt. Indien zijn peren steenachtig zijn, zo moet men de gront aan de wortel opdelen, de steentjes uit d'aarde verzamelen en wechneemen, en in de stam, naast aan de wortel, een gat boren, en een wig van beuke of eêke hout daar in slaan, of de wortel met droessem van goede oude wijn besproejen. Men moet hem in 't voorjaar van zijn mosch, en van zijn andere vuiligheden aan de bast zuiveren, en in Februarij, met d'afgaande maan, van zijn dorre en overvloedige takken snoejen, en voorts op gelijke wijze daar meê handelen, gelijk wy van d'appelboom gezegt hebben, niet alleenlijk in het afsnijden van zijn hartwortel, maar ook in 't besprengen van zijn bloessem, tegen de zwarte vliegen en rupsen.

De peren worden in drie geslachten gedeelt, in vroege, spade, en winterperen. De pereboom bloeit, gelijk d'appelboom, in 't lest van April, en ook in 't eerst van Maimaant. De vroege peren moeten in Julius en Augustus, de spade in September, en de winterperen al diep in de herfst geplukt worden; te weten, in droog weêr, en met de hant, op dat zy door de val niet gequetst zouden worden, en daar beneffens met de volle maan, inzonderheit de winterperen, die dan veel duurzamer zijn, smakelijker worden, en eerst hun rechte aart en geur bekomen, als zy eenige malen de nevel, en een weinig rijp gevoelt hebben. Zy moeten ook, gelijk d'appelen, in een droge en luchtige plaats bewaart, en niet op malkander gelegd worden; om daar door niet alleenlijk de winter, maar ook de zomerperen lang goet te houden.

Vruchten;
en hun tijd.

Q U E E B O O M.

MEn vind drie geslachten van deze boom, *Queeappelboom*, die als het Geslacht. mannetje, *Queepeerboom*, die als het wijfje aangemerkt word, en *wilde Queeboom*. Doch van deze leste, als wild zijnde, en niet tot de hoven behorende, zullen wy hier niet spreken; gelijk wy ook alle andere wilde bomen met hen alleenlijk te noemen, of met gantschelijk van hen te zwijgen, voorbygaan.

De Queeboom is niet hoog, maar ten meestendeel zeer laag. De stam is Gedaante. met een ruwe schors overdekt, die somtijts enige schelferen afgeeft. Hy heeft veel takken, die, gelijk de genen van veel andere boomen, zich wijd en breed uitspreiden. Zijn bladeren zijn rontachtig, aan de bovenste zijde groen en glad, en aan d'onderste wit en zacht, de welken andersins de genen van d'appelboom wel gelijken. De bloessem is purperachtigh van verwe, met wit gemengt. De vrucht, die, volgens zijn gestalte, in Queeappelen en Queeperen onderscheiden word, is buiten met dunne en zachte wol bekleed. De schil zelve is goutgeel van verwe. De kernen, of zaden leggen in 't midden, gelijk die van d'appelen en peren, en zijn in velletjes besloten. De queeappelboom, of het mannetje heeft veel dunner stam, dan het wijfje, en zijn vruchten meer gerimpelt, die ook meer reuk afgeven, en droger en geelder van verwe zijn. De vruchten van de wilde queeboom zijn veel harder van vleesch, en hebben echter een zeer goede reuk.

De queeboom, zo wel de geen, die appelen, als die peren voortbrengt, Gront. vereischt een vochtige en welgemeste gront, die eerder savelig dan kleiachtig is; een getemperde lucht, en luchtige ope plaats, en zeer veel vocht in droge

en warme tijden. En dieshalven worden zy hier te lant deurgaans aan de kanten der hoven, en aan de sloten geplant, en by droge tijden noch dikwils met water besproeit.

Teeling. Hy word, (gelijk van d'appelboom gezegt is) van pitten, of kernen, in de Maert gezaait, en dus drie of vier jaren lang ongeënt gelaten.

Planting. Hy word van wortelspruiten, en ook van takken geplant. Maar als hy van wortelspruiten geplant word, is hy zo groeifzaam dat hy in het tweede jaar vrucht draagt. Doch als hy van takken geplant word, zo is hy niet zo voorbarig. Sommige willen dat men hem in November, of in Maert, met de wassende maan, zal planten: 't welk van anderen weinig geacht word; om dat zy hem in Januarius, of in Februarius, als het hout gesloten is, in d'aarde zetten.

Enting. Hy word hier te lant ten meestendeel op doorne stammen geënt: maar 't is veel beter dat men hem op zijn eige stam ent, en noch beter op de genen, die van zijn eige zaat en kerne voortgekomen, en van zijn hartwortel (gelijk wy van d'appelboom gezegt hebben) berooft is. Deze enting dient met de wassende maan van de Maert te geschieden.

Havening. Deze boom moet, als het weer droog is, dikwils besproeit worden: en indien hy, by gebrek van vochtige en waterige gront, in droge, steenachtige, of klaiachtige aarde gezet is, zo moet men hem dikwils met water te hulp komen, ja omgraven, en om de wortel openen, op dat de vochtigheit van de nacht tot aan de wortel zou deurdringen. Indien men ziet dat deze boom quijnt, zo moet men hem met de grontsop van olie, daar even zo veel water ondergemengt is, of met ongeleschte kalk en krijt, met water getempert, besproejen.

Vruchten, en hun tijd. De vrucht moet met de volle maan in October, als de nevel valt, en de schil goutgeel (het teken van zijn rijpheit) geworden is, by helder en droog weer met de hant geplukt, en met een schone droge doek van zijn ruigte en wolligheit gezuivert, in droog zaagfel, of zant, of ook in gekapt stro, en in een droge luchtige kamer gelegd worden, zonder echter malkander te raken; vermits zy andersins niet alleenlijk malkander aansteeken, maar ook d'andere vruchten, daar zy by gelegd worden.

ORANJEBOOM, LIMOEENBOOM, en CITROENBOOM.

Dewijl deze bomen zo in d'uitterlijke gedaante, en krachten der vruchten, als in hun havening grotelijks overeenkomen, zullen wy de zelfden hier gezamentlijk beschrijven.

Geflacht. Zy worden in drie geslachten, *Oranjeboom*, *Limoenboom*, en *Citroenboom* onderscheiden.

Gedaante. De boom, daar d'oranje appel aan wast, is niet zeer groot, en heeft groene takken, die somtijts met enige doornen bezet zijn. De bladen zijn gelijk die van onze lauwerboom, langwerpig, breed, dik, groen en effen, en aangenaam van reuk. De bloesem is wit, en geeft een zoete lucht af. De vrucht is ront, gelijk onze gemene appelen. De schil van deze vrucht is hoog goutgeel van verwe, en een weinig gerimpelt, en ruw, en tamelijk dik.

De Limoenboom is ook niet zeer groot, en omtrent van de zelfde hoogte, als d'oranjeboom. Zijn takken zijn groen, en doornachtig, en de bladen

gelijk

gelijk die van de lauwerboom. De blofsem is wit , gelijk die van d'oranjebloom , maar niet zo aangenaam van reuk. De vrucht van deze boom is lang en dik , doch niet zo groot als de Citroen. De fchil van deze vrucht is geel , zoet van reuk , niet zeer dik , en met deurfchijnig vleefch , dat zeer fappig is , verzien.

De Citroenboom is omtrent van gelijke hoogte. De takken zijn , gelijk die van d'oranjebloom , ook met een groene fchors bedekt , en fomtijts met doornen bezet. De bladen komen met die van d'oranjebloom overëen. De blofsem is enigfins paersachtig , uit welks midden enige dunne draatjes voortfpruiten. De vrucht , die veel groter dan de limoen is , word met een goutgeele fchil bedekt , die zeer aangenaam en lieflijk van reuk is , daar een hard en wicchtig vleefch onder verborgen is , 't welk een deurluchtig merg met aangenaam zuur fap vervult , in zich begrijpt. De kernen leggen hier en daar verfpread.

De gront , daar deze drierhande bomen in gezet zijn , moet beftaan uit ^{Gront.} grof zant , van zijn zoutigheid berooft , uit driejarige fchapemeft , tweejarige paerdegemeft , eenjarige hoenderdrek , en goede fijne , of kleingewreve veen-aarde , van yder omtrent even veel , behalven van het lefte , daar af men het dubbelt moet hebben. Deze ftofse , dus gemengt , en wel-deurarbeid zijnde , moet de gehele winter deur bevroren zijn , en in deze tijt vijf of zes malen omgeworpen , en wel deurgespit worden.

Zy worden hier te Lant ook van pitten , of kernen geteelt , die men in mai- ^{Teeling.} maant , of daar omtrent , varfch uit de rijpgeworde vruchten neemt , en voort vier vingerbreed diep in d'aarde , met het fcherp omhoog in potten fteekt. Men weekt ook eerft wel de pitten of kernen in lauwe melk van koejen , of van fchape , daar men , indien men hen zoet wil hebben , kandyfuiker in doet.

Sny , in April , met het afgaan van de maan , de top van een der voornaamfte ^{Planting.} takken van deze bomen , die een effe en weke fchors heeft , omtrent een halve voet lang , fchil de zelfde aan 't onderfte einde twee of drie vinger breed , en niet verder , en behou het bovenfte einde van deze tak ongequetft. Steek hem , met het gefchilde einde , ruim op de helft in bereide aarde , en verzorg hem wel van behoorlijk vocht , op dat deze plant te beter zo van boven als van onder mag uitspruiten , en tot een nieuwe boom opwaffen. Uit Genua , Liffebon , en andere plaatfen daar omtrent worden ook veel bomen herwaarts gezonden , daar men de rugte affnijdt , en de fiammen dan in de voorgedachte aarde plant , en de zelfden , zo zy in 't oervoeren enigfins droog geworden zijn , met zoete melk , of met hönig-water zachtelijk met een fpons , of doek waffchen , om de fchors week te maken , op dat de zelfden te beter zouden groejen.

Men kan deze bomen ook door afzetting , inlegging , afleiding aanqueeken , ^{Afzetting.} ^{Inlegging.} te weten op deze volgende wijze. Neem een aarde pot , acht of negen duim-breed hoog , en een halve voet in zijn middellijn wijd , met een opening of kerf van een vingerbreed , daar in , die van boven tot op een vingerbreed aan 't onderfte van de pot ftrekt. Zet de zelfde vast of in de bak , of kas , daar de boom in staat , of daar buiten. Neem dan , met de volle maan , een der langfte takken van deze boom (om de kroon van dit gewas te minder te fchenden) drie , vier , vijf , of zes jaren out zijnde , en prik met de punt van uw mes deur de fchors tot in 't hout veel gaatjes rontom deze tak , op de lange van drie vingeren breed , yder gaatje omtrent een ftribreed van malkander , ter plaats , daar deze tak in d'aarde geleid zal worden , die men , deur deze opening , terftont in

in deze kleine pot zal brengen. Men zal de pot met bereide aarde vullen, en d'aarde somtijts met regenwater, daar toe bequaam gemaakt zijnde, besproejen, en wel vast binden, op dat hy door geen winden bevogen zou worden. Zo haast als men bemerkt dat deze tak, dus ingelegt zijnde, wortel schiet, ('t welk in korte tijd gebeurt) zo snijdt men de zelfde, binnen 's huis staande, met een volle maan van Maert of September af, en laat hem noch een jaar in de zelfde pot blijven, eer hy verplant word, op dat hy te beter zou groejen.

Enting.

Deze bomen worden bequamenlijk in 't lef van Julius, gelijk ook in Maimaant, (volgens d'ervarentheit, die men daar af heeft, even voor de volle maan, op wide stammen, yder ten minsten twee vingeren dik, en van alle hun takken ontbloot) op hun eige geslacht, door afzuiging geënt. Deze enten, in hun nieuwe stam gevat zijnde, moeten met de volle maan van Augustus, of September afgesneden, en de takken, daar men hen afsnijdt, met was wel toegedekt werden. Deze enten konnen geen andere enting, dan op hun eige stammen lijden: in voegen dat de genen zich grovelijk vergiften, die hen op lauwer, moerbeje, appelen, pere, of granaatappelen bomen enten, daar op zy nooit wel dyen. Zy lijden ook geen enting van enige andere vruchtbomen. 't Is dan best dat men yder op zijn eige geslacht ent, hoewel men dikwils voorspoediglijk de limoen op de citroen zet; vermits men by ervarentheit bevindt dat de vrucht daar af beter gevoed voortkomt, om dat de citroen overvloediger van vrucht is, dan de limoen.

Oculatie.

Deze stammen worden ook, drie of vier jaren oud, en omtrent een halve duim dik zijnde, in Maimaant, Junius en Julius, een weinig voor de volle maan, by droog weer, geoculeert; en men moet voornamelijk wel toezien dat men de takjes, daar mee deze oculatie gedaan word, van ront hout neemt.

Havening.

Deze bomen moeten jarelijks in de Maert, met een afgaande maan, van hun verdorve en al t'overvloedige takken tot aan 't leven besnoeit en gezuivert, en de takken, daar men dit onruim afgesneden heeft, met was gedekt worden. Men moet ook in de zelfde tijd d'aarde, daar zy in de potten, of bakken in staan, tot op omtrent een halve voet van de stam af, zelfs tot aan de wortel, ontbloten, en d'oude aarde wech delven, en jarelijks met nieuwe aarde, in dier voegen bereid, gelijk wy hier voor getoont hebben, verzorgen. In Julius moet men hen alle hun kleine al t'overvloedige vruchten afneemen, en hen niet meer laten behouden, dan zy bequamenlijk konnen voeden. Men vervaarft hen in Maert, gelijk ook in April, met laau zuiver regenwater, daar in men ook wel oprechte virginische tabaksbladen een weinig mag opkoken; 't welk deze bomen verquikt, en schoonder verwe aan de vruchten geeft. Doch dit water moet niet boven d'acht dagen out wezen, daar men wel een weinig schape mest in mag weken; 't welk het water te beter maakt. Deze bomen konnen ook in April, met een afgaande maan, voor de middag, in de voorgedachte toe bereide aarde verplant worden. Men moet hen tamelijk hoog zetten, op dat de zon hun wortel te beter zou konnen verwarmen, en op de bodem van de pot, of houte bak zuivere tweejarige kleingemaakte paerdmest, met een weinig eenjarige hoenderdrek gemengt, tot op de hoogte van drie vingeren breed, leggen. Men dient ook jarelijks, in Junius, twee vingeren breed onder d'aarde, een weinig van de stam af, honigraat te leggen, die allens zal smeltenen, tot aangenaam voedsel van de wortel verstreken. Indien men deze bomen van het schadelijk ongedierte wil bewaren, dat hun bloemen, bladen en jonge scheuten grotelijk verderft, zo moet men hen van boven met regenwater, daar tabak, een weinig alssem en wijn-

ruit

ruit te zamen in gekookt is, begieten, en stof van tabak daar op strojen, 't welk dit ongedierte van deze bomen afdrijft, zonder dat zy 'er ooit weêr by zullen komen, zo men op de gront, rondom de stam, een ring van drie vingeren breed, en een vingerbreed hoog, daar op legt. Wyders, neem duivemeft, of schapedrek, die niet t'out is, zo veel als gy begeert, of van beide even veel. Doe dit in een glas, zet het in de zon, en giet 'er regenwater op; de kracht daar af zal in dit water trekken. Neem daar na het water weêr daar af, en doe 'er een weinig regenwater by, daar een weinig salpeter vierëntwintig uren lang in geweekt heeft, besproei daer na deze bomen somtijts met dit water; en gy zult niet alleenlijk een groter drijvende kracht in hen bemerken, maar ook bevinden dat zy van dit ongediert niet beschadigt zullen worden. In 't voorste van Maimaant, naar dat de tijt bequaam is, warden zy met een betrokke lucht, of by regenachtig weer, buiten in d'ope lucht gebracht, en in een warme plaats, die tegen alle noorde winden beschut is, gezer, om van 's morgens vroeg, tot diep in de namiddag van de zon beschenen te kunnen worden. Men moet hen echter in d'eerste twee weken voor de sterke middagzon beschutten, dewijl der zelfder hete stralen zeer schadelijk voor hen zijn. Doch indien zy, noch in de stove staande, tot de lucht en zonneschijn deur d'ope vensters gewent zijn, zo zal de zelfde niet zo nadeelig aan hen wezen. Indien 't in de tijt van hun buitenzetting niet regende, zo moeten zy met regenwater, dat een dag lang in de zonneschijn gestaan heeft, besproei worden. Men moet in Junius, en voorts zo lang, als zy buiten staan, alle veertien dagen de bomen omzetten, of van 't zuiden naar 't noorden drajen, en hen met deze volgende vocht besproejen. Neem schapemeft, en een weinig minder koemest, en een groot deel zemel van tarwe meel, doet dit gezamenlijk in een vat, doe 'er regenwater op, zet het in de zon, en roer het dagelijks twee of drie malen om. Maak, zes vingerbreed van de stam af, een gruppel, en giet daar wekelijks twee, drie of vier malen van deze vocht in, naar dat de droogte groot is, (vermits zy het geheel jaar deur veel vochtigheit verëisfchen) en dek de gruppel weêr met oude paerdemeft. In 't leest van September, of in October, naar gelegentheid des tijts, worden deze bomen weêr onder dak gebracht, in een luchtige plaats, naar 't zuiden gekeert, zonder met hun takken, of bladeren ergens aan te raken, en met schoon en droog weer: want indien zy nat ingebracht wierden, zo zouden de vruchten en bladen afvallen. Men laat in 't eerst de veinsters by nacht en dag open staan; 't en waar 'er een felle koude wint waaide. Men moet hen dan ook, naar verëisfch van tijt, met het voorgedacht tabakswater, of liever met het water, daar duive- en schapemeft ingeweekt is, besproejen, 't welk hen veel groeizamer zal maken. In November moét men de veinsters by dag en nacht gefloten houden; doch hen echter, als de zon schijnt, by dag openen. Men besproeit hen dan voor 't leest, tot aan Februarius, 't en waar het zeer nootzakelijk was, met laau regenwater. In 't midden van deze maant begint men om d'andere dag een vuurtje in de Kaghel te stoken, doch alle dagen, indien het kouder word. In Decemher en Januarius moet men alle dagen eens vuur stoken, en als het hard vriest twee malen, 's uchtens en 's avonts, en de veinsters wel dicht toemaken. Indien het zeer fel vriest, zo zal men drie malen in vierëntwintig uren stoken, op dat het alijt warm in deze plaats zou blijven, en de vorst buiten gehouden worden. Doch indien het weinig vriest, zo is 't genoeg om d'andere dag vuur te stoken: want al te grote warmte is schadelijk voor deze bomen; en dus zal men met stoken ten langsten tot aan half Maert voortvaren. Men besproeit hen in Maert

weêr met laau regenwater, en doet, als 't mooi weêr is, de veinsters by daag open, op dat de lucht in de kamer zouf spelen. In April laat men, zo de plaats naar 't zuiden open legt, gelijk verëischt is, de veinsters by dag en nacht open staan; op dat deze bomen te beter tot de lucht en zon zouden gewennen. Maar in Maimaant laat men de veinsters altyt open blijven, tot dat men de bomen, gelijk gezegt is, in d'ope lucht geplaatst heeft. Wyders, indien men bemerkt dat deze bomen, gelijk ook meer andere, aan 't quijnen geraaken, zo zal men by hen een pot met zoete melk zetten, en een lange wolle lap, drie vingeren breed, met het een einde daar in doen, en het andere einde by de stam neêr laten hangen. In dezer voegen zal de melk langs deze wolle lap naar de wortel trekken, die, door deze vocht verfrischet, weêr nieuwe kracht aan de boom zal byzetten.

Vruchten
en hun tijd.

Deze bomen hebben geen bepaalde tijd in hun vruchten voort te brengen, maar de zelfden worden zonder bepaling van tijd, en als zy rijp zijn, afgeplukt: in voegen dat men, in een zelfde tijd aan een zelfde boom blossom; gezette, halfwasse en volwasse vruchten ziet.

GRANAATBOOM.

Geslacht.

DE Granaatboom word, gelijk alle andere bomen, in twee Geslachten, in wilde, en tamme, gedeelt. De tamme, die alleen in hete lander vruchten draagt, heeft enkelde en kleine blossom. Maar de wilde Granaatboom balaustium genoemd, kan bequamelijk in drierderhande slach onderscheiden worden, namelijk in zodanige, die dubbelde scharlake, die dubbelde witte, en die dubbelde gele bloemen dragen.

Gedaante.

Deze boom is zeer laeg, met tedere dunne takken, die met enige kleine doornen zijn bezet, daar smalle bladeren, die van de myrtusboom gelijken, de, aanwassen, en, yder op zijn eige steel staande, een zeer aangenaam groeti vertonen. Langs deze takjes komen de bloemen voort, die, uit zeven bladeren bestaande, een aangename verwe aan 't oog vertonen.

Gront.

Hy bemint een goede gemene aarde, die met twee delen zant, twee delen paerdemest, drie delen oude koemest, drie delen veengront, en met een deel jarige schapemest wel deurmengt is.

Teling.

De tamme granaatboom, die hier te lande zeer zelden vruchten draagt, word van pitten, of korlen aangequeekt, die men eerst vierëntwintig uren lang in zoete melk moet weken, en, dus lang geweekt zijnde, in April, met een volle maan, een vinger diep, in de voorgedachte bereide aarde steken. Deze korrelen, uitgesproten zijnde, worden in de nazomer opgenomen, en yder in zijn eigen pot, of bak gezet.

Planting.

De *balustia*, of wilde granaatbomen worden van loten, omtrent de gront uitgeschoten, en twee of drie jaren out zijnde, aangequeekt, die men in April, omtrent een voet lang, afsnijdt, en, gelijk d'angelieren, ten halven insnijdt, en het tweede jaar daar na, als zy wortel geschoten hebben, met een afgaande maan van April, in potten verplant.

Havening.

De Granaatboom verëischt een warme en luchtige plaats, die wel voor de zon bloot staat, en voor alle koude ooste en noorde winden beschut is, zo veel vocht, dat zy in de zomer byna alle dagen met regewater, dat in de zonneschijn laauw geworden is, besproeit, of door middel van een lapje laken, in dusdanig water hangende, gelijk wy van d'oranjebomen gezegt hebben, bedropen wil wezen. Deze boom, hoewel tamelijk hard van natuur, moet
echter

echter in 't begin van October binnen 's huis gebracht, en in een plaats, die niet al te warm is, gezet, en gedurende deze tijd, met matige laauwe vocht onderhouden worden; dewijl hy, van zijn bladen ontbloomt, niet zo veel voedsel, als in warmer dagen, behoeft. Men moet hem ook niet vóór half April, met een zwoele regen, in d'opelucht brengen, en in de nacht vóór de koude dekken, en in yder voorjaar, in 't lef van April, met een afgaande maan, van zijn dode takken zuiveren, en ten meestendeel van zijn nieu geschote hout ontbloten, of met een schaar scheren; dewijl hy anders weinig of geen bloemen draagt, die door dit nieu hout van hun voedsel berooft worden.

V Y G E B O O M.

DE vijgboom word in twee geslachten, in wilde, en tamme, gedeelt; Geslacht:
en de tamme in twee bezondere verdeelingen onderscheiden, te weten in vygebomen met witachtige, en met blaauwe vruchten.

De vygeboom waft hier te lant somtijts tamelijk hoog op, en is met een ruwe schors bekleed. De stam van binnen is wit, voos en licht, en de takken ter zijden zijn van binnen met merg gevult. De bladen zijn enigfins dien van de wijngaart gelijk; maar donkerder groen. Gedaante:

Hy vereischt een goede bequame gront, die uit vier delen van gemene aarde, uit twee delen tweejarige paerdest, twee delen oude kojemest, een deeljarige hoendermest, en twee delen zant bestaat, en zonder enige zoutigheid wel door malkander gemengt is. Hy is gaerne in 't gezelschap van de wijngaart; en men bespeurt een wonderlijke overeenkoming tusschen beiden. Gront:

Hy word in deze landen niet dan door jonge loten, by de wortel uitgeschoten, aangequeekt, de welken met een afgaande maan van April van d'oude stam afgenomen, en in d'aarde gezet moeten worden. Deze loten worden dikwijls op het einde gekneust, daar men een koorntje, of klein steentje in steekt. Planting:

Hy vereischt een opelucht, en een warme plaats, die voor de zon bloot staat, en door een heining, of muur wel voor de gure winden beschut is. Hy wil in de somer gaerne besproeit en bewaterd zijn, en hoewel hy lang in 't leven kan blijven, zo kan hy echter zeer zwarelijk in deze landen de koude van de winter, de scherpigheit van 't sneeuwwater, en de nevel en sterke winden verdragen. Men moet hem dieshalven in 't lef van October, vroeger of spader, naar de gelegenheit van 't weér, aan zijn wortel een voet hoog, en twee in 't ronde, met droge turf mollem wel dekken, en van onder tot boven zeer dik met stroo omwinden, en ook niet voor in 't begin van April, naar gelegenheit des tijts, weér openen. Men kan ook gevoeghelijk aan d'een zijde van deze boom d'aarde ten deel wechneemen, en de stam gantschelijk nederbuigen, en met aarde, of met doppen van boekweit, of met hennipschijven, en daar na met stro, of paerdest bedekken, en dus onbeschadigt bewaren, ja dikwijls zijn onrijpe en kleine vruchten ongeschonden behouden; hoewel hy dan ook somtijts, inzonderheit door de lange vorst, door de muizen, en door andere ongelegentheden, grote schade lijdt. En dieshalven word voor best gehouden dat men hem meê in potten, of in houte bakken zet, en 's winters in huis brengt, en niet, dan half April, met een zwoele regen weér buiten zet. In dezer voegen zal men jarelijks volkome rijpe, en zeer smakelijke vruchten daar af bekomen. Men dient hem in de herfst met duivemest te mesten; 't welk veroorzaakt dat zijn vruchten veel vroeger rijp worden. In dien

dien hy van mieren, of ander ongedierte beschadigt word, zo bestrijk de stam met rode aarde, butter en teer; en indien hy zijn vruchten ontijdiglijk laat vallen, zo boor in de stam, niet verre van de wortel, een gat, en sla een pen daar in, of hak met een bijl in de stam, als de bladen beginnen uit te schieten. Sommigen begieten de wortel met water en pekelsamen mengt.

Vruchten
en hun tijd.

Deze boom bloeit in maimaant; maar zijn vruchten houden geen zekere ordening: want sommigen worden in 't eerste jaar rijp, en d'anderen in 't volgende jaar, zo zy de winter over aan de boom goet blijven.

MOERBESYEBOOM.

Geslacht.

M En vind van deze bomen tweederhande slach, van de welken d'een witte, en d'ander zwarte besyen draagt.

Gedaante.

Deze boom schiet in deze landen tot een matige hoogte op; en de stam, die deurgaans dik, en met een ruwe schors bedekt is, verspreid zich in veel takken ter zijden af. De bladen zijn breed; doch lopen voor spits toe, en zijn aan de kanten gekerft. Hy draagt, in plaats van bloemen, wollé katjes. De vrucht bestaat uit zeer veel kleine besyen, die als te samen gesmolten zijn, en zeer wel in gedaante de vrucht van de braamstruik gelijken. Hy is bleekgroen, terwijl hy onrijp is, maar, rijp geworden, zwart van verwe, (uitgezondert de witte besyen) en met rood sap vervult.

Gront.

Hy vereischt een gemene mullige, droge en welgemeste gront, warme plaatsen, een ope en warme lucht, en weinig water.

Teling.

Hy word van zaat aangeteelt, maar groeit dan zeer langzaam, en heeft wel tien of twaalf jaren tijts van node, eer hy vruchten voortbrengt.

Planting.

Hy word op drierhande wijzen voortgeplant. Voorreest door jonge spruiten, die, by de wortel uitwassende, in de Maert, met de volle maan ingelegt, en met aarde aangevult worden, en dan zeer bequamenlijk wortelen schieten. Deze loten, twee jaren out zijnde, moeten niet in de Herfst, maar in de Maert, met een afgaande maan, des voormiddags, verplant worden. Ten tweeden door jonge loten, die, in Maert, of in April met een volle maan afgesneden, in een donkere plaats in d'aarde ingesteken, en dikwijls met water besproeit moeten worden, en door deze middel lichtelijk wortel schieten.

Bating.

Hy word ook door middel van enting op een kastanjeboom, of op een wilde pere- of appelboom, voortgeplant; en dan word de vrucht bleek, en verliest zijn natuurlijke verwe.

Havening.

Op dat deze boom te beter voor 't aanstaande zou groejen, zo dient men in October zijn wortel t'ontbloten, en de zelfde met moer van oude wijn, of versich ossebloet te bevochtigen; en dan heeft men zeer schone vruchten daar af te verwachten. Indien men met de spade in een der grootste wortelen toet op de helft insteekt, zo zal hy daar een knobbel maken, en veelvoudiglijk uitspruiten. Hy kan de koude van de winter tamelijk wel verdragen, hoewel hy door de harde en langdurige vorst somtijts grote schade lijdt, en somtijts geheellijk sterft.

Vruchten
en hun tijd.

Hy is langzaam in zijn bladen en blossom voort te brengen, te weten in Maimaant, als de koude gantschelijk voorby is. Zijn vrucht, die in deze landerij zeer ongezoet is, word in Augustus rijp.

KARSSEBOOM.

Daar zijn veelderhande Karsseboomen, te weten de gemene karsse- Geslacht.
boom, de morelleboom, zwarte kriekeboom, Spaansche karsse-
boom, en meer anderen; van de welken sommige rode, anderen
zwarte, en enigen witte, of wasgeele vruchten voortbrengen.

De wilde Karsseboom schiet hoog op, doch blijft laeger, als hy geënt is. Gedaante.
Deschors der takken is effen en bruin, de bladen tamelijk lang en breed, met
aderen verspreid, en aan de kanten gekerft. De bloesem bestaat uit vijf blaad-
jes, die wit, en in 't midden met enige draatjes van gelijke verwe verciert zijn.

Hy vereischt een gemene luchtige aarde, met zant gemengt, een gront, Gronk.
die van natuur vochtig is, met weinig, of geen mest vermengt, inzonderheit
zo zy varfch is, dewijl hy de zelfde niet kan verdragen.

Deze boomen kunnen hier te lant op vierderhande wijzen aangeteelt en Teling.
voortgeplant worden. Voorëerst op deze wijze: pluk by volle maan met
uw hant de schoonste karssen, die niet al te rijp zijn, leg hen in een droge
plaats, tot dat de maan weér vol is. Neem'er dan de steen uit, en laat hem
een weinig drogen, bewaar hem wel voof de vorst tot aan de naastkomende
Maert, en fleek hem, drie of vier dagen na de volle maan, een vingerbreed
diep in goede aarde, en laat hem, opgekomen zijnde, drie jaren lang op de
zelfde plaats staan, en handel'er dan in diër voegen meê, gelijk wy van d'aan-
queeking des appelbooms op deze wijze gezegt hebben.

Ten tweeden, door middel van zuigen, 't welk in 't midden van Maert, Zuiging.
met een wassende maan, in winterstammen, van pitten, of korrelen voort-
gekomen zijnde, gedaan word.

Ten derden, door spruiten, 't welk in 't lef van Februarij met een wassen-
de maan moet geschieden, doch niet op morelle stammen, die daar door
zouden verergeren, en haasteliker verslerven.

Ten vierden, door oculatie, 't welk met een wassende maan van Maimaant, Oculatie.
of van Junius moet geschieden, te weten op stammen, van hun hartwortel
berooft; en men zal hier door niet alleenlijk vruchten, die ongemeen groot
zijn, maar ook zeer goede smaak hebben, bekomen.

Deze boom heeft zeer weinig havening van nodè; ja hy vergaat als men Havening.
hem alle jaren mest. Men zal, in plaats van mest, zijn afgesnede rakjes en
overvloedig hout, klein gesneden zijnde, aan de wortel leggen, en de zelfde
in de zomer rijkelijk met water besproejen, 't welk in die tijd zeer aangenaam
aan hem is. Als deze boom, noch jong zijnde, vroeg bloeit, zo moet men
hem voor dit eerste jaar van zijn bloesem beroven, dewijl hy anders lichtelijk
zou sterven: om dat hy noch te teder is om vruchten te voeden.

Deze boomen bloejen in April: maar hun vruchten worden ongelijk, en Vruchten
en hun tijd.
d'een vroeger, en d'anderen spader rijp.

PRUIMBOOM.

Deze boom word volgens zijn vruchten onderscheiden: want men Geslacht.
vind grote witte en blaauwe aajerpruimen, kleine witte en blaauwe
pruimen, kroosjes en anderen. In sommige tuinen vind men ook
pruimperffen, welker vleesch als dat van pruimen is, met een groene schil
bekleed; maar de stam en korrel is die van een persik gelijk.

- Gedaante.** Behalven dat de stam van deze boom tamelijk dik en hoog word, zo geeft hy ook veel takken van ter zijden uit, welker schors effen en bruin is. De bladen zijn breed en langwerpig, en een weinig gekerft. De bloesem is wit, en de vrucht langwerpig ront, met een steen in 't midden, daar een korrel in is.
- Gront.** Hy verëischt uit zijn natuur een gemene luchtige, zandige en ongemeste aarde, een ope lucht, en veel water.
- Teling.** Hy word van korrelen, of pitten voortgeteelt, even op de zelfde wijze, als wy van d'appelboom gezegt hebben.
- Enting en zuiging.** Hy word ook bequameijk aangequeekt door enten en zuigen op zijnsge-lyke stammen, die van pitten of korrelen is voortgekomen, of op jonge stammen, die by de wortel uitgeschoten zijn. Want deze enting of zuiging by zijnsge-lyken kooft best met de natuur overëen; 't welk in Maert, met een wassende maan, moet geschieden.
- Oculatie.** Men kan deze boom ook gevoegheijk oculeren, 't welk in 't midden, of in 't lef van Julius moet geschieden, te weten op jonge boomtjes, van korrelen voortgekomen, of op jonge loren, by oude bomen uitgewassen: niet aan weërzijden van de loot recht neffens malkander, maar d'een een hantbreed boven d'ander. Als deze oculatie vat gekregen heeft, zo moet men de stam, in het volgende voorjaar, als de zelfde begint uit te schieten, een vingerbreed boven de hoogste oculatie affnijden, en geen andere uitspruitfelen daar aan laten; op dat d'oculatie alleen alle de kracht daar af zou trekken, en, alleen het voedsel genietende, te krachtiger zou groeien.
- Mayening.** Deze boom verëischt, gelijk wy gezegt hebben, een losse en luchtige gront. Maar indien echter iemand hem in een klaiëchtige aarde wil planten, zo moet hy de klai drie voeten in 't ront wel met zant, en goede aarde deurmengen, en de boom in Februarius, of in Maert, met een afgaande maan, als de bast vast aan de stam zit, planten, en wel toezien dat'er geen holligheid onder de wortel word gelaten. Hy moet ook in de volgende zomer, en enige jaren daar na dikwijls met water begoten, en zorgvuldiglijk voor alle vettigheid bewaart worden: dewijl hy de zelfde geenfins kan lijden, en daar door ook veel slechter van vruchten word, die, als een ontijdige geboorte, lichtelijk voor de tijt afvallen. Hy wil niet gemest zijn: want zijn vruchten vallen dan lichtelijk af; en indien dit gebeurt, zo zal men een wig van wilde perebome hout in d'opgekloofde wortel steken. Alle pruimbomen staan lange tijt, eer zy vruchten voortbrengen, vermits zy veel waterrijs maken, 't welk men, in Julius, boven de top moet uitknippen; en dan zullen'er kleine takjes uitschieten, daar in 't volgende jaar bloemen, en by gevolg vruchten zullen aankomen. Deze boom verëischt, gelijk wy gezegt hebben, veel vocht. Als hy treurt, uit oorzaak van zijn gomming, zo moet men de gom daar af nemen, de ruige schors zuiveren, en met grontfop van olie, met water gemengt, de wortel bevochtigen, of met asch, inzonderheit van wijngaartran-ken gekomen, mesten.
- Vruchten en hua tijt.** Deze boom bloeit in April, en zijn vruchten worden in de zomer, som-
migen vroeger dan d'anderen, rijp.

NOTEBOOM.

Welks vruchten okernoten, walnoten, en gemeenlijk grote noten genoemd worden.

DEZE boom heeft een hoge, dikke en vaste stam, in veel takken ter zijden verspreid, en is met een afchverwige schors bekleed. De bladen wassen gemeenlijk vijf by malkander, en zijn door een middelrib vast gehecht, bynagelijk die van d'esscheboom, behalven dat deze dikker, langer, breder, en sterker van reuk zijn. De bloemen zijn pluisjes, bleekgeel van verwe, en spruiten neffens d'oorsprong der bladen uit. De vrucht is in een groene bolster omvangen, en de korrel, of kerne, door zeker hard scheidfel in vier delen gedeelt, legt in een harde houte dop besloten. Gedaante

Hy verëischt een goede zavelige, en ook een klaiächtige welgemeste aarde, een ope en luchtige plaats, en veel water. Hy schiet zeer grote wortelen, en berooft al't geen, dat daar omtrent staat, van zijn voedsel, en heeft zo grote vyantschap tegen d'eikeboom, dat, zo zy te na aan malkander staan, een van beiden sterven moet. Groot

Hy word alleenlijk door noten, in't vooftgaande jaar geplukt, aangeteelt, die men, met het spits om laeg, met de volle maan van Maert, of enige dagen daar na, omtrent twee vingeren diep in goede aarde ligt, na dat men hen enige dagen te voren in nat zant, of in water geweekt heeft. Zy, te voorschijn gekomen, moeten twee of drie jaren staan, zonder gemoeie te worden. Daar na neemt men hen op, en snijdt hen de recht nedergaande hartwortel af, tot aan de bovenste zijdwortels, en bestrijkt d'afgesnede plaats met was, op dat het sap niet te veel daar uit zou vloeien. Teling

Deze jonge stammen, dus opgenomen, en bereid zijnde, moeten in de voorgedachte aarde, in Maert (niet in de herfst, dewijl zy lichtelijk door een felle vorst zouden uitvriezen) met een afgaande maan, dartig of veertig voeten van malkander, verplant worden. Planting

Indien deze boom geen tier schijnt te hebben, zo zal men zijn bast openen, ge plaatsen openen, of, gelijk enige anderen doen, een gat of twee in de wortel boren, en een pen van palmhout daar in slaan. Men strooit ook wel afch by de wortel van deze boom, die daar door veel en droge vruchten, met dunne doppen, voortbrengt, de welken liever met een stok afgeslagen, als met de hant geplukt willen wezen. Havening

Zijn blossom en bladen schieten in Maert; of in April uit, en zijn vruchten worden in't lest van Augustus rijp. Vruchten en hun tijd

NOTEBOOM,

Welks vruchten gemeenlijk kleine noten, of hazennoten genoemd worden.

MEN vind tweederhande slach van deze bomen; sommigen met witte, en d'andere met rode basten om de korrelen, van de welken de lesten voor de besten geacht worden. Geslacht

Deze boom, die meê met den naam van Hazelaar genoemd word, heeft veel rechte en hoge takken, die tamelijk dik, en zeer taai zijn. De bladen zijn

zijn breed, en boven groender, dan onder, en aan de kanten gekerft. De bloemen, uit pluifjes bestaande, spruiten buiten d'oorfprong der bladen uit, daar in de vruchten, in groenachtige bolster befloten, byna gelijk de knopies der rozen, drie of vier by malkander te voorschijn komen. De korrelen, of kernen zijn met een dun vliesje bekleed, en in houtachtige doppen befloten, daar de bolster overgetrokken is. De wortel fpreid zich diep in d'aarde uit.

- Gront.** Hy verëifcht een goede, welbereide en vochtige gront, en word dieshalven in de boomgaart aan de kant van de grachten geplant.
- Teling.** Hy word zelfs door zijn eige vrucht aangeteelt, die met de volle maan in Maert, of in April diep in d'aarde gesteken word, daar hy een jaar, ja fomtijts twee blijft, zonder te voorschijn te komen; 't welk zeer langfame-lijk voortgaat.
- Planting.** Maar hy word bequame-lijk van wortelspruiten aangequeekt, die men met een wassende maan in Maert van hun oude flam afneemt, en in goede aarde fleekt, daar zy van zelfs wortel fchieten.
- Havening.** Men moet geduriglijk de jonge takjes wechneemen, en tot aan de bovenfte takken snoejen; op dat hy meer voedsel zou bekomen, en overvloediger in vruchten worden.
- Vruchten, en hun tijd.** Deze boom bloeit in 't lef van Maert, of in 't begin van April; en de noten worden in Augustus rijp. Indien zy deze, gelijk ook de voorgedachte noten lang goet en fris wil bewaren, zo zuiver hen van hun bolster, leg hen zydelings in een stene pot, strooi een weinig zout daar over, en dek de pot wel toe: zy zullen lang goet blijven, zo men hen dus een half voet diep in d'aarde zet.

A M A N D E L B O O M.

- Geflacht.** **M**En vind vierderhande Amandelbomen; te weten met bittere, en met zoete vruchten, met zachte doppen, en een vierde flach, die zeer laeg is.
- Gedaante.** Deze bomen, uitgezondert de laegen, fchieten hoger op dan de perfikboom, hoewel de bladen, bloffem en d'onrijpe vruchten enige gelijkheit met malkander hebben. Aan de ftronk word zekere gom gevonden.
- Gront.** Zy verëiffchen een zandige droge gront, die met een weinig tweejarige koemest deurmengt is. Zy hebben ook gaerne een ope, luchtige en warme plaats.
- Teling.** Zy worden van korrelen of pitten gezaait, die men te voren een dag lang in honigwater weekt, en voort na de volle maan met het fcherp naar beneden in d'aarde fleekt.
- Planting.** Deze bomen worden door 't afzuigen op pruimbomen, of op kroosjesflammen aangequeekt; 't welk bequame-lijk in Maert gedaan word. En daar na worden zy in Maert in goede aarde verplant. Deze voortteeling gefchied fomtijds ook door inöculatie. De kleine Amandelboom, naauwelijks vier voeten hoog boven d'aarde uitspruitende, word genoechfame-lijk door zijn jonge fcheuten, by de wortel opfchietende, vermenigvuldigt: want in November, Februarius, of in Maert neemt men hen, van zelfs gewortelt zijnde, van d'ouden af, en verplant hen.
- Havening.** Verkensmest, aan de wortel dezer bomen gelegd, doet hen zoete amandelen voortbrengen: maar paerdemest maakt hen geheel onvruchtbaar. De bomen, van pitten, of korrelen voortgekomen, en twee jaren out geworden, moeten

moeten vijftien of twintig voeten van malkander verplant worden, namelijk in Maert, in kuilen, die men in de voorwinter gemaakt heeft, op dat d'aarde ondertusschen tijt van te verluchten zou hebben.

Deze bomen bloejen zeer vroeg, maar de vruchten worden in Julius, of in Augustus rijp, en men plukt hen als de bolster open barst. Vruchten;
en hun tijt;

P E R S I K B O O M.

DE Persikbomen worden in de Nederlanden door hun grootheit, gedaante en verwe van hun vruchten onderscheiden, daar af de besten onder hun byzondere naam bekent zijn: te weten Bloetpersiken, Persiken van der Meer, dubbelde en enkelde Bergpersiken, dubbelde en enkelde Swolsche Persiken, Merkatons, Persiken van der Nat, spade Persiken van Rijn, enz. Geslacht.

Deze boom heeft lange bladen, die van de wilgen niet ongelijk, en aan de kanten een weinigh gekerft. De bloesem is bleekpaersch. De vrucht, die ront is, heeft aan d'een zijde een vore, en is met een zachte wolachtige schil bekleed, die in 't aanzien somtijts wit, somtijts slauroot, en somtijts geel van verwe is. Gedaante.

Hy verëischt een droge, en zandige gemene gront, met matige tweejarige mest van koejen, of varkens, als best daar meê overëenkommende, en met zijn eige verrotte bladen deurmengt, en een warme, droge en ope plaats, die wel voor de zon bloot staat, en voor de gure ooste en noorde wint beschut is, om dat hy de zelfde niet kan verdragen. Gront.

Deze boom word op verscheide wijzen aangewonnen, en voorëerst met pitten of korrelen in d'aarde te steken, daar in men even op de zelfde wijze moet handelen, als wy van de zajing des appelbooms gesproken hebben. Teling.

Gelijk ook door enten en zuigen, 't welk bequamelijkt in Maert, met een wassende maan, even na het eerste vierëndeel daar af, gedaan word, te weten op pruimstammen, of op stammen van kleine pruimen, die wy hier te lant kroosjes noemen, die daar toe de bequaamsten gevonden worden. Men ent hem ook op Abrikoos- en Amandelstammen; en als hy op een moerbefyestam geënt, of geöcculeert is, zo geeft hy vruchten, die rootachtig van vleesch zijn, en veel vroeger rijp worden. Enting en
zuiging.

Men neemt spruiten van pruimbomen, (doch die van de kroosjes zijn beter) en plant hen in goede aarde, twee voeten van malkander. Deze spruiten, een jaar gestaan hebbende, moeten in Februarius zeven of acht duimen boven d'aarde afgesneden worden, daar men twee of drie spruiten laat aankomen, op de welken men, in Julius, of in 't begin van Augustus, occuleren moet, te weten by droog weêr, en best na de middag. Planting.

Deze boom word langs de muren, of heiningen, twaalf voeten van malkander, op laege stammen geplant, om te beter de warmte te bekomen, en van de winden beschut te wezen. Hy word in 't voorste van Maert, met een uitgaande maan, van zijn verstorve hout, en van zijn waterloten gezuivert, en in de herfst aan de wortel ontbloot, en met het afgevalle loof gemest. Men moet hem, in droge tijden, tegen d'avont, dikwijls met regewater besproejen. Indien hy treurt, of slaau word, zo giet men water, met wijnmoer gemengt, of sop, daar bonen in gekookt zijn, aan de wortel, of men dekt d'aarde aan de wortel met duivemest, die men twee of drie vingeren dik daar op legt, zonder echter de wortel te raken, die, uit oorzaak van de hitte, Havening.

schade hier door zoulijden. Indien hy van 't gewormte word beschadigt, zo word het zelfde met asch, en met droessem van olie, of osse pis, daar een darde deel wijnedik onder gemengt is, verdreven. Indien de vruchten t'on-tijt afvallen, zo sla een wig van mispelhout in zijn wortel, of anders, boor een gat in de stam, en vul het zelfde met een pen van wilgehout. Voorts, indien hy vuile en geschrompelde vruchten voortbrengt, zo zal men de bast onder aan de stam open snijden, en, als de quade vochtigheden genoeg daar uitgevloten zijn, de wonde met klaai en mest, te zamen gemengt, bestrijken.

Deze boom bloeit in April, daar op de bladen te voorschijn komen; en de vruchten worden in September volkomenlijk rijp.

Vruchten,
en hun tijt.

ABRIKOOS.

Geflacht.

Daar zijn drierhande Abrikozen, grote, met vruchten van geel-rode verwe, kleine, met vruchten van de zelfde verwe, en een darde met een witachtige vrucht, die groter is dan d'anderen, en ook veel droger en smakelijker.

Gront,
aanteeling
en have-
ning.

Zy verëischen een zelfde gront, als van de persiken gezegt is, en moeten op een zelfde wijze aangeteelt, en gehavent worden.

Zy bloeien in April, gelijk de persikboom: maar hun vruchten worden veel vroeger rijp, ja somtijts ook in Julius.

Vruchten
en hun tijt.

MISPELBOOM.

Geflacht.

Deze boom is in twee geslachten gedeelt, in wilde en tamme, behalven noch een darde slach, die naantjes, of kleine mispelen genoemd worden. Doch de vrucht van de wilde mispelboom word niet genuttigt.

Gedaante.

Deze boom heeft een harde stam, en taje kromme takken, met langwerpige smalle bladen. De blossom is wit, en bestaat uit vijf blaadjes. De vruchten, met een grote kruin bezet, besluiten in zich vijf platte stenen, in plaats van zaat.

Gront.

De tamme mispelboom verëischt een zandige gront, of wel vette gemeste aarde, een luchtige plaats, en veel water, en word dieshalven aan de grachten gezet.

Teling.

Hy word ook in Januarius van pitten, of korrelen gezaait, en moet dan drie jaren stil wezen, eer men hem verplant.

Planting.

Indien men deze mispelstam, van korrelen gezaait, en drie jaren stil gestaan hebbende, van zijn hartwortel ontbloomt, (gelijk van d'appelboom gezegt is) en met een afgaande maan verplant, en, na dat hy dus een jaar of twee gestaan heeft, daar op ent, zo zal men zeer heerlijke vruchten daar af bekomen. Hy word ook van zijn wortelspruiten, in November voortgezet, aangeteelt, op de welken men daar na bequamenlijk ent.

Enting.

Hy word in deze gewesten gemenelijk door enting alleen aangequeekt, te weten in Maert, en ten meestendeel op hagedoorn; hoewel op queestammen veel bequamer word geoordeelt. Doch indien men zeer grote vruchten wil bekomen, zo moet men uit het midden, of uit het bovenste van de boom, naar de zuidzijde, een loot nemen, en de zelfde in Maert, tegen 't eerste vierendeel der maan, op een bequame mispelstam enten, die, gelijk voorgedacht

gedacht is, van een korrel, in Februarius of Maert gezaait, voortgekomen, en een duim dik geworden is.

Hy word zeer vruchtbaar, als men mest, met asch vermengt, en inzonderheit van wijngaartranken, aan zijn wortel legt. Men zegt van de mispelboom, dat hy, twee of drie malen geënt zijnde, van zijn stenen ontbloeit word: maar dit is zeker, dat hy dan veel groter vruchten voortbrengt.

Deze boom bloeit in Maimaant, en zijn vruchten worden in 't lef van October rijp, de welken met de volle maan geplukt moeten worden.

Havening.

Vruchten,
en hun tijd.

KASTANJEBOOM.

DAar zijn twee geslachten van deze boom, van de welken d'een de naam van gemene, en d'ander die van paerdekastanjen voert.

De gemene Kastanjeboom waft op tot een hoge boom, met een dikke stam, en in veel en grote zijdrakken uitgebreit. Het hout is vast en dicht; en de bladen zijn groot, ruw, en aan de kanten als een zaag gekerft. Hy draagt aan 't einde der takken lange en groene pluïjes, in plaats van bloemen, daar op de vruchten volgen, die in ruwe en scherpe bolsters by malkander gesloten zijn. De paerdekastanjeboom, die beter koude en vorst kan verdragen, heeft in yder voorjaar, te weten in Maimaant, een aangename openstaande en langgetroste bloem, van een ciereijke witte verwe, en die van binnen met rode puntjes, of knopjes versciert zijn, maar echter in deze gewesten nooit rijpe vruchten geven.

Zy vereischen een luchtige, losse en welgemeste gront, en vochtige en zandige aarde, met veel waters, en willen dieshalven aan de wortel bescha-duwt wezen, op dat des zelfs vochtigheit niet haastelijk door de stralen der zon wechgenomen, en zy droog gelaten zouden worden. Zy moeten echter, zo veel hun takken aangaat, voor de zon open blijven, om dat zy gaerne grote hitte hebben, om hun vruchten tot rijpheit te brengen.

Deze boom word van zijn eige vrucht, in Februarius, of in Maert in d'aar- de gesteken, aangewonnen, en, zes jaren out geworden, vijftientwintig voeten van malkander tot lanen en dreven verplant. Doch zy worden hier zelden, dan in de hoven der liefhebbers, gevonden, en geven geen vruchten; dan in hete zomers, hoewel de zelfden echter dan niet zo goet zijn, als de genen, die men uit Spanjen en Frankrijk herwaarts brengt.

Geslacht.

Gedaante.

Gront.

Teling.

KORNOELIEBOOM.

DEze boom is drierhande, twee mannetjesbomen, d'een met rode, en d'ander met witte vruchten, en een wijfjesboom, die ook wilde Kornoelie genoemt word, om dat hy geen rijpe vruchten voortbrengt.

De mannetjes kornoeliebomen worden somtijts tamelijke grote bomen, welker hout zeer hard en vast is. De bladen zijn effen, langwerpig breed, en met veel zenuwen, tusschen beide uitgestrekt, verzien. De bloesem is geelachtig, en de vruchten, of besyen eerst groen, en daar na root of wit, als zy rijp geworden zijn. De wilde verschilt van de voorgaanden hier in, dat hy niet zo hoog opschiet, en dat de bloesem wit, en aan de rijjes by bosjes te samen vergadert is.

Geslacht.

Gedaante.

Gront.

Zy verëiffchen zo wel een gemene zandige, als wel een klaiächtige, en zo weleen gemeste, als ongemeste gront, vochtige, of tamelijke droge aarde, veel of weinig water, en liever een ope lucht, dan een donkere schaduwachttige plaats.

Teling en
aanquec-
king.

Zy worden aangequeekt niet alleenlijk door de harde korrelen van de vrucht, die men met een afgaande maan in de Maert, in een donkerächtige plaats, en gemeste gront zaait, daar zy twee jaren blijven, eer zy opkomen; maar ook door hun jonge scheuten, die by de wortel, of even boven d'aarde uitschieten, de welken men ten halven, byna gelijk d'Angelieren, inlegt, en met aarde aanvult, en die dus, of ook van zelfs, wortel vatten, en op de gezeyde tijt, en in de voorgedachte maan, als de wortel twee jaren oud is, van d'ouden afgenomen, en verplant moeten worden.

Havening.

Zy worden in deze landen, in 't najaar, tot heiningen en heggen verplant. Zy spruiten lang voor alle andere bomen uit, en behouden hun groente lange tijt.

Vruchten,
en hun tijt.

Zy bloejen jarelijks niet alleenlijk vroeg in de Maert, maar geven in Augustus ook vruchten; die volkomelijk rijp zijn.

OLYFBOOM.

Geslacht.

DAar zijn tamme en wilde Olijfbomen, van de welken de leste ook *Oleaster* genoemd word.

Gront.

De tamme olijfbom verëischt een goede vette gront, met tweejarige paerdeste, en eenjarige hoenderste deurgemengt.

Teling.

Zy worden in deze landen alleenlijk door jonge scheuten aangeleelt, die by de wortel uitspruiten, en, in d'aarde ingelegt zijnde, allengs van zelfs wortel schieten, of met een mes, even gelijk d'angelieren, ingesneden worden; 't welk bequaamst is. Deze jonge spruiten, wortel schietende, worden, na verloop van twee jaren, van d'ouden afgenomen, en in andere potten, of bakken gezet; vermits zy anders gevaar van te sterven lopen.

Enting.

Hy word ook op wilde olijfbomen geënt.

Havening.

Hy verëischt een luchtige plaats, die voor de zon bloot staat, zonder de koude te kunnen verdragen; en moet dieshalven tijdiglijk onder dak gebracht, en tamelijk warm gehouden, en met matig laau water besproeit worden. Men mest hem met asch van kalkovens, die men omtrent de wortel legt; daar door hy weliger opschiet.

Vruchten.

Hy bloeit vroeg in 't voorjaar, doch geeft hier te lant geen of zeer kleine vruchten; maar riekt zeer lieflijk als hy in zijn bloejen staat.

EIKEBOOM.

Gedaante.

D'Akerboom, by ons Eikeboom genoemd, wast hoog op, met veel groten en dikke takken, die zich wijt uitbreiden. Hy, jong zijnde, heeft een gladde schors, die, oud geworden, ruw word, en op veel plaatsen open barst. De bladen zijn glad, langwerpig breed, aan de kanten gekerft, en onder niet zo groen als boven.

Gront.

Hy wast in alderhande aarde, doch best in een goede welbereide gront, daar in hy zijn beste rier heeft.

Teling.

Hy word in deze landen door zijn akers aangeleelt; 't welk bequaamelijk op

H O V E N I E R.

21

op deze volgende wijze kan gebeuren. Graaf enige groepen, zo lang en zo veel, als gy begeert, ſchaarſelijk een half voet diep. Leg in Maert d'akers daar in; niet veel by malkander, maar luchtig, en dek hen weêr met goede aarde toe. Na dat hy, wel verzorgd zijnde, drie of vier jaren geſtaan heeft, en opgeſchoten is, neem hem op, en ſny'er de zantwortel af, op dat hy te beter wortelen zou ſchieten; en in dezer voegen kan men hem, twee of drie duimen dik geworden, bequamelijk tot Lanen, of Dreven planten, met hem ten minſten twintig voet van malkander te zetten. Deze verplanting geſchied gevoeghelijkt in Januariuſ, of Februariuſ: maar de kuilen moeten, drie of vier voeten wijd, enlge tijt te voren gegraven worden.

planting en
havening.

De vruchten van deze boom worden in de Herſt rijp, en verſtrekken heden tot gemeen voedsel aan de varkens, hoewel de zelfden in d'eerſte tijden, gelijc men wil, tot onderhouding en voedsel der menſchen hebben verſtrekt.

Vruchten,
en hun tijt.

L I N D E B O O M.

MEn vind in deze landen tweederhande Lindebomen, te weten man- Geflacht.
netje en wijſje.

Het wijſje waſt op tot een zeer grote en dikke boom, die zijn Gedaante;
takken wijd en breed uitspreid. De ſchors is van buiten tamelijk glad, en het hout wit van verwe, maar niet hard. De bladen zijn zeer aangenaam, breed en glad, en voor enigſins ſpits, en rontom gekerſt. De bloſſem, in enige witte blaadjes beſtaande, geeft een aangename reuk af. De vruchten, kleine ronde beſyen zijnde, beſluiten in zich een ront en zwartachtig zaat. Het mannetje word hier in van 't wijſje onderscheiden, dat zijn bladen veel ruwer zijn, en zelden bloſſem voortbrengt.

Hy waſt niet alleenlijk in een vette klaiachtige gront, maar ook in een Gront.
zandige aarde, als de zelfde wel gemest is, maar een dorre en droge gront doet hem quijnen.

Hy word door zijn zaat aangeteelt; 't welk in October, November, Fe- Teling.
bruariuſ, of Maert in de voorgedachte aarde geſteken word.

Hy word ook van wortelpruiten aangequeekt, die men, met een ſlag, Planting.
van d'oude bomen afkapt, met enige vezeltjes van de wortel daar aan. Men zet deze wortelpruiten twee of drie voeten van malkander, en ſnijd'er alle ruigte af, en behoud niet meer dan een ſcheut, die men de bequaamſte oordeelt, om daar af een rechte ſtam te maken. Men kan hen, vier of vijf jaren out, en twee duimen dik zijnde, ter plaats, daar men hen begeert, verplan-
ten, en, met hen vijſtewintig voeten van malkander te zetten, cieraelijke lanen of dreven daar af maken.

Het wijſje is zeer vruchtbaar, bloeit in Junius, en geeft in September een Vruchten;
rijpe vrucht, die, aan lange ſteeltjes hangende, ront van maakſel, en met zwartachtig zaat gevult is, en, rijp geworden, van malkander barſt, en zijn zaat laat vallen.

I P E N B O O M.

MEn vind drierhande Ypenbomen, met brede, met middelmarige, Geflacht.
en met ſmalle bladen.

Hy ſchiet op tot een hoge boom, diens hout zeer hard, en de Gedaante;
baſtruw is. De bladen zijn langwerpig, en gekerſt.

D 3

Hy

Gront. Hy verëfcht een goede, vette en vochtige gront, hoewel hy echter tamelijk voort wil, fchoon d'aarde niet op het naaukeurigfte bereid is, en heeft gaerne veel regen. Hy geeft, out geworden zijnde, gemenelijk alle zomers rijk zaat, dat, rontächtigt plat zijnde, aan d'onderfte zijde van 't blad, in een dun blaasje, gezien word.

Teling. Deze bomen konnen bequameijk op deze volgende wijze aangeeteelt worden. Spit een stuk lants, zo groot als gy 't begeert, behorelijk om, en mest het van nieus; zaait dan in September, October, of Maert dit zaat luchtig daar in, en bedek het wel met aarde, doch in dier voegen, dat het zaat niet dieper, dan een vingerbreet, onder legt. Deze jonge boomtjes, opgekomen zijnde, moeten in Februarius, tusschen het eerste vierendeel en de volle maan van alle zijdrakken ontbloot worden; en men moet hen dus vijf of zes jaren ongeplant laten staan, en dan, als men hen verplanten wil, tegen de volle maan verzetten. Men moet ook in 't verplanten de toppen, en de dikste langste wortelen een weinig voor afsnijden.

Planting. Zy worden ook van wortelspruiten voortgeplant, byna op gelijke wijze als van de lindeboom gezegt is.

BOEKEBOOM.

Gedaante. **D**E Boekeboom schiet met een dikke stam hoog op; en zijn takken verspreiden zich in 't ront wijd en breed uit. De bladen zijn effen en breedächtigt. De bloemen zijn kleine geelächtigte plujsjes. De vruchten, in ruige bolsters besloten, zijn driekantige noten, met een gladde schil overtrokken, en worden gemenelijk boekpitten genoemd. De wortel zinkt niet diep in d'aarde, maar strekt zich wijd en breed uit.

Gront. Hy verëfcht eerder een zandige, vochtige en ongemeste aarde, dan een goede klaiächtige en gemeste gront.

Teling. Hy word van zijn vrucht aangeeteelt, die met een afgaande maan in Maert of April, by droog weër, een vingerbreet diep onder d'aarde, in een losse gront gesteken word, en voorspoediglijk opkooft; voornamelijk als hy in 't eerst, na dat hy dus gezaait is, met een weinig regewater besproeit word.

Havening. Deze bomen, dus te voorschijn gekomen, worden tot stalbomen gesnoeit, en, vijf of zes jaren out zijnde, tot lanen, drevén, of bosschen verplant, met hen twintig of vijfentwintig voeten van malkander te zetten. Men kan van hen, als zy jong zijn, heggen maken; en dan worden zy haagboeken genoemd, die kleinder bladen, dan d'anderen hebben, en veel groente geven. Men gebruikt hen, een voet of anderhalf van malkander gezet; ook tot bekleding van prieelen en wandelrijen. Men verplant hen vroeg, te weten in Januarius, uit oorzaak van de grote vochtigheit; die zy by zich hebben.

Vruchten, en hun tijd. De vrucht van deze boom, daar af de blossen, en ook de bladen te gelijk, in 't einde van April, of in 't begin van Maimaant voortkooft; word in de Herfst rijk, en, driekantig zijnde, verstrekt aan verscheide beesten tot een aangenaam voedsel.

ESSCHEBOOM.

Gedaante. **D**Eze boom, die zeer oud word, wast zeer hoog en dik op, en schiet zijn takken wijd en breed uit, van de welken de tedersten, door zekere knoopjes onderscheiden, van binnen hol, en met wit versche merg gevult zijn. Het hout van de stam is wit en vast, en de schors glad en effen.

essen. De bladen zijn groot, lang en ront, en gekerft. Het zaat groeit in lange hauwen, die aan de tederste takken, neffens de bladen, in een tros neerwaarts hangen. De wortel verspreid zich wijd en diep in d'aarde.

Hy vereischt een zandige gemeste aarde, met veen, en mollem van verga- Gront.
ne bomen deurmengt; een luchtige plaats, die wel voor de zon bloot staat, en veel vocht.

Hy word door zijn zaat aangeteelt, 't welk in Maert met een afgaande Teling.
maan, en by droog weér in bolle aarde, niet zeer diep gesteken word, en de tijt van een geheel jaar behoeft, eer het te voorschijn koomt.

Deze boom, tot in het derde jaar gestaan hebbende, en omtrent derde- Havening:
half duim dik geworden, word in 't einde van Februarij, of in 't begin van Maert opgenomen, en gemenelijk vijftien of zestiën voeten van malkander tot lanen, of dreven geplant, en gemenelijk aan de kanten van de sloten, om door hun grote wortel d'aarde van uitspatting te beschutten. Men moet de kuilen, daar men hen in wil zetten, drie of vier voeten in de middellijn wijd maken, en wel toezien dat men d'opgaande toppen niet afsnijd.

Deze vruchten hebben geen bloemen, maar lange hauwen, daar in het Vruchten,
zaat zijn groefsel heeft. Deze hauwen komen in April te voorschijn; maar en hun tijt.
het zaat word in de herfst rijp.

Qualsterboom, of Lyfter bezijenboom, ook Haverëlscheboom genoemd.

Veel Kruitbeschrijvers stellen de Qualsterboom onder d'esschebomen; Gedaante.
doch hy schiet niet zo hoog op. De bladen spruiten wel op de zelfde wijze uit, maar zijn zachter, en dieper aan de kanten gekerft. De bloemen zijn wit, en vertonen zich kranswijze by malkander. De bezijen zijn eerst groen, en, rijp geworden zijnde, root; maar onaangenaam van smaak, en sluiten in zich enig langachtig zaat.

Hy waft in alderhande aarde, inzonderheit die met tweejarige mest deur- Gront.
mengt is, en best in een zandige gront, die veel van de zon beschenen, en van veel en matige vocht besproeit word.

Hy word door zijn zaat aangeteelt, en daar beneffens door zijn wortel- Teling en
spruiten, gelijk d'angelieren ingefneden en ingelegt zijnde, aangequeekt, aanque-
en, als de stam een duim of twee dik is, rontom de boomgaard, omtrent king.
twaalf voeten van malkander, geplant.

Deze vrucht, die in Maimaant bloeit, en in de herfst rijp word, heeft hier Vruchten,
de naam van Lyfterbezijen, om dat de lysters, sneppen, en meer andere vo-
gelen gaerne daer afeten, en, door de zelfde aangelokt, door deze middel
gevangen worden.

S O R B E N B O O M.

De stam van deze boom schiet recht om hoog op, is in veel takken Gedaante.
verdeelt, en met een effe bruine schors bedekt. De kleine witte bloem-
tjes komen, gelijk de druiven, troswijze voort. Hier op volgen
bleke vruchten, die aan d'een zijde rootachtig, of paerfich zijn.

Hy vereischt een gemene zandige gront, die zo wel gemest, als ongemest Gront.
is, en voor de lucht open legt, en van veel regen, en andere vocht, be-
sproeit word.

Hy

Teling en aanqueking. Hy word op twee wijzen aangequeekt: voorëerst door middel van zijn zaat, dat, met een afgaande maan, in October, November, Februarius, of Maert in d'aarde word gesteken; en ten tweeden door middel van enting, 't welk bequamelijkt, in 't midden van Maert, op hagedoorn, queeboom, of appelboom gedaan word.

Vruchten, en hun tijd. Hy bloeit in April of in Maimaant; maar zijn vruchten worden niet, dan spade in de herfst, rijp.

Populierboom, Abeelboom.

Geflacht. D Eze boom word in twee geslachten onderscheiden, te weten in zwarte en witte Populieren, van de welken de lesten ook Abeelbomen genoemd worden.

Gedaante. De zwarte Populierboom is aan de top met veel takken verzien, daar af de schors effen, glad en witachtig is, schoon die van de stam ruw word beyonden. De bladen zijn achter breed, en lopen voor spits toe. Zy zijn rontom gekerft, en blinkendgroen van verwe. De bloemen zijn ruige plujsjes, daar opeen smal tros verschijnt, van veel ronde beyen vergadert. De wortel zinkt tamelijk diep in d'aarde.

De bladen van de witte Populier, of Abeelboom, zijn breed, rontom diep gekerft, en byna gelijk die van de wijngaart, maar niet zo groot. De bovenste zyde der bladeren is glad en groen, maar d'onderste zilverwit, zacht en wolachtig. De bloemen zijn gelijk die van de zwarte populier, eerst paersachtig, en daar na bleker.

Gront. Zy verëischen een gemene wel gemeste en vochtige gront, en brakachtige plaatsen, daar veel vocht by koomt, en schieten weeldig op, als zy met hun wortel aan 't water komen.

Teling, en aanqueking. Zy worden op verscheide wijzen aangeteelt: en voorëerst door hun zaat, 't welk met de volle maan in Maert gezaait, en in d'aarde gesteken moet worden. Ten tweeden, door wortelspruiten, die met een wassende maan van April ingesneden, en ingelegt, en met aarde overdekt, en, wortel geschoten hebbende, met een afgaande maan van Februarius, of Maert, van d'ouden afgenomen moeten worden.

Planting. Zy worden ook van takken aangequeekt, die, in Maert met een volle maan afgesneden, in een donkere plaats een voet diep in d'aarde gesteken, en dikwijls met water begoten moeten worden, daar door zy bequamelijk wortel schieten, en tot lanen en bementelingen van hoven worden gebruikt.

BERKEBOOM.

Geflacht. M En vind tweederhande Berkebomen; grote gemene, en laege berkebomen.

Gedaante. De schors van de stam is witachtig, onessen en gespleten, maar die van de tederste takken bruinroot. De bladen lopen voor spits toe; en zijn aan de kanten gekerft. De bloemen zijn langwerpige plujsjes.

Gront. Hy behoeft niets anders, dan een zandige dorre gront, schoon hy ook in goede en wel gemeste aarde wel wil wassen, en gaerne tamelijk veel water heeft.

Teling. Hy word van zijn zaat aangeteelt, 't welk in November, Februarius, of Maert, met een afgaande maan, in een schaduwachtige plaats, doch niet diep, in

in d'aarde gesteken , en in droogte somtijts een weinig met regewater besproeit moet worden. Hy koomt ook dikwijls door 't algevalle zaat te voorschijn. Hy is ook bequaam om tot bemanteling en beschutting der boomgaarden gebruikt te worden. Deze planting moet in Februarij geschieden.

W I L G E B O O M.

DAAR zijn veelderhande Wilgebomen, die wel tot negen toe getelt worden. Doch de voornaamsten zijn de hoge, en de laege wilgebomen, van de welken de leste weer in wilgen met brede, en met smalle bladen onderscheiden word. Geslacht.

De grote wilgeboom verkrijgt een dikke stam, en schiet hoog op, zo hy niet door het afkappen van zijn takken ondergehouden word. Zijn schors is buigzaam, en het hout witachtig, en zeer taai; en zijn dikke takken worden diewhalven veel tot hoepen gebruikt. De bladen zijn lang, smal, en zacht. De bloemen zijn lange mosschige trosjes, die haast verdwijnen. De kleine wilgeboom heeft een laeger en dunder stam, en of smalder, of breder bladen. Gedaante.

De grote wilgeboom heeft gaerne een vochtige gront, en word diewhalven veeltijts aan de kanten van vaarten en sloten geplant, daar hy weeldig wast, en in April, of in 't begin van Maimaant bloeit. Gront.

Hy word aangezeelt, niet alleenlijk van zaat, 't welk men echter zwarelijk kan bekomen, en dat men in Maert, met de wassende maan, in goede vochtige aarde moet zaien: maar ook door zijn takken, die men in Maert, of in September, een weinig voor de volle maan, afsnijdt, en in een duistere vochtige plaats, een half voet diep in d'aarde steekt. Men zet hem ook wel in droge plaatsen, maar dan moet hy dikwijls met water begoten werden. De laege wilgeboom met brede bladen wast omtrent de zeeduinen, en die met smalle bladen in de dorre plaatsen van Brabant. Telling, en planting.

E L Z E N B O O M.

DEZE boom, zo hy niet geknot word, schiet hoog op met een matige dikke struik, en veel takken. De schors is oneffen en zwartachtig, en de bladen gelijk die van de hazelaar. De bloemen zijn katjes, en het zaat zeer klein, en bruinroet van verwe. Gedaante.

Hy vereischt een losse omgespitte, bolle en vochtige gront, en word diewhalven veeltijts in de venen aangequeekt, en aan de kanten van 't water gezet. Gront.

Hy word in Maert, of in October van zijn eige zaat in de voorgedachte gront gezaait, en, twee of drie jaren out zijnde, opgenomen, en in Maert verplant, en in tuinen of boomgaarden tot heggen gezet. Men plant hen dan een voet van malkander, en kan hen scheren, 't welk in 't begin van Julius moet geschieden. Telling, en planting.

De botten van deze boom spruiten in April uit, en het zaat word in de herfst rijp, 't welk, zo het niet tijdiglijk waargenomen word, van zelfs op d'aarde nedervalt, en zich zelfs zaait. Vruchten, en hun tijd.

Denneboom, of Mastboom.

- Gedaante.** **D**eze boom wast recht op in de hoogte. De stam is beneden zonder, en boven met knobbels. Uit yder van deze knobbels spruiten vier takken recht over malkander, die schuins opklimmen. Deze takken leveren weêr andere takjes, die kleinder zijn, en niet meer dan twee by malkander, en die neêrwaarts hangen, en dus voortspruiten. De bladen zijn langwerpig ront, en voor spits. De vruchten, aan het einde der takken voortkomende, bestaan uit veel zachte samengevoegde schilferingen, daar in kleine nootjes besloten leggen.
- Gront.** Hy vereïschet een goede luchtige gront, die met veenāarde, en met tweejarige mest van paerden, en eenjarige koejemest, en met grof zant wel deurmengt is.
- Teling.** Hy word voorēerst door zijn zaat aangeteelt, 't welk, uit Noorwegen gekomen, twee of drie jaren oud zijnde, in Maert, of April, in de voorgedachte aarde, yder korrel ten minsten een voet van malkander, gesteken moet worden, te weten in een warme plaats, en na dat men 't een wyl tijts in water geweekt heeft.
- Havening.** Deze boom, te voorschijn gekomen, moet in d'eerste winter tegen de koude en schrale winden gedekt worden, en ten minsten drie jaren ongeroert blijven staan. Daar na neemt men hem op, en verplant hem in April, met een afgaande maan, in de voorgedachte gront, ten minsten twintig voeten van malkander, na dat men hem aan zijn dikste wortelen een weinig gesnoeit heeft, zonder echter de takken aan te roeren; want deze bomen zijn van zodanige natuur, dat zy, hun onmacht gevoelende, zich zelven, door de versterving van hun onderste takken, snoejen, op dat de bovensten, te meerder voedsel bekomende, zo veel te krachtiglijker zouden opschieten. Doch indien deze boom, 't zy hy verplant, of niet verplant word, zich zelf niet op de voorgedachte wijze snoeide, zo zal men, in 't lef van d'afgaande maan, de takken moeten afneemen, niet dicht aan de stam, maar tot op een ruime hantbreet daar af: dewijl het overblijffel van deze afgesnede takken, door het uytloejen van de hars, binnen de tijt van een jaar van zelfs versterft; in voegendat men dan het zelfde zonder enig gevaar kan afneemen. Maar indien iemant voort de takken tot dicht aan de stam afneemt, zo zal hy wel haast bevinden dat de boom, door d'uitvloeijing van de harffige vocht, in groot gevaar van te sterven gebracht word, en, zo hy niet allengs uitgaat, ten minsten daar door zo veel zal verzwakken, dat hy naauwelijks in de tijt van vier jaren, ja misschien nooit, weêr tot zijn verhaal zal komen.
- Planting.** Deze aanqueeking geschied ook door middel van zijn takken, op deze volgende wijze: Sny d'eenjarige loten af met de volle maan in de Maert, en zet hen zo diep in d'aarde, dat zy naauwelijks de langte van een halve vinger uitsteeken, te weten in een schaduwāchtige plaats, die weinig van de zon beschenen word. Begiet hen dikwijls mer water; en zy zullen binnen korte tijt wortelen schieten. Als zy in dezer vōegen drie jaren gestaan hebben, zo verplant hen in Maert, of April, met een wassende maan, omtrent twintig voeten van malkander, of laat hen ter zelfde plaats, op de voorgedachte wijtje staan. Zy, groot geworden, schieten hun wortelen zo wijt uit, dat zy wel tien voeten verre het voedsel uit d'aarde naar zich trekken, en daar door alles, dat'er omtrent staat, van 't leven beroven. En dieshalven moet men hen in zodanige plaatsen planten, daar zy geen schade kunnen doen.

Deze

HOVENIER.

27

Deze boom behoud zijn loof en groen de gehele winter deur; en zijn vruchten worden in de Herfst rijp, daar men echter geen rijp zaat in vind, voor dat de boom out geworden is, Vruchten, en hun tijd.

V L I E R B O O M.

DE dikke struiken van deze boom zijn geheel houtig, en in 't midden met enig merg gevult. De kleine struiken, in veel leedjes gedeelt, hebben weinig hout, en veel wit en voosch merg. De bladen zijn langwerpig, en aan de kanten gekerft. Aan 'teinde der takken wassen de witte en aangename bloemen, die zich kroonswijze, en in 't brede vertonen, en daar na eerst in groene, en vervolgens in zwarte besijen veranderen, daarin plat en langwerpig zaat besloten legt. Aan d'oude stammen groeit fomtijts een zachte en bruine aanwas, dat een menschelijk oor gelijkt, en Judas oor genoemd word. Gedaante.

Deze boom heeft zijn beste tier aan de waterkant, en in vochtige plaatsen, hoewel hy ook in een gemene zandige gront, en by heiningen van hoven, akkers, en velden geplaatst word. Gront.

Hy word op drie wijzen aangequeekt. Voorëerst door zijn zaat, 't welk met een afgaande maan in September, October, of November, naar de gelegentheit des tijts, in goede aarde, niet dicht, maar luchtig gezaait word. Ten tweeden; door afgesnede takken, die, in Februarij, of in Maert, met de volle maan in een duistere en vochtige plaats in de gront gesleken, en dikwijls met water besproeit moeten worden; en in dezer voegen lichtelijk wortel schieten, en wasdom krijgen. Zy worden ook door jonge wortelspruiten aangewonnen, die, ingesneden zijnde, of ook van zelfs lichtelijk wortelen, en in Maert, of November van d'oude stammen afgenomen, en verplant konnen worden. Aanqueeking.

Hy geeft in Maimaant zijn bloemen; en zijn besijen worden in September, of October rijp. Vruchten, en hun tijd.

G E L D E R S C H E R O O S.

DIt gewas is met een aschgrauwe schors bekleed; en de takken, door knoopachtige leedjes onderscheiden, hebben van binnen wit merg. De bladen zijn breed, en aan de kanten met diepe hoeken. De bloemen, die wit zijn, komen in een dikke, ronde en verheve tros te voorschijn, zonder dat'er vruchten op volgen. Gedaante.

Deze boom is zeker slach van watervlierboom, en word als de gemene vlierboom aangequeekt. Aanqueeking.

Hy bloeit zeer gierlijk in Maimaant; en zijn besijen worden in de Herfst rijp. Vruchten, en hun tijd.

L A U W E R B O O M.

DAar is verscheide slach van Lauwerbomen: mannetje, wijfje, wilde, grote met blinkende bladen, en kleine Lauwerboom. Geslacht.

De breedbladige Lauwerboom, voor 't wijfje gehouden, schiet met veel struiken op, met een donkergroene schors bekleed. De bladen zijn langwerpig, breed, hard, groen van verve, en aangenaam van reuk. De bloemen Gedaante.

men zijn grasgroen, en de besijen met een zwartachtige schors bedekt, daar af de kerner in twee delen geklooft is.

De smalbladige Lauwerboom, voor 't mannetje gehouden, wast niet zo hoog op. De bladen zijn smalter en dunner, en de stronken met een bruinrode schors overtrokken.

De wilde wast niet zo hoog, als de tamme. De takken zijn geknoot, en in veel leden gedeelt, met brede, effe en blinkende bladen, doch zonder reuk, die by paren tegen over malkander uitwassen. De witte bloemen, die somtijts van buiten paersachtig zijn, komen op het einde der takken kroonswijze te voorschijn, daar op blaauwe bezijen volgen, de welken dien van de Myrtus wel gelijken.

Gront.

Alle deze geslachten van lauwerbomen verëischen een goede gemene gront, met niet al te veel mest van paerden en koejen, van yder even veel, en met veel duinzant daar onder gemengt.

Teling,
en aanwe-
king.

Deze geslachten van lauwerbomen, uitgezondert de grote, met blinkende bladen, die zelden enige vrucht voortbrengt, worden door twee middelen getelt, en aangequeekt: vooréérst door hun vrucht, die men bakelaar, en ook boontjes noemt, de welk men in Maimaant, (uitgezondert die van de kleine lauwerboom, de welk in Maart gezaait wil wezen) en somtijts vroeger, met een wassende maan, in potten naauwelijks twee strobreet diep in d'aarde steekt, en in warme plaatfen zet, en somtijts met water besproeit wil wezen; en ten tweeden door middel van hun spruiten, die dicht aan d'aarde uitspruiten, en met een pennemes voorzichtig ingesneden, in d'aarde ingelegt worden, en dus wortel schieten, en niet eerder, dan in April van 't volgende jaar, met een wassende maan van d'oude afgenomen, en in potten verplant moeten worden, op dat zy zo veel te vroeger en sterker zouden groejen.

Haroning.

De twee eerste geslachten van lauwerbomen, te weten het mannetje en wijffe, en daar beneffens de wilde, hoewel zy tamelijk hard van aart zijn, moeten echter, om buiten gevaar van te versterven te wezen, in October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men weinig vuurt, (vermits een weinig vorst hen niet kan beschadigen) gestelt, en in 't voorjaar weér buiten gebracht worden. Doch indien men hen enkelijk wil buiten laten, zo moet men hen, om voor de vorst beschut te zijn, in November met planken of met stro dekken, en tot boven toe dik bekleden, en, na datmen hen onder turf mollem byna geheel begraven heeft, pannen daar over heen hangen, op dat zy voor de winterregen beschut zouden wezen. Men moet hen, dus gedekt zijnde, tot half April laten staan, eer men hen weér opent, of anders zijn zy in gevaar van in grote ongemakken te vallen. Doch indien, door verzuimenis, of by ongeval, veel van hun takken verdorven en uitgingen, zo zal men hen tot aan de gront afsnijden; en in dezer voegen zullen zy weér krachtiglijk uit hun wortel, die niet lichtelijk door d'ongelegentheit des winters gantschelijk vergaat, uitspruiten, en met nieu aangenaam groen te voorschijn komen. De grote lauwerboom met blinkende bladen, en de kleine zijn echter zeer hard van natuur, en konnen, zonder enig ongemak te gevoelen, stormen, sneeu, rijp, sterke vorst, en meer andere ongelegentheden verdragen. D'Ouden plegen deze boom in hoge waerde te houden, dewijl de grote Veltöversten, in hun zegepralingen, de takken daar af in hun hant droegen, ja ook kranffen om hun hooft daar af maakten.

Myrthus-

MYRTHUSBOOM.

DEze boom word, naar de verscheidenheit van zijn bladen, in grote of grove, of kleine, of edele Myrthus onderscheiden, en met verscheide namen genoemt, te weten, dubbelde Myrthus, Myrthus met roosmarijnbladen, Myrthus met lauwerbladen, met brede bladen, met palmbladen, met sijne bladen, met gekruiste bladen, met rode stelen, met citroenbladen, met tongbladen, en ook Jode Myrthus met kleine bladen.

Deze boom is een laag gewas, dat somtijts, door zijn havening, als een boom opschiet. De takken zijn taai, en met een donkerrode bast bedekt. De bladen, die aan sommige groot, en aan anderen klein voortkomen, zijn breetachtig, lopen boven spits toe, en zijn effen en glansig, en gelijken wel naar de bladen van de maagdepalm. Tusschen de bladen ziet men de witte bloemtjes, met witte draatjes van binnen verciert. De vruchten zijn zwarte bezijen, de welken die van 't klimop zeer wel gelijken, en daar in het zaat besloten is.

Hy verëischt een gemene zavelachtige aarde, met een weinig tweejarige paerdemeest, en 'de mollem der verdorve bomen, of in des zelfs plaats met veengrout, of ook wel met verrotte bladen van bomen deurmengt, en een warme grout, die voor de zon bloot legt, en met matige vocht verzien is.

Deze bomen kunnen in deze landen op vier bijzondere wijzen geteelt en aangequeekt worden: Voorëerst door zaat, 't welk, uit Spanjen, Italien, of andere warme landen gekomen, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, in April, met de volle of afgaande maan, een strobreet diep daar in gesteken moet worden. Ten tweeden, door jonge loten, by de wortel, of even buiten de grout uitgeschoten, die men tegen de volle maan van April, op de wijze der Angelieren, insnijdt, en met aarde overdekt. In dezer voegen schieten zy lichtelijk wortelen, in de zelfde zomer, en worden dan, met de volle maan in Majmaant daar aan volgende, als zy omtrent een vinger lang geschooten hebben, van d'oude bomen afgenomen, en in potten gezet. Ten darden, door middel van een of tweejarige takjes, met de volle maan in Majmaant of Junius afgesneden, en terstont de lengte van een kleine vinger diep in een pot gezet, die met gemene zandige aarde, zonder enige vetigheid, gevult is. Deze pot, met regewater besproeit, moet ten minsten zes weken lang in een donkere plaats, daar de zon hem niet kan beschijnen, gezet, tijdiglijk vochtig gehouden, en daar na twee of drie weken lang luchtiger geplaatst, en eindelijk in 't geheel voor de zonnestralen bloot gestelt worden. Ten vierden, door gehele takken, met het punt van een mes geboort, en in een pot ingelegt, (gelijk wy van d'oranje en andere bomen gezegt hebben) die men in 't volgende jaar affnijdt, en de pot, daar men d'afgesneden in laat, terstont, zonder enig ongemak, in de zonneschijn zet. Men kan de dubbelde Myrthus ook op andere stammen zuigen.

Deze bomen kunnen deurgaans, door naerftige havening, als men hen tijdiglijk van onderen snoeit, tothoege en gierlijke boomtjes aangequeekt worden. Wijders, als zy veel jaren out, en door hun verstorve takken, en afgevallen bladen hol en deurluchtig geworden zijn; zo mag men hen in April, met de volle maan, of geheelijk koppen, of ten halven d'onderste dikste takken afneemen, die, met een mes glad en effen gesneden, en met een weinig was, of pleister toegedekt, op dat de zon hen niet lichtelijk zou uitdrogen, voort weër zullen uitschieten, en jong hout maken; 't welk bequamelijk,

als de gelegenheit zulks verëischt, alle zes of zeven jaren gedaan mag worden. Men moet hen in de zomer vóór gure noorde winden, en by winter zorgvuldiglyk vóór vorst bewaren, en dieshalven, gedurende deze tijt, in droge kelders, of laauwe kaghelplaatfen zetten.

Vruchten, Deze bomen bloejen in deze landen zeer spade, en hun vruchten worden zelden volkomentlyk rijp.

CYPRESSEBOOM.

Geflacht.

DEze boom word bequamelijk in twee geslachten gedeelt, want als hy hoog opschiet, en kleine noten draagt, word hy mannetje, en als hy klein blijft, en géén vruchten geeft, wijffe genoemd.

Gedaante.

De stam van deze boom wast lang, recht en spits op, gelijk de sparreboom. Hy heeft veel zijdtakken, die zich niet wijd uitspreiden, maar langs de stam opwaarts spruiten. Hier uit wassen veel dunne korte rijsjes, die zich weér in andere kleinder rijsjes verdeelen. De bladen zijn langwerpig ront, en bestaan uit een gedurige vergadering van twee of vier aan een gehechte blaadjes, die langs de rijsjes groejen, en de bladen van de vrucht dragende zevenboom zeer wel gelijken. De nootjes hangen aan takken nederwaarts, en bevatten in zich klein, plat en graau zaat, en, rijp geworden zijnde, splijten op veel plaatfen van malkander, en laten hun zaat vallen.

Gront.

Deze boom verëischt een zandige, droge en ongemeste gront, een luchtige plaats, die wel voor de zon bloot staat, en zeer weinig vocht, niet alleenlyk als hy out geworden, maar ook terwijl hy noch jong is.

Teling en
aanwe-
king.

Hy word in deze gewesten van zaat aangeteelt, dat uit Frankrijk, en andere warme landen herwaarts gezonden word, en, in zoete melk geweet, met een afgaande maan in Maert of April, in een houtte bak, of por, met de voorgedachte aarde gevult, een hantbreet van malkander gezaait, en, na dat het opgekomen is, niet voor dat het twee jaren lang in de zelfde plaats gestaan heeft, opgenomen, en in de voorgedachte tijt verplant moet worden. Deze boom, dus verplant zijnde, moet van boven met een weinig regewater besproeit, en daar na niet meer bevochtigt worden, 't en ware het water uit de lucht quam vallen, daar door hy te beter zou groejen.

Havening.

Men moet wel toezien dat men de hartscheuten, of de bovenste toppen niet breekt, of afscheert, dewijl de boom, dus gequetst zijnde, lichtelijk zou verdorren en sterven. Hy word in deze gewesten grotelijks van de mieren geplaagt; en om deze oorzaak moet men de stam met kalk bestrijken, om dit ongedierte te verdrijven. Hy kan ook zwarelyk de koude verdragen, en moet dieshalven in October binnen, en niet voor in April weér buiten gebracht worden. Doch als hy vijf of zes jaren out geworden is, kan hy, als men hem voor de wint beschut, 's winters buiten blijven, en tot een verciering in de bloemparken staan.

Vruchten
en hun tijt.

De bladen en takjes blijven het geheel jaar deur groen, en de vruchten bekomen hier in de Herfst, regen de winter, hun grootste rijpheit, die echter niet zodanig is, als zy behoort te wezen.

Zeven-

Zevenboom, of Zavelboom.

MEn vind in deze landen tweederhande geslachten van deze boom: Geslacht. degemene Zevenboom, en d'oprechte Zavel- of Zevenboom, die vruchten voortbrengt. Gedachte.

Degemene Zevenboom wast tot een tamelijk boomtje op, en breid zijn takken wijd uit. De bladen gelijken die van de Tamarischboom, doch zijn stijver en scherp, sterk van reuk, en heet van smaak. Hy is altijd groen, maar heeft geen bezijen.

De tweede slach gelijkt de gemene onvruchtbare Zevenboom, behalven dat de bladen niet zo stijf en steekachtig zijn. Hy geeft groengeele bloemtjes, en de vruchten zijn eerst groen, en daar na bruinblauw, in grootheit de geneverbezijen gelijk.

Zy verëischen een gemene zandige aarde, die matiglijk gemest is, en, Gront. wel voor de zon blootstaande, van matige regen besproeit word.

Deze bomen worden in deze landen op deze volgende wijze aangequeekt. Aanqueeking. Sny met de volle maan in April zo veel takken af, als gy begeert, een voet of anderhalf lang. Snoei hen in dier voegen, dat'er niet meer, dan een top van ruim een hant breet aanblijft. Kneus hen een weinig aan 't dik einde, en steek hen in een gemene ongemeste aarde, in een duistere plaats, daar de zon weinig schijnt, en besproei hen, in droge tijden, een weinig met regewater, en in dezer voegen zullen zy onder knobbelen, en wortel schieten.

Deze spruiten, wortel geschoten hebbende, blijven gemenelijk knobbelachtig en laeg, 't en zy men hen tydiglijk van onderen op snoeit, en aan stokken bind, en in dezer voegen tot een tamelijke hoogte brengt. Zy moeten niet opgenomen worden, voor dat zy enige jaren gestaan hebben, en wel gewortelt zijn. Men plant hen ook tot heggen, en dan worden zy jarelijks geschoren. Havening.

Deze bomen zijn altijd met groene bladen bezet; en de vrucht dragende Zevenboom brengt zijn vruchten op de zelfde wijze voort, als wy nu van de Geneverboom zullen zeggen. Vruchten.

G E N E V E R B O O M.

MEn vind tweederhande Geneverboom, groten en kleinen. Geslacht. Deze boom heeft veel dunne zijdtakjes, en de bladen, die daar Gedachte. zeer dicht aan wassen, zijn smal, en hebben aan 't einde scherpe puntjes. De vruchten zijn ronde bezijen, de peper niet ongelijk, die eerst groen zijn, en daar na zwart worden.

Hy verëischt een dorre, zantachtige en onvruchtbare gront, die door veel, en ook matige regen besproeit word. Maar indien hy in een goede en welgeboude aarde geplant word, zo brengt hy nooit enige vruchten, of bezijen voort; en men bevindt dat de grote Geneverboom, een warmer gewest gewent zijnde, hier geen vruchten draagt. Gront.

Hy word door de zaging van zijn vruchten, of bezijen aangeteelt, die men in Maert, met de volle maan, niet diep in d'aarde moet leggen; en, nadat zy opgekomen zijn, niet moet opneemen, en verplanten, voor dat zy drie jaren out geworden zijn. Hy word ook in October door inleggen aangequeekt. Teling, aanteling en have-ning. Men maakt'er ook heggen af, die wel geschoren willen wezen.

Zijn bladen blijven altijd groen; en zijn vruchten verëischen twee jaren en hun tijt, tijts,

tijts, om rijp te worden, schoon hy alle jaren tegen de Herfst vruchten aflevert, vermits d'onrijpe, die in dat zelfde jaar voortgekomen zijn, aan de boom blijven, en in 't volgende jaar tot rijpheit komen, terwijl'er weér d'anderen, die in dat jaar voortgekomen zijn, aan blijven. Het sap, of de gom, uit deze boom vloeijende, word Vernis genoemd, en is by alle schilders, om zijn glans, zeer wel bekend.

OLEANDERBOOM.

Geflacht.

MEn vind tweederhande Oleanderbomen, namelijk met bleekrode, en met zuivere witte bloemen.

Gedaante.

Dit boomachtig gewas heeft opgaande takken, die wijd uitgespreit, en met lange, spitse, dikke en harde bladen bezet zijn, en kooft in veel dingen met de lauwerboom overeen. De bloemen, de gedaante van kleine roosjes uitbeeldende, en uit vijf blaadjes bestaande, zijn aan sommigen van deze bomen bleekroot, en aan anderen wit. Het zaai is lang en licht, en legt, met een wollige hairighout, in kleine smalle zaatpeulen.

Gront.

Zy verëischen een goede gemene gront, met een weinig grof zand, daar geen zoutigheid by is, met tweejarige mest van paerden, en eenjarige koejemest deurmengt, en die, in een luchtige plaats zijnde, voor de zon bloot legt.

Aanqueking.

Zy kunnen in deze landen niet door zaai, 't en zy uit warme gewesten gebracht, aangeleeld worden: maar alleenlijk door jonge loten, by de wortel uitgelopen, die men in April, by volle maan, gelijk d'Angelieren, ten halven insnijdt, en in d'aarde inlegt, en op deze wijze schieten zy haastig hun wortelen. Men moet hen echter niet, dan na dat zy twee of drie jaren ingelegt geweest hebben, en de wortel sterker en tweejarig geworden is, om de verplanting te kunnen uitstaan, met een wassende maan in April, van d'ouden afneemen, en in potten verplanten, en dan moet men hen wel drie weken lang voorzigtiglijk voor de glans der zon bewaren.

Havening.

Deze boomtjes kunnen geenfins langdurige koude, noch sterke vorst tegenstaan, en moeten dieshalven, op de voorgedachte wijze in potten gezet zijnde, in 't midden van October, of noch vroeger, naar dat het weér bequaam is, binnen 's huis, en in een luchtige plaats gebracht worden, daar men niet, dan by felle koude, warmte maakt. Men moet hen niet alleenlijk in de zomer, maar ook des winters, matiglijk met regewater besproejen, en in April, by regenachtig weér, in d'ope lucht brengen.

Vruchten, en hun tijt.

Zy bloejen niet, dan tamelijk diep in de zomer, met grote aangenaamheit aan 't gezicht, en brengen alleenlijk by grote warmte smalle zaatpeultjes voort, daar echter geen volkome rijp zaai in is.

BOOM des LEVENS.

Gedaante.

HY wast recht op, met een zwartachtige schors, die enigfins root is. De bladen zijn bynagelijk die van de Cypresseboom, behalven dat zy plat, en als te zamen gevoegt zijn. Aan 't einde van de rijpjes spruiten geelachtige bloemtjes, daar op schubachtige bolletjes volgen, in de welken het zaai befloten is. Doch in deze landen komen zy zelden, of nooit zo verre.

Gront.

Hy verëischt een zandige, gemene en welgemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt.

Aanqueking.

Hy word in deze gewesten door 't planten van zijn takken aangequeekt, die,

die, in Maert, of in April, naar gelegenheit der tijden, een weinig voor de volle maan, afgesneden, en, in een schaduwachtige plaats, daar de zon zeer weinig schijnt, een halve voet diep in de voorgedachte aarde gesteken; en met de ruimte van water besproeit worden. In dezer voegen schieten zy wortelen, en groejen voort: doch moeten niet, voor in het tweede, of derde jaar, opgenomen, en met een afgaande maan in April verplant zijn; vermits hun wortel, teder zijnde, zulks niet eerder zou kunnen verdragen. Deze boom kan echter tamelijk wel de koude van de winter, en alle rampen der tijden uitslaan, hoewel hy echter door deze ongemakken somtijts zijn groente verliest, en vaal van verwe word, die namaals weêr verdwijnt; in voegen dathy zich van nieuus weêr groen, en aangenamer aan 't gezicht vertoont.

Hy heeft, gelijk wy gezegt hebben, in deze landen zelden, of nooit enige bloemen, maar echter, by hete zomers, aan zijn jonggeschote loten veel vruchten, op een vreemde en aardige wijze te zamengevoegt, de welken niet nederwaarts hangen, maar opwaarts tegen de takken gerecht zijn, zonder echter hier over tot volkome rijpheit te komen.

Ibenboom, of boom des doots.

DEZE boom is van buiten met een graauwe ruwe schors bekleed, en zijn hout van binnen zwartachtig van verwe. Hy wast op met een stam, die recht om hoog schiet, en is omtrent de top in enige zijdetakken verdeelt, die veel rankjes, of rijsjes voortbrengen, daar lange, smalle en donkergroene bladen, vederwijze tegen malkander overstaande, aan wassen. Hy, altijd een aangenaam groen vertonende, draagt kleine, ronde, lijfverwige nederhangende bloemen, die, veel te zamen vergadert, onder zijn bladen verschuilen. Zijn vruchten zijn ronde bezijen, schoonroet van verwe, en langwerpig, en gelijken zeer wel die van d'asperges, of de kraakbezijen.

Hy verëischt een gemene zandige en wel gemeste gront, die voor d'ope lucht bloot legt, en met veel water besproeit wil zijn, en kan koude en ongemak verdragen.

Hy word op verscheide wijzen geteelt en aangequeekt: eerstelijk door zijn zaat, 't welk, in Februarij, of Maert, naar gelegenheit des tijts, met een afgaande maan, een duimbreet diep in d'aarde, of in de por gesteken word: ten tweeden, door eenjarige loten, daar onder een weinig tweejarig hout is, de welken in een schaduwachtige plaats, in d'aarde gesteken, en dikwijls met regewater besproeit moeten worden. In dezer voegen schieten zy bequame wortelen, en groejen wel, doch in 't eerst langzaam, en krom en krawelig; en dieshalven moet men in tijts stokken daar by zetten, en hen van anderen een weinig snoejen, want zy wassen dan beter, en verkrijgen de hoogte van een gemene boom. Zy worden ook van wortelspruiten afgeleid, in dier voegen, als wy meermaals verhaalt hebben.

Deze boom brengt in Maert, of April zijn bloemen te voorschijn, en schiet dan ook nieuwe loten. De vrucht, in kleine blaasjes besloten, die zich van zelfs openen, en zijn zaat vertonen, is by na zwart van verwe, en word in sommige jaren in de Herfst rijp.

Gedaante.

DEze boom, die hoog op waft, verspreid zich, door zijn takken, wijd en breed uit. De bladen zijn zeer groot, gelijk die van de vygeboom, maar meer besneden. De bloemen zijn klein en bleek van verwe. De vruchten zijn ruwe en ruige bollen, van verwe de grote kliffen gelijk, en hangen aan steeltjes, die 't een langer dan 't ander zijn. Zy geven echter in deze landen noch bloem, noch vrucht.

Gront.

Deze boom verëischt een gemene zandige, of andere vochtige en welgemeste aarde, in een luchtige plaats gelegen, en die veel bevochtigt word.

Aanqueeking.

Hy word in deze gewesten door zijn spruiten, by de wortel uitschietende, aangequeekt. Men snijdt deze spruiten half in, legt hen af, en dekt hen met aarde, en neemt hen, wel gewortelt zijnde, in April, met een afgaande maan, van d'oude af, en verplant hen in de voorgedachte aarde.

Deze boom, die alle ongemakken des tijts kan uitstaan, en gemeenlijk zeer oud word, is by d'oude Grieken en Romainen in hoge achting geweest. Ja Xerxes, Koning van Persien, met zijn geheel heir een dag lang in Lydien stil zijnde, schiep in deze tijd zulk een groot vermaak daar onder, dat hy zijn dikke stam met een goude bant, even als een ring, beslaan liet. In Asia was ook eertijts een van deze bomen, diens stam wel tachtig voeten in zijn omkring besloeg, daar in zulk een grote holligheid gemaakt was, dat Lycinius Mucianus, die drie malen te Romen Burgermeester geweest heeft, met de zijnen, tot achttien in 't getal, dikwijls zijn maaltijt daar in gehouden heeft.

Sporkenhout, anders Pijlhout.

Gedaante.

UIt de wortel van deze boom spruiten veel rechte dunne struiken, of rijstjes, die tien of twaalf voeten lang, en in enige zijdrakjes verdeelt zijn. De schors is van buiten bruinzwart, met graauwe plekkjes bespikkelt. Onder deze, naast aan het hout, is noch een dun geel vellekje, dat een safferanige verwe afgeeft, en niet on aangenaam om te zien is. Het hout zelf is wit en voos, en in 't midden met enig rosachtig merg gevult. De bladen, die bruingroen zijn, gelijken wel naar die van de kriekeboom, maar zijn echter enigfins ronder. Aan d'oorsprong van deze bladen spruiten witte bloemtjes, yder op zijn bezondere steel. Hier op volgen de vruchten, te weten bezijen, die eerst groen, daar na root, en eindelijk zwartachtig zijn, en zich wel ront vertonen, maar echter in 't midden, door een diepe kloof, in twee delen gedeelt schijnen, daar in twee kleine pitjes, of korreltjes besloten zijn.

Gront.

Deze boom begeert liever een gemene zandige en vochtige, dan een klaiachtige en droge gront, die, van veel vocht besproeit, voor d'ope lucht bloot legt.

Aanteeling, en have-ning.

Hy word op twee verscheide wijzen aangeteelt. Voorëerst door zijn zaat, 't welk in Februarius of Maert, met het begin van d'afgaande maan in een luchtige vochtige gront, en donkere plaats, niet dieper, dan een vingerbreed, gezaait word. De boomtjes, van dit zaat voortgekomen, moeten niet, dan in het vierde jaar, opgenomen en verplant worden. Ten tweede; door jongeloren, die, by, of boven de wortel uitgeschoten, met een mes, gelijk d'Angelieren, ten halven ingesneden, en dus ingelegt worden. Als

HOVENIER.

35

zy in dezer voegen wortel gevat hebben, moet men hen, in het tweede volgende jaar, van d'ouden afgenomen, en in Maert, met de volle maan, op andere plaatfen, in de voorgedachte gront, planten, en hen wel met regewater befproejen, op dat zy te beter zouden dyen.

Deze boom bloeit jarelijks in de Lenten, en de bezijen worden in Herft ^{Vruchten, en hun tijd.} volkomenlijk rijp.

PAPENHOUT.

DEze boom is tweederhande, d'een met brede, en d'ander met gekerfde, of getande bladen, die beide op een zelfde wijze gebout moeten worden. ^{Geflacht.}

De ftam en takken van dit gewas zijn met een witachtige, en de jonge rijjes met een groene fchofs bedekt, die, met hoeken uitpuilende, de zelfden als vierkant vertoont. Het hout is bleekgeel, gelijk dat van de palmboom, maar niet zo hard. De bladen, altijd twee en twee tegen malkander over fttaande, zijn langwerpig, breed en zacht. De bloemen, uit vier witte blaadjes bestaande, zijn aan een dun fteltje, kruiswijze, vier of vijf by malkander. Hier op volgen de vruchten, die zeer aangenaam om t'aanschouwen zijn. ^{Gedaante.}

Deze boom vereifcht een gemene zandige ongemeste, en ook wel een klachtige, of ftenige, en wel gemeste aarde, en zo wel een fchaduwachtige, als een luchtige plaats. ^{Gront.}

Hy kan door twee middelen aangeteelt worden: dat is door zijn zaat, ^{Aanreeling.} 't welk in Maert, met een afgaande maan, niet diep gezaait, en by droogte fomtijts met regewater befproeit moet worden, op dat hy eerder te voorfchijn zou komen; en ook door fpruiten, by de wortel, of even boyen d'aarde, uitgefproten, die men op gelijke wijze, als meermalen gezegt is, moet inleggen en afleiden. Deze aanqueeking word in deze gewesten voor veel bequamer, dan die door zaat, geacht. Hy kan droogte, gelijk ook sneeu, rijp, sterke vorft, en andere ongemakken van de winter uitftaan.

Dit gewas bloeit in April, en geeft in Auguftus, of September rijp zaat, ^{Vruchten, en hun tijd.} 't welk in vier huisjes is beftoten, die, zeer aartiglijk aan malkander gevoegt, een vierkante muts der priesteren vertonen; om 't welk deze boom ook de naam van Papemuts heeft verkregen. Deze vrucht, die zich in 't eerst groen vertoont, verandert daar na, rijp wordende, in zulk een aangename bleekrode, of oranje verwe, dat hy van yder zienswaardig geoordeelt word.

MASTIKBOOM.

DEze boom is met een rosachtige fchofs bekleed, en heeft taje takken. ^{Gedaante.} De bladen, die geduriglijk groen blijven, en daar rootachtige adertjes deurlopen, gelijken die van d'olijfboom, zijn hard, en donkergroen van verwe, en waar van reuk. De bloemen zijn mofchachtig, en zetten zich tot ronde bezijen, die eerst groen, daar na paerfch, en eindelijk zwart worden, en een harde zwarte kerne, en olieachtig fap in zich befluiten. Aan deze boom waffen ook blaasjes, als horentjes omgekromt, daar in eerst vocht, en namaals kleine vliegjes, als muggen, gevonden worden. Daar druipt ook zekere hars, of gom uit, die de naam van Maflik draagt.

Deze boom, die men tamelijk hard van natuur in deze landen bevind, vereifcht een zandige goede aarde, met tweejarige paerdemest, een weinig veengront, of, in des zelfs plaats, mollem van bomen, die vergaan zijn; 't welk ^{Gront.}

wel deurgemengt moet worden: gelijk ook een warme en luchtige plaats, die voor de zon bloot staat, en voor alle koude noorde, en ooste winden beschut, is, en met tamelijk veel water besproeit moet wezen.

Aanque-
king.

Hy word in dit lant op twee verscheide wijzen aangequeekt: voorëerst met zaat, uit warme landen gekomen, 't welk in Maart, April, of Maimaant, met de volle maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, bol en luchtig gezaait word; en ondertusschen moet men de pot t'elkens van d'een in d'andere warme paerdemest zetten. Ten anderen, met zijn jonge loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgeschoten; die men in April, een weinig voor de volle maan, op de meermaalgedachte wijze insnijdt, en inlegt. Men moet hen echter niet eerder, dan twee jaren daar na, van d'oude afneemen, en in potten verplanten; andersins zal men bevinden dat zy alengs uitgaan en versterven.

Havening.

Deze boom kan geensins de koude regen, mist, sneeu, of enige vorst verdragen, en word dieshalven, in potten geplant, in 't lef van September, of in 't begin van October, naar gelegenheit des tijts, binnen 's huis, in een matige warme plaats gebracht, daar in men alleenlijk met felle vorst vuurt, en hem, deze tijd gedurende, met een weinig laau gemaakt regewater besproeit, en in April, met een zwoele regen, en stil weêr buiten brengt. Hy geeft, in deze gewesten, by hete zomers, wel bloemen, maar nooit vruchten, daar toe meer warmte verëischt word, dan deze landen kunnen leveren.

Genesta, of Bremboom.

Geslacht.

Dit gewas is in verscheide slach onderscheiden, welker namen zijn, gemene brem, verwers brem, kleine brem, boomachtige Spaansche brem, Spaansche brem met gele welriekende bloemen, breedgeblade brem met kleine gele bloemen, stekende brem, Fransche brem met gielbloemen, Spaansche brem met kleine bladen, met gele en ook witte bloemen, kleine of laege brem, kleine brem met doornen, en gele airbloemen, enz.

Gedaante.

De gemene Brem heeft houtachtige groene struiken, met dunne kantige rijsjes begroeit, daar uit kleine donkergroene spruiten voortkomen. Tusschen deze bladen wassen schone gele bloemen, die, afgevallen zijnde, van lange platte peultjes gevolgt worden, de welken eerst groen, en daar na zwartachtig zijn, en plat rosachtig zaat in zich besluiten. De wortel is zeer hard, en spreid zich wijt en breed uit. Men vind dikwijls aan de dunne vezelingen een dik knobbelig gewas, dat daar aan groeit, en Bremraap genoemd word.

De Spaansche Brem verschilt van de gemene zeer weinig, behalven dat hy weiniger bewaassen is, en de bloemen veel groter, en somtijts ook wit zijn, met langer en zwarter peulen.

De stekende Brem geeft veel dunne rijsjes, die, noch jong zijnde, met kleine blaadjes, en tedere en weke doorntjes begroeit zijn; maar als zy out zijn geworden, zo zijn zy zonder bladen, en de doorntjes hard en scherp. De bloemen zijn de gemene brembloemen gelijk, daar op ook kleine peultjes volgen, die met ront en rootachtig zaat vervult zijn.

De Spaansche Brem met tedere takjes, en geheel witte en gele bloemen, de Spaansche brem met riekende gele bloemen, en de breedbladige brem met kleine gele bloemen wassen tot de hoogte van acht voeten, en verdelen zich in weinig takken, daar uit hun wonderlijke bladen voortkomen, die in 't midden een vinger breed, voor aan noch breder, maar aan de steel op

het

het smalste zijn, en uit veel tedere blaadjes bestaan, de welken als aan malkanderen gegroeit zijn, en zich voorāan in veel delen, die kort en lang, en smal en breed zijn, verspreiden, en zeer wel een hanestaert gelijken, van de welken, tot verwondering van d'aanschouwer, sommigen zes, anderen zeven, en enigen acht vingerbreed lang zijn; daar uit lange, ronde en dunne steeltjes voortkomen, die voor aan hun punten met kleinē gele bloemen, zes, zeven, ja acht by malkander, en ook d'een na d'ander opengaande, verciert zijn.

Deze Brembomen, die de tedersten van alle zijn, verēisschen een goede zavelige bequame aarde, met een weinig twee- of driejarige paerdmest, eenjarige hoenderdek, en de mollem van de verrotte bladen van bomen deurmengt, een luchtige en warme plaats, die voor de zon bloot legt, en voor alle noorde en ooste winden beschut is; een weinig water in tijt van droogte, en droogte in tijt van veel regen. Zy geven in deze koude landen wel een aangename bloem, maar zelden zaat, dat volkomentlijk rijp is. Zy kunnen geen koude regen in de Herfst, geen harde wint, geen sneeu, noch felle vorst uitstaan, en moeten dieshalven, in 't lest van September, of in 't begin van October, met droog weēr, binnen 's huis, op een bequame plaats gebracht worden, daar zy, van alle tochten en zyging beschut, de lucht en zon zo lang deur de veinsters mogen genieten, als de zachtigheit van 't weer zulks zal toelaten. Maar zo haast als het kouder word, moet men hen in een warmer plaats zetten, en echter niet, dan met sterke vorst, in de kaghel vuren, daar zy verre moeten afstaan, vermits zy de gemaakte warmte, voornamelijk als zy lang duurt, niet lang kunnen verdragen. 't Is dieshalven beter dat men hen, zo lang de felle vorst duurt, in een geweldige kelder, of in enige andere plaats zet, daar in het niet vriest. Zy moeten ook, zo lang als zy onder dak staan, niet meer dan eens, of twee malen, met een weinig laau-gemaakt regewater, van boven besprengt, en niet voor half April, of noch spader, naar tijts gelegenheit, met een zachte lucht, en zwoele regen, zo het mogelijk is, weēr buiten gezet, en tegen de koude nachten, en schrale winden wel gedekt, en naaukeurigh bewaart worden.

Men kan hen hier ook niet anders aantelen, dan door hun zaat, 't welk, uit warme landen gekomen, in Maert, April, of Maimaant, met de volle maan, in een pot, die met goede luchtige zandige gront gevult is, luchtig en bolgezaait, en naauwelijks een strobreet onder gesteken moet worden. Men kan deze jongen, van dit zaat voortgekomen, d'eerste winter zeer zwarelijk overbrengen, uit oorzaak van hun tederheit, inzonderheit zo men hen een weinig te veel bewatert, of zo zy, door een gedurige koude, niet lichts genoeg kunnen bekomen.

De kleine stekende Brem, en de Spaansche Brem verēisschen een zelfde gront, als voorgedacht is, en niet te veel vocht. Zy brengen in deze gewesten niet alleenlijk aangename bloemen voort, maar ook volkome rijp zaat, 't welk in April, in een pot, vol van gemene zavelaarde, in een warme plaats gezet, niet diep gezaait word, en dit is d'enige middel, daar door zy aangequeekt worden.

Maar de gemene Brem, de verwersbrem, en de kleine of laege brem hebben een harde natuur, en verēisschen een gemene, slechte en zandige gront, ook met tweejarige paerdmest deurmengt, en daar beneffens een ope en luchtige plaats. Zy geven niet alleenlijk bloemen, maar ook in 't gemeen jarelijk volkome zaat, inzonderheit als de zomer heet is. Zy verdragen felle vorst, en alle ongemakken van de winter. Zy kunnen ook niet wel anders

aangeeteelt worden, als door hun zaat, 't welk men in Maert, met een afgaande maan, moet zaien. Men moet de gemene brembloemen, eer zy open gaan, en geel worden, afplukken, en in pekkel bewaren; en dan worden zy Bremkappers genoemd.

KAPPERBOOM.

- Geflacht.** Men vind drierhande Kapperbomen, te weten met ronde, met spits toelopende bladen, en peulkappers.
- Gedaante.** De stam is laeg, de takken zijn met scherpe en kromme doornen bezet. De bladen zijn ront en breed, voor plomp of spits toelopende. De kappers zelve, zijn de knoppen der bloemen, die noch niet t'enemaal gesloten zijnde, afgeplukt, en in pekkel, die niet al te zout is, gedaan, en dus tot gebruik bewaart worden.
- Gront.** Zy vereischen een gemene zandige gront, met puin van oude stenen, en een weinig tweejarige paerdesteelt deurmengt, en een plaats, die luchtig en warm is, en voor de zon bloot legt.
- Teling, en voortplanting.** Zy worden in deze gewesten alleenlijk door hun zaat aangequeekt, 't welk, uit warme plaatsen gezonden, met een volle maan in Maert, April, of Maimaant; in een pot, in een warme plaats staande, niet meer dan een strobreet diep in d'aarde gesteken moet worden. Hy word somtijts ook van scheuten, aan de wortel uitgeschoten, voortgeplant.
- Havering.** Deze bomen, die, out geworden zijnde, jarelijks gemenelijk bloemen, maar geen vruchten geven, zijn van natuur teder, en laten niet alleenlijk des winters hun bladen vallen, maar konnen ook naauwelijks de regen in de Herfst verdragen, en moeten dieshalven, in het begin van October, binnen 's huis gebracht, en, in een luchtige plaats gezet, in April, of Maimaant, met een wassende maan, weêr in d'ope lucht gestelt worden. Zy konnen ook, terwijl zy binnen 's huis staan, geen warm water, noch gemaakte warmte verdragen, en moeten dieshalven niet, dan by vorstlig weêr, de hitte, door de kaghel veroorzaakt, lijden. De Kapperboom met peulvruchten, die gemenelijk een vingerslid lang zijn; is harder van natuur, en kan, als hy droogachtig gehouden word, binnen 's huis de koude veel beter verdragen.
- Vruchten, en hun tijd.**

Pimpernoot, of Blaasnoot.

- Gedaante.** Deze boom wast dikwijls als een heester op. Zijn hout is wit, hard en vast. De schors, bleekgroen zijnde, is hier en daar, gelijk een slangenhuid, met zwart geplekt. De bladen, die van de vlierboom zeer wel gelijkende, doch niet zo groot, noch zo sterk van reuk, wassen mede met een vijftal aan een rib. De bloemen zijn wit, en hangen, troswijze, vier of vijf by malkander, en daar na komen de blaasjes te voorschijn, daar in gemenelijk twee kleine nootjes leggen, die met een harde rosachtige schel bedekt zijn.
- Gront.** Hoewel deze boom op veel plaatsen in 't wilde groeit, zo vereischt hy echter in de hoven een bequame zandige gront, met een weinig tweejarige paerdesteelt, en niet veel eenjarige koemest deurmengt, en die luchtig is, en voor de zon open legt.
- Aanqueeking.** Hy kan, dewijl zijn zaat in deze landen niet rijp word, door geen andere middel aangequeekt worden, dan door zijn wortelspruiten, die gemenelijk van zelfs wortel schieten. Deze jonge afzetsels worden in Maert, of in April,

April, met een wassende maan, van d'oude afgenomen, en in een andere plaats geplant.

Hy geeft in Maimaant niet alleenlijk een neêrhangende bloem, maar ook in de Herfst een rijpe vrucht, doch alleenlijk in de schijn, dewijl de zelfde, in het voorjaar in d'aarde gezaait, nooit te voorschijn koomt. Vruchten, en hun tijd.

ARBUSBOOM.

DAar zijn tweederhande Arbutusboomen, van de welken d'een in verscheide warme plaatsen van Europa van zelfs voortkoomt; en d'ander word de laege Arbutusboom uit Virginien genoemd. Geslacht.

Deze beide boomen vereischen een zandige aarde, die met enige tweejarige paardemest, van eenjarige hoendermest, en veengrout gezamentlijk wel deurmengt is, en voor de zonneschijn en warmte open legt, en voor de koude winden beschut is. Grout.

Deze bomen worden niet alleenlijk van inleggen, of uitspruitsels aangeuekt, maar ook van zaat, dat tot zijn volkome rijpheit gekomen zijnde, in potten gezaait word. Men moet echter wel toezien dat men de jonge afzetsels van de laege Arbutus niet afsnijdt voor dat hun zwarte wortel ten minsten twee jaren out is, of anders zullen zy, verzet zijnde, niet bestaan konnen; en deze verplanting moet in potten geschieden, om by winter in huis gezet te konnen worden. Aanteeling.

Zy konnen zeer zwarelijk koude herfstreegen, rijp en vorst verdragen, en moeten dieshalven ten langsten in 't begin van October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men stookt, als het vriest, gestelt worden, daar men hen met een weinig laaugemaakt regewater moet besproejen, en niet voor half April, met een zachte regen, weêr buiten brengen, en voor de koude nachten dekken. Havening.

De gemene Arbutusboom geeft niet alleenlijk bloem, maar ook by warme zomers volkome vrucht, die echter gezaait zijnde, niet te voorschijn koomt, gelijk van de pimpernoot gezegt is. Maar de laege Arbutus uit Virginien geeft een geheel andere bloem, die wit is, en uit vijf blaadjes bestaat, en die, bynagelijk de bloemen van onze gemene hagedoorn, in een tros by malkander wassen, en omtrent gelijke vruchten voortbrengen, behalven dat zy een weinig kleinder zijn. Vruchten, en hun tijd.

SINT JANSBROOT.

DE boom, daar deze vrucht aanwast, is tamelijk hoog, en spreidt zich met zijn takken wijd en breed uit. De bladen zijn dik, langwerpig ront, en, deurgaans tegen malkander overstaande, aan een middelsteeltje vast. De bloemen zijn purperächtigt rönt van verwe, daar lange platte en kromme hauwen op volgen, die brede, platte en harde kernen in zich besluiten. Gedaante.

Hy vereischt een gemene zandige grout, daar een weinig tweejarige paardemest, en veenaarde, wel deur malkander gespit, deurmengt is, en die wel voor de warmte en zonneschijn open legt. Grout.

Hy word in deze gewesten alleenlijk door zijn zaat aangeeteelt, dat, hoe varfcher hoe beter, uit warme plaatsen gezonden, met een wassende maan in April, of Maimaant, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, op een luchtige wijze, en niet dieper, dan twee stroobreer, gezaait word, en, in de warmte gestelt, en voor koude oofte en noorde winden beschut, in korte tijd te voorkomt. Teling.

De

Havening. Deze Boom, die in dit lant noch bloem noch vrucht geeft, kan geen koude herfstreegen, mist, rijp of vorst verdragen, en moet dieshalven in het leſt van September, of in 't begin van October, terwijl het noch bequaam weer is, binnen 's huis in een luchtige plaats, daar men met vorſtig weer in viert, gebracht, en in de winter met een weinig regewater, dat laau gemaakt is, beſproeit, en niet voor half April, met een aangename lucht en zwoele regen, weêr binnen gebracht worden. Hy is zeer teder van aart, en moet dieshalven, voornamelijk in d'eerſte winter, daar in hy het grootſte gevaar uit te ſtaan heeft, wel waargenomen worden, en drie jaren lang in zijn pot blijven, zonder dat men hem rept of roert. Maar daar na moet men hem in April, met een waſſende maan, verplanten; doch in dier voegen, dat 'er zo weinig aarde, als 't mogelijk is, van zijn wortel afvalt.

JUDASBOOM.

Gedaante.

DEze boom ſchiet ſomtjts hoog op, maar blijft echter deurgaans laeg, en mag dieshalven met recht onder de heeſters en kreupele boompjes getelt worden. De bladen zijn gantsch ront, en met die van de manſoorengelijk; doch bleker van grœnte, en vol van adertjes, die deur het blad loopen. De bloemen, veel by malkander uit dunne rijſjes ſpruitende, die met een bruine paerſche ſchors overdekt zijn, vertonen een ſchoon purperroet, of ook wel een witte verwe, en gelijken zeer wel naar de bloſſem, van d'erten. Hier op volgen de peulen, of zaathuiſjes, meer dan een vinger breed lang, en deurſchijnig, en van buiten bruinroet, daar plat zaat in legt, 't welk de linzen niet ongelijk is, en echter zelden in deze geweſten volkomenlijk rijp wôrd.

Gront.

Hy verſeicht een gemene zandige aarde, met een weinig tweejarige paardemeſt deurmengt, en die voor de zon open legt.

Aanteeling.

Hy word op twee bezondere wiſen aangeteelt; vooreerſt door zaat, 't welk, uit warme landen gezonden, in Maert, April of Maimaant, met een aſgaande maan, in de voorgedachte gront, niet dik by malkander, en niet boven de vijf korrelen in een pot, nauwelijks twee ſtroobreed diep gezaait, en in een warme plaats gezet moet worden: en daar na door jonge loten, die by de wortel, of even boven d'aarde uitspruiten, de welken men voorzichtiglijk ten halven inſnijdt, en dus in d'aarde legt, en, wortel geſchoten hebbende, na verloop van twee jaren, in de voorgedachte tijt van d'oude afneemt, en verplant.

Havening.

Deze boom, hoewel tamelijk hard van natuur, kan echter de felle koude van de winter, en de vorſt niet verdragen, en moet dieshalven in October, naar dat het weer bequaam is, binnen 's huis gebracht, en daar in een luchtige plaats gezet, en met een weinig laau regewater van boven beſproeit, en niet, dan in April, met een aangename lucht, en zwoele regen weêr buiten gebracht, en, als hy in zijn bloſſem ſtaat, tegen de koude nachten, zo veel als mogelijk is, gedeckt worden. Deze boom word dus genoemt, om dat, gelijk zommige willen, Judas, onze Zaligmaker verraden hebbende, en over zijn gruweldaat in wanhoop vervallen, zich aan dusdanige boom verhangen zou hebben.

AZEDARACHBOOM.

DEze boom schiet tamelijk hoog op, en is, jong zijnde, met een effe ^{Gedaante.} graauwachtige schors, en, ouder geworden, met een gerimpelde bast overtrokken. De bladen, donkergroen van verwe, zijn van gedaante die van de Qualsterboom gelijk, doch dieper gekerft. Uit d'oorfprong der bladen spruiten lange steeltjes, daar paersachtige welriekende bloemtjes aanwassen, die zich, starswijze uitspreidende, uit vijf smalle bladjes bestaan. Hier op volgt de vrucht, die, eerst groen, en daar na witachtig van verwe, van gestalte de Jujuben gelijken, doch onlieffelijk van smaak zijn, en een harde zeshoekige steen in zich besluiten. Hy word in onze taal ook wel *Witte Lotusboom* genoemd.

Hy verëischt een goede zandige aarde, met een weinig tweejarige paerde- ^{Gront.} mest, en mollem van verrotte bladen deurmengt, en die voor een aangename zonneshijn bloot legt.

Hy kan in deze gewesten op twee bijzondere wijzen geteelt en aange- ^{Aanteeling.} queekt worden, voorëerst door zijn zaat, 't welk, uit warme landen gezonden, in Maert, April of Maimaant, met een volle maan, in een pot, op een warme plaats staande, niet boven een strobreet diep, in de voorgedachte aarde geplant word. Ten tweeden door zijn loten, die by de wortel, of even boven d'aarde uitschieten, de welken men ruim een vinger lang met een mes ten halven insnijdt, en dus in d'aarde inlegt, daar door zy allengs wortel schieten, en, twee jaren gestaan hebbende, van d'ouden afgesneden, en bijzonderlijk, met een afgaande maan in April, in potten geplant, en enige dagen lang voor de sterke zonneshijn beschut moeten worden.

Deze boom, week van natuur zijnde, en jarelijks zijn bladen vallen laten- ^{Havening.} de, kan de koude lucht dezer landen niet verdragen, en moet dieshalven in 't begin van October, en somtijts vroeger, binnen 's huis, in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by vorstig weer vuurt, gebracht worden. Men moet hem, terwijl hy onder dak staat, niet meer dan twee of drie malen met een weinig laagemaakt regewater van boven begieten, en niet voor April, met een zwoele lucht, en aangename regen, weer buiten brengen, en tegen schrale koude, en gure winden, of sneeuwachtige vorst zorgvuldiglijk dekken. Zijn vruchten worden in deze landen nooit rijp.

JUJUBENBOOM.

DEze boom, die in deze landen niet hoog opwaft, heeft een kromme ^{Gedaante.} stam, met een onëffe schors bekleed, en harde takken, die in sommige plaatsen met doornen zijn bezet. De bladen, die tegen de winter afvallen, zijn langwerpig, aan de kanten met tanden, en daar drie ribben deurlopen. Nessens de bladen wassen bleke mosachtige bloemtjes. De vruchten, die men Jujuben noemt, zijn langwerpige ronde bezijen, die van binnen geel, en met een bruin of rootachtig veltje overtrokken zijn, en yder een langachtige harde kerne in zich besluiten.

Hy verëischt een goede zandige gront, met een weinig tweejarige paerde- ^{Gront.} mest, en mollem van verdorve bomen deurmengt, en die in een ope lucht, en voor de zon bloot legt.

Hy word door zijn takken, die even boven d'aarde uitschieten, aange- ^{Aanqueeking.} queekt;

queekt, de welken men met een mes voorzichtiglijk omtrent een vingerlid lang ten halven insnijdt, en dus in d'aarde inlegt; en op deze wijze schieten zy allengs wortelen. Men moet wel toezien dat men deze loten, dus ingelegt zijnde, niet van d'ouden afsnijdt, voor dat hun nieuwe wortel twee jaren oud is; en dit moet in April, met een wassende maan, geschieden; en men moet de potten, daar in men hen plant, wel warm zetten. Hy kan ook van goet zaat, uit warme landen gezonden, aangeteelt worden, 't welk men in April, of Maimaant, met een wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer dan twee stroobreet diep, sleeft, en by droog weer met een weinig laau regewater besproeit, terwijl de pot zelf, totaan de bovenste rand, zes weken lang in warme paerdemest staat.

Havening. Deze boom, die de koude herfstreegen, vorst en sneeu geensins kan verdragen, moet, naar gelegenheit van tijt, in 't lef van September, of in 't begin van October, binnen 's huis gebracht, en in een warmeluchtige plaats, daar men by vorstig weer de kaghel stookt, gestelt, en met een weinig laaugemaakt regewater onderhouden, en van boven begoten, en niet voor in April, met een zwoele lucht, en aangename regen buiten de stralen der zon, weêr buiten gezet, en tegen de koude nachten, en sneeuwige en hagelige vocht bedekt worden.

A L A T E R N U S B O O M.

Geflacht, en
Gedaante.

MEn vind vierderhande Alaternusbomen, te weten, met langwerpige, met rondachtige, met ronde bladen, die aan de kanten zilververwig gezien worden, en met ronde bladen, die met strepen en stippen gespikkelt zijn.

Gront.

Deze bomen verëischen alle een gemene gront, met tweejarige paerdemest matiglijk deurmengt, en die voor de zon open legt.

Aanteeling.

Zy konnen in deze gewesten op vier verscheide wijzen aangequeekt worden: *Vooreerst* door hun zaat, 't welk, uit warme landen gebracht, in Maert of April, met een wassende maan, twee stroobreet diep in een pot, op een warme plaats gezet, en met de voorgedachte aarde gevult, gesteken, en somtijts met water besproeit moet worden. Men moet de spruiten, van dit zaat voortgekomen, niet, dan twee jaren daar na, in de gezeide tijt en maanstont, reppen en verplanten, uit oorzaak van hun tederheit. *Ten tweede* worden zy door hun jonge loten aangequeekt, die men, in Maert, of September, als de maan vol is, met een weinig oud hout afsnijdt, en in een pot, met goede zandige aarde gevult, omtrent de langte van een vingerdiep insteeft, en de poracht weken lang in een duistere plaats stelt, die niet van de zon beschenen word. Zy moeten somtijts van boven met regewater besproeit, en allengs een weinig luchtiger in de lucht gestelt, en eindelijk in Augustus in d'ope lucht gezet worden. In dezer voegen vatten zy wörtel, en men moet hen niet, voor in het derde jaar, verplanten. *Ten derde* worden zy ook door hun jonge spruiten aangequeekt, die, by de wortel, of even boven d'aarde uitgesproten, op meergedachte wijze ingesneden en ingelègt, en, een jaar out zijnde, van d'ouden afgenomen, en in de voorgedachte tijt en maanstont in andere potten verplant worden. Men queekt hen, *ten vierden*, ook door zuiging aan, 't welk met een wassende maan, in Maert, of April, op een Celsaer, of Fylyreboom moet geschieden.

Havening.

Zy konnen zeer zwarelijk de koude herfstreegen, stormen, rijp, sneeu of vorst verdragen, en moeten dieshalven, gelijk veel andere teder bomen,

in

in October binnen 's huis gezet, en niet vroeger, dan in April, weêr buiten gebracht worden.

CELASTERBOOM.

D It boomgewas, met een gedurige aangename groente verciert, is twee- Geflacht.
derhande: 't een met rondachtige, en 't ander met langwerpige bla-
den.

Deze boom verëischt een gemene zandige gront, met een weinig tweeja- Gront.
rige paerdemest, en veenâarde deurmengt, en die voor d'ope lucht en hel-
dere zonneschijn bloot legt.

Hy word op vier bezondere wijzen geteelt en aangequeekt; te weten door Aanteeling.
zijn zaat, 'twelk in Maert of April, met de volle maan, in een pot, met goe-
de zandige en bolle aarde gevult, niet dieper, dan twee strobreet, gezaait,
en voort in dier voegen, als van d' Alaternusboom gezegt is, gehandelt moet
worden, en, wat de drie andere wijze van aanqueeking aangaat, even in
dier voegen, als wy van het voorgaande boomgewas gezegt hebben.

FYLIREBOOM.

D Aar zijn verscheide Fylirebomen; te weten, gemene Fylireboom, Geflacht.
met brede en gladde bladen, rontom met kleine tantjes bezet; met
ronde bladen; met lange gladde getande bladen; met roorkantige
bladen; met goude bladen; met zilverkantige bladen, en zo voort, die alle
op een zelfde wijze gebout moeten worden.

Zy verëischen alle een zelfde gront, als van de Cellafter gezegt is, behal- Gront.
ven dat men mollem van verrotte bomen daar onder moet mengen.

Hun aanteeling, aanqueeking en havening geschied omtrent op de zelfde
wijze, als van de Cellafterboom gezegt is.

JASMYNBOOM.

M En vind verscheide slach van Jasmijn: te weten *gemene witte Jaf-* Geflacht.
mijn, die ook *wilde Jasmijn* genoemd word; *d'altijt groene Jasmijn*,
met gele welriekende bloemen; *Spaansche welriekende Jasmijn*, met
een grote bloem, die van binnen wit, en van buiten root is; *gele Jasmijn*
zonder reuk; *gele Jasmijn zonder reuk*, en met een *brembloem verciert*; *Jaf-*
mijn van Persien met gesnede bladen, en *Jasmijn van Persien*, met *ongekerfde*
bladen, die niet alle op een zelfde wijze gehavent moeten worden: en dies-
halven zullen wy van yder in 't bezonder handelen.

D'altijt groene Jasmijn met gele welriekende bladen verëischt een goede
zandige gront, bestaande uit twee delen gemene varsche aarde, twee delen
grof zant zonder zoutigheid, twee delen mollem van verdorve bomen, of in
des zelfs plaats de mollem van verrotte bladen, een deel tweejarige paerde-
mest, en een deel eenjarige hoenderdrek, die wel deur malkander gemengt
is, en in een warme plaats wel voor de zonneschijn bloot legt, en matiglijk
van regewater besproeit word. Hy geeft de gehele zomer deurschone bloe-
men, maar nooit zaat, dat volkomentlijk rijp is. Hy is teder van aart, en kan
d'ongemakken van koude regen, rijp en vorst geensins verdragen, en moet
dieshalven, in een pot geplant zijnde, in 't lef van September, of in 't be-
gin van October binnen gebracht, en, gelijk veel diergelijke gewassen, voor
de

Gront en
aanteeling
van de Jaf-
mijn.

de koude beschut, en niet voor half April, met een zwoele regen, weêr buiten gebracht worden.

Dit gewas, in deze gewesten niet boven de vier voeten opschietende, word niet anders, dan door zijn loten, by de wortel uitgeschoren, aangequeekt, de welken men, gelijk veel anderen, ten halven insnijdt, en in d'aarde inlegt. In dezer voegen schieten zy wortel in 't lef van d'eerste, of gemenelyk in 't begin van de tweede zomer, en moeten, uit oorzaak van hun tederheit, niet eerder van d'oude afgenomen, en met een wassende maan, in April, of Maimaant in potten, yder in 't bezonder, geplant worden. Men moet dit gewas, dus geplant zijnde, in 't eerst, om de wortel te versterken, met een weinig regewater van boyen besproejen, en terstont in de zonneschijn zetten.

De *gemene Jasmijn met witte bloemen* is harder van aart, en verëischt een goede zandige gront, daar een weinig tweejarige paerdestel, en een weinig hoenderdrek onder gemengt is; en een warmeluchtige plaats, die wel voor de zon bloot staat, en van veel regen besproeit word. Hy geeft wel aangename bloemen, maar nooit rijp zaat, hy word wel van geen kleine rijp beschadigt, maar kan echter geen sterke vorst uitstaan; en moet dieshalven ook ter behoorlijke tijt binnen 's huis gebracht, en met matige warmte en vochtigheit onderhouden, en niet, voor in April, weêr buiten gebracht worden. Hy verliest des winters alle zijn bladen, daar af hy, van alle dode takken gezuuyvert zijnde, in 't voorjaar weêr vernieuwt word. Hy word op gelijke wijze, als van de gele Jasmijn gezegt is, aangequeekt.

De *Spaansche Jasmijn* word op een zelfde wijze gehandelt en gehavent, als wy van d'altijtgroene Jasmijn met gele bladen gezegt hebben. Hy word zeer oud, en, zijn bladen behoudende, tot dat'er weêr nieuwen te voorschijn komen, moet alle voorjaren, in 't begin van Maimaant, van zijn eenjarige takken, met een wassende maan, ten halven gesnoeit worden. In dezer voegen schiet hy te krachtiglijker uit, en geeft tegen de Herfst grote bloemen, die zeer wel rieken. Sommigen snijden deze takjes gantschelijk af, en doen de stam weêr van nieuus uitspruiten: maar dit strekt tot nadeel van de gehele plant. Anderen laten het jong hout zitten, en snijden alleenlijk de dode punten tot aan het leven af. Wel is waar dat hy dan in 't midden van de zomer bloemen geeft; maar de zelfden zijn zeer klein, en slaau van reuk.

Hy word op drie verscheide wijzen aangequeekt. Vooreerst door enting, of zuiging, 't welk zeer bequaam bevonden is, namelijk op deze volgende wijze. Neem een plant of twee van de voorgedachte gemene Jasmijn met witte bloemen; plant hen, dik genoeg daar toe zijnde, in de zelfde pot, daar in deze Spaansche Jasmijn staat; en laat hen dus een jaar stil staan, om vast te groejen. Sny hen dan in een lid, of knoop ('t welk best is) glad af, en leg in Maimaant, met de wassende maan, een takje daar af in, en bezorg het wel met was, op dat'er van boven geen water in de spleet zou vallen. Indien dit werk vat krijgt, zoo sny het in October, met een volle maan af, indien niet, zo laat het staan, tot dat men zekerlijk ziet dat het gevat heeft. Ten tweeden, indien men hen wil steken, zo moet dit in de gezeide Maimaant, met een volle maan, op de gedachte witte Jasmijn, in de zelfde knoop, daar aan wederzijden bladen uitgekomen zijn, geschieden. Men moet hen ook, als zy vat gekregen hebben, niet in 't volgende jaar verplanten, maar hen twee jaren, na dat zy ingelegt, of gesteken zijn, laten staan, vermits hun tederheit deze verplanting niet eerder kan lijden. Maar daar na mag men hen zonder gevaar verplanten, doch in dier voegen, dat men d'aarde, die aan de wortel

tel vast is, zo veel daar aan houd, als 't mogelijk is, en hen terstont met een weinig laau regewater begiet, en tien of twaalf dagen voor de hete zonnesralen dekt. De darde aanqueeking geschied door de kunst van oculeren, 't welk op de voorgedachte witte Jasmijn, in 't lef van Julius, gelijk op veel andere bomen, geschied.

De gele Jasmijn zonder reuk, de geen met de brembloem, en de Parisaan-sche met ongesnede bladen zijn harder, dan de voorgaanden, maar moeten echter binnen 's huis gebracht worden, om dat zy, by winter buiten blijvende, dikwijls van koude en ongemak sterven. Zy verëischen een goede gemene zandige gront, met een weinig tweejarige paerdesteefdeur mengt, een ope en warme plaats, en veel vocht. Zy geven jarelijks niet alleenlijk bloemen, maar ook (de Jasmijn zonder reuk uitgezondert) volkome rijp zaat, en moeten, zo wel als d'andere, tegen de winter binnen gebracht, en voor grote koude bewaart worden. Zy laten tegen de winter hun bladen vallen, en krijgen in 't begin van Maimaant weêr nieu loof. Hun aanteeling geschied zelden met zaat, maar deurgaans door hun loten, die by de wortel uitspruiten, en daar meê men op gelijke wijze, als meermaals gezegt is, moet handelen.

Agnus Castus of Boom der kuisheit.

MEn vind hier in de tuinen tweederhande slach van deze bomen, d'een ^{Geflacht.} met purperblauwe, en d'ander met witte bloemen.

Dit boomgewas heeft veel lange en taje takken, daar bladen, ^{Gedaante:} die een vinger lang zijn, aan een steeltje, zeven by malkander, wassen, en van de welken de middelsten d'anderen in grootheit overtreffen. De bloemen, in verscheide bosjes verdeelt, groejen aan 't opperste der takjes. Het zaat is ront, en in grootheit met dat van de koriander gelijk.

Deze bomen verëischen een gemene zandige gront, (hoewel zy ook wel ^{Gront,} in andere aarde willen wassen) met tweejarige paerdesteefdeur mengt, en die voor d'ope lucht, en warme zonneschijn bloot legt, en van veel water besproeit word.

Zy worden van hun jonge loten, by de wortel, of even boven d'aarde uit- ^{Aanteeling:} geschoten, aangequeekt, de welken men in Maert, of April, met de volle maan, ten halven insnijdt, in d'aarde inlegt, en, wortel geschoten hebbende, met de wassende maan in April van d'oude afneemt, en elders plant.

Zy konnen lang leven, en zijn tamelijk hard van aart: maar konnen ech- ^{Havening:} ter de koude, en 't ongemak van de vorst en winter niet uitstaan, en moeten dieshalven, gelijk veel andere diergelijke bomen, als de koude begint te vallen, binnen 's huis gebracht, en, in een luechtige plaats gezet, in de winter inatiglijk met regewater van boven besproeit, of in een stene pan van onder met water verzorgt, en in April weêr buiten gebracht, en tegen de vochtige sneeu bedekt worden. Zy brengen, by warme zomers, zeer spade, ja in Augustus, of noch daar na, volkome bloemen, maar nooit zaat voort, en worden in de kloosters, en ter plaats, daar veel Geestelijken zijn, tot bewaring van kuisheit, en verdrijving van alle gailheit gebruikt.

CISTUSBOOM.

DE Cistus kan voorëerst bequamenlijk in twee soorten gedeelt worden, te weten in boomgewas, en in kruisgewas. Wy zullen hier alleenlijk van 't eerste, als onder de bomen behorende, spreken, en 't ander tot in de beschrijving der bloemen over behouden.

Geflacht. Dit boomgewas word gemeenlijk in vier soorten beschreven, in Cistus met lavendelbladen, met saliebladen, mannetje en wijfje.

Gront. Alle deze bomen verëischen een goede zandige en luchtige gront, met tweejarige paerdesteef, en mollem van vergane bladen deurmengt, die voor d'ope lucht, en warme zonneschijn bloot legt, en matiglijk van water besproeit word.

Aanteeling. Zy worden in deze gewesten op twee bezondere wijzen geteelt en aangequeekt. Voorëerst door hun zaat, 't welk in Maert, April, of Maimaant, ruim en luchtig in potten, niet meer dan een strobreet diep, gezaait word. Men moet deze jongen, naauwelijks een vingerbreet opgeschoten zijnde, met een wassende maan opneemen, en in andere potten verplanten, en niet meer dan drie, of vier in yder pot zetten: dewijl zy anders, veel wortel schietende, malkander van 't voedsel zouden beroven; en men moet, in de tijt van hun verplanting, hen enige dagen lang voor de stralen der zon beschutten, en een weinig met regewater besproejen. Ten tweeden door hun loten, omtrent de wortel uitgesproten, die men ten halven insnijdt, en in d'aarde inbuigt, daar in zy zelden voor het tweede of derde jaar, ja sommigen nooit, wortel schieten, en, wortel geschoten hebbende, niet voor twee jaren daar na opgenomen, en van d'oude afgesneden, en met de wassende maan in April verplant moeten worden. Doch deze leste aanteeling is niet zo goet, als d'eerste, gelijk men door ervaertheit bevonden heeft.

Havening. Deze bomen, die in deze gewesten niet langer dan tien of twaalf jaren kunnen leven, zijn tamelijk hard van aart, en kunnen echter geen koude regen, noch harde vorst verdragen. Zy moeten dieshalven ook ter bequame tijt binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar zy deur de vensters d'opelucht, en zonnestralen kunnen ontfangen, gezet worden, tot dat de grote koude en vorst schadelijk aan hen word. Zy dienen ook by winter slechts een weinig met laugemaakt regewater besproeit te zijn; vermits te veel vocht de wortel zou doen rotten. Zy kunnen mede de langdurige warmte van de kaghel niet lang lijden. Dieshalven, indien men hen in een plaats, daar het niet vriest, zonder dat men daar in vuurt, kan bewaren, zo zal men zich best daar by bevinden. Men moet hen ook in April met een zwoele regen, of donkere lucht weër buiten brengen, en tegen de koude nachten, en gure winden dekken, dewijl de bladen daar door haastig verdorren, en de stam in gevaar van te sterven geraakt.

Vruchten. Dit boomgewas geeft des zomers niet alleenlijk bloemen, maar ook zaat dat volkomenlijk rijp is.

TERPENTYNBOOM.

Gront. Deze boom verëischt een goede zandige gront, die met een weinig tweejarige paerdesteef, eenjarige hoenderdrek, en een gedeelte van veenarde deurmengt is, en voor de warme zonneschijn en ope lucht bloot legt, en voor de koude noorde winden beschut is.

Hy word in deze gewesten op geen andere wijze aangereelt, dan door zijn zaat, 't welk, uit warme landen gekomen, bequamenlijk gezaait word, en dus, na dat het een geheel jaar in d'aarde heeft gelegen, voortkomt.

Men heeft echter by ervarenheit bevonden, dat zijn jarige takken, by de wortel uitgeschoren, (hoewel dit zelden gebeurt) en met een mes omtrent twee duimbreet met veel gaatjes ingeboort, en in een pot ingelegt, wortel heeft gevat, en, in April, met de wassende maan verplant, tot bomen aangequeekt zijn.

Deze boom is teder van aart, en kan geen koude, noch ongemak verdragen, en moet dieshalven, in Maimaant in een pot geplânt, of twee strobreet diep in d'aarde gezaait zijnde, met de pot, tot aan de bovenste rant, in warme paerdemeft gegraven, en, als de zelfde zijn warmte verloren heeft, weér in andere gezet, en, in het lest van September, of in 't eerst van October, binnen 's huis in een luchtige plaats, daar men by grote koude en vorst vuurt, geplaatst, en niet voor in April, met zwoel weer, buiten gebracht, en voor koude regen, en nachtrijp zorgvuldiglijk gedekt worden.

Hy geeft in deze landen nooit enige vrucht, ja zelfs geen bloemen, die in de warme gewesten wit zijn. Hy laat des winters zijn bladen vallen, die in 't voorjaar weér aanwassen. Deze boom word zeer oud.

L O T U S B O O M.

DEze boom is zo groot, ja groter dan de pereboom, zijn stam is deurgaans dik, en met een gladde schors, die blaauwgroen is, bekleed. De takken, die lang zijn, strekken zich wijt en breed uit. De bladen zijn rontom gekerft. De vruchten zijn ronde bezijen, die, gelijk de kriecken, aan lange steeltjes hangen, en in 't eerst bleekgeel, daar na root, en, als zy hun rijpheit hebben bekomen, zwart zijn. Hy geeft echter in deze landen noch vrucht noch bloem.

Hy verëischt een gemene goede zandige gront, met een weinig tweejarige paerdemeft deurmengt.

Hy kan in deze gewesten zeer zwarelijk door zijn takken aangequeekt worden, ten ware op de zelfde wijze, als van d'oranjebloom gezegt is: maar wel door zijn rijp zaat, 't welk, uit de warme landen gezonden, in April, of Maimaant, in het leste deel van de maan, op een luchtige wijze, en niet boven een vingerbreet diep in een pot gesteken moet worden.

Deze boom, groot geworden, is tamelijk hard van aart, en kan alle koude en vorst uitstaan; maar word echter, als hy jong, en noch naauwelijks een duim dik van stam is, dikwijls ylins van 't leven berooft, zo men hem des winters buiten laat staan. Hy moet dieshalven, terwijl hy noch teder is, in een pot, of bak geplânt zijnde, gedurende de koudé, binnen 's huis gebracht, en met regewater besproeit worden.

Deze boom word zeer oud, in voegen dat Plinius daar van getuigt dat'er in zijn tijt te Romen, by de tempel van Lucina, een stond, die wel vier hondert en vijftig jaren oud was, behalven een ander, die noch ouder was, (zonder dat men wist hoe veel) daar aan Vestaas maagden hun hair hingen, 't welk zy offerden. Ja hy spreekt noch van een ander, die van Romulus gesticht zou zijn, en in zijn tijt noch in wezen was, de welk ten minsten acht hondert jaren oud geweest moest hebben.

KONINKLYKE SYRINGEBOOM.

- Geflacht.** **D**E Syringboom word in Syringe met witte, en in Syringe met blaauwe bloemen onderscheiden; en deze leste word van de nieuwe kruitbeschrijvers *Lillach* genoemd.
- Gedaante.** De *witte Syringe* spreid zich wijd en breed uit; en zijn takken, in leedjes onderscheiden, zijn van een bruinachtige schors overtrokken, en van binnen vol van wit en voosch merg. De bladen, in yder lid twee en twee tegen malkander overstaande, zijn breed, aan de kanten een weinig gekerft, en met zenuwen, of ribben bezet. De witte bloemen, uit vier blaadjes bestaande, wassen vier of vijf by malkander, op de toppen der steeltjes. Het langwerpige zaat legt in verscheide zaathuisjes, by malkander neêrhangende, besloten. De *blaauwe Syringe* heeft groter, groender, gladder en breder bladen, die voor spits toelopen. De bloemen, lichtblauw van verwe, hangen als trosfen te zamen; en zijn bruinroosch zaat is in langwerpige peultjes besloten, en in 't midden door een vlies onderscheiden.
- Gront.** Zy verëischen een gemene ruwe zandige welgemeste aarde, met tweejarige paerdemest gemengt, en die in d'ope lucht, en ook in duistere plaatsen legt, en van veel water besproeit word.
- Aanteeling, en have-ning.** Zy worden in deze landen van hun jonge loten aangequeekt, die, ingelegt zijnde, van zelfs, of om dat men hen met een pennemes ingesneden heeft, wortel schieten, en, gewortelt zijnde, van d'ouden afgenomen worden. Zy zijn hard van natuur, en kunnen koude, en alle wintersche ongemakken verdragen. De witte Syringe bloeit in 't lest van Maimaant, of in 't begin van Junius, en de blaauwe in 't lest van April, of een weinig spader, en hun vruchten worden in Augustus, of September rijp.

HULSTBOOM.

- Geflacht.** **D**E Hulstboom word in twee soorten, in groene en bonte, of vergulde, onderscheiden.
- Gedaante.** De takken en struiken van de Hulst zijn met een groene schors overtrokken, daar aan bruingroene bladen wassen, die in de winter schoonder en aangenamer van verwe zijn, dan in de zomer. Zy zijn glad en effen, maar de kanten, die met hoeken uitsteeken, met scherpe doornen bezet. Hy geeft eerst witte en welriekende bloemen, daar op ronde bezijen volgen, zo groot als een ert, en root van verwe, maar die, onaangenaam van smaak zijn, en een witte kerne in zich besluiten.
- Gront, en have-ning.** Deze boom heeft zo goede tier in een slechte, ruwe, zandige en ongeboude, als in een welgemeste en goede aarde, en groeit zo wel in donkere en schaduwachtige, als in ope en luchtige plaatsen. Hy kan veel water, en, als hy wel gewortelt is, ook grote droogte uitstaan. Hy bloeit alle zomers, en geeft volkome rijp zaat; doch niet voor dat hy lange jaren gestaan heeft. Hy kan, zonder merkelijke schade te lijden, felle koude, en scherpe vorst uitstaan. De bonte, of vergulde Hulst staat cieraalijk, 't zy tot stalboomtjes, op alderhande wijzen geschoren, en tot heiningen van een blompark, of omtrent het tuinhuis; De bonte of vergulde Hulst zou lichtelijk in groene veranderen, zo men jarelijks, met het uitsnijden der groene loten, daar in niet verzorgde.
- Aanteeling.** Hy word in deze landen door twee bijzondere middelen geteelt en aangequeekt.

queekt. Voorëerst door zijn zaat, 't welk, in nat zant geweekt, in September, of in Februarij, met de volle maan, in d'aarde gezaait, en niet al te dicht by malkander gezet moet worden. Deze boom, in magere aarde gezaait, zal, als zy in gemeste aarde verplant word, groot ongemak gevoelen, en zwarelijk willen groejen. Ten tweeden, word hy door zijn jonge loten, by de wortel uitspruitende, aangequeekt. Want deze loten, ten halven ingesneden, en in d'aarde gelegd zijnde, schieten in het volgende, of in het tweede jaar wortelen; en dan snijdt men hen van d'ouden af, en verplant hen ter plaats, daar men begeert, 't zy tot heiningen, daar toe men hen veel gebruikt, schoon zy langfamelijk groot en dicht worden, of andersins. Doch eer men dit doet, moet men met de nagelen der voorste vingers aan de bast nippen; en indien men gevoelt dat zy daar aan los zijn, zo moet men hen niet aanroeren: maar indien de bast vast is, zo mag men hen, zonder zich zo naauw aan de tijt te binden, opneemen en verplanten. Want deze boom niet alleen, maar ook alle anderen hebben tweemalen in 't jaar sap, of een losse bast aan hun hout: en indien zy in deze tijt opgenomen, en verzet worden, zo zullen zy zekerlijk sterven; gelijk men aan veel bomen ziet, die nieuwelijks verplant zijn, schoon d'oorzaak daar af aan weinig bekend is. Men kan deze twee soorten van Hulst ook op malkander, te weten de bonte, of vergulde op de groene, oculeren.

Buksboom, oneigentlijk Palm genoemd.

Daar zijn verscheide soorten van dit gewas: te weten grote, en kleine; grote met gele, of vergulde kanten; middelfoort met vergulde bladen; kleine met bladen, alleenlijk aan de puntén verguld; kleine met bladen, daar vergulde strepen deürloopen; en kleine met myrtusbladen, daar men de geen met stekende bladen by voegen kan; zy worden alle op eenen zelfden wijze gehavent. Doch wy zullen hier alleenlijk van de gemene, grote en kleine Buksboom spreken.

Geslacht.

De houtachtige stronk, zo wel van deze grote, als kleine boom, is zeer hard en vast, en bleekgeel van verwe. De kleine takjes zijn niet veel dikke, effe en brede bladen bezet. De grasverwige bloemen spruiten tusschen de bladen en rijsjes, zonder dat echter dit gewas in deze gewesten enig zaat voortbrengt.

Gedaante.

Zy dijen zo wel in een slechte en ongemeste, als in een goede; zandige en gemeste gront, die open legt, veel van de zon beschenen, en met water besproeit word.

Gront.

Zy worden op verscheide wijzen geteelt en aangequeekt. Voorëerst door hun zaat, 't welk in Februarij of Maert, met de wassende maan, in een schaduwachtige plaats gezaait, en niet voor het derde of vierde jaar, na dat het te voorschijn is gekomen, opgenomen, of geroert moet zijn. Ten anderen, door afgesnede takjes, die men, in November, of in Maert, met de volle maan, ten minsten een vinger lang in d'aarde steekt, en, als het nodig is, dikwijls met water besproeit.

Aanteeling.

De kleine Buksboom word tot vergiering van de tuin, rontom de bedden en bloemparken, gezet, 't welk gemenelijk in Maert, of April geschied. De grote wast tot een boomtje op, daar af men, door het scherpen, verscheide gedaanten van zwanen, paauwen, enz. heeft. Hy word ook tot heiningen gebruikt, en gemenelijk alle jaren, best in Maimaant, en met de wassende maan, geschoren. Zy zijn zeer hard van aart, en kunnen koude, en felle vorst uitstaan.

Havening.

HAGEDOORN.

Geflacht. **M**En vind heden twee foorten van Haagdoorn, d'een, die gemeen is, met een witte enkelde, en d'ander met een witte dubbelde bloem, van de welken de leste onlangs eerst in onze gewesten bekend is geworden.

Gedaante. De gemene Haagdoorn blijft deurgaans laeg, en word dan onder het heestergewas getelt; en somtijts schiet hy, door naerstige waarneeming, tot een volkome boom op. De stam, en de dikke takken zijn met een aschverwige schors bekleed, en de takken met zeer scherpe doornen bezet, daar aan groene blinkende bladen wassen, die breed, en aan de kanten diep gekerft zijn. De witte bloemen, die een aangename reuk afgeven, komen by trossen te voorschijn. De vruchten, die ronde rode bezijen zijn, besluiten in zich wit zaat.

Gront. Zy wassen in alderhande aarde, 'tzy de zelfde zandig, klaiächtig, of steinig is; maar hebben echter liever een welgemeste gront, die luchtig, en voor de zonneshijn open legt, en tamelijk van vocht besproeit word.

Aanteeling. De gemene Haagdoorn met enkelde bloemen word door zijn vrucht alleen, op deze volgende wijze, aangeeelt: Pluk, met een volle maan, de vruchten af, daar in het zaat besloten is, als zy volkomentlijk rijp, en bruinroot van verwe zijn. Leg hen in een vat van steen of hout, in de gront, dek hen met aarde, en laat hen dus een geheel jaar leggen. Neem hen dan weér uit, en zaai hen in de Herfst, met een afgaande maan. Zy zullen in dezer voegen beter te voorschijn komen, dan of zy, rijp zijnde, voort in d'aarde gelegd wierden.

De Haagdoorn met dubbelde bloemen geeft dikwijls in 't een jaar veel, en in 't ander weinig vruchten, en laat somtijts zijn bloemen vallen, zonder zich tot zaat te zetten. Hy word echter door zijn tedere eenjarige takjes aangeeelt, of ook door zijn jonge loten, die by de wortel uitloopen, en die men voorzichtiglijk ten halven insnijdt, en in d'aarde inlegt; en, na dat zy langfamelijk wortel geschoten hebben, in Februarij, of in Maert, met een afgaande maan, van d'ouden afsnijdt, en verplant.

Havening. Dit gewas word veeltijts gebruikt om heiningen rontom de tuinen te maken, en, op zijn tijt geschoren zijnde, verstrekt tot een aangename vergiering aan de hoven.

Vruchten, en hun tijt. De Haagdoorn geeft zijn bloemen in Maimaant; en zijn bezijen worden in Augustus, of September rijp.

PEERDOORN.

Geflacht. **D**Aar zijn twee foorten van deze Peerdoorn, te weten gemene Spaansche peerdoorn, om dat hy uit Spanjen herkoomtig is, en Virginiaansche peerdoorn, die zijn oorsprong uit Virginiën heeft.

Gedaante. Zy worden met deze naam genoemd, om dat hun bladen die van de peerboom niet qualijk gelijken, schoon zy een weinig kleinder zijn. De bladen van de Virginiaansche peerdoorn zijn echter aan hun kanten niet effen en glad, gelijk die van d'ander, maar rontom zeer net getand, en gemenelijk met een insnijdsel, dat niet al te diep is; vergiert.

Gront. Zy verëisschen een gemene zandige, en zo wel een ongemeste, als een andere gront, die met een weinig tweejarige paerdemest deurmengt is, en
voor

voor d'ope lucht en heldere zonneschijn bloot legt, en met veel of weinig water besproeit word.

Zy worden in deze gewesten op tweederhande wijze aangequeekt. Voor- Aanteeking.
 eerst door hun jonge takken, die men in Maert, met de volle maan, afsnijdt, in een schaduwachtige plaats, de langte van een vinger, in d'aarde steekt, en dikwijls met water besproeit; en in dezer voegen schieten zy eindelijk wortel. De Peerdoorn uit Virginien moet echter (om hem in huis te kunnen brengen) in een pot gezet, en omtrent twee maanden lang in een schaduwachtige en vochtige plaats gehouden, en des winters niet buiten gelaten worden, voor dat hy de dikte van een duim, of vinger verkregen heeft. Ten anderen door hun loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgesproten, die men in Maert, of April, voort na het eerste vierde deel der maan, ten halven insnijdt, en in d'aarde inlegt, en, wortel verkregen hebbende, die ten minsten een jaar out is, in April, met de volle maan, van d'oude afneemt, en zo wel in d'aarde, als in potten, plant. Zy geven jarelijks een witte aangename bloem, maar in deze gewesten nooit zaat, dat zijn volkomene rijpheit breekt. Zy zijn tamelijk hard van aart, en kunnen sneeu, sterke vorst, en alle ongemakken van de winter verdragen: doch de Virginiaansche niet, voor dathy, gelijk gezegt is, de dikte van een duim of vinger bekomen heeft.

J O D E N D O O R N.

Dit gewas word in 't latijn *Spina Judaica*, of *Spina Christi* genoemd, Herkomt van de naam.
 om dat sommigen willen dat de doorne kroon, door de Joden onzen Zaligmaker opgezet; van de taje en buigfame takken van dit gewas, met veel scherpe doornen bezet, gevlochten geweest zou hebben, en die halven dan ook met recht de naam van Jodendoorn zou mogen voeren.

Het vereischt een gemene, goede zandige gront, Gront.
 met een weinig tweejarige paerdestermest vermengt, en die voor d'ope lucht, en warme zonneschijn open legt, en van veel water besproeit word.

Het word door drie bijzondere middelen aangeeteelt en gequeekt. Voor Aanteeking.
 eerst door zijn zaat, 't welk, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer dan twee strobreet diep daar in gesteken, en in een hete plaats gestelt, en somtijts by droog weer met een weinig regewater van boven besproeit moet worden. Ten tweeden door zijn zo wel oude, als jonge loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgesproten, die men in April, tegen de volle maan, insnijdt, en in d'aarde inlegt, en met een haakje vast maakt, op dat zy zich te minder zouden roeren, en zo veel t'eerder wortelen schieten. Deze loten, genoegfame wortel geschoten hebbende, moeten niet terstont van d'ouden afgenomen, maar tot aan het tweede volgende jaar daar aan gelaten, en dan met een afgaande maan in April daar af gesneden, en in andere potten verplant worden; op dat men hen, door de lankheit van tijt sterker geworden, met minder gevaar zou kunnen opneemen. Ten darden, door hun takjes; met de volle maan in Maert of April afgesneden, en daar aan men, zo het mogelijk is, enig oud hout moet laten, op dat zy te bequaemlijker zouden kunnen wortelen. Deze takken, terstont een vinger lang in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, ingesteken, en in een schaduwachtige plaats gestelt, daar zy in de tijt van acht of tien weken geen zonnestralen ontfangen, moeten dikwijls van boven met regewater besproeit, en daar naallengs meer en meer in d'ope lucht, tot dat de Julius voorby is, gestelt.

gefelt worden; en in dezer voegen zullen zy in de Herfst, of tegen het volgende voorjaar wortelen schieten, en voortgroeien.

Havening. Deze boom, hoewel tamelijk hard van aart, kan echter de koude en ongemakken van de winter, zo hy niet oud en sterk geworden is, zwarelijk verdragen, en dan ook de zelfden niet langer dan twee of drie jaren uitstaan, gelijk d'ervarentheit getoont heeft. Hy moet dieshalven, in April, met een wassende maan, in potten geplant zijnde, in October (in welke tijt hy alle zijn bladen laat vallen) binnen 's huis gebracht, en in een plaats, daar men niet, dan by vorstig weer stookt, gezet, en, met een weinig laaugemaakte regewater van boven besproeit, en in April met een zwoele regen weer buiten gestelt worden.

Vruchten, en hun tijt. Deze boom heeft niet alleenlijk alle zomers veel kleine gele bloemen, die tusschen de bladen by malkander voortkomen; maar ook by hete tijden volkome rijp zaat, gelijk men by ervarentheit heeft bevonden.

Berberis, of Sauséboom.

Gedaante. Dit boomgewas heeft zeer harde takken, die van buiten met een aschgrauwe bast bekleed zijn, daar onder een dunne gele schors gezien word. Het hout is ook geel van verwe. De takken zijn met veel scherpe doornen bezet, en met kleine blaadjes, die aan de kanten fijn gekerft, en zuur zijn, bewassen. Tusschen de bladen spruiten mosachtige gele bloemen, die aan lange steeltjes hangen. Hier na volgen langwerpige bezijen, die zuur van smaak, en, rijp zijnde, root van verwe zijn, daar in een klein zaadje besloten legt.

Gront. Het vereischt een gemene zandige, stenige, klaiächtige, gemeste, of ongemeste gront, die uit zich zelf vochtig is.

Aanteeling. Het word niet alleenlijk door zijn eige vrucht aangequeekt, die, spade in de Herfst rijp geworden, in October, of November, met een afgaande maan, gezaait moet worden: maar ook van de menigte van zijn jonge loten, die, by de wortel uitgeschoten, met een mes ten halven ingesneden, of zonder insnijding, in d'aarde ingelegt, en aangevult worden, en dus wortel vatten. Men neemt hen daar na, niet alleenlijk in October, maar ook in Maert, met een afgaande maan, van d'ouden af, en verplant hen elders, daar men begeert.

Havening. Zy worden dikwijls tot heiningen geplant, dewijl zy, hard van aart zijnde, alle koude en ongemak van de winter kunnen uitstaan, zonder enige verandering te gevoelen.

Vruchten, en hun tijt. Dit gewas krijgt in April zijn bladen, in Maimaant zijn bloemen, maar zijn bezijen worden eerst in de Herfst rijp.

ROZEMARYNBOOM.

Gedaante. DE Rozemarijnboom is een heesterig gewas, met een stam, die somtijts drie of vier voeten hoog wast. De bladen zijn lang en smal, aan d'een zijde bleek, en aan d'ander donker groen. Hy geeft somtijts blaauwachtige en witte bloemtjes.

Gront. Hy vereischt een gemene zandige aarde, daar een weinig tweejarige paerdemest, en mollem van verdroogde bladen van bomen onder gemengt is, en die in een luchtige plaats legt, de welke voor de zonneschijn open staat.

Aanteeling. Hy word voornamelijk op drie wijzen aanteelt. Vooréerst door zijn zaat, dat in April met een wassende maan in potten of vaatjes, bol en luchtig

sig gezaait, en in warme plaatsen gezet word. Ten tweeden, door zijn jonge takken, die men in April, met een wassende maan, afsnijdt, of afbreekt, en, na dat men hen onder wat gekneust heeft, in potten, of vaatjes, omtrent een vinger lang, of wat dieper in de voorgedachte aarde steekt, en in een schaduwwachtige plaats zet, om voor het uitdrogen der zon beschut te zijn, en dikwijls met regewater, daar in schapemeest geweeft is, begiet. Ten darden, met hem, als hy groot geworden is, en sterke wortelen geschoten heeft, in Maert, of in April, uit de potten, of bakken te nemen, en in de gront der bedden te zetten, te weten tot op de helft van zijn takken, of, indien zy onder bladeloos zijn, tot aan de groene bladen. In dezer voegen zullen alle de takken wortelen schieten, die men in September opneemt, en in 't volgende jaar van malkander scheid, en, verplant zijnde, met veel water begiet, tot dat zy aan 't wassen zijn geraakt.

Deze boom is in deze gewesten teder, en kan zeer zwarelijk grote koude, en felle vorst verdragen. Men moet hem dieshalven, met zijn pot, zo hy daar in staat, (of anders moet men hem uit de gront opneemen, en in potten planten) binnen 's huis, en in een droge luchtige plaats brengen, en in deze tijt met matige vocht onderhouden. Een gemene vorst doet aan hem weinig schade, inzonderheit zo men de potten tot aan de takken van de boom, of geheel, in droge doppen van boekweit bedelft. Dit is nutter voor deze boom, dan een gedurige warmte van vuur, de welke schadelijk aan hem is, vermits de wortel daar door, gelijk ook door te veel water in deze tijt, lichtelijk bederft. Men neemt hem, in 't einde van Februarij, als de grootste koude voorby is, uit de voorgedachte doppen, en maakt, door 't openen van de veinfters, de lucht weér aan hem deelachtig, tot dat men hem, in 't begin van April, met een donkere lucht, weér buiten brengt, en in een plaats stelt, die van de sterke zonnestralen beschut is. De jonge spruiten, van zaat opgekomen, zijn zeer teder van aart, en moeten niet verplant worden, en konnen niet veel koude regen in de Herfst uitstaan. Maar men moet hen, binnen gebracht, met een weinig vocht onderhouden. Deze boom, enige jaren out geworden, geeft niet alleenlijk bloemen, maar ook volkome rijp zaat.

Daar zijn verscheide soorten van Rozemarijn; naamlijk gemene Rozemarijn, met smalle bladen; met brede bladen; Engelsche Rozemarijn, met goutgele bladen; met verzilverde bladen; Rozemarijn zonder reuk; en wilde Rozemarijn, die alle op een zelfde wijze gebout en gehavent moeten worden.

R O Z E B O O M .

DEze boom kan bequamelijk in twee soorten, in tamme en wilde, onderscheiden worden. De genen, die men onder de tamme rozen stelt, worden met deze volgende namen genoemt, *rode provincie rozen*, daar aan de lief hebbers twee, ja drie hondert bladen tellen; *enkelde en dubbelde witte rozen*; *sluweele rozen*; *enkelde en dubbelde muskustrozen*; *enkelde en dubbelde kaneelrozen*; *enkelde en dubbelde gele rozen*; *d'altijt groenblijvende rozen met een dubbelde lijfverwige bloem*: de *hontsrozen*, *duinroosjes*, en *egelantier* worden onder de wilde rozeboomen gestelt.

Alle de rozeboomen schieten op met houtachtige takjes, die (en voornamelijk de wilden) met scherpe doornen bezet zijn. De bladen zijn rontom gekerft, en, by paren tegen malkander overstaande, wassen vijf of zeven

aan een steeltje. Aan het opperste der takken wassen grasgroene knoppen, die vijf groene en spitsche schorffen; of baartjes uitwerpen, van de welken twee aan de kanten ruig, twee effen en kaal, en de vijfde aan d'een zijde ruig, en aan d'andere kaal zijn. Hier uit komen de bloemen te voorschijn, die, volgens hun grootheit, verwe en reuk; in verscheide soorten onderscheiden worden. In't midden van deze rozen verschuilen zich enige hairwijze draatjes, die gele nopjes op hun toppen dragen. Als de bloemen afgevallen zijn, brengen zy langwerpige bolletjes voort, die, als het zaat, 't welk als in wolachtig hair bewonden is, rijp word, een schone rode verwe vertonen. De wortelen van deze bomen spreiden zich wijd uit.

Gront.

Zy verëischen alle een gemene zandige, stenige (en ook wel een klaiachtige) gront, die met kojemest wel deurmengt is, en voor de zon, en haar warmte open en bloot legt, en van veel water besproeit word.

Aanteeling.

Zy worden op drie bezondere wijzen aangeleeld. Voorëerst door hun zaat, 't welk in October, of November, met de volle maan, in een pot, of vaatje, om het 's winters binnen 's huis te brengen, een strobreet diep in de voorgedachte aarde gezaait word. Hier uit komen in de volgende zomer jonge spruiten voort, die zelden eerder, dan na verloop van zes of zeven jaren, volkome, maar wel enkele bloemen voortbrengen. Ten tweeden, door hun loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgesproten, die met een mes ingesneden, of ook wel zonder insnijding, in d'aarde ingelegt worden, en dus wortel schieten; de welken men niet alleenlijk de gehele Herfst deur, maar ook in Februarius, of in Maert, met een wassende maan, mag verplanten. Maar indien men hen in 't najaar verplant, zo geven zy noch bloemen in de volgende zomer. Ten darden, sny in Februarius, met een volle maan, zo veel loten af, als gy begeert, en twee of drie leden lang. Maakt dan in een nieugemeste gront, op een schaduwachtige plaats, een bequame gruppel, en leg daar deze afgesnede loten in, en dek hen daar boven met aarde drie vinger diep. Hou deze gront zuiver met wieden, en begiet haar somtijts met regewater. Deze ingeleide loten zullen in dezer voegen niet alleenlijk uit zich zelve binnen korte tijt wortel schieten, maar ook boven de gront te voorschijn komen, daar men hen twee jaren ongeroert moet laten staan. Daar na, te weten in October, of November, kort na de volle maan, neemt men hen op, en zet hen in een luchtiger plaats, daar men begeert.

Oculatie.

Men kan deze bomen ook van d'een op d'ander oculeren; 't welk in't leet van Julius, met een afgaande maan, moet geschieden. Men kan hen mede van dikke wortelen aanqueeken, die men een hantbreet boven d'aarde doet uitsteeken. Alle deze soorten van Rozebomen, (behalven de muskusroos, die te tederis) kunnen tot heiningen gebruikt worden.

Hayening.

Indien iemand naar grote en voortreffelijke rozen tracht, die moet alle vijf jaren zijn Rozeboom tot aan de gront affnijden, en d'aarde met tweejarige koemest vernieuwen, en in October, een weinig voor de volle maan, de boom met een schaar boven afscheren; en in dezer voegen zal hy zeer voortreffelijke rozen aan zijn bomen verkrijgen: vermits de zelfden een jarelijksche snoeijing verëischen.

De dubbelde gele rozeboom wil in een warme plaats staan, en dikwijls met water besproeit wezen. Als zijn knoppen zich beginnen t'ontsluiten, moet hy des nachts tegen de regen en dau gedekt worden, dewijl hy andersins als verstijft, en zwarelijk open kan gaan. Hy geeft ook by droge zomers geen bloemen, 't en zy hy dikwijls met regewater aan zijn wortel besproeit is.

De

De Rozeboom met een dubbelde lijfverwige bloem, die altijd groen is, en alle maanden, het geheel jaar deur, bloemen en knoppen heeft, behoud wel, als men hem des winters buiten laat, het leven, maar verliest dan echter zijn groenigheit, en moet dieshalven in 't lef van October, of ook wel vroeger, met zijn pot, daar hy in October, November, of ook wel Februarius in geplant is, binnen 's huis gebracht, en in een plaats, die naar de zon open legt, gezet worden, om de warme lucht, en zonneschijn, zo lang als 't mogelijk is, te genieten. Men moet ter plaats, daar hy staat, niet, dan by harde vorst, stoken, en, zo haast de tijd weér zacht en hantsaam word, hem by daag, met aangenaam weér, buiten zetten, en des avonts weér binnen brengen. In dezer voegen zal hy niet alleenlijk zijn groente, maar ook zijn knoppen en bloemen behouden.

De Muskusrozeboom, met dubbelde witte bloemen, bloeit zeer spade, als alle anderen alreë hun bloemen quijt zijn. Zijn roos spruit ten meestendeel uit de punten der takken. Jamen ziet dikwijls zijn beste rozen uit de jonge loten, die eerst uit d'andere geschoten zijn, te voorschijn komen. Zy zijn troswijze by malkander, tot een getal van twintig, dartig, ja vijftig in een bos, en, spits opgaande, openen zich van onderen op. Zy hebben een aangename vertoning, en liefelijke reuk; maar zijn niet groot van bloem, en verwelken haast door koude regen, uit oorzaak van hun tederheit. De gehele stam vriest dikwijls tot aan de wortel doot; en dan moet men de zelfde tot aan de gront afsnijden, daar door hy weér van nieuws uitschiet. 't Is dieshalven dienstig dat men hem jarelijks, tegen de winter, met droge turf-mollem, of kif uit de kuipen der schoenmakers, en daar pannen over heen, dekt. In dezer voegen blijven alle de takken groen en frisch, schoon het hard en lang vriest.

Indien men vroege rozen wil hebben, zo moet men rontom de boom een grepje van twee spannen wijd maken, en 's uchtens en 's avonts warm water daar in gieten, doch niet voor dat hy knoppen begint te krijgen. Indien men de rozen lange tijd goet wil bewaren, zo moet men hen droog, en noch gefloten zijnde, afplukken, en in een harde keulsche pot, tot boven vol, leggen, en met goede fransche wijn, daar een weinig zout in gedaan is, besprengen, en, met een deksel toegedekt zijnde; in een droge kelder zetten, en, de genen, die men daar uit neemt, in de zonneschijn, of by 't vuur, of voor een warme kaghel drogen: in dezer voegen zullen zy zich van zelfs openen, en een goede reuk afgeven.

Middel om
vroegero-
zen te be-
komen, en
hen lang
goet te be-
waren.

Veil, of Klimöp.

DE Veil slingert zich, met zijn houtachtige ranken en zijdtakjes om de bomen, of vat aan de muren en oude gebouwen. Deze ranken zijn met een graauwe schors bekleed, die veel hairige vezelen uitwerpt. De bladen zijn bruingroen, hard, en in 't eerst rontachtig, en, daar na, als zy ouder zijn geworden, hoekig. De mosachtige bleekgeele bloemen wassen kroonswijze by malkander, daar kleine bezijen, omtrent een ert groot, opvolgen, die eerst groen; en daar na zwart zijn.

Dit gewas tiert zo wel in een gemene ongemeste, als in een gemeste aarde, die zo wel voor de ruime lucht en heldere zonneschijn, open legt, als in schaduwachtige plaatsen gelegen is, en van veel water besproeit word.

Het word niet alleenlijk door zijn bezijen, of zaat aangereelt, 't welk in Maert, met een wassende maan, niet meer dan twee strobreet diep, op een

Aanteeling

voch-

vochtige plaats in d'aarde gesteken word : maar veel eerder en spoediger door zijn jonge spruiten , die , op de gront voortkruipende , in korte tijd van zelfs wortelschieten , de welken men in Maert , April , of November , met de wassende maan , opneemt , en verplant.

Havening. Indien men op de wortel van dit gewas , als het vruchten begint te dragen , asch van gebrande oester- of mosselschelpen strooit , zo zal het zeer schone bezijen voortbrengen , die aangenaam aan 't gezicht , en zeer vermakelijk voor 't oog zullen wezen.

Vruchten , en hun tijd. Dit gewas , dat nooit zijn bladen verliest , geeft in de Herfst zijn bloemen ; en somtijts in de winter volkome rijp zaat . Het kan , zonder enige verandering , alle ongemakken van koude , sneeuw en vorst verdragen.

Kamperfoelie , of Geitenblad.

Geslacht: **M**En vind twee soorten van dit gewas ; Kamperfoelie uit Duitslant , en Kamperfoelie uit Italien.

Gedaante. De Kamperfoelie uit Duitslant heeft houtachtige ranken , die hoog opklimmen , daar aan twee bleekgroene bladen , tegen malkander overstaande , wassen . Aan de toppen der ranken groejen de welriekende witte , of lijfverwige bloemen , die zeer veel te zamen gevoegt , en langwerpig , en van binnen hol zijn , daar enige draatjes uitspruiten ; andersins zijn zy de boonblossom zeer gelijk . Na de blossom volgen rode ronde bezijen , die troswijze te zamen gevoegt zijn , en hardachtig zaat in zich besluiten . De wortel , die houtachtig is , werpt verscheide jonge spruiten uit.

D'Italiaansche verschilt hier in van de voorgaande , dat de bladen , kunstiglijk in 't midden deurboort , zeer dicht rontom de steel wassen : in voegen dat zy zich in twee of drie ordeningen om de steel als een schutsel vertonen , daar in de bloemen en vruchten voortkomen ; 't welk een aangename vertoning aan 't gezicht geeft .

Gront. Zy wassen zo wel in een gemene , zandige en slechte , als in een goede welgemeste aarde , en zo wel in een schaduwachtige , als in een ope en luchtige plaats , die voor de zonneschijn bloot legt .

Aanteeling. Zy worden door hun jonge takken , die noch geen bloemen gedragen hebben , aangeteelt , en des zomers in d'aarde ingelegt , schieten zeer spoedig wortelen in voegen dat men hen in 't volgende voorjaar van d'ouden afnijdt , en in Maert , met de wassende maan , verplant .

Havening. Zy worden gebruikt om de wandelrijen , priëlen en zitplaatsen te bekleeden , vermits zy door hun aangename schaduw en liefelijke reuk zeer vermakelijk zijn , en het hoofd versterken . Zy geven in deze gewesten jarelijks welriekende bloemen , die sierlijk voor 't oog zijn , maar zelden , dan by hete zomers (en d'Italiaansche nooit) vruchten , die volkomentlijk rijp zijn .

Ligustrum , of Keelkruit.

Geslacht. **M**En vind drie soorten van *Ligustrum* , of *Keelkruit* , 't welk ook de naam van *Montbout* en *Rijnwilg* draagt , te weten met witte bloemen , en met gespikkelde bladen , en met een zwarte welriekende bloem , die groter dan van 't gemeen Keelkruit is , en daar af de stam drie of vier voeten hoog wast .

Gedaante. Dit gewas heeft langwerpige , zachte en donkergroene bladen , met die van de maagdepalm , hoewel de zelfden langer zijn , niet ongelijk . Aan de toppen

toppen der rijssjes groeien de welriekende bloemen, troswijze by malkander, daar de bezijen op volgen, die in 't begin groen, en, rijp geworden, zwart zijn, en een bruinroor, of paersächtig sap in zich besluiten.

Het gemeen Keelkruit met witte bloemen, gelijk ook dat met gespikkel- Groot
de bladen, waft weeldig in een goede en welgemeste aarde, en zo wel in een donkere, als luchtige plaats, die van veel water besproeit word. Maar dat met de zwarte welriekende bloem vereischt een goede zandige gront, met tweejarige paerdest, en eenjarige hoenderdrek deurmengt, en die voor d'ope lucht en warme zonneschijn bloot legt, en des zomers van veel water besproeit word.

Het gemeen Keelkruit, gelijk ook dat met gespikkelde bladen, word op Aanteling
verscheide wijzen geteelt en aangequeekt. Voorreest door zijn volkome rijp zaat, (hoewel her zelden tot zijn volkome rijpheit kooimt) 't welk in Februarij, of in Maert, met de volle maan, in een schaduwächtige plaats, een vingerbreet diep, niet dik, maar luchtig, in d'aarde gelegd moet worden. Ten anderen, door zijn loten, by de wortel uitgeschoten, die, in d'aarde ingelegd zijnde, spoediglijk wortel schieten. Gelijk ook door zijn eenjarige scheuten, die, in Maert, met de volle maan afgesneden, in een duistere plaats een hant lang in d'aarde ingesteken worden, en dus wortel vatten, inzonderheit zo men hen tegen d'avont dikwijls met water besproeit; en als zy twee jaren gestaan hebben, moeten zy opgenomen, en in een luchtiger plaats geplant worden.

Wat het Keelkruit met zwarte welriekende bloemen aangaat, het word niet alleenlijk van zaat, uit de warme landen gekomen, in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, een strobreet diep gezaait: maar ook door zijn jonge scheuten, by de wortel uitschietende, geplant, die men ten halven insnijdt, in d'aarde inlegt, en, wel gewortelt zijnde, in April, met d'afgaande maan, van d'ouden afneemt, en in potten verplant.

Het gemeen en gespikkeld Keelkruit word, twee of drie jaren oud zijnde, Havening
tot heiningen, en bekleedsel van wandelrijen en prieelen geplant; om dat de bladen zo wel naar binnen uit de zon, en in de schaduw, als van buiten in de zonneschijn wassen, en het hout bedekken; en kan felle koude, en alle ongemakken van de winter tegenstaan, en is gaerne des zomers met veel water besproeit.

Het Keelkruit met zwarte welriekende bloemen, dat zeer 'out kan worden, is teder van aart, en kan geen hagel, sneeu, of vorst verdragen, en moet dieshalven, met zijn pot, in October binnen 's huis gezet, en eerst door de warmte der zon door de glazen en veinsters, en daar na door die van de kaghel onderhouden, en met een weinig laau regewater, ten hoogstei twee malen, van boven besproeit, en niet eerder, dan in April, met een zwoele regen, en aangename lucht, weér buiten, en in d'ope lucht gebracht, en voor de koude nachten en schrale winden gedekt worden.

De bladen van de twee eerste foorten spruiten in 't begin van de lenten uit, Tijde
de bloemen in 't leff van Maimaant, of begin van Junius, en de bezijen worden spade in de Herffst rijp. Doch het Keelkruit met zwarte welriekende bloemen brengt niet alle zomers, maar alleenlijk in droge en warme jaren, bloffem, en nooit rijp zaat voort.

BRAAMBEZIENBOOM.

- Geflacht.** **D**Aar zijn twee foorten van Braambeziën, wilden en tammen, van de welken de lesten ook Hinnebeziën, of Flamboizen genoemd worden.
- Gedaante.** D'eerste spreid zich wijd en breed uit, met lange buigfame ranken, die met scherpe doornen bezet zijn, en daar aan bruingroene, en onder witachtige bladen wassen, die ruw, hard, en aan de kanten diep gekerft zijn. De bloemen, yder uit vijf witte blaadjes bestaande, komen aan de toppen der takken, veel by malkander, te voorschijn. De vruchten zijn met die van de moerbeziënboom gelijk, doch veel kleinder.
- De Hinnebeziën hebben veel dingen met de voorgaanden gemeen, behalven dat de takken niet met zo scherpe doornen bezet, en de bladen bleker groen van verwe zijn. De vruchten, rijp geworden, zijn, volgens hun aart, of root, of geelachtig.
- Gront.** De Braambeziënboom vereïfcht meer een gemene zandige, dan een klaiachtige harde gront, doch die wel gemest is, en zo wel voor d'ope lucht bloot legt, als die beschaduw, en van veel water besproeit word.
- De Hinnebeziën wassen in alderhande aarde, die met oude paerde- en koejemest gemengt is, en meer voor de zonneshijn bloot staat, dan in schaduw gelegen is.
- Aanteeling.** Deze gewassen worden door hun jonge spruiten, by de wortel uitgewassen, aangeteelt, die, ingelegt zijnde, en van zelfs wortel geschoten hebbende, in April, met de volle maan, opgenomen, en verplant moeten worden.
- Havening.** Zy kunnen alle ongemakken van de winter uitstaan, en zijn gaerne met water aan de wortel besproeit. Doch de hinnebeziën, als hun vruchten te voorschijn komen, vereïfchen droogte van boven, vermits de vruchten door de regen haastig verwelken.
- Vruchten, en hun tijd.** Zy bloeien in April, en hun vruchten, die een goede smaak hebben, inzonderheit de hinnebeziën, worden in de zomer rijp.

AALBEZIËN.

- Geflacht.** **M**En vind in deze gewesten drie foorten van dit gewas; met rode, witte, en zwarte vruchten.
- Gedaante.** De stammen en takken van deze boomtjes zijn met een bruine schors overtrokken, daar uit brede donkergroene bladen, aan de kanten diep gekerft, spruiten, van de welken de bladen der zwarte aalbeziën, noch jong zijnde, een aangename reuk afgeeven, als men hen wrijft. De bloemen, die groenachtig geel zijn, komen tusschen de bladen te voorschijn, en hangen aan dunne steeltjes veel by malkander. De beziën zijn eerst groen van verwe, die, als zy rijp worden, in root, wit, of zwart veranderen, en aangenaam van smaak zijn.
- Gront.** Zy vereïfchen niet alleenlijk een gemene zandige en welgemeste gront, maar ook een stenige, klaiachtige en deurgespitte aarde, die voor d'ope lucht en zonneshijn bloot legt, en van veel water besproeit word.
- Aanteeling.** Zy kunnen op drie wijzen aangeteelt worden. Vooréerst door hun spruiten, by de wortel uitgeschoten, die men, ingelegt zijnde, in October, November, Februarij, of in Maert, met een afgaande, of volle maan van d'ouden afneemt,

afneemt, en verplant. Ten anderen, door hun jonge takken, die, in Februarij, of in Maert, met de volle maan afgesneden, en opeen schaduwachtige plaats in d'aarde ingesteken worden, daar zy dikwijls, met water besproeit zijnde, lichtelijk wortelen schieten, en in het tweede jaar opgenomen, en in de voorgedachte maanden, met een volle maan, opeen luchtiger plaats verplant worden. Ten darden, door hun vruchten, daar men de besten toe verkieft, en die men, rijp genoeg zijnde, met de volle maan afplukt, en met het zaat ophangt, om te drogen: en in November, Februarij, of Maert, voort na de volle maan, moet men deze vruchten, of dit zaat in goede aarde bol en luchtig zagen; en de jongen, daar afvoortgekomen, moeten twee jaren lang op de zelfde plaats blijven staan; en daar na opgenomen, en van hun heerschiende hartwortel totaan de bovenste zyfscheuten berooft, en in varsche aarde gezet worden. Deze boomtjes, dus verplant zijnde, geven veel en verscheide vruchten, die in grootheit, verwe en smaak veel van malkander verschillen.

Indien men van deze boomtjes voortreffelijke vruchten begeert, zo moet men jarelijks rontom hun wortel een gruppel van ruim een voet breed graven, en de zelfde met twee of driejarige koejemest, die klein gewreven, en als tot aarde geworden is, vullen, en met een weinig aarde overdekken: in dezer voegen zal hy ongemene vruchten, die ongemeen om t'aanschouwen zijn, daar aan verkrijgen. Zy worden gemenelijk aan de heiningen gezet.

Zy bloeien in April en Maimaant; en hun vruchten worden in Junius en Julius rijp.

KRUISBEZIJENBOOM.

IN dit lant zijn twee soorten van dit gewas, van de welken d'een geelachtige, en d'andere bruinrode bezijen voortbrengt. Geslacht.

D'eerste en gemene soort van deze boomtjes heeft veel witachtige takjes, met scherpe doornen, en groene zachte breedachtige bladen, die aan de kanten gekerft, en in sommige plaatsen diep ingesneden zijn, en enigzins de bladen van de wijngaart, hoewel veel kleiner, gelijken. De grasverwige bloemen spruiten tusschen de bladen uit, daar op de bezijen enkel, en een alleen, of by paren, te voorschijn komen, die eerst groen en wrang van smaak, en, rijp geworden, geelachtig van verwe, en met zoet wijnachtig sap vervult zijn, en wit zaat in zich besluiten. De bruinrode kruisbezijenboom heeft donkerder en groter bladen; en de takken zijn met een paersche bruine schors bedekt. De bezijen zijn in 't eerst groen, en, rijp wordende, verkrijgen een paersche, of bruinrode verwe. Gedaante.

Zy verëiffchen niet alleenlijk een gemene zandige gront, met tweejarige koejemest wel gemengt, maar ook een klaiachtige en vette aarde, die met een weinig zaat gebroken is, en voor de heldere zonneschijn open legr, en van veel water besproeit word. Gront.

Zy worden op drie verscheide wijzen aangeteelt. Voorëerst door hun eenjarige loten, die men in Februarij, of in Maert, met de volle maan, afsnijdt, en zo wel in een schaduwachtige, als luchtige plaats, tamelijk diep, in d'aarde steekt, daar zy van zelfs wortelen schieten, zonder dat zy echter opgenomen en verplant mogen worden, voor dat zy twee jaren gestaan hebben. Ten anderen, door hun jonge loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgelopen, die, of ongesneden, of ten halven ingesneden, in d'aarde ingelegt zijnde, wortel schieten, 't welk in d'eerste zomer gebeurt, en in 't volgende

volgende voorjaar, met een afgaande maan, van d'ouden afgenomen en verplant worden. En eindelijk door hun vrucht, en het zaat, dat daar in gewaſſen is. Deze vrucht, niet al te rijp zijnde, word met de volle maan afgeplukt, en in een droge plaats gelegd, daar men 't allengs laat drogen, doch echter zonder het te laten bevrozen. In November, Februarij, of Maert daar aan volgende doet men 't zaat uit zijn verdroogde ſchil, en zaait het, met de volle maan, niet meer dan een ſtrobreet diep bol en luchtig in de toegemaakte aarde; en in dezer voegen ſchiet het weeldig op, inzonderheit indien het ſomtjts, by droog weer, met een weinig regewater beſproeit word. Deze jonge ſpruiten, twee jaren geſtaan hebbende, worden opgenomen, en men ſnijdt hun nedergaande hartwortel tot aan de bovenſte zijdwortelen gantſchelijk af, en zet het dan met een afgaande maan weêr in de gront, in een luchtige plaats, yder beſonder, op dat zy te beter zouden tieren.

Havening.

Dit gewas is hard van natuur, en kan alle ongemakken van de winter tegenſtaan: en indien men voortreffelijke vruchten daar af begeert, zo moet men het zelfde op een zelfde wijze havenen, als van d'aalbeizen gezegd is. Deze boomtjes worden dikwijls van groene rupen geplaagd, die hun bladen gantſchelijk opëeten, en hun vruchten bederven; 't welk ſomtjts d'oorzaak van hun ondergang is. Maar neem, om dit ongeval te voorkomen, bladen van Virginische tabak, kook hen een vierde deel van een uur in regewater, en beſproei, als het zelfde kout geworden is, deze boomtjes daar meê, en ſtrooi, terwijl de takken en bladen noch nat zijn, ſtof van de zelfde tabak daar op. Het ongedierte, deze lucht gevoelende, zal haſtig afvallen, zonder weder te komen, inzonderheit zo dit twee of driemaal in de tijd van twee weken geſchied. En indien zy echter weêrkomen, zo zal men deze beſproeiing weêr vernieuwen.

Tijt.

Deze boomtjes ſpruiten vroeg uit, bloejen in April, en hun beziën worden in 't leſte van Junius volkomentlijk rijp.

Indien iemand begerig is om niet alleenlijk in de herſt, maar de gehele winter deur deze beziën goed en ſmakelijk te behouden; die neem een harde Keulſche pot, en leg daar in zo veel van deze vruchten, als hy begeert, na dat zy, met de volle maan, offerſtont daar na afgeplukt, en van hun ſtelen en knoppen gezuivert, en terwijl zy noch hard en groen zijn, en giet 'er zo veel hete franſche wijn op, tot dat zy overdekt zijn, daar hy, nadat zy weêr kout zijn geworden, een dunne bodem van geſmolte butter moet opgieten, en hen in een luchtige plaats zetten, doch echter bewaren van te bevrozen. Deze beziën, dus ingelegt zijnde, zullen het gehele jaar deur goet blijven, zo men 'telkens, als men 'er uitneemt, weêr een bodem van geſmolte butter daar op giet.

PEPERBOOM.

Geſlacht.

MEn vind vier ſoorten van Peperbomen, gemene, met purperwitte bloemen; met donkere purperbloemen; met witte bloemen; en met drie beziën: daar men, tot een vijfde, de Mezereon met ſmalle bladen zou konnen by voegen, die niet alle van een zelfde aart en natuur zijn.

Gront.

De drie eerſte ſoorten, die hard van natuur zijn, verëſſchen een goede gemene zandige gront, die tamelijk met paerde- en koejemest, klein gewreven zijnde, deurmengt, en eerder vochtig, dan droog is, van veel water beſproeit word, en meer voor de ſchaduw, dan voor een ope lucht, en warme zonneſchijn bloot legt.

De

HOVENIER.

61

De Peperboom met drie bezijen , dus genoemd , om dat hun vruchten , of zaat drie bezijen in een tros voortbrengen , en ook wel met de naam van Arabische Mezereon aangewezen , en veel teerder dan den voorgaanden , verëischt een goede gemene zandige aarde , (zonder eenige mest , of vochtigheit) die in een luchtige en warme plaats legt , en veel van de zón besche-
nen word.

De Mezereon met smalle bladen begeert een luchtige zandige gront , die met een weinig tweejarige paerdesteef , en mollem van verrotte bladen van bomen deurmengt is , en in een ope en warme plaats legt , en van weinig wa-
ter besproeit word.

Zy worden door hun spruiten , by de wortel uitgeschoten , ingelegt , en Aanteeling.
schieten of allengs van zelfs wortelen , of veel spoediger als zy op de wijze der angelieren , ten halven ingesneden , en dus met aarde overdekt zijn , en moeten , als de wortel twee jaren out is , in Maert , met een wassende maan , van d'ouden afgenomen , en elders geplant worden.

De Peperboom met drie bezijen in een tros , word niet alleenlijk door zijn ingesnede loten , die langsamelijk wortel schieten , (de welken men , als de wortel twee jaren oud is , op de voorgedachte tijt en maan , van d'ouden moet afneemen , en in potten verplanten) aangeteelt ; maar ook door zijn zaat , 't welk men in Februarij , of Maert , met de wassende maan , niet meer dan een strobreet diep , dun en luchtig in een pot moet zagen , en de zelfde tot in April binnen 's huis houden.

De Mezereon met smalle bladen word omtrent op de zelfde wijze aange-
teelt , zo door zijn wortelspruiten , als door zijn zaat , uit warme gewesten
gezonden.

De drie eerste soorten zijn hard van natuur , en mogen 's winters buiten Havening.
gelaten worden , dewijl zy , zonder eenig ongemak te gevoelen , de koude en vorst konnen uitstaan , schoon zy , gelijk het meeste deel van alle geboom-
te , hun bladen laten vallen.

De Peperboom met drie bezijen in een tros , en de Mezereon met smalle bladen , zijn veel teerder van aart , en konnen de koude en ongemakken van dewinter niet verdragen : maar moeten met hun potten (daar in men hen in April , met de wassende maan , moet planten) in 't begin van October binnen 's huis , en in een luchtige plaats gebracht worden , daar in men by vorstig weêr de kaghel stookt . Men moet hen ook , terwijl zy in huis staan , niet meer , dan een of twee malen , met laau regewater van boven besproejen , en niet voor in April , of noch spader , naar gelegenheit van tijt , met een zwoele lucht , en aangename regen , weêr buiten brengen , en voor gure nachten , en schrale winden voorzichtiglijk dekken.

De drie eerste soorten , gelijk ook de Mezereon met smalle bladen , geven Vruchten.
zeer vroeg in Maert een zeer aangename en welriekende bloem ; maar zel-
den zaat , dat volkomentlijk rijp is . Doch de Peperboom met drie bezijen
geeft niet alleenlijk kleine gele bloemen , maar ook volkome rijp zaat.

WYNGAART.

D' oude takken van de wijngaart zijn met een ruwe en barstige schors Gedaante.
bekleed . Uit deze takken spruiten veel andere ranken , die door kno-
pen of leden onderscheiden zijn , daar uit de bladen , draden en trof-
sen spruiten . De bladen zijn breed , en aan de kanten met diepe keiven ; de
draden , daar meê de ranken zich vast maken , lang , dun , en gekronkelt ; en

de tros is met bezijen, of druiven bezet, die, naar d'aart van de wijnstok, in grootheit, verwe en smaak zeer veel verschillen.

Gront.

Hy verëischt in deze landen een goede gemene, zandige, of steenächte gront, en ook wel een klaiächte aarde, die met zant wel deurgemengt is, maar gantschelijk geen mest, 't zy van koejen, en noch minder van paerden, schapen, of varkens, noch enige andere vettigheid; maar een natuurlijke bequame zantgront, in een luchtige en warme plaats gelegen, die voor de zon bloot staat, en tegen alle koude noorde winden beschut is.

Aanteeling
door inleg-
ging.

De wijngaart word voornamelijk op twee bezondere wijzen aangequeekt, voorëerst door eenjarige loten, die, even boven de gront uitgeschoten, omtrent een halve voet diep, en zo laag als 't mogelijk is, in d'aarde, op de voorgedachte wijze toegemaakt, ingelegt worden; in voegen dat 'er niet meer dan een, of ten hoogsten twee knoppen buiten de gront uitsteeken. Op deze wijze kan men binnen korte tijt een gehele heining vol van wijngaarden voortplanten. Men legt hen andersins ook wel in door een mantje van twee voeten lang, en omtrent een breed, in 't welk men, even boven de bodem, een gat maakt, daar deur men de rank steekt; en dan vult men het zelfde met de voorgedachte aarde. Dit geschied inzonderheid als men hen in een andere plaats wil verplanten, of als d'eenjarige loten, die men inleggen wil, zo hoog aan de wijngaart uitgewassen zijn, dat zy d'aarde niet kunnen raken; in welk geval dit mantje ('t welk dan kleinder dient te zijn, dan als men 't op, of in d'aarde zet) op een gemaakte stelling, of op het dak, zo de wijngaart daar op legt, of aan de latten vast gemaakt word. Want dan worden zy, in 't zelfde jaar wortel geschoten hebbende, in October van d'ouden afgesneden, en met het mantje, zonder dat men deze nieuwe wortel enigfins rept, ter plaats gezet, daar men hen wil hebben; 't welk in tijt een geheel jaar uitwint. Men moet, in dit geval, niet tot aan 't volgende voorjaar wachten, vermits het mantje andersins in d'aarde zou rotten, en die halven niet zo gevoeghelijk opgenomen kunnen worden.

Wat d'andere ranken aangaat, die in geen mantje, maar los in d'aarde ingelegt zijn, men neemt de zelfden, in het volgende voorjaar, met d'afgaande maan, uit de gront op, of laat hen een jaar over staan, ('t welk beter is; indien men zo lang gedult kan hebben) en plant hen in goede welbereide aarde, met veel zant, en een weinig tweejarige koejemest, die klein gewreven is, ('t welk hen voor die tijt niet schadelijk zal zijn, maar andersins tot hun ondergang strekken) deurmengt, zonder iets van de wortel af te snijden; dewijl hen zulks somtijts ten hoogsten schadelijk, ja zelfs d'oorzaak van hun ondergang is.

Aanteeling
door afge-
snede loten.

De wijngaart word, ten tweeden, door afgesnede loten, op deze volgende wijze, aangeteelt: Sny in Maert, met de volle maan, van de wijngaart af de ronde en sterke loten, die men in 'de snoeitijt, tot deze insteeking, daar aan gelaten heeft. Kort hen zo verre, dat zy niet meer, dan vijf of zes leden, en onder de langte van een hele, of halve vinger oud hout behouden, vermits zy daar aan te beter wortel zullen schieten. Leg hen, eer de lucht en zon het afgesnede einde beschijnt, in de langte drie vingeren breed diep in een goede luchtige aarde, met zant deurmengt, en zonder enige mest deurgespit, die voor de warme lucht open legt, of ook wel in een vochtige duistere plaats; in dier voegen, dat men alleenlijk de bovenste knoppen buiten de gront ziet uitsteeken. Verzorg hen daar na dikwijls met regewater, op dat zy geduriglijk vochtig zouden blijven, en daar door t'eerder wortelen schieten, en ook weeldigliker wassen.

Men

Men kan de wijngaart ook door zijn zaat aantelen. Doch dit word in de- Aanteling
door zaat. ze landen zelden gedaan, dewijl zy in dezer voegen zeer langfamelijk te voorschijn komen, hoewel men grote verandering, en goede vruchten, die somtijts van een bezondere en vreemde verwe zijn, daar door verkrijgt.

Hy tiert best in een warme plaats, tegen 't zuiden open leggende, en aan Havening. een muur, of schutting gebracht, die hem voor de koude noorde winden beschut; op dat hy niet alleenlijk van de zon, maar ook van de maan beschenen zou worden; want de druiven, van natuur kout en vochtig zijnde, gelijk de maan, worden van de zelfde bedaut, en door de warmte der zon by daag gekookt, en tot een smakelijke rijpheit gebracht. Zy verëischen van boven droogte, maar van onder vocht; en dieshalven schieten zy hun wortelen diep in d'aarde, om vochtigheit te bekomen. Zy kunnen des winters grote koude, en harde vorst uitstaan.

Snoei jarelijks, in December, of in Februarius, (maar in December schijnt liet best te zijn, om dat de stam dan zelden bloed, 't welk in Februarius wel gebeurt) met een afgaande maan, de ranken van de wijngaart, terwijl het goet, en geen vorstig weer is, en, gelijk het schijnt, niet in twee of drie dagen zal vriezen; want de koude en vorst zullen daar na niet hinderlijk daar aan wezen. Men moet ook al het dode hout, kleine onvruchtbare uitspruitsels, en andere misgewassen afsnijden en wechneemen, en voort na St. Jan, zo haast het bloeisel afgevallen is, alle wijngaarden snoeien, niet met een mes, gelijk te voren, maar met de hant, daar meê men de voorste einden der ranken, en ook de takjes, tusschen de bladen uitspruitende; en andere, die 'er te veel zijn, en daar men geen vruchten of bloesem aan ziet, afdraait, afplukt, en geheel wechneemt, zonder dat dit aan de wijngaart schadelijk is, gelijk het wezen zou, zo men dit met een mes affneet, om dat de natuurlijke vocht daar uit zou vloejen. Daar na vlijdt men de ranken op een rijg te zamen, op dat de vruchten te beter van de zon beschenen, en te groter zouden wassen, vermits de natuurlijke vocht zich dan niet in deze onnutte ranken behoeft te verspreiden, en tot rijpwörding van de druif toegebracht kan worden.

Alle jonge wijngaarden, binnen, of buiten het mantje wortelen geschoten hebbende, moeten, als zy opgenomen, en eer zy weêr in d'aarde gezet zijn, in dier voegen gesnoeit worden, dat 'er niet meer dan een scheut boven de wortel blijft, daar aan niet meer, dan ten hoogsten twee knoppen; moeten blijven. Zy moeten ook niet in een kuil, die zich recht nederwaarts strekt, maar in een platte gruppel, die in de langte uitgestrekt is, gezet, of liever gelegd worden; in voegen dat 'er niet boven de drie vingerbreet aarde daar op legt, en niet meer dan een der twee overgelate knoppen daar buiten steekt: dewijl zy met hun voorname wortel d'aarde zeer diep deurboren, en andersins daar aan geen warmte van de stralen der zon kunnen ontfangen. In 't volgende voorjaar moet men hen, met een wassende maan, weêr snoeien, en niet meer dan twee knoppen laten behouden, en in 't darde jaar desgelijks, behalven dat men dan, als zy wel gewassen zijn, drie, of anders twee knoppen daar aan laat blijven. In het vierde jaar laat men hen zo hoog, als zy begeren, opschieten, en snoeit hen voortaan, gelijk van d'ouden gezegt is, met d'afgaande, niet met de wassende maan; 't welk alleenlijk in de jongen tot aan hun darde jaar plaats heeft. Indien men een jonge krachtige stam van drie of vier jaren spoediglijk op enig dak wil leiden, zo mag men de zelfde van alle zijn hout ontbloten, en slechts een enige loot van acht, tien, of twaalf leden hoog; naar dat hy sterk geschoten heeft, laten behouden, en de drie bovenste ogen alleen laten blijven; en in dezer voegen zal hy zijn begeerte spoediglijk voltrokken zien. Wijders

Wijders, de jonge loten, nieuwelijks in d'aarde gesteken, en weinig wortel geschoten hebbende, gelijk ook de wijngaart, die nieuwelijks verplant is, sterft dikwijls door grote koude, en sterke vorst; en dieshalven moet men hen, eer het begint te vriezen, niet alleenlijk in 't eerste, maar ook in het tweede en derde jaar, voorzigtiglijk met boekweite doppen, of andersins dekken, om van de koude geen schade te lijden.

Voorts, indien men jarelijks goede vruchten aan zijn wijngaart begeert, zo moet men d'aarde omtrent twee voetèn in 't ront, of ruim zo wijd, en zo diep wech delven, tot dat de wortel zich begint te vertonen, en daar in sijn puin, gebroke laijen, of verrot eikenhout leggen, en daar de gemene aarde weér opdekken. De stam zal in dezer voegen niet alleenlijk zeer wel groejen, maar ook beter en vroeger vruchten voortbrengen: dewijl de laijen, droog van natuur, en plat zijnde, de gronten wortel, door hun breetheit, vochtig houden.

Vruchten.
en hun tijd.

De Wijngaart krijgt zijn botten in April, en bloeit in Junius, en zijn druiven worden in September, en somtijts in October rijp.

Middel om
hen lang te
bewaren.

Indien iemand begerig is om druiven byna de gehele winter deur, zonder enig verderf, te bewaren, zo moet hy, twee of drie dagen na de volle maan, de trossen, zonder enige verrotte, of onrijpe druiven, droog, en niet al te rijp zijnde, afsnijden, en, zonder hen te beademen, alleenlijk aan de steel aanraken, en hen in een doos, of ander vat, daar in men hen wil bewaren, en daar af men de bodem met droog en luchtig warm gemaakt zant, omtrent een vingerbreed dik, bedekt heeft, zachtelijk; en zo luchtig, als mogelijk is, by lagen nederleggen, en tusschen yder laag nieu warm zant strojen, en eindelijk daar meê geheel overdekken, en dan de doos op een plaats, daar 't altijd droog is; zetten. In dezer voegen zal hy de druiven zeer lang goet konnen bewaren.

Zy blijven ook goet, zo men op het zant, in de doos gestroot, bladen van de zelfde wijngaart spreid, de druiven daar op legt, en hen weér met diergelijke bladen dekt, en dan weér zant, gelijk voor gezegt is, opgiet. Voorts, hoe de trossen luchtiger, en de druiven vleeschachtiger zijn, hoe zy beter goet konnen blijven.

Daar is noch een andere middel, om hen de gehele winter deur goet te houden. Sny, voort na de volle maan, uw druiven, niet al te rijp zijnde, met hun gehele tros, met een schaertje af, en zuiver hen van de groenen, die niet deugen, en beadem en handelt hen zo weinig, als doenlijk is, of knip yder druif bijzonderlijk af, met het steeltje, ten minsten voor een gedeelte daar aan te laten. Leg hen dan in een Keulsche pot, en handel 'er wijders meê, gelijk van de kruisbezijen gezegt is.

HONTSKARSEN.

Geflacht.

IN de tuinen van Nederlant worden verscheide soorten van dit gewas gevoed en onderhouden, te weten grote Hontskarssen met rode, zwarte en blaauwe vruchten, en daar beneffens kleine Hontskarssen.

Gedaante.

De grote Hontskarssen met rode vruchten verkrijgt een tamelijke dikke stronk, die, gelijk ook d'oude takken met een witachtige schors bekleed zijn: maar de jonge rijsjes zijn rootachtig van verwe, en met langwerpige zachte en met bleekgroene bladen, die onder ruig en grijs zijn. De bloemen, die wit zijn, komen, twee by malkander, op tere steeltjes voort, en zijn van gestalte de bloemen van Kamperfoelie, hoewel veel kleiner, enig-
fins

ins gelijk. Hier op volgen even zo veel rode bezijen, als kleine karffen; die veel kernen in zich besluiten.

De zwarte Hontskarffen zijn kleinder, dan de voorgedachten. De bladen zijn lang, rontom enigins gekerft, en niet zo grijs aan d'onderzijde, als de voorgaanden. De bloemen zijn paersachtig, en de bezijen zwart van verwe.

De blaauwe Hontskarffen zijn met een ruwe zwartachtige schors bekleed, en dragen blaauwe vruchten, met serpig sap vervult, die andersins met d'eersten gelijk zijn.

De kleine Hontskarffen zijn lange kreupelbomen, met dunne houtachtige takjes, daar aan veel groter en breder bladen wassen, maar niet zo groen, als die van de grote Hontskarffen. De bloemen zijn klein en wit, de bezijen groot en root, en komen van gestalte met de grote Hontskarffen overeen.

Zy vereischen een goede gemene zandige gront, met tweejarige paerdenkoemest, van yder even veel, deurmengt, en die voor de ruime lucht, en zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.

Zy worden op twee verscheide wijzen geteelt en aangequeekt, te weten, door hun zaat, 't welk in October of Maert, met de volle maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, naauwelijks twee strobreet diep gezaait moet wezen; en door hun jonge loten, by de wortel, of even boven d'aarde uitgeschoten, die men ten halven een halve vinger lang insnijdt, in d'aarde inlegt, en, in dezer voegen wortelen van een jaar out verkregen hebbende, in April, met een afgaande maan, van d'ouden afneemt, en in een bequame plaats verplant.

De Hontskarffen bloeien alle zomers in April, Maimaant, of Junius; en de bezijen worden in warme zomers, omtrent de Herfst, volkomentlijk rijp. Zy worden zeer out, en kunnen storm, koude rijp, sneeu en felle vorst uitstaan.

Lombartsche Linzen, in 't Latijn *Colutea* genoemd.

DE Lombartsche Linzen worden in twee soorten onderscheiden, te weten in Linzen met blaasjes, daar in het zaat gevonden word, en in Linzen, daar af de zaatpeulen de staert van een schorpioen gelijken.

Dit is een heesterig gewas, met houtachtige struiken. De bladen, langwerpig zijnde, gelijken wel naar d'oprechte Senebladen; en dienshalven word het van sommigen de wilde Seneboom genoemd. Het geeft gele bloemen, die lang duren, daar op deurschijnige blaasjes, of peulen; die paersachtig van verwe zijn, volgen, in de welken harde, zwarte en platte zaden besloten leggen.

Zy vereischen beide een goede zandige welgemeste gront, die van veel water besproeit word, en voor d'ope lucht, en warme zonnestralen bloot legt.

Zy worden hier op twee bijzondere wijzen aangeeteelt. Voorëest door hun zaat, 't welk, lange tijd in water geweekt, in April met een wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait word: doch de Schorpioenlinzen in een pot, niet meer dan twee strobreet diep. Ten tweeden, door hun jonge spruiten, die in groot getal by de wortel, of even boven d'aarde, uitschieten, de welken, met een mes ten halven ingesneden, (want indien men hen niet insnijdt, zo schieten zy veel langzamer hun wortelen) en in d'aarde

ingelegt, in de gront vat krijgen, en in April, met de volle maan, van d'outen afgenomen, en, boven een weinig, ja ook aan de punten der sterkste wortelen, gesnoeit zijnde, verplant moeten worden.

Havening. Zy kunnen alle ongemakken van de winter, sneeu, hagel, en harde vorst verdragen, hoewel de jongen, van de Schorpioenlinzen gesproten, 's winters niet buiten gelaten moeten worden, voor dat zy drie jaren out zijn, vermits zy anders, teeder zijnde, door de koude van 't leven berooft zouden worden: ja schoon zy haar volkome jaren (om zo te spreken) bereikt heeft, zo vriest zy echter, niet zo sterk en machtig zijnde, somtijts wel door, tot aan de wortel, of verliest ten minsten veel van haar takjes: in dit geval moet alle het dode hout, in 't begin van April, tot aan 't leven afgesneden worden; en de boom, dus gezuiverd zijnde, zal met de zomer weêr overvloediglijk uitspruiten. Zy moeten niet voor het vierde jaar gesnoeit worden; en men kan de Schorpioenlins bequamenlijk tot heining gebruiken.

Vruchten, en hun tijd. Zy geven in het derde jaar na hun zaijing gele bloemen, die in Maimaant te voorschijn komen, en tot in de zomer duren; en daar na word het zaat volkomenlijk rijp.

BOOMMALUWE.

Geflacht.

MEn vind vijf bezondere soorten van dit boomgewas, die meest in de verandering van hun bloemen bestaan, te weten: met purpere, met witte, met rode, met lijfverwige, en met gespikkelde rode en witte bloemen, die gelijk enkele stokrozen zijn.

Gront.

Zy verijfichen een goede gemene zandige gront, die met een weinig tweejarige paerdest, en ook met zo veel koemest deurmengt is, en voor d'ope lucht, en warme stralen der zon open legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Aantecding.

Zy kunnen in deze gewesten door drie middelen aangeteelt worden. Voorreerst door hun zaat, 't welk men in April, tegen de volle maan, niet diep in een pot, met zandige aarde gevult, zaait. De jongen, te voorschijn gekomen, kunnen veel warmte verdragen, en moeten niet, voor dat zy twee jaren gestaan hebben, verzet worden.

Ten tweeden, door hun jonge takjes, met de volle maan afgesneden, die men in een pot steekt, en hen daar meê in een donkere, of schaduwachtige plaats zet, daar zy niet van de zon beschenen kunnen worden, en somtijts met water besproeit. Men moet hen daar acht of tien weken lang laten blijven, en allengs aan hen een weinig meer lucht geven, en echter niet voor in Augustus in d'ope zonneschijn stellen. Deze jonge spruiten, wortel gevat hebbende, moeten niet voor in het derde jaar geroert, en in andere potten gezet worden; 't welk dan noch met een afgaande maan moet geschieden.

Ten darden, kunnen zy ook door zuiging aangeteelt worden, te weten met de wassende maan in April, en op bomen van gelijke aart. Maar men moet hen dan wel een maant lang voor sterke zonneschijn beschutten; daar door zy te beter zullen dyen.

Havening.

De genen, die van zaat voortgekomen zijn, kunnen, vijf of zes jaren out geworden, de koude en ongemakken van de winter tamelijk wel verdragen, tot dat zy d'ouderdom van veertien of vijftien jaren verkregen hebben. Zy vriezen echter somtijts wel tot op de helft, en veerder doot. Doch zy, van deze dode takken, zelfs tot aan de wortel, ontlast, schieten weêr nieuwe spruiten. Maar dewijl zy lange tijd behoeven, om weêr tot een kroon van vier

vier of vijf voeten hoog boven d'aarde op te schieten, ('t welk hun hoogste wafdom is,) zo oordeelt men voor 't best, dat men hen voor de winter in huis brengt, en daar met matig regewater onderhoud, en niet voor in April, met een zwoele regen, voor de zonnestralen bloot stelt.

Zy spruiten in 't lef van April uit, en geven alle zomers zeer schone bloemen, die in Augustus of September op hun sierlijkst staan; maar geen rijp zaat, als by hete zomers.

Boommaluwe uit Provence.

Dit bomig gewas, dat, uit oorzaak van zijn tederheit, veel van de voorgedachten verschilt, verëischt ook een goede, gemene zandige gront, die met een weinig tweejarige paerdest, en mollem van verrotte bladen der bomen deurmengt is, en voor de warme lucht, en aangename zonneschijn open legt, en van weinig water besproeit word.

Het kan door geen andere middel, dan door zijn zaat, aangeteelt worden, 't welk men in April, met de volle maan, in een pôt, met de voorgedachte aarde gevult, luchtig, en niet diep moet zagen, en niet, voor in het tweede, of derde jaar, verplanten, of ook wel mag laten staan. Zy zijn teder van aart, en konnen geen koude, noch ongemakken van de winter verdragen. Zy moeten dieshalven, in Maert of April, met de volle maan, in potten, of houte bakken (naar dat zy groot zijn) verplant zijnde, in October, naar tijts gelegenheit, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet worden, om daar de zonnestralen zo lang, als de koude van buiten zulks toelaat, t'ontfangen. Men moet hen ook, zo lang de winter duurt, met een weinig laaugemaakt regewater verzorgen, en niet, voor in April, met een zwoele lucht, en aangename regen, weêr buiten brengen; en voornamelijk, terwijl zy binnen staat, van alle tocht en zyging beschutten.

Zy geven in de zomer niet alleenlijk bloemen, maar ook zaat, dat volkomenlijk rijp is.

TAMARISCHBOOM.

DEze boom is in twee soorten onderscheiden: in Tamarisch uit Duitslant, en Tamarisch uit Italien, of Frankrijk.

De Fransche, of Italiaansche Tamarischboom wast omtrent een mans lange hoog. De stam, niet zeer dik zijnde, is met een ruwe schors overtrokken, daar uit veel zijdtakjes spruiten, die van een effe en bruinachtige schors bekleed zijn. De bladen, die klein, ront en aschverwig zijn, gelijken die wel van de Cypresboom. Hy geeft ronder kleine lijfverwige bloemtjes, daar kleine bezijen op volgen.

De Duitsche Tamarischboom wast niet zo hoog op, en brengt purperverwige wolachtige bloemtjes voort, de welken met het zaat wechstuiven.

Zy verëischen niet alleenlijk een zandige, luchtige en droge, maar ook wel een vochtige gront, die met tweejarige paerdest toegemaakt is, en voor d'ope lucht, en warme zonneschijn bloot legt.

Zy worden van hun zijdtakken, en spruiten, by de wortel uitgeschoten, aangequeekt, die, ruim een halve vinger lang ten halven ingesneden, in d'aarde ingelegt, en met matige vocht onderhouden moeten worden, en in 't eerste jaar wel een weinig, maar in het volgende beter en sterker wortel schieten, en die men niet vroeger, dan in het derde jaar, met een volle maan in

April, van d'ouden moet afneemen en verplanten; vermits zy anders, uit oorzaak van hun tedere wortel, lichtelijk zouden versterven.

Tijt.

Deze bomen, die veel regen, mist, hagel, sneeu, felle vorst, en alle ongemakken van de winter kunnen uitstaan, bloejen gemeenlijk alle jaren, van Maimaant af de gehele zomer deur, en geven, by hete tijden, een wolächtig zaat, dat door de wint verstuijt, en wel rijp schijnt, maar echter, in d'aarde gezaait, nooit te voorschijn kooft. Zy worden gemeenlijk ook zeer out, en laten in de winter nooit alle hun bladen vallen.

Sumachboom, *anders* Smakboom.

Geflacht.

Gedaante.

MEn vind drie besondere soorten van dit gewas: Virginiaansche Smakboom, Leertouwers Smakboom, en Smak met myrtebladen.

De Virginiaansche Smakboom wast op tot een hoge en brede boom, welke jonge takken met een groene zachte ruige wolligheid overtrokken zijn, die in de Herfst bruinächtig, en daar na vaal van verwe word; 't welk, als de takken ouder geworden zijn, weér geheel verdwijnt. De takken, in de winter van hun bladen ontbloot, vertonen natuurlijk de gestalte van een hertschoorn.

De gemene Smakboom, daar af de leertouwers de schors gebruiken, schiet op tot de hoogte van vijf of zes voeten, met verscheide takken aan de zijden. De bladen zijn breed en langwerpig, en rontöm gekerft, en staan, tot een getal van negen, of elf, aan een rootächtige middelrib gevoegt. De takken en bladen zijn met een hairige ruigte bekleed. De witte bloemtjes wassen tusschen de bladen aan lange steeltjes, en worden van kleine ronde beziën, die plat zaat in zich besluiten, gevolgt.

De Smakboom met myrtusbladen, eigentlijk een heesterig gewas, voert deze naam naar de gestalte van zijn bladen, heeft kleine slechte bloemtjes, en veel ronde knopjes, met klein zaat gevult.

Gront.

De twee eerste soorten verëischen een gemene zandige, of anders een stengig gemeste, en ook ongemeste gront, die voor d'ope lucht bloot legt, en van veel water besproeit word. Maar de Smakboom met myrtebladen vereischt een gemene goede zandige aarde, tamelijk met tweejarige paerdemest, en mollem van verrotte bladen deurmengt, en die in een ope en warme plaats, en voor de zonneschijn bloot legt.

Aanteeling.

Zy worden door hun jonge loten, by de wortel uitschietende, met inleggen, zonder, of met in te snijden, aangequeekt, en vatten lichtelijk wortel; en men moet hen, in Maert, of in Maimaant, met d'afgaande maan, van d'ouden afneemen, en in de voorgedachte aarde verplanten.

Havening.

De Virginiaansche Smakboom, hoewel uit slecht en voosch hout bestaande, kan alle ongemakken van de winter verdragen. Maar de Smakboom der leertouwers, noch jong en teder zijnde, word lichtelijk, als hy des winters buiten staat, door felle koude van 't leven berooft, en moet dieshalven zo lang, tot dat hy bequame sterkte en dikte verkregen heeft, in potten, of bakken gehouden, en by kout weér binnen 's huis gebracht worden.

De Smakboom met Myrtusbladen, geen felle vorst verdragen konnende, moet met zijn pot, daar men hem in April, met de wassende maan, geplant heeft, in 't begin van October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar in men alleenlijk by vorstig weér stookt, gezet, en in April, met een zwoele regen, weér buiten gestelt, en voor koude nachten, sneeuächtige regen, en schrale winden gedekt worden.

De

De twee eerste soorten geven des zomers in deze landen een openstaan. Tijt de tamelijk grote bloem, uit de tros van kleine bloemen bestaande, doch nooit enig zaat, dat volkomentlijk rijp is. Maar de Smakboom met myrtusbladen geeft bloemen, die uit een tros van kleine slechte bloemtjes bestaan, en klein zaat, dat nooit tot volkome rijpheit koomt.

K A R D E M O M B O O M.

MEn vind vier soorten van Kardemombomen, te weten grote en kleine Indiaansche, en grote en kleine Afrikaansche Kardamom. Geslacht.

De grote Indiaansche kardamomboom bereikt gemeenlijk een Gedaante. hoogte van vijf voeten, en overtreft de kleine Indiaansche kardamomboom, heeft breder bladen, die een aangenaam groen, en een rechte deurgaande ader, met veel dwarsaderen vertonen. Zy staan ook niet by malkander gevoegt, maarspruiten nu uit d'een, en dan uit d'ander zijde van de steel, die glad, en niet, gelijk het riet, met knopen is, uit welks top de bloemen, even als de Hyacinthen, d'een na d'ander, open gaan. Deze bloemen, die zeer wel rieken, zijn wit van verwe, en met een purpere zoom verciert, na welker afvalling de vrucht zich begint te vertonen.

De kleine Indiaansche Kardamom waft niet boven de drie voeten hoog, en is, even als het riet, met knopen, of knobbels aan de stelen verdeelt. Deze stelen zijn van binnen met een voosche stoffe gevult, daar aan veel lange smalle bladen, die voor ront toelopen, en, gewreven zijnde, een aangename reuk afgeeven, wassen, en boven in een drom te zamen staan; in voegen dat de steel geheel bloot, en zonder bladen gezien word. Uit de wortel spruit een of twee groene airen, die, zich openende, verscheide bloemen, met geel en wit te zamen gemengt, vertonen; en een aangename reuk afgeeven. D'air, tot zijn rijpheit komende, word geelachtig, daar in men het zaat vind, 't welk, terwijl d'air noch groen is, wit, en op een sierlijke wijze met purpere vlekken verciert is, maar, droog geworden, zulk een verwe verkrijgt, gelijk men de zelfde hier bevind.

De grote Afrikaansche Kardamomboom waft niet hoger dan zes of zeven, en zelden acht voeten. Dit is een heestergewas, 't welk d'Aalbezijsboom wel gelijk, en het zaat is in driekantige hauwen besloten. Her hout, dat niet zeer hard is, vertoont zich van buiten aschgrauw, maar van binnen wit. De kleine Afrikaansche Kardamomboom koomt in alles met de grote overëen, behalven dat hy zelden hoger waft, als vijf, of zes voeten. De bladen en bloemen zijn van een verwe, doch veel kleinder.

De twee eerste soorten konnen in deze gewesten geensins gevoed en gequeekt worden. Maar de twee anderen uit Afrika, welker vrucht in d'Apoteken bekend is, zijn harder van aart, inzonderheit als zy, hier komende, de dikte van een vingerbreet hebben. Zy konnen echter niet al te veel water verdragen, en moeten dieshalven, zo wel in de zomer, als in de herfst, winter, of voorjaar, droog gehouden, en voor alle winden, en koude lucht beschut worden; en men moet hen, ten halven van September, binnen 's huls brengen, en in een goede plaats tegen het zuiden zetten, en daar in voort de kaghel stoken, eerst om de tweede dag, daar na alle dagen, en ook, als het zeer kout is, twee of drie malen in een dag, en de gehele winter deur niet meer dan eens, of twee malen van boven met een weinig laaugemaakt regewater besproejen, en niet vroeger, dan omtrent het begin van Ma-

Havening.

maant, met een zwoele lucht, en aangename regen weêr buiten brengen, en in een zeer warme plaats zetten, en voor alle koude, inzonderheit voor die van de nacht, voorzigtiglijk dekken.

D A D E L B O O M.

Geflacht. **D**E Dadelboom word in twee verscheide soorten onderscheiden; te weten in grote Dadelboom, en in kleine Dadelboom.

Gedaante. De grote Dadelboom schiet op tot een hoge boom. De stam, met een schulpwijze schors overtrokken, brengt aan de top veel rietachtige smalle bladen voort, tusschen de welken de bloemen, in een grote omwindfel besloten, te voorschijn komen. Als dit omwindfel opengaat, vertonen zich witte bloemen, die van langwerpige ronde vruchten, dadelen genoemd, gevolgt worden. Deze Dadels zijn van buiten rosachtig van verwe, zoet van smaak, en besluiten in zich een langwerpige harde steen.

De kleine Dadelboom is wonderlijk van stam, en ruig van hair, en heeft niet zo grote bladen, als d'ander.

Gront. Zy verëisschen een luchtige zavelachtige gront, die met enige tweejarige paerdest, eenjarige hoenderdek, en mollem van verrotte bladen der bomen deurmengt is, en voor de zwoele ope lucht, en warme zonneschijn bloot legt, en van een weinig water, dat te voren door de warmte der zon laau geworden is, besproeit word.

Havening. Deze bomen kunnen geensins de koude regen in de Herfst, sneeu, rijp, noch sterke vorst verdragen, en moeten dieshalven met de potten, daar in men hen in't lest van April, met d'afgaande maan, gezet heeft; omtrent in't midden van September, naar gelegenheit van tijt, in een bequame plaats binnen 's huis, niet om laeg op de gront neêr, maar om hoog gestelt worden, daar men, naar verëisch van de koude, van't begin van November tot aan 't midden van Maert eens, twee, of drie malen des daags stookt, en hen de gehele winter deur niet meer dan een, of twee malen, met een weinig regewater, bevochtigt. Men moet hen ook niet weêr buiten brengen, dan omtrent Maimaant, met een zwoele lucht, en aangename regen; vermits zy, zo men hen vroeger buiten brengt, in groot gevaar van te sterven zouden geraken.

T A M A R I N D E B O O M.

Gedaante. **D**Eze boom wast zo hoog op, als d'essche-kastanje, of okkernoteboom. De bladen groejen veel by malkander, en zijn bleekgroen van verwe. De bloemen, die wit zijn, en een liefelijke reuk afgeeven, bestaan uit acht blaadjes. De vrucht is een dikke hau, of peul, daar veel adertjes deurlopen, byna gelijk onze Turksche bonen, maar groter, eerst met een groene, daar na met een afchverwige schors. Het zaat is plat, en byna vierkant. De vruchten worden ingelegt, en, gekonst zijnde, Tamarinde genoemd.

Gront. Hy verëischt een wel toegemaakte gront, die uit twee delen goede aarde, de welke niet schimmelig, noch muffig ruikt, uit een deel veengront, uit een deel van mollem der verrotte bomen, of van verdorve boombladen, twee delen tweejarige paerdest, die klein gewreven is, en drie delen grof zant, daar geen zoutigheid by is, en wel deur malkander gemengt, bestaat, en voor de warme lucht, en heldere zonneschijn bloot legt, en, van alle koude gure winden

HOVENIER.

71

winden beschut, van een weinig regewater, door de zon, of 't vuur laau gemaakt, besproeit word.

Hy kan geen koude, noch ongemak van de lucht verdragen; en word ^{Havening.} dieshalven in Maert, April, of Maimaant, met een wassende maan, in een pot, die met de voorgedachte aarde gevult is, omtrent twee strobreet diep, bol en luchtig gezaait, of het zaat met de hant daar in gesteken. Men zet dan de pot tot boven toe in een bed, met warme paerdemest gevult, en dekt 'er glaze veinsters over. Als de paerdemest zijn warmte, (die niet langer dan veertien dagen duurt) verloren heeft, moet men de pot daar uit nemen, en in varssche paerdemest tot aan de bovenste rant zetten, en zo 'telkens van nieuws doen de gehele maant van Junius uit: 't welk het zaat te vroeger doet voortkomen. Omtrent half September word hy, uit oorzaak van zijn tederheit, binnen 's huis gebracht, en voor d'ope veinsters gezet, om zo lang, als 't mogelijk is, de glans der zon te genieten. Men moet hem echter voor alle tocht en zyging beschermen, en gedurende de gehele winter slechts met een weinig laaugemaakt regewater van boven besprengen: daar op men voornamelijk moet merken, dewijl hy, te veel bevochtigt, lichtelijk van zijn verheugelijk groen, en met enen van zijn leven berooft word. Met het begin van November moet hy, als het kouder word, met de pot in een warmer plaats gebracht worden, daar men dagelijks, naar dat de koude groot of klein is, in de kaghel stookt, by de welk men hem niet te na moet zetten, en echter voor een deurdringende koude beschutten. Hy moet ook niet vroeger, dan in 't begin van Maimaant, met een zwoele lucht, en aangename regen weêr buiten gebracht, en in de warmte der zon gezet, en voor koude nachten en windige dagen voorzichtiglijk gedekt worden. Hy is zo teder van aart, dat hy zwarelijk de winter over kan duren.

STYRAXBOOM.

Deze boom is van stam en bladen de Queeboom niet ongelijk. De ^{Gedaante} bloemen zijn wit, en gelijken die van d'Oranjeboom. De vruchten zijn ront, en zo groot, als de hazenoten.

Hy vereischt een goede zandige aarde, met enige tweejarige paerdemest, ^{Gront.} eenjarige hoenderdrek, en mollem van verrotte bomen, of anders veengrout, deurmengt, die voor een warme lucht, en voor de heldere zonnestralen open legt, en van matige vochtigheit besproeit word.

Hy kan in deze landen niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt worden, 't welk, uit warmer gewesten gezonden, en met de wassende maan in Maert, April, of Maimaant, bol en luchtig, omtrent twee strobreet diep in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, gesteken word: maar ook door zijn jonge spruiten, aan de wortel, of even boven d'aarde uitgesproten, die men, uit oorzaak van hun tederheit, voorzichtiglijk, gelijk d'Angelieren, met een mesje ten halven moet insnijden, en in d'aarde inleggen, en, als zy wortelen geschoten hebben, ('t welk tragelijk toegaat) met de wassende maan in April van d'ouden afsnijden, en in potten verplanten.

Deze boom, die, hoewel hy nooit zijn bladen laat vallen, echter zeer ^{Havening.} zwarelijk de koude regen van de Herfst, mist, storm, felle vorst, en d'ongemakken van de winter kan verdragen, moet ten halven van September, of in 't begin van October, naar gelegentheit van tijt, met de pot, daar hy in staat, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet worden, om deur d'ope veinsters de zonnestralen zo lang te genieten, tot dat d'overkomende

mende koude zulks belet; en dan moet men hen in een warmer plaats brengen, daar in men echter niet, dan by vorstig weer, de kaghel stookt. Men moet hen ook de gehele winter deur niet meer, dan twee, of drie malen van boven met laau gemaakt regewater besprengen, en niet vroeger, dan in April, na dat men hen, door 't openen van de veinsters, enigins weêr tot de lucht gewent heeft, met een zwoele regen weêr buiten zetten, en niet terstont voor de stralen der zon bloot stellen, maar voor koude regen, gure nachten, en sterke winden tot in Maimaant zorgvuldiglijk dekken.

Vruchten. Deze boom, tamelijk out geworden, geeft in deze gewesten niet alleenlijk bloemen, maar, by warme zomers, ook volkome zaat.

PISTACIEBOOM.

Gedaante.

Deze boom heeft lange en brede bladen, die voor spits zijn, en daar rootachtige ribbetjes deurlopen, en by vijven, of zevenen aan een middelsteeltje wassen, van de welken het uiterste altijd het grootste is. De bloemen, die root zijn, wassen, gelijk de druiven, in trosfen by malkander. De vruchten zijn byna gelijk de hazenoten; het binnenste groen merg is met een paersch veltje bedekt. De buitenste schors is taai, en groen, of roschachtig, onder de welke noch een houtachtige dop verborgen legt.

Gront.

Hy vereischt een luchtige zandige gront, met enige tweejarige paerdemest, en mollem van verrotte bomen, of anders met veenarde deurmengt, en die in een ope en warme plaats, en voor de stralen der zon bloot legt, en matiglijk van regewater, in de zonneschijn warm gemaakt, besproeit word.

Aanfeeling.

Hy word door twee middelen geteelt en aangequeekt: Voorëerst door zijn zaat, 't welk in Maimaant, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, luchtig, en niet te dicht, en niet dieper dan een strobreet, gesteken moet worden. Men moet de pot, daar in men het zaat gezaait heeft, niet alleenlijk in een plaats, daar de zon warm schijnt, zetten; maar ook, tot boven aan de rand, in warme paerdemest, ten minsten twee maanden lang, met verversching van zodanige nieuwe mest, delven, en met glas overdekken; en in dezer voegen zal het zaat vroeger te voorschijn komen. D'andere aanqueeking geschied door zijn takken, die men met een mes inboort, en in d'aarde inlegt, op gelijke wijze, als wy van d'Oranjeboom gezegt hebben.

Stavening.

Deze boom, hoewel hy in deze gewesten tamelijk voort wil, kan echter de koude regen van de herfst, harde winden, nevelige lucht, en rijp, of felle vorst zwarelijk verdragen, en moet dieshalven, in April met d'afgaande maan in een pot geplant zijnde, in 't lest van September, of begin van October, terwijl hy droog is, binnen 's huis, in een luchtige plaats, daar men by vorstig weer in stookt, gezet, en gedurende de gehele winter niet meer dan twee, of drie malen met laaugemaakt regewater van boven besproeit, en niet vroeger, dan ten halven van April, met een zwoele lucht, en warme regen, weêr buiten gebracht, en voor hagel en sneeu, en gure nachten voorzichtiglijk gedekt worden. Deze boom geeft in deze koude gewesten zelden enige bloem, en veel minder vrucht.

Einde der bomen.

KONINK-

Angelica

Helleborus

of Nieskrunt

Lysirinebium

Fyloos.

Martagon

of Crullery.

Saffraen of Crocus Deus Caninis.

Digysent Schoon.

Peonia.

Anemone, met dubbelde blom.

Narcissus.

Iris.

Ranunculus.

Aquilegia.

Lelie met Rode blom.

Niegelle

Damast blom

Hyacinth

Gele Dipsadi.

Satyrion

Madelieven

Leucjon Triphyllon

KONINKLYKE HOVENIER.

Van de
BLOEMEN.

TULPEN.

Y zullen, een einde van de bomen gemaakt hebbende, nu van de bloemen spreken, en voorëerst van enigen der gener met bollen aan de wortel; onder de welken de Tulp, uitsteekend sierlijk zijnde, de voorgang zal hebben.

De Tulpen worden in vroegen en spaden onderscheiden; Geslacht en voorts is yder soort, naar de verscheidenheit der verwen, by de bloemhandelaars, yder met zijn naam, bekend.

Zy brengen yder twee of drie lange, brede, en dikke bladen voort, Gedaante tuschen de welken de steel opschiet, daar een bloem van zes bladen op staat, die dikwijls grote veranderingen in zijn verwe onderworpen is. Na de bloem volgt een driekantig zaatbolletje, daar plat en voos zaat in is. De wortel is bolachtig.

Zy vereischen een goede gemene zandige gront, die met een weinig veen- Gront aarde, en tweejarige paerdemest deurmengt is, en voor de warme lucht, en heldere zonnestralen open legt.

Zy worden in deze, gelijk ook in andere landen, door twee middelen ge- Aanteeling teelt en aangequeekt, te weten door hun zaat, en ook door hun bollen.

Het zaat, 't welk zijn volkome rijpheit heeft bekomen, als de bol, daar in liet besloten is, zijn groenheit heeft verloren, en open barst, (in welke tijt men het met de bol moet afsnijden, en in huis op een droge plaats leggen) word in September, tegen de volle maan, in een houten vat, met de voorgedachte aarde gevult, en zo diep in de gront gegraven, dat het boven daar meê gelijk is, in een schaduwachtige, en geen warme plaats, omtrent een vingerbreet diep, gezaait, daar in het, maar niet vroeger, als in 't volgende jaar, gelijk gras, of bieslook te voorschijn kooft. De bollen van dit jong

gewas worden niet opgenomen, voor dat het zelfde twee jaren gestaan heeft, en ook niet, dan na dat zijn loof, of blaadjes vergaan zijn. Men zet deze redere bolletjes, die niet zo lang, als de groten, uit d'aarde konnen blijven, in 't lef van Augustus in een andere, en warmer, en yder jaar op een bezondere plaats, weêr in de gront, tot dat zy bloemen voortbrengen; 't welk in 't gemeen niet geschied, dan na dat zy zeven, acht, ja negen of tien jaren oud zijn.

Zy worden ook door jonge aangewassé bolletjes, uit d'ouden voortgesproten, aangeeteelt, de welken, ter behorelijke tijt uit d'aarde genomen, en, van hun moeder gescheiden, en weêr in de gront gezet zijnde, eerder, dan de genen, die van zaat voortgekomen zijn, bloem geven; te weten in het volgende, of in het tweede, en somtijts niet voor in het derde jaar.

Havening.

Deze bloemen zijn tamelijk hard van natuur, maar konnen echter niet al te veel vocht verdragen. Hun bollen moeten jarelijks, in 't begin van Julius, uit d'aarde genomen, binnen 's huis, in een droge plaats gelegd, en, van hun buitenste schil en oude wortel gezuivert, in September, met een wassende, of volle maan, weêr in frische aarde, op de voorgedachte wijze bereid, (om dat zy gaerne van gront veranderen, en daar in beter groejen, en aangenaamer bloemen voortbrengen) ruim vier vingerbreet diep gezet worden. Doch de genen, van de welken men zaat wil winnen, moeten zo lang staan, tot dat het zelfde zijn volkome rijpheit heeft bekomen, en dan ook, gelijk d'anderen, op genomen, en op hun tijt weêr ingezet wezen. Men kan hen ook een of twee jaren laten staan, zonder hen op te nemen: maar dit word niet zo goet geacht; vermits zy dan lichtelijk rotten, om dat het water te zeer na beneden deurdringt. Indien men de bollen, opgenomen zijnde, weêr in de zelfde aarde wil zetten; zo moet men haar alle weken eens, tot dat men hen weêr inzet, omspitten en omwerpen, op dat zy daar door frisch en luchtig zou worden, en van alle muffigheid bevrijd blijven; vermits de bollen andersins lichtelijk enige hinder zouden krijgen. De gront moet ook ten langsten alle drie of vier jaren met de voorgedachte mest, en varfch zant, daar geen zoutigheid by is, deurmengt worden.

Uit de zaging van deze bloemen spruiten veel veränderlijke, schone en aangename verwen, die zy met hun eerste bloem, (de welk in 't gemeen jarelijks verandert) voortbrengen, en daar in d'een d'ander in schoonheit overtreft, voornamelijk zo zy uit het zaat van een witte bloem, met een sterke zwarte gront, of paersche verwe, die men best acht om te zagen, aangewonnen zijn.

Deze jonge bollen schieten dikwijls, eer zy eenige bloem voortgebracht hebben, enige nieuwe bolletjes uit; die, zeer diep in d'aarde schietende, zinkers genoemt worden, en deurgaans twee malen zo groot, als d'ouden worden; dewijl zy alle het voedsel naar zich trekken; daar doord'ouden aan 't quijnen geraken, en niets, dan de bast behouden, gelijk d'ervarentheit getoont heeft. Deze zinkers dan moeten, in 't opneemen van de bollen, wel nagevorscht worden: want indien men hen in d'aarde laat, zo zinken zy in 't volgende jaar zo diep, dat zy daar na nauwelijks te vinden zijn, en dieshalven is de voorgedachte kist zeer dienstig: of anders kan men de bedden onder met stenen, of met hout vloeren; daar door zy, niet zo diep zinkende, gemakkelijker gevonden konnen worden.

Tijt.

Zy bloejen in April, en Maïmaant, en geven gemeenlijk alle jaren zaat, dat volkomentlijk rijp is. Doch de genen, die niet meer dan een enig blad

te voor-

te voorschijn brengen, geven voor dat jaar geen zaat, ja zelfs ook geen bloem.

Hier staat, als iets aanmerkenwaardig, waar te nemen, dat alle Tulpen niet altijd even schoon blijven, maar gemenelijk om het tweede jaar veranderen: in voegen dat de geen, die in 't een jaar zeer schoon van verwe te voorschijn is gekomen, in het volgende jaar zich eenverwig, en zonder enige aangenaamheid zal vertonen; ja zo, dat men naauwelijks zal kunnen geloven, dat uit een en de zelfde bol zulk een grote verandering is gerezen. Men heeft ook by ervarenheit bevonden dat een slechte bol een schoonder bloem, dan ooit te voren, heeft gegeven; en terstont daar na uitgegaan is, als of hy, zijn uiterste krachten te werk stellende, noch voor de leste maal d'ogen van zijn meester had willen verheugen.

Veränders
ringen.

Kaizerskroon, *anders* Corona Imperialis.

Dit gewas is in verscheide soorten onderscheiden: want men vind het zelfde met rode, met bleekrode, met witte, (doch zeer zelden) met gele, met dubbelde, en met gespikkelde bloemen, gelijk ook met brede flielen, en met twee rijgen van bloemen boven malkander, en meer anderen.

Geslacht.

Het heeft een ronde hoge steel, met langwerpige bladen, gelijk die van de Lelien bewassen, en die op de top een verzameling van veel bladen voortbrengt. Hier uit spruiten bloemen, die uit zes bladen bestaan, en in 't ront nederwaarts hangen. Deur de bloemen, zodanig van verwe, als wy hier voor gezet hebben, lopen purpere adertjes, en hebben in 't midden zes witachtige draatjes, rontom een dik middelpriemtje gevoegt.

Gedaante.

Het verëischt een goede gemene zandige gront, met tweejarige koemest deurmengt, en die in een opé en luchtige plaats legt, en van veel, en ook matige regen besproeit word.

Gront.

Het word op twee wijzen aangeteelt: Voorëerst, en voornamelijk door zijn aangegroeide bolletjes; die, uit d'aarde genomen, van d'ouden afgescheiden, en weër, gelijk d'ouden, in d'aarde gezet worden; en ten anderen door zijn zaat, 't welk in September, met de volle maan, in een bezondere plaats in de voorgedachte aarde, omtrent een halve vinger diep, gezaait word, en in 't volgende voorjaar te voorschijn koomt, maar niet vroeger dan in het achtste, of negende jaar zijn eerste bloem, die dikwijls van verwe verandert, voortbrengt: 't welk oorzaak is van dat het zo zelden door zijn zaat aangeteelt word.

Aanteeling.

Zijn bollen, die een afkeerige reuk hebben, worden jarelijks, in 't begin van Julius, uit de gront genomen, in een droge plaats gelegd, en in September, met de volle maan, weër diep in d'aarde, van nieu omgespit, en met mest deurmengt, gezet: want hoe de bollen dieper ingezet worden, hoe zy te beter aangroejen. Men kan hen ook wel een zomer laten overstaan, en om het tweede jaar uitneemen; 't welk zonder enige hinder mag geschieden, inzonderheit als de bollen by anderen staan. Het kan alle koude, en ongemakken van de winter uitstaan.

Havening.

Dit gewas geeft zijn bloemen in April; en in de zomer volkome rijp zaat.

Tijt.

LELIEN.

Geflacht. **M**En vind veelderhande ſlach van Lelien: gemene witte Lelien, met brede bladen; witte Lelien met dubbelde bloemen; vroege Lelien van Konſtantinopolen; vroege rode Lelien uit Italië; bloet rode Lelien met bolletjes, die aan diſtelen, tuſſchen de bladen, voortkomen; bloet rode Lelien zonder bolletjes; bloet rode Lelien met dubbelde bloemen, die niet alle jaren, maar yder tweede of derde jaar dubbelt; voortkomen; Berglelien met een gele bloem, zonder ſtippen; witte Berglelien met ſtippen; witte Berglelien zonder ſtippen; witte Berglelien, met geſtipte purperbloemen; witte Berglelien zonder geſtipte purperbloemen; ſpade Lelien van Konſtantinopolen, anders Martagons van Konſtantinopolen genoemd; ſpade Lelien van Konſtantinopolen, met een ſchone menier-rode verwet, die van ſommigen Martagon van Pomponius genoemd word; Perſiaanſche lèlie; grote Lèlie van Moryn; Berglelie van Kanada, met gele bloemen, en meer anderen, die alle, de leſte uitgezondert, op een zelfde wijze gebout en gehavent moeten worden.

Gront. Zy verſiſſchen een goede gemene, zandige, luchtige en gemeste gront, in een open plaats gelegen; en die van veel regen beſproeit word.

Havening. Zy moeten alle vier jaren, in 't leſt van Julius, uit d'aarde opgenomen, en, na dat de gront omgeſpit, en van nieuſ gemest is, voort weer ingezet worden: want indien zy lang buiten bleven, zo zouden zy in 't volgende jaar naauwelijks bloemen voortbrengen. Men moet de bollen ook ten meefte deel van malkander ſcheiden, en beſonderlijk vier vingerbreet diep zetten: want dan dragen zy groter bloemen, en groejen ook te beter aan. Indien men begeert dat de Lelien in verſcheide tijden, d'een vroeger, en d'ander ſpader, zullen bloejen, zo zal men de bollen met hun kliften ſommigen twaalf, anderen acht, anderen vier, en anderen twee vingerbreet diep in d'aarde zetten; en naar dat zy diep of ondiep ſtaan, zal de bloem of vroeger of ſpader te voorſchijn komen.

De Berglelie van Kanada met gele bloemen; die veel teerder van aart is, kan in deze gewesten de felle koude van den winter zwarelijk verdragen, en moet dieſhalven in een pot gezet, en 's winters binnen 's huis geſtelt, en ook niet des zomers, voor dat haar bladen gantſchelijk vergaan zijn, uit de gront opgenomen, en in nieuwe aarde verplant worden; vermits zy daar door tot ſlapheit of taaicheit zouden vervallen, en dieſhalven allengs verderven.

Maibloem, of Lèlie van den Dale.

Geflacht. **V**An dit gewas zijn vier verſcheide ſoorten bekend: grote Maibloem, witte Maibloem, purpere Maibloem, en kleine Maibloem, die ook eenbladige Maibloem genoemd word.

Gedaante. Het brengt aan zijn eerſte ſteel twee of drie bladen voort, de welken kleiner, dan die van de witte Lelien zijn. De welriekende bloemtjes waſſen aan een dun en teer ſteeltje, en zijn aan de kanten gekerft, daar ronde rode beſtanden, kleiner dan die van d'Asperges, op volgen. Het zaai is bitter en hard; en de wortel lang, dun, en met knopen, en ſpreid zich wijd uit.

Gront. Het waſt in alderhande gront, doch leeft in de geen, die zandig is, zo wel ongemest, als gemest, en in een duifere en ſchaduwachtige plaats legt, en van veel water beſproeit word.

Deze

Deze bloemen worden niet van hun zaat aangeteelt, 't welk in deze gewesten zelden rijp word, maar alleenlijk door hun aangewasse spruiten, die na dat zy in vijf jaren niet geroert zijn, opgenomen, en, van d'ouden afgescheiden zijnde, in Maert of April, met de wassende maan, weer verplant moeten worden: dewijl zy, allengs te zeer deur malkander wassende, van bloemen veranderen zouden.

Dit gewas vertoont zijn bloemen in Maimaant: maar zijn zaat word zelden rijp.

HYACINTH.

Dit bloemgewas is in veel soorten onderscheiden. De voornaamsten zijn, de gemene Hyacinth, van de welken sommigen roor, anderen blaau, en anderen wit zijn; met Turkoijfche bloemen; gekroonden; bultenaars; passetoeten; Celestijnen, en meer anderen. Ook met Starbloemen; met trosbloemen; Orientaalsche Hyacinth; beneffens Hyacinthen uit Peru, met witte en blaauwe bloemen; grote en kleine Hyacinth uit Virginiën; Hyacinthen met lelienbollen, en driekantige bladen, en meer anderen, doorde naerstige Kruitbeschrijvers naaukeurig beschreven.

De gemene Hyacinth heeft lange, smalle en blinkende bladen, tusschen de welken een ronde kale steel opwast, welks top met veel langwerpige bloemen, die rond en hol, en blaau, wit, of bleekpurperig van verwe zijn. Het zaat is klein en ront, en in driekantige peultjes besloten. De wortel is bolachtig, en het geheel gewas is met een taai sap gevult. D'Orientaalsche Hyacinth heeft breder bladen, en groter bloemen en wortelen, dan de voorgaande. Die met trosbloemen heeft lange, smalle, en byna ronde bladen, daar tusschen dunne steeltjes spruiten, aan welker toppen kleine, holle, en blaauwe bloemtjes, in trossen by malkander, groejen.

Zy vereischen byna alle een goede zavelige aarde, tamelijk met tweejarige paerdest, en eenjarige hoenderdrek deurmengt, die tegen de warme zonneschijn open legt, en van matige vocht besproeit word.

Zy worden voornamelijk op twee wijzen aangeteelt, vooréerst door hun zaat, 't welk in deze landen ook volkomentlijk rijp word, en dat in September, met de volle maan, in de voorgedachte aarde, omtrent een vingerbreet diep, gezaait moet worden. Hier uit spruiten jongen in 't volgende voorjaar, die in 't vierde, vijfde, ja zeste jaar hun eerste bloemen geven, de welken verscheide aangename verwen aan 't oog vertonen. Zy worden ook door hun jonge bollen, ter zijden aangegroeit, voortgequeekt, de welken, als men hen uit d'aarde neemt, van d'ouden afgenomen, en ter behoorlijke tijt bezonderlijk in d'aarde gezet worden.

Hoewel alle deze voorgedachte, en meer andere Hyacinthen, (uitgezondert die van Peru en Virginiën, van de welken wy bijzonderlijk zullen spreken) des winters tamelijke koude en ongemakken kunnen verdragen, zo is het echter zeer dienstig dat men hen daar tegen met stro, of met yets anders dekt. De bollen worden jarelijks in Julius uit d'aarde genomen, in een droge plaats bewaart, en in September, met de volle maan, na dat men de gront omgespit, en omgeworpen, en met paerdest (gelijk gezegt is) deurmengt heeft, weer ingezet; en hoe men hen dieper inzet, hoe zy meer afspruitsels bekomen: Men laat hen somtijts ook een jaar over staan.

De bloemen komen in Maert, April en Maimaant te voorschijn, en zy geven zaat, dat ten vollen rijp is.

Hyacinth
uit Peru.

De Hyacinth uit Peru, met witte en blaauwe bloemen, en meer anderen, uit warme landen voortgekomen, zijn teerder van aart, en sterven lichtelijk, schoon men hen op de voorgedachte wijze dekt. Dieshalven is het dienstiger dat men hen in potten zet, en 's winters binnen 's huis brengt: dewijl zy dan veel beter bloem zullen leveren, schoon zy nooit volkome rijp zaat voortbrengen. Zy kunnen echter, gelijk de voorgaanden, door hun jonge aangegroeide bollen-aangeteelt worden.

Hyacinth
uit Virgi-
niën.

De welriekende Hyacinthen uit Virginiën, in grote en kleine onderscheiden, kunnen gantschelijk geen koude en ongemakken van de winter verdragen, en moeten dieshalven niet alleenlijk in potten gezet, maar binnen 's huis in een warme plaats, daar men 's winters de kaghel stookt, gezet, en niet voor in April weêr buiten gebracht, en voor veel vocht, gure winden, en koude nachten beschut worden. Zy laten gemenelijk des winters hun bladen vallen, en worden in April, met de volle maan, in goede zandige aarde, daar een weinig tweejarige paerdemest, die klein gewreven is, eenjarige hoenderdrek, en mollem van verrotte bladen van bomen deurgemengt is, verplant. Zy geven in deze koude gewesten niet alle jaren bloemen, maar dikwijls eens om het vierde, zeste, achtste, of het tiende jaar. En indien dit gebeurt, zo neem tarwe zemel, en meng het met regewater, 't welk enige rijzing of koking zal veroorzaken. Als deze koking gedaan is, zo neem een pot, en doe hem half vol van dit gekookte, en leg daar op een vingerbreet dik van de voorgedachte aarde; zet daar op, in April, met de volle maan, een of twee van deze bollen, en dek hen geheel met deze aarde. Leg 'er dan weêr een duimbreet hoog van de voorgedachte bereide zemel op, en dan weêr aarde, tot dat de pot vol is, die men dan, tot aan de bovenste rand, in warme varfche paerdemest, veertien dagen lang, (want dus lang kan hy warm blijven) en dan weêr in andere moet zetten, tot dat zy aan 't wassen zijn geraakt. Men laat hen in de leste warme paerdemest, in een warme plaats staan, of neemt hen uit, zo men begeert: en in dezer voegen zullen zy jarelijks veel welriekende bloemen, die te zamen gevoegt zijn, en d'een na d'ander open gaan, te voorschijn brengen. Men laat deze bollen, in 't begin van October binnen gebracht, gantschelijk in hun aarde uitdrogen. Men kan hen ook in November uit d'aarde opneemen, en droog wech leggen. Maar enigen achten beter, dat men hen, met de gehele klomp aarde, uit de pot schud, en daar in, buiten de lucht, langfamelijk laat drogen, en tot in April leggen, om hen dan, met de volle maan, weêr in potten te zetten: doch in dier voegen, dat men de bollen aan malkander laat, uitgezondert de genen, die men gemakkelijk van d'anderen kan afneemen, de welken men dan in andere potten zet.

NARCISSEN.

Geflacht.

DE Narcissen zijn in zeer veel soorten, naar de verscheidenheit van hun vorm en verwe, onderscheiden. De voornaamsten zijn gemene witte Narcissen met enkele, en met dubbele bloemen; witte Narcissen met purpere, en met gele kelkjes; witte Narcissen met een dubbele gele krans in 't midden; met bleke kelkjes, en bleekpurpere randen; met gele kelkjes, en rode randen; met witte bloemen, en rode randen aan de kelk; met geheel gele bloemen en goutverwige kelken; Narcissen met biesachtige bladen, en gele bloemen; Indiaansche Narcissen met rode bloemen;

Vir-

Virginiaanſche Narciffus, met Leliebloemen, die van binnen wit, en van buiten root zijn, en meer anderen.

Dit gewas heeft lange groene bladen, tuffchen de welken een kantige ſteel, Gedaante. die kaalis, opwaſt. De bloemen ſpruiten uit een velachtig vlieſje, van zes, of meer bladen, in 't midden met een kelkje, en zeer verſcheiden van verwen. Het zaat, dat zwart is, legt in een hoekachtige zaatbolletje beſloten.

Zy verſeiſchen een goede gemene zandige gront, met tweejarige koe- Gront. en paerdemest, en een weinig veenaaarde deurmengt, en die in een warme plaats legt, de welke van matige vocht beſproeit word.

Zy worden door twee bezondere middelen aangereelt. Voorëerſt door Aanteeling. hun jonge aangewaſſe bolletjes, die men van d'ouden, als zy opgenomen zijn, gevoeghelijk afneemt, en weêr met hen in de voorgedachte aarde zet. Ten anderen door hun zaat, 't welk; in Auguſtus, of September, met de volle maan, in een vat, dat in d'aarde ſtaat, een vingerbreet diep gezaait moet wezen. Het koomt wel in 't volgende voorjaar op, maar geeft echter zeer zelden voor het zeſte of zevende jaar, na dat het gezaait is, zijn bloem, daar in dikwijls aardige veranderingen, zo van vorm; als van verwe, beſpeurt worden.

De bollen van deze bloem, die matiglijk de koude van de winter kan ver- Havening. dragen, worden, te weten de ſlechtſten, alle drie jaren, maar de beſten gemeenlijk alle jaren, in Julius uit d'aarde opgenomen, en in, een droge bequame plaats gelegd, en van hun oude vezelwortelen gezuivert; in September, omtrent de volle maan, in de varſchgemeste voorgedachte aarde, nieuwlücks omgeſpit, en deurgelagen zijnde, weêr in de gront gezet, zonder dat echter de bol zelf aan de mest raakt, maar wel de vezelwortel; vermits de bol anders lichtelijk zou verrotten.

Dit bloemgewas bloeit in April, en Maimaant, en geeft by goede zo- Tijt. mers rijp zaat, behalven dat met dubbelde bloemen.

D'Indiaanſche en Virginiaanſche, en verſcheide andere uitheemſche Nar- Indiaan- ſche en Vir- ginifche Narciffen. ciffen zijn teder van aart, en konnen in deze landen de koude van de winter zeer zwarelijk verdragen; en moeten dieſhalven, in potten, of in een zonnebak gezet zijnde, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet, en met zeer weinig vochtigheit onderhouden worden.

TYDELOZEN.

Dit bloemgewas, in 't Latijn *Pseudonarciffus*, dat is *valsche Narciffus*, Geflacht. word in twee ſoorten onderſcheiden, van de welken d'een enkelde, en d'andere dubbelde bloemen voortbrengt.

Het verſchilt niet veel van de Narciffus, om 't welk het ook van ſommigen Gedaante. met de voorgedachte naam genoemd word. De bladen zijn alleenlijk wat korter; en de gele bloemen, yder op een bezondere ſteel te voorchijn komende, hebben groter, langer en dikker kelk. Doch aan de dubbelde bloemen ziet men geen uitpuilende kelk. De zaatbolletjes zijn langwerpig ront; en de wortel is bolachtig, en klifterig.

Het vereiſcht een zelfde gront, aanteeling en havening, als van de gemeene Gront; aanteeling, en havening. Narciffen gezegt is; dewijl zy van ſommigen voor zekere ſoort van dezen geacht worden.

KONINKLYKE ZONNEBLOEM.

Geflacht. **D**E Zonnebloem kan bequameijk in vijf foorten onderscheiden worden, en dezen zijn: met de grootſte bloem; met een langwerpige bloem; met een ſteilſtaande bloem; met kindertjes en wit zaat; en met kindertjes en zwart zaat.

Gedaante. Hy heeft een dikke en enkelde ſteel, die tot acht, tien, twaalf voeren, ja ſomtjts hoger, opſchiet. De bladen zijn groot en breed, rontom de kanten gekerft, en donkergroen van verwe. Aan de top van de ſteel waſſen grote ronde, of rontächtige gele bloemen, in 't midden van de welken het zwart plătăchtig zaat, gelijk de bijen in hun huisjes, ofraten, zijn plaats heeft. De wortel is knobbelig en vezelig. Uit deze grote bloemen ſpruiten ſomtjts noch kleinen; en dan word deze bloem Zonnebloem met kinderen genoemd.

Gront. Hy verëiſcht een gemene en welgemeste aarde, die van nieuw omgeworpen is, en voor de heldere zonnestralen bloot legt, en van veel water beſproeit word.

Aanteeling. Hy word van zaat aangeleelt, 't welk, in Maert, of April, met de volle maan in de voorgedachte aarde gezaait, zo weeldig te voorchijn koomt, dat de ſteel tot acht, tien, ja twaalf voeten opſchiet, en in de zomer een bloem geeft, die aan 't gezicht aangenaam is. Het zaat word in de Herſft volkomeijk rijp; en dewijl de vogelen naar het zelfde zeer begerig zijn, uit oorzaak van zijn lieffelijke ſmaak, zo moet men voorzichtig wezen in het niet te lang op de ſteel telaten.

Rechttopstaande Zonnebloem. De rechttopſtaande Sonnebloem, welks zaat langer, niet zo breed, en lichtgrau van verwe is, en drie bruinblaauwe ſtrepen heeft, die recht daar deur lopen, geven jarelijks geen volkome rijp zaat, maar alleenlijk by hete zomers, en als hy in een warme plaats ſtaat; en geeft groter bladen.

Zonnewend, of Kreeftkruit.

Geflacht. **M**En vind drierhande ſlach van dit gewas: Grote, kleine, en kruipende Zonnewende.

Gedaante. De grote Zonnewende waſt recht op, met een ſteeltje, dat ront, en enigſins hairig, en witächtig is, en daar verſcheide takjes uit ſpruiten. De bladen zijn breed, en langverpig, enigſins wit en ruw, en hairig. De bloemen zijn wit, op een rijg geſchikt, en bezetten de ſteeltjes, die zich, gelijk de ſtaert van een Kreeft, aan 't einde ombuigen. De wortel is dun, maar echter hard.

De kleine Zonnewende gelijkt zeer wel naar de grote, zo veel de bladen aangaat, maar die echter groender en zvarter zijn. Op de bloem, die geel van verwe is, volgt de vrucht, die uit drie kleine-bezijen by malkander beſtaat, en aan dunne ſteeltjes hangen. De wortel is vezelig.

De kruipende Zonnewende heeft haar naam van dat zy langs d'aarde kruipt, koomt enigſins met de grote overëen, maar is echter kleiner, en in veel ſteeltjes gedeelt, en wolächtig. De toppen der takken buigen zich ook om, gelijk d'anderen; en daar aan waſſen, gelijk aan de grote, mede witte bloemen, op een rijg geſchikt, daar enkelde zaden op volgen, en ſomtjts twee by malkander, groter dan dat van de grote Zonnewende. De wortel is klein en bruin.

Zy verëiffchen een gemene zandige gront, die wel gemaest en dikwijls om- Gront.
gespit en deurgelagen is, en in een ope en luchtige plaats legt.

Zy vergaan jarelijks, en moeten dieshalven in April, met de wassende Aanteeling
maan, van nieuw gezaait worden. Zy wassen ook wel van het nedergevalle
zaar, en komen dieshalven in grote overvloed te voorschijn.

Zy bloeien in de zomermaanden; en hun zaat word in de Herftmaanden Tijd.
volkomentlijk rijp.

STOKROZEN.

VAn dit gewas vind men verscheide soorten, te weren: met gele, witte, Gefflacht.
bruinrode, lijfverwige, purpere, en bonte bloemen; uit wit en
purper bestaande, en meer anderen: van alle welke soorten dubbel-
den en enkelden zijn.

De steel van dit gewas schiet hoog op; en het heeft grote brede bladen, Gedaaente.
die rontom aan de kanten gekerft zijn. Ter plaats, daar de bladen uit de
steel spruiten, brengt het zodanige bloemen voort, die enigins naar de ro-
zen gelijken. De wortel is lang, dik en wit.

Het verëifcht een gemene zandige gront, daar oude paerde- of koemest Gront.
deurgemengt is, en die voor d'ope lucht, en heldere zonnestralen bloot legt,
en matiglijk van vocht besproeit word.

Het word van zaat aangeeteelt, 't welk, in de Lenten in de voorgedachte Aanteeling.
aarde gezaait, geen bloem geeft, dan in het tweede jaar: en hoewel het som-
tijts aan de wortel gescheurt word, zo dijd het echter best van gezaait zaat.

De Stokrozen in 't gemeen zijn hard van aart, en kunnen selse vorst, en Havening.
d'ongemakken van de winter bequamelijk uitstaan.

Zy geven geen bloemen, dan in het tweede jaar, te weten van 't midden Tijd,
des zomers af, tot aan de winter: in voegen dat hun bloemen, d'een na d'an-
der opengaande, een lange tijd een aangename aanschouwing aan d'ogen, en
in de Herft een volkomē rijp zaat geven. De steel vergaat alle winters; maar
de wortel blijft enige jaren goet, en spruit in 't voorjaar tot drie of vier ma-
len uit.

Heul, of Mankopbloemen.

DIt gewas word in verscheide soorten onderscheiden, gelijk in tam- Gefflacht.
me Heul, met enkelde en dubbelde bloemen, die verscheiden
van verwe, wit, root, paersch, bont, en gespikkelt zijn: Gehoorn-
de Heul, die weér in twee soorten, in met gele, en met rode bloemen on-
derscheiden worden: doornachtige Heul, die men weér in verscheide soor-
ten onderverdeelt, namelijk in enkelde gele, rode, en paersche bloemen.

De tamme Heul, met enkelde bloemen, heeft lange, brede en witachtige Gedaaente
bladen, die rontom aan de kanten gekerft zijn. De steel schiet hoog op, en
op des zelfs top waft een bloem van vier bladen, die wit, root, of paersch van
verwe is. In 't midden van deze bloem ziet men een hooftje, met veel draad-
jes bezet, 't welk, na dat de bloem afgevallen is, veel groter word, en bo-
ven een kruin krijgt, die van binnen met velletjes afgescheiden is, en veel
zaat in zich besluit. De tamme Heul met dubbelde bloemen verschilt van
d'enkelde alleenlijk hier in, dat de bloem uit meer bladen bestaat, die dik-
wijls dun gekerft zijn.

De gehoornde Heul met gele bloemen heeft aan de zijden diep gesnede, of
M gekerfde

gekerfde bladen, die hairächtig en afchverwig van verwe zijn, en een rōnde getakte steel. De bloemen, geel zijnde, bestaan uit vier bladen, die, afgevallen zijnde, van een dun langwerpig en krom hoorntje, of peul, met zwart zaat gevult, gevolgt worden. De rodē gehoornde Heul is in alles kleinder en teerder dan de voorgaande. De bloemen zijn hoogroot van verwe, en worden mede van een hoornwijze peul gevolgt, welks einde met een breed hoofte gevult is.

De steel van de doornächtige Heul, diē rontōm takken heeft, wast omtrent anderhalve voet hoog, en, onder witächtig zijnde, is met doornen bezet, en omtrent een vinger dik. De bladen zijn lang en gekerft, onder graau, en bovēn groen, daar echter witte strepen deurlopen, en aan de randen met bleekverwige doornen verzien. Op de toppen van de takjes zijn driehoekige scherpe koppen, die gele bloemen met zes bladen voortbrengen, en in 't midden een vijf kantig doornächtig hoofte, dat met veel draatjes bezet is, hebben, daar rōnd zwart zaat in is.

Gront. Alle deze gewassen verēischen een gemene zandige grōnt, die vā nēus omgeworpen is, en liever een gemeste, dan een ongemeste aarde, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water bēsproeit word.

Aanteeling. Zy moeten in Maert, met de volle, of wassēde maan, bol, luchtig, en niet diep in de voorgedachte aarde gezaait worden. De tamme Heul koomt ook dikwijls van zijn neērgevalle zaat te voorschijn. Maar het zaat van de gehoornde Heul, ter voorgedachte tijt gezaait zijnde, geeft geen bloem, dan in de tweede zomer na dat het gezaait is. Hy koomt somtijts, gelijk de voorgaande, door zijn nedergevalle zaat op te schieten. Het zaat van de Heul met doornen heeft ook deze eigenschap, dat het niet alle in 't eerste, maar ook in het tweede, derde, vierde, ja vijfde jaar te voorschijn koomt.

Tijt. De tamme Heul geeft zijn bloem in Junius, de gehoornde gele in Maimaant en Junius, en de rode in Augustus en September, doch niet dan in het tweede jaar na dat hy gezaait is. Maar de doornächtige Heul geeft zijn bloem van Julius tot diep in de Herfst, daar in ook het zaat van deze drierhande Heulen volkomentlijk rēp word.

Klapperrozen, of Kollebloemen.

Geslacht. **D**AAR zijn verscheide soorten van dit gewas. Doch men kan hen bequamelijk in twee delen, in dubbelde en enkelde bloemen. De dubbelden zijn weēr in verscheide soorten onderscheiden: in donkerroden, bleekroden, bruinrode gevlamden, met witte kanten, lijfverwigen, en meer anderen.

Gedaante. Dit gewas heeft ruige stelen, met langwerpige bladen, die diep gekerfde randen hebben, bewassen. De bloemen, de genen van de tamme Heul gelijk, komen op de toppen der stelen voort. De wortel is tamelijk lang.

Aanteeling en have-ning. Zy moeten in Maert, met de volle maan, in een welberēide aarde, en warme plaats gezaait, en, als de bloem afgevallen is, de knoppen wel voor de regen bewaart worden, indien men goed zaat daar af wil bekomen. D'enkelde Klapperroos behoeft geen waarneeming, noch havening, dewijl hy zijn zaat laat vallen, en alle voorjaren van zelfs uit d'aarde te voorschijn koomt.

Tijt. Zy geven hun bloemen in Maimaant en Junius, en na der zelfder afvaling word het zaat rēp.

KOORNBLOEMEN.

DE Koornroos heeft een ronde steel van byna twee voeten hoog, die ruig, of hairig in 't aanraken, en met lange, smalle en spitse bladen be-
wasfen is. Op de top van de steel vertoont hy bruinrode bloemen, daar langwerpige zaathuisjes, met zwart zaat gevult, op volgen. De wortel is teder en dun. Gedaante.

Hy verëischt een gemene zandige, en beide gemeste en ongemeste gront, die vóór d'ope lucht, en heldere zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word. Gront.

Hy moet in de tuinen jareliks in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait worden; dewijl hy 'telkens ver-
gaat: doch hy komt ook dikwijls door zijn gevalle zaat te voorschijn. Aanteeling.

Dit gewas geeft zijn bloemen in Maimaant en Junius; en in de Herfst zaat, dat volkomenlijk rijp is. Tijt.

KOORNBLOEMEN.

VAn dit gewas, dat ook Roggebloem genoemd word, zijn verschei-
de soorten, die voornamelijk in de verwe onderscheiden zijn: want
men vind 'er met rode, witte, purpere, en blaauwe bloemen; ge-
lijk ook met witte bloemen, die een violette gront hebben, en anderen met
gemengde verwen: grote Koornbloemen met brede bladen, witte en purpe-
re welriekende Turksche Koornbloemen; witte en purpere Spaansche koorn-
bloemen; boomachtige Koornbloemen, en meer andere. Geslacht.

Alle deze bloemen verëischen een gemene zandige gront, die nieuus omge-
spit en deurgelagen, en met een weinig tweejarige paerdesteelt deurmengt is,
en vóór d'ope lucht bloot legt, en van niet meer, dan matig vocht besproeit
word. Gront.

Zy moeten jareliks (dewijl zy 's winters vergaan) in Maert, of April, met de wassende maan, van nieuus in de voorgedachte aarde gezaait worden.
Doch de gemene Koornbloemen komen dikwijls van zelfs, door hun neer-
gevalle zaat, te voorschijn. Aanteeling.

Zy bloeien in Maimaant, Junius en Julius, en geven zaat, dat volkomen-
lijk rijp is. Tijt.

De witte en purpere Turksche Koornbloem, die teder van aart is, verëischt
een warme plaats, en niet al te veel vochtigheit; en moet, als de bloem open
staat, vóór regen beschut worden, op dat het zaat niet zou bederven. Havening.

De witte en purpere Spaansche Koornbloem is niet zo krachtig van reuk,
als de voorgaande, en niet zo vol van bladen; en word echter op de zèlfde
wijze gehavent.

De Koornbloem met brede bladen kan lange jaren in 't leven blijven, en
word niet alleenlijk door zijn zaat aangeleelt; maar ook door zijn jongen,
die, wortel schietende, in April of Maimaant van d'ouden afgenomen, en
verplant moeten worden.

De doornachtige Koornbloem, de vreemste van alle deze soorten, van
Amerikaansch zaat gesproten, schiet in deze landen op tot de hoogte van
daardehalve voet, en verëischt de zèlfde aarde, doch met mólle van verrotte
bladen van bomen deurmengt, en tamelijk veel vocht in de zomer. Hy kan
lange jaren in 't leven blijven, en geeft alle zomers een aangename bloem.

doch geen zaat, dat volkomenlijk rijp is; hoewel hy niet anders, dan vaa zaat, aangeteelt kan worden, dewijl men geen spruiten by de wortel ziet. En schoon hy matiglijk hard van natuur is, zo kan hy echter niet de koude regen van de Herfst, noch d'ongemakken van de winter verdragen; en moet dieshalven, in een pot gezet, in 't lest van September, of begin van October, naar gelegenheit van tijd, in huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men niet stookt, als by vorstige weêr, gezet, en slechts met een weinig laugemaakt regewater van boven besproeit, en in 't lest van Maert, of begin van April, met een zwoele lucht, en aangename regen, weêr buiten gestelt, en voor koude vocht, en gure nachten, en schrale winden gedekt worden.

Konstantinopolitaansche bloem.

- Geflacht.** Dit gewas kan bequamelijk in vier soorten, naar de verscheidenheit van hun verwe, onderscheiden worden, met dubbelde, en enkele rode, met enkele witte, en enkele bonte bloemen.
- Gedaante.** Het wast met ronde, holle, geknoopte en hairige stelen omtrent drie voeten hoog. Uit yder knoop spruiten twee langwerpige brede bladen, die voor spits toelopen, en enigins hairachtig zijn. Het draagt aan de toppen der stelen veel schone bloemen, die zodanig van verwe zijn, als wy hen terstont beschreyen hebben. Het zaat, rosachtig zijnde, is in langwerpige huisjes besloten, en de wortel is vezelachtig.
- Gront.** Het vereifcht een luchtige zandige gront, met tweejarige paerdeste deurmengt, en die in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt.
- Aanteeling.** Het word door twee verscheidene middelen aangeteelt en voortgezet: vooreerst door zijn zaat, 't welk in April, of in Maimaant, met een wassende maan, omtrent een strobreet diep, in d'aarde gezaait moet worden; en ten anderen door zijn jonge aangewasse spruiten, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant. Doch indien het gezaait word, zo geeft het geen bloemen, dan in het tweede jaar.
- Tijt.** Het bloeit in Junius, Julius en Augustus, en het zaat word by warme droge zomers volkomenlijk rijp, behalven dat van de dubbelde bloemen. Het kan alle ongemakken en rampen der tijden verdragen.

Gods Genade, in 't Latijn Gratiola.

- Geflacht.** Men vind drie soorten van dit gewas: met grote purperachtige witte, met kleine witte, en met gele bloemen.
- Gedaante.** Dit gewas heeft veel vierkante steeltjes, met veel langwerpige smalle bladen dicht bewassen. De bloemen spruiten uit aan d'oorsprong der bladen, op bezondere steeltjes; en na de bloemen volgen kleine ronde zaatbolletjes, daar klein zaat in legt.
- Gront.** Het vereifcht een gemene zandige gront, die van natuur vochtig is, en in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word.
- Aanteeling.** Het kan niet anders, dan door zijn jonge afspruitfelen, aangeteelt worden, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en elders plant.
- Tijt.** Het bloeit lange tijt, tot in Julius en Augustus, doch geeft nooit zaat, dat volkomenlijk rijp is. Het kan lang in 't leven blijven, en alle ongemakken, sneeu, hagel en vorst verdragen.

IREAS, of LIS.

DEze bloemen, in 't Latijn *Iris*, dat is *Regenboog*, genoemd, om dat daar in alle de verwen van de regenboog zijn te vinden, worden in Lis, of Ireas met bolächtige, of klisterige wortelen; Lis, of Ireas, dat zulke wortel niet heeft, en in Lis, of Ireas met knobbelen onderscheiden. Men vind, zo veel de twee eerste soorten aangaat, groot onderscheid in de bladen, en verwe der bloemen, naar welker verscheidenheit zy onder hun eige naam bekend zijn. Onder d'Ireas, of 't Lis met bollen, of klisterige wortels stelt men d'Engelsche Ireas, of 't Lis met violetblaauwe bloemen; die van Portugal, met bloemen van verscheide verwen; het Spaansche, met blaauwe, gele, witte en bonte bloemen; met bredebladen; met smalle bladen; zonder klisterige wortel, of Lis van Overzee, in d'Apoteken onder de naam van Florentijnsche Lis bekend, dat blaauwe, gele, witte, purpere, violette en bonte bloemen voortbrengt. Onderdeze soort stelt men het Lis van Portugal, die twee malen in 't jaar bloem geeft, van Dalmatien; van Konstantinopolen; van Damaskus; van Asia; van Tripoli; en van Susa in Persien.

Engelsch Lis, met bolächtige wortel, geeft vier of vijf lange smalle bladen met strepen, tusschen de welken een steel van anderhalf voet hoog spruit, daar op een blaauwe bloem, uit negen bladen bestaande, te voorschijn kooft. Van deze bladen staan de drie kleinsten overéinde; drie zijn naar boven, en drie naar beneden omgekrukt. Na de bloem volgt een langwerpige dikke zaarpeul.

Lis van Portugal heeft een bloem, van de welk de drie onderste bladen witächtig, en de zes anderen bleekblauw, en met enige witte strepen verciert zijn.

Lis met brede bladen, en klisterige wortel geeft blaauwe, of witächtige bloemen.

Lis zonder bolächtige, of klisterige wortel heeft langwerpige bladen, die de gestalte van een zwaert uitbeelden. De bloemen bestaan uit zes bladen, van de welken drie overéinde staan, en drie nederwaarts omgekrukt zijn, en een witte, gele, blaauwe, violette, purpere, of bonte bloem vertonen. De wortel is lang en knobbelig, en in veel afzetsels onderscheiden, die ten meestendeel langs d'aarde kruipen.

Lis van Portugal, dat tweemaal in 't jaar bloeit, heeft een welriekende bloem, die donkerpurper van verwe is. De bladen zijn korter, dan die van de voorgaande soort.

Lis van Dalmatien heeft bladen, die zich als twee vleugelen uitspreiden, tusschen de welken een getakte steel opschiet, die hol, en met veel blaauwe violette bloemen, uit negen bladen bestaande, opschiet. Men vind van deze flach noch een ander, dat veel kleinder is, en bleke bloemen voortbrengt.

Lis van Konstantinopolen, dat zeer groot is, geeft een bloem van negen bladen, die met aschgrauwe en rootächtige bladen getekent is.

Lis van Damaskus brengt veel bloemen voort, die mee uit negen bladen bestaan, van de welken de drie bladen, die men nederwaarts gekrukt ziet, bleek, of blaupaerich van verwe, de drie anderen naar boven omgekrukt, aschverwig, en de drie rechtopstaande bleekblauw zijn, daat witte strepen deurlopen.

Lis van Asia geeft bloemen, ook van negen bladen, die op een getakte steel, van anderhalve voet hoog, spruiten. De drie onderste van deze ne-

gen zijn donkerpaersch, onder met veel aders vergiert, de drie anderen bleker, en de drie, die overéinde staan, schoonpurper van verwe.

Lis van Tripoli heeft bladen van omtrent anderhalve voet lang, tamelyk breed, en groen, doch zonder glans. De steel met knopen, die tot op vijf voeten hoog opschiet, is met korte bladen begroeit. Op de top van deze steel wassen twee of drie goutverwige bloemen, die uit zes bladen bestaan.

Lis van Susa in Perfiën geeft een zeer grote bloem van negen bladen, van de welken de drie ondersten van binnen zwart zijn, daar purperwitte aderen deurlopen, en met zwarte hairtjes bewassen, en met een zwarte fluweele plek getekent. De drie anderen zijn bleekbruin, en de drie rechtopstaande met zwartachtige en aschverwige strepen vergiert.

Knobbelige Lis heeft lange, smalle, gestreepte, vierkante spitische bladen, en een dunne steel, op welks top een donkergroene bloem wast, die kleinder dan de Lis zonder bollen, en met zwartachtige kanten, of lijsten vergiert is. Na de bloem volgt een hoekig nederhangend zaathuisje, daar ront zaat, kleinder als erten, in besloten is.

Gront.

Lis met bollen verëischt een goede zandige gront, met een weinig veen-aarde, en eenjarige paerdemest deurmengt, en die in een luchtige plaats legt, en van matige regen bevochtigt word. De grote en kleine knopige Lis met brede bladen, gelijk ook die met smalle bladen, willen een gemene, zandige en luchtige gront, doch die welgemest is, voor de zonnestralen open legt, en van veel water besproeit word.

Aanteeling:

Lis met bollen word niet alleenlijk door zijn zaat aangereelt, 't welk, in September, met d'afgaande maan, twee strobreet diep in de voorgedachte aarde gezaait zijnde, in het voorjaar te voorschijn koomt: maar veel bequamelijker door zijn jonge aangewasse bollen, die gemenelyk in het tweede jaar daar na bloemen geven: daar, in tegendeel, de genen, die van zaat voortkoomt, geen bloemen voortbrengen, dan na verloop van vijf of zes jaren, onder de welken men echter veel zodanigen ziet, die om de veranderingen van hun verven wonderlijk schijnen. Het groot en klein breedbladig Lis met knobbelige wortel, en dat met smalle bladen worden ook van zijn zaat aangequeekt, 't welk men in September, met de wassende, of volle maan, in een pot, of bakje zaait, om her's winters in huis te konnen zetten. Dit zaat, dus gezaait, koomt in 't voorjaar te voorschijn, maar geeft zelden bloem voor het vijfde jaar daar na. Het word dieshalven bequamelijker door zijn jonge aangegroeide wortelen aangequeekt, die men in Maert, of September, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant. Het groot en klein Lis van Susa, 't welk in deze landen geen rijp zaat geeft, word alleenlijk door zijn aangewasse wortel aangequeekt, die men van d'ouden afneemt, eer men 't in September weér in d'aarde zet.

Stavening.

Lis met bollen kan 'felle vorst uitstaan. De bollen worden yder darde of vierde jaar, in Julius, of in 't begin van Augustus, uit d'aarde genomen, in een droge plaats gelegd, en met d'afgaande maan in September, twee duimbreet diep in nieugemeste aarde gezet. Want indien men hen alle jaren opnam, zo zouden zy zelden voor het tweede jaar weér bloem krijgen. Het wit en klein Florentijnsche Lis met brede bladen moet in een warmer plaats, die wel voor de zon bloot legt, geplant worden; vermits zy dus alle jaren, en anders niet, dan om het tweede, of darde jaar bloemen voortbrengen. Het groot en klein Lis van Susa, 't welk de koude en ongemakken van de winter niet kan verdragen, moet, in potten gezet zijnde, in October binnen 's huis gezet, in een luchtige plaats gestelt, met geen vocht besproeit, maar de gehele winter

winter deur droog gehouden, en ter bequame tijt weêr buiten gebracht, en in zodanige plaats, als gezegt is, geplaatst worden. Men moet hen ook alle zomers, als zy uitgebloeit hebben, in 't begin van Julius uit d'aarde nemen, van hun onzuiverheit reinigen, en tot aan de volle maan in September in een droge plaats leggen, en hen dan, van nieuus van hun dorre bladen gezuivert, en aan d'onderste vezelwortelen een weinig gekort, weêr in potten zetten, die onder twee of drie vingerbreet met tweejarige paerdemest, klein gewreven zijnde, belegt, en daar boven op met zandige aarde gevult is. Voorts moet men hen zorgvuldiglijk voor alle koude regen bewaren, en in dezer voegen, en anders niet, zullen zy in deze gewesten jarelijks bloemen te voorschijn brengen.

Het Lis met bolächtige wortel bloeit in Junius, dat zonder bollen in Maï Tijt. maant: maar dat van Portugal, twee malen in een jaar bloejende, geeft zijn eerste bloemen in 't voorjaar, en de lesten in November. 't Lis met knobbelige wortelen bloeit vroeger, dan enige anderen.

Zwaertkruit, *anders* Gladiolus.

DAAR zijn verscheide soorten van dit gewas; die naar de verscheiden- Geslacht.
heit der verwe van de bloemen onderscheiden worden: Swaertkruit met rôde, met witte, met lijfverwige, met paersche, en Italiaansche met purpere bloemen. Noch is 'er een ander slach, 't welk de naam naar de Kaap de bone Esperance heeft.

Het Zwaertkruit in 't gemeen heeft lange, smalle, spitse en gestreepte bla- Gedachte.
den. De steel, ront zijnde, is opwaarts met zes of zeven schone bloemen, in ordening staande, bewassen. Het zaat, in ronde blaasjes besloten, is root, en zo groot, als dat van Raket. De wortel heeft twee bollen, d'een boven d'ander geplaatst.

Zy verëischen alle een goede gemene zandige gront, met tweejarige paer- Gront.
demest deurmengt, en die in een luchtige plaats, en voor de zon open legt.

Zy worden bequamelijker door hun jonge bollerjes aangequeekt, die men, Acateelin-
als zy uit d'aarde genomen zijn, van d'ouden afsneemt, dan door hun zaat, 't welk in September, met de wassende maan, ruim een strobreet diep in d'aarde gezaait moet zijn, en wel in het volgende jaar opkoomt, maar niet voor het zevende of achtste jaar bloemen geeft.

Dit gewas wil veel, en ook weinig vocht hebben. Men moet het in het Havening.
tweede of derde jaar, in 't lest van Julius, opneemen, en in een droge plaats bewaren, en in September, met de volle maan, weêr in d'aarde zetten.

Het bloeit niet alleenlijk alle zomers, in Maimaant, Junius, of Julius, Tijt.
maar geeft dikwijls ook rijp zaat.

Het Zwaertkruit van de Kaap de bone Esperance met een rode bloem, Zwaert-
't welk teerder is, dan een van d'anderen, en in deze gewesten alleenlijk by kruit van
hete zomers bloemen, en nooit rijp zaat geeft, verëischt een goede zandige Kaap de
gront, met tweejarige paerdemest, een weinig eenjarige hoenderdrek, en Bone Espe-
en mollem van verrôte boombladen deurmengt, een luchtige plaats, en mati-
ge vocht. Het kan geen koude regen in de Hérfst, noch sterke vorst in de
winter verdragen, en moet dieshalven, in een pot staande, in October bin-
nen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by vorstig
weer stookt, gestelt, en onderhouden, en niet voor in April weêr buiten ge-
zet worden. Dit gewas word alleenlijk door zijn aangewasse bollerjes, ter
gezeide tijt opgenomen, van d'ouden afgescheiden, en weêr ingezet, aange-
queekt.

SAFFRAAN.

Geslacht.

DAar zijn verscheide soorten van Saffraan, die meest in hun bloem verschillen: vroege Saffraan met blaauwe bloemen; Saffraan met gele, witte en purpere bloemen; met witte bloemen, en een violette gront; met witte bloemen, en violette strepen; oprechte Herfftsaffraan, en blaauwe Herfftsaffraan, en verscheide anderen.

Gedaante.

De Saffraan met blaauwe, of donkerpurpere bloemen, heeft zeer smalle en lange bladen. De bloem bestaat uit zes blaadjes, en heeft in 't midden rode draatjes, die eigenlijk Saffraan genoemd worden, en een priemtje, 't welk aan 't einde in drie gedeelt is.

De vroege Saffraan gelijkt wel de voorgaande in gedaante; maar sommigen dragen bladen, die een weinig breder zijn. Hy heeft bloemen van verscheide verwen: witte bloemen met violette strepen; purpere bloemen met witte strepen, en met bleekgeele draatjes; gespikkelde bloemen; gele bloemen, bleke bloemen, en goutgeele bloemen met purpere streepjes. Onder deze soort worden bloemen met acht bladen gevonden.

De Herfftsaffraan verschilt van d'eerste soort hier in, dat de bladen aan weêr zijden met witte gevoorde strepen getekent zijn.

Gront.

Zy verëischen alle een gemene zandige gront, met tweejarige mest van koejen, en een weinig paerdeste mest vermengt, en die in een ope en luchtige plaats legt.

Aanteeling.

Zy kunnen op twee wijzen aangeteelt worden: voorëerst en voornamelijk door hun jonge aangewassene bollen, die, in Julius opgenomen, en van d'ouden afgescheiden, in September, met de volle maan, in een nieuwgemeste aarde weêr ingezet worden. Ten anderen door hun zaat, 't welk, in September, met de volle maan, in een schaduwachtige plaats gezaait, in het volgende voorjaar uit d'aarde te voorschijn komt, en geen bloem geeft, voor dat het zes, zeven, ja acht jaren gestaan heeft: 't welk oorzaak is dat men hen nooit van hun zaat aanteeft.

Hayening.

De bollen van dit gewas, 't welk zo wel regen, als droogte, felle koude, en andere ongemakken des tijts kan verdragen, worden jarelijks in Julius uit d'aarde opgenomen, in een droge plaats gelegd, en in September, met de volle maan, weêr in de versche gront, van nieuw gemest, en alrijt zuiver van onkruid gehouden zijnde, gezet. Zy behoeven echter niet alle jaren, maar alleenlijk yder derde jaar opgenomen te worden, voornamelijk zo zy onder andere bollen geplant staan: dewijl dit niet aan hen kan hinderen; ja sommigen brengen dan meer jongen voort, en worden beter in hun bollen.

Tijt.

Dit gewas geeft niet alleenlijk bloemen, die zeer verscheidelijk in de tijt voortkomen, maar ook in warme zomers volcome rijp zaat.

ANEMONES.

Geslacht.

DAar zijn twee soorten van Anemones, te weten met brede, en met smalle bladen, die wijders, naar de verscheidenheit van hun verwen, in byna ontelijke gedaanten onderscheiden worden.

Gront.

Zy verëischen een welbereide gront, die met paerdeste mest, hoenderdrek, en mollem van verrotte bladen wel deurnengt is, en voor de warme zonneschijn naar 't zuiden open legt.

Aanteeling.

Zy kunnen op verscheide wijzen aangequeekt worden, te weten door hun

hun zaat, dat in de Maert, Maimaant, of Junius gezaait word; gelijk ook door hun jonge bollen, die ter zijden aanwassen, de welken in September, of October, in d'aarde gezet worden. Doch wy zullen hier een naaukeuriger beschrijving van hun aanteeeling en havening maken.

Verkies in uw tuin aan de noortzijde, daar de zelfde tegen de gure winden afgeschut moet zijn, een bedde, daar de zon het grootste deel van de dag haar stralen op schiet. Spit daar ruim een voet diep d'oude aarde uit, en brengt 'er vooreerst een half voet warme paerdesteef in, die men dicht moet trötreeden, en dan weér een halve voet van de zelfde eenjarige steef, met een matig deel van mollem van verrotte bladen van bomen daar onder mengt, zó de gront uit eige aart vochtig is: maar indien men hem droog bevind, zó neem daar toe oude paerdesteef, en eenjarige, of tweejarige koesteef, klein gewreven, van yder omtrent de helft; dewijl men bevind dat het zeer dienstig is in vochtige aarde paerdesteef, en in droge gront koesteef te gebruiken. Leg hier op geheel zandige goedé aarde, ruim twee vingerbreed hoog, en daar op d'Anemonebollen, daar men weér zo veel van de gedachte zandige aarde moet opdekken, tot dat zy omtrent een duimbreed onder leggen. Strooi daar over, omtrent anderhalve duimbreed hoog, een- of tweejarige paerdesteef, die klein gewreven, en met oude hoenderdrek deurmengt is. Breng daar over weér zo veel van de gemene aarde, tot dat de bollen vier vingerbreed diep komen te leggen; 't welk de bequame diepte is. Dit alles moet in September, of October (gelijk ook in Februarius, zo de gront niet bevrozen is, doch de twee eerstgenoemde maanden worden voor de beste gehouden) geschieden, te weten met d'afgaande maan, en een weinig voor het leste quartier: want de bollen worden dan groter, de bloemen sierlijker, en de verwen schoonder. Dit bedde moet ook achter, naar de noortzijde, honger, dan voor, gemaakt, en tegen de veelheit van regen, van sneeu, of felle vorst met luiken, stro, of andersins gedekt worden, op dat de bollen, daar in leggende, geen hinder van deze ongemakken zouden lijden. Maar als de tijt van de vorst voorby, en de maant van Februarius gekomen is, begint men dit bedde weér geheel, of ten deel té openen; en echter moet men niet alleenlijk by nacht, maar ook by dag, als het koud is, veel regent, rijpt, en guur is, het zelfde weér dekken; vermits dit gewas zo teder is, dat het geen koude noch ongemak kan uitstaan.

Voorts, indien men d'Anemones in potten wil houden, zó zal men twee delen van gemene aarde, daar in men in een jaar tijts niet gezaait, noch geplant heeft, twee delen grof zant, daar geen zoutigheid by is, een deel van een- of tweejarige hoenderdrek, een deel tweejarige koesteef, en een deel mollem van verrotte bladen van bomen té zamen mengen, en het zelfde een maant, of zes weken te voren, eer men de bollen daar in wil zetten, deur mal-kander arbeiden, en yder week eens omspitten en deurslaan, en de potten daar mee vullen, en in de voorgedachte tijt en maantstond de bollen, niet meer dan drie duimbreed diep, met de knoppen, daar uit de bladen en bloemen voortkomen, om hoog, daar in zetten. Men moet hen in 't voorjaar voor veel regen, en schrale winden dekken, als zy noch weinig loof hebben geschooten, of als de knoppen te voorschijn beginnen té komen. In dezer voegen zal men voortreffelijke bloemen verkrijgen.

Als de bladen geel geworden en vergaan, en de bloemen afgevallen zijn, zal men voort de bollen of wortels uit d'aarde nemen, van hun verrotting en onzuiverheit, zo 'er enige aan is, zuiveren en wasschen, en in een droge en luchtige plaats leggen, tot dat men hen weér in d'aarde zet.

Kievitsbloem, *anders* Kievitsairen.

- Geflacht.** **M**En vind verscheide soorten van Kievitsairen: met witte, met gele, met purpere, met zwarte bloemen, en meer anderen.
- Gedaante.** Uit de wortel schiet een dunne en tedere steel, daar gemeenlijk vijf lange smalle bladen, die witachtig groen zijn, uit wassen. Aan de top van deze steel groejen somtijts een, en somtijts twee nederhangende bloemen, die, uit zes bladen bestaande, enigfins naar de Tulp gelijken, en daar in zes draden, met een priemtje in 't midden, zijn. De wortel bestaat in een bol, die van d'Ajuin gelijk.
- Gront.** Zy verëischien een gemene luchtige en zandige gront, met tweejarige paerdemest deurmengt, en die voor d'ope lucht bloot legt, en van matige vocht besproeit word.
- Aanteeling.** Zy konnen op twee bezondere wijzen aangeteelt worden: namelijk door hun zaat, 't welk, in goede jaren zijn volkome rijpheit verkregen hebbende, in September, met de volle maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, omtrent een vingerbreet diep gezaait, en dus, met de pot, tot boven toe, in d'aarde, in een schaduwrijke plaats, gezet word. Dit zaat, dus gezaait, koomt niet op, dan in het darde jaar, in 't welk het als gras te voorschijn koomt. Zy konnen dieshalven veel gevoeghelijker door hun aangewasse bollen, ter rechte tijt weér aan d'aarde bevolen zijnde, aangequeekt en vermeerderd worden.
- Havening.** Hun bolwortel word om het tweede of darde jaar, in het lest van Junius, of in 't begin van Julius, uit d'aarde opgenomen, en binnen 's huis in een plaats, daar het niet al te droog is, gelegd, en ten langsten een maant daar na, (want zy konnen zonder hinder niet zo lang, als andere bollen, uit de gront blijven) weér in d'aarde, na dat de zelfde van nieuwigemest, en omgeworpen is, drie of vier vingerbreet diep geplant, en konnen alle ongemakken van de winter uitstaan, en matige vochtigheit verdragen.
- Tijt.** Zy bloejen jarelijks in 't voorjaar, doch hun zaat word niet, dan by goede en warme zomers rijp.

Hermodaktelen, *in 't Latijn* Colchicum.

- D**it gewas word in 't Nederlants niet alleenlijk met deze naam, maar ook wel Tydelozen genoemd, doch echter verre van de genen verscheiden, die wy achter de Narcissen beschreven hebben.
- Geflacht.** Men vind hier af veel veranderlijke soorten: met enkelde bloemen, met dubbelde bloemen, met gespikkelde bloemen, die alle drie in de Herfft bloejen, met purperbloem, die in 't voorjaar bloeit, met netswijze bloemen, met gele bloemen, en meer anderen.
- Gedaante.** Dit gewas heeft aan de steel vier, of vijf lange, brede, gladde en zachte bladen, de welken die van de witte Lelie wel gelijken, tuschen de welken twee of drie driekantige blaasjes, als hauwen, of peulen op korte steeltjes te voorschijn komen, de welken, rijp geworden, zich zelve in drie delen openen, van hard rontachtig zaat, ros van verwe zijnde, vertonen.
- Gront.** Zy verëischen een goede zandige aarde, die met tweejarige paerdemest wel deurmengt is, en voor de heldere lucht, en warme zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.
- Zy worden zelden door hun zaat, 't welk in deze landen geen volkome rijpheit kan bekomen, aangeteelt, maar wel door hun jonge aangegroeide bollertjes,

bolletjes, die, van d'ouden afgenomen, ter behorelijke tijt met d'ouden weêr ingezet worden.

De bollen van dit gewas, 't welk selle koude, en d'andere ongemakken Havening. van de winter kan verdragen, mogen alle jaren, in 't begin van Julius, uit hun gront opgenomen, en in een droge plaats gelegd, en in September, met de volle maan, drie of vier vingerbreet diep weêr in d'aarde, na dat men de zelfde van nieuws omgespit, en met een weinig van de voorgedachte paerdesteef deurgeslagen heeft, gezet worden. Men behoeft hen echter alle jaren niet op te nemen, voornamelijk als zy by andere bollen slaan : want dan is 't genoeg dat men hen om 't darde jaar eens opneemt ; 't welk zonder enige on- gelegentheit kan geschieden.

Zy geven deurgaans hun bloemen in September , als de bladen vergaan Tijt. zijn, hoewel enigen van hen in 't voorjaar bloejen.

V A R K E N S B R O O T.

DAAR zijn verscheide soorten van Varkensbroot, en voorêrft de genen, Geslacht. die hun naam van de vier getijden van 't jaar voeren , de welken dies halven bequamelijk in Lente-, Zomer-, Herfst- en Wintervarkensbroot gedeelt, en sommigen hier af, weêr in bezondere soorten onderscheiden worden. Want daar is Lentevarkensbroot met purpere, met witte, en met witte welriekende bloemen, en noch een soort van Lentevarkensbroot met witte welriekende bloemen, en gemarmerde bladen : Zomervarkensbroot met paersche, en met witte bloemen : Herfstvarkensbroot met klimbladen; en Wintervarkensbroot met een rootächtige purpere bloem, en kleine ronde bladen. Men vind noch verscheide andere soorten van dit gewas, en onder anderen welriekend varkensbroot, met purpere bloemen ; met een lange knobbelwortel, en welriekende purpere bloemen ; met witte bloemen ; met lange bladen gelijk een helbaart ; met helbaartsbladen, en grote witte bloemen ; Parfaansch Varkensbroot ; met grote ronde bladen ; van Aleppo, en meer anderen, die meest alle op een zelfde wijze gebout worden.

Zy verëischen een gemene zavelige gront, matiglijk met tweejarige mest Gront. van paerden en koejen deurmengt, en die voor d'ope lucht, en heldere zonneschijn bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Dit gewas vertoont zich tweederhande in d'aarde ; 't een met wortels, en Aanteeling. 't ander met bollen, en kan bequamelijk door zijn zaar aangeteelt worden, 't welk men in September, met de volle maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, (op dat men 't by winter in huis zou kunnen brengen) omtrent een strobreet diep, moet zagen. In de volgende zomer, en somtijts niet vroeger, dan in de Herfst, verneemt men daar af een klein blaadje ; en het geeft geen bloem, dan in het zeste jaar. Men bespeurt grote verandering, zo in de bloem, als in het loof. Men kan het ook door 't deurbreken en scheuren van zijn wortel aanqueeken.

Dit gewas, tot een bequame ouderdom gekomen, kan alle ongemakken Havening, van tijt tegenstaan. Maar de jongen moeten, uit oorzaak van hun tederheit, des winters binnen 's huis gebracht, en van boven met een weinig laaugemaakt regewater begoten, en, twee jaren in de zelfde pot gestaan hebbende, daar uit genomen, en met de wassende maan weêr in de pot, na dat men de zelfde met nieuwe aarde gevult heeft, gestelt worden, tot dat het eens of twee malen ge- bloeit heeft : want dan kan het zonder schade buiten blijven, en de koude van de winter verdragen. Het word in Julius uit de gront genomen, en voort

weér, gelijk gezegt is, in varfche aarde verplant. Zo wel het jonge, als het oude laat in Junius zijn bladen vallen.

Tijt:

Het Varkensbroot geeft zijn bloemen, naar dat de foorten, verſcheiden zijn, in verſcheide tijden; en als de bloem, die aangenaam om t'aanſchouwen is, zijn bladen verloren heeft, wind de ſteel zich op een vreemde wijze in malkander, en ſtrekt zich, met zijn knopje, daar het zaat in waſt, op d'aarde neder, en opent zich niet voor de maant van Auguſtus in 't volgende jaar; en dan bevind men het zaat eerſt zijn volle rijpheit bekomen te hebben.

Hanevoet; anders *Butterbloemen*, die in de tuinen gebruikt worden.

Dit gewas word in verſcheide foorten onderſcheiden, van de welken wy ſlechts enigen zullen optellen: als Aſiaanſche Hanevoet, die ook de naam van Turſche Hanevoet, met een knobbelige wortel voert; de welke weér in Aleppo met donkerrode, en in Aleppo met bonte bloemen onderſcheiden word: gelijk ook Wonder van Parys, de welk de gevlamde Aleppo genoemt word, en gele en rode gevlamde bloemen draagt; het monſter; het groot monſter, met geel en root gevlamt; grote verwonderenswaerdige; grote verwonderenswaerdige met geel en root gevlamt; grote Tulbant; de gevlamde van Houten; met een ronde bloem; met een ronde bloem, die geel en root gevlamt is; kleine en grote oranjen; Romainsche; geel en root gevlamt, met meer anderen, die byna op een zelfde wijze aangeeteelt, en gehavent moeten worden, gelijk van d'Anemones verhaalt is. Dit zy van de tedere Hanevoet, of Butterbloem gezegt.

Wat d'andere foorten van Hanevoet aangaat, gelijk de Portugaalsche Hanevoet van de Herſt, zo wel met enkelde, als met dubbelde bloemen; die met weegbreebladen; de zoete van Tragus; met een bolwortel; d'Italiaanſche van de berg Aponius; de grote en kleine gevlamde; de ſneeuwitte Engelsche; met knobbelige wortelen en ruitebladen; met knobbelige wortel, en lange ſmalle wollige bladen; met gele ronde bloemen; uit de noorderlijke geweften, en meer anderen: hoewel zy veel jaren in 't leven blijven, en zonder hinder de koude en ongemakken van de winter kunnen verdragen, zo geven zy echter zeer zelden rijp zaat. Zy verliezen des winters hun loof, 't welk in de Maert weér te voorfchijn koomt. Zy vereiſſchen een gemene zandige aarde, die met tweejarige paerde- en koemeſt wel deurmengt, en in een ope luchtige plaats gelegen is. Zy worden deur hun aangewafte wortelen aangeeteelt, die men in Maert, of in April van d'ouden afneemt, en verplant.

De genen met knobbelige wortelen kunnen ook, gelijk die uit Aſia, als hun bladen vergaan zijn, jarelijks opgenomen, en in September, of Oſtober, met de volle maan, weér in de voorgedachte aarde, nieuwelijks omgeworpen zijnde, gezet worden.

De ſtekende grasachtige Hanevoet duurt niet langer, dan een zomer, en in een bequame plaats gezet, en ſomtijts met water beſproeit, geeft in de Herſt volkome rijp zaat, 't welk in Maert, met de waſſende maan, weér in d'aarde gezaait moet worden. Hy zaait ook wel zich zelf door het zaat, 't welk, rijp zijnde, op de gront nedergevallen is.

AKKELEIJEN.

MEn vind zeer veel bijzondere soorten van Akkeleijen: Dubbelde ^{Geslacht:} Akkeleijen, die de gedaante van een star vertonen, en wit, purper, root en blaau van verwe zijn; dubbelde omgekeerde Akkeleijen met witte bloemen; dubbelde bonte Akkeleijen, en meer anderen: in voegen dat men hen van alderhande verwen, behalven geel, vind.

D'Akkeley heeft blaauwachtige groene bladen. De steel, die dun, ront en ^{Gedaante:} rootachtig is, schiet omtrent anderhalve voet hoog, en is aan het opperste der takjes met bloemen behangen. Yder bloem bestaat uit vijf nederhangende hoorntjes, tusschen de welken vijf blaadjes zijn, en heeft in 't midden enige draatjes, die met nopjes bezet zijn. De bloemen zijn, gelijk wy gezegt hebben, van alderhande verwen, behalven van geel, van welke verwe men tot noch toe niet gevonden heeft. Na de bloemen volgen vijf hoornwijze peultjes, daar zwart blinkent zaat in is. De wortel is tamelijk dik, en met vezelen bezet.

Zy verëisschen een goede zandige aarde, die wel gemes is, en in een ope ^{Gront:} en luchtig plaats, en voor de zonnestralen bloot legt. Zy worden door ^{Aanteeling:} geen ander middel, dan door hun zaat, aange teelt, 't welk in Maert of April, met de volle maan in de voorgedachte aarde gezaait, en dikwijls met water begoten moet worden, op dat het vroeger te voorschijn zou komen; 't welk anders langer dan een maant duurt, uit oorzaak van zijn hardigheid.

Dit gewas, dat grote koude, en d'ongemakken van de winter kan verdra- ^{Havening:} gen, blijft enige jaren in 't leven, en spruit telkens weër uit. Het geeft, inzonderheit zo men de hartsteel van alle zijn bladen en zijdetakken berooft, en aan de toppen niet meer dan vier of vijf bloemen aan des zelfs bovenste top laat groejen ('t welk het beste zaat geeft) veel veranderlijke en vermakelijke bloemen van uitsteekende verwen, inzonderheit zo het zaat van bonte bloemen is gewonnen.

De jonge planten geven zelden voor d'eerstemaal enige vrucht, tot in het tijt: ^{Tijt:} darde jaar, en daar na alle jaren. De tijt van hun bloeijing is in Junius, en in Julius, daar rijp zaat op volgt.

ANGELIEREN.

DAar zijn zeer veel verscheide soorten van deze bloemen, die ten ^{Geslacht:} meestendeel hun bijzondere naam hebben, en in hun gestalte en verwe van malkander verschillen.

Dit gewas heeft biesachtige steeltjes, daar blaauwachtige groene bladen, ^{Gedaante:} by paren tegen malkander overstaande, aan wassen, en uit de knopen spruiten. De bloemen, die uit lange ronde getande huisjes voortkomen, zijn of enkelt, of dubbelt, en, in 't midden twee draatjes vertonende, van veel verscheide verwen. Het zaat, dat klein en zwart is, legt in langwerpige zaatbolletjes besloten. De wortel is vezelachtig.

Zy verëisschen een goede luchtig gront, die uit twee delen varfsche aarde, ^{Gront:} twee delen grof zant, zonder enige zoutigheid, twee delen mollem van oude vergane bomen, of van de bladen der bomen, een deel tweejarige paerde-mest, en een deeljarige hoenderrek bestaat; en dit alles in de Herfst wel door malkander gewerkt, en 's winters dikwijls omgespit en deurgeflagen; en tot het gebruik tegen 't voorjaar bequaam gemaakt.

Aanteeling.

D'aanteeling geschied voornamelijk op twee bijzondere wijzen, te weten door hun zaat, en door d'inlegging van hun aflegging, van 't welk het leste gemeenst is, en dieshalven hier, in de beschrijving, ook de voorgang zal hebben. De jonge scheuten, boven de wortel uitgeschoten; moeten in de zomer, als zy sterk genoeg zijn, gedurende de wassende maan, voorzigtiglijk met een mes van onderen op, ten halven van hun steel, ingesneden worden, te weten van een weinig onder 't lid af, en daar deur, tot aan, of in, of deur het volgende lid, zo het kort daar op volgt. Deze ingesnede loten worden deurgaans in d'aarde neder gebogen, 't welk oorzaak is van dat zy dikwijls half, ja somtijts ook geheel van hun stam afbreken: in voegen dat zy, daar door te minder voedsel krijgende, te langzamer wortel schieten, en somtijts geheellijk versterven. Het zou dieshalven beter zijn dat men deze ingesnede loten recht op liet staan, en niet luchtige aarde, daar geen vettigheid by is, tot een vingerbreed boven d'insnijding aanhoogde, een weinig met regewater begoot, en een week of anderhalf voor sterke lucht en zonneschijn beschutte.

Wat d'aanteeling door hun zaat aangaat, zulks kan gevoegelijk op deze volgende wijze geschieden: Neem het zaat van d'eerst opengaande hartbloem van yder steel, daar men niet meer dan ten hoogsten vijf of zes bloemen aan gelaten heeft, en breek, met de volle maan, de knoppen af, daar het zaat in is, als zy hun groente beginnen te verliezen, dewijl het dan zijn volkome rijpheit heeft verkregen, en van binnen zwart word. Laat het zaat de gehele winter lang in de knop blijven, en doe het daar na uit de knop, en zaai het, in April, of in Maimaant, met de volle maan, niet diep in gemeene zandige aarde. De jonge spruiten, te voorschijn gekomen; en een vinger hoog opgeschoten zijnde, moeten met de volle maan, omtrent een voet van malkander verplant worden: en in dezer voegen geven zy, gelijk d'ervarentheit getoont heeft, zekerlijk in het volgende jaar bloemen, onder de welken dikwijls enigen, die zeer groot, en schoon van verwe zijn, voortkomen, inzonderheit zo het zaat van goede bloemen is gesproten.

Havening.

Indien men, in d'Angelieren te verplanten, onder in yder pot twee handvol van kleingestote leijen, met de voorgedachte aarde gemengt, legt, zo zal men bevinden dat deze bloemen niet alleenlijk in grootheit, maar ook in schoonheit der verwen, d'anderen verre zullen overtreffen. Men houd de Maert, als de maan afgaat, een of twee dagen voor het leste vierendeel, voor de bequaamste tijd, daar in zy opgenomen, van hun verdorve bladen gezuivert, en in nieuwe aarde geplant moeten worden: dewijl de bloemen dan veel gierlijker te voorschijn komen, en niet zo veel barsten als de genen, die tegen de tijd van de volle maan verplant zijn.

Zy staan gaerne in een ope en luchtige plaats, die voor de zonnestralen bloot legt, en kunnen niet veel water verdragen, voornamelijk als zy in potten gezet zijn, hoewel het hen niet zo schadelijk is als zy op een bedde in de gront staan, en echter gebeurt het dikwijls dat zy, als 'er veel water opvalt, terwijl de knoppen open gaan, open barsten. Zy kunnen tamelijk de wintersehe koude verdragen, maar weinig, of geen sneeu, en noch minder in 't voorjaar de rijp in de nacht, en de zonneschijn by daag: dewijl deze strijdige dingen, dus op malkander volgende, zeer schadelijk voor hen zijn. Voorts moet men weten dat, als de bloem vergaan is, het zaat, in de knop zittende, door veel regen lichtelijk verderft, en dat dieshalven het zaathuisje gedekt dient te zijn. Men moet zich ook wel wachten van, als men dit gewas met water besproeit, de bladen te raken, dewijl daar door dikwijls gehele loten verderven.

Zy

Zy bloejen van Junius af tot diep in September, en ondertusschen word Tijn hun zaaij rijp.

Pluimtjes, *andere* kleine Bergängelieren.

ZY zijn in verscheide soorten onderscheiden; want men vind 'er met witte bloemen, met witte bloemen, en in 't midden een purpere gront, met bleke bloemen, met rode bloemen, met bleekrode bloemen, en meer anderen. Geslacht.

Zy vereischen een gemene zandige aarde, die met een weinig oude koejemest deurmengt is, en in een ope en luchtige plaats, en voor de stralen der zon bloot legt. Gront.

Zy worden door twee middelen aangeleeld: vooreerst door hun zaaij, 't welk in April, of Maimaant, met de volle maan, niet diep in de voorge-dachte aarde gezaait moet worden; en ten andere door hun jonge loten, die, gelijk van d'Angelieren gezegt is, ingesueden en ingelegt zijnde, wortel schieten, en in de gezeide tijt en maanstand opgenomen, en verplant moeten wezen. Aanteeling.

Zy bloejen jarelijks, en geven zaaij, dat volkomentlijk rijp is.

Tijn.

FLUWEELBLOEM.

MEN vind verscheide soorten van deze bloemen: te weten, purpere fluweele bloem met wit zaaij, met een hanekam, met drie of vier veranderlijke verwen, namelijk donkerroet; bleekroet; geel, en groenverwig, en dieshalven van enigen ook papegaaukruit genoemd; met een witte bloem, met een gele steel; en gele aaij, met een rode bloem, met een groene bloem, en meer anderen. Geslacht.

Zy vereischen alle een gemene zandige gront, met tweejarige paerdeste deurmengt, en die in d'ope en ruime lucht, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word. Gront.

Zy worden in Maert, of April, met de wassende maan niet diep in d'aarde, op de voorgedachte wijze toegesmaakt, gezaait. Aanteeling.

Zy duren niet meer dan een zomer, en moeten dieshalven alle jaren van Tijn nieuw gezaait worden. Zy vertonen zich in Augustus, en hun zaaij word in de Herfst rijp.

De drierwige Fluweelbloem is de tederste van alle dezen, en moet dieshalven tegen een muur, op een warme plaats, in d'aarde, daar veel varsche warme paerdeste onder legt, gezaait, of anders in een pot, die men telkens in warme paerdeste, tot aan de bovenste rant, moet zetten, en tegen veel regewater beschut worden.

Tunisbloem, of Afrikaansche bloem.

DIT gewas kan bequamenlijk in twee soorten, in groot en klein, gedeelt, en yder soort weer in verscheide anderen; naar de verscheidenheit van hun bloemen, gedeelt worden. De grote Afrikaansche bloem in dubbelde bloemen, met goutgeele verwe, dubbelde gele bloemen, dubbelde welriekende bloemen, dubbelde bloemen met sluitpijpen, enkelde bloemen, en enkelde bloemen met sluitpijpen: de kleine Afrikaansche bloem eigentlijk Tunisbloem genoemd, in grote dubbelde geelrode, kleine dubbelde geelrode, en in enkelde. Geslacht.

Zo

Gedaante. Zo wel de grote, als de kleine Tunisbloemen hebben gestreepte en getakte stelen, met langwerpige bladen, die aan de kanten gekerft zijn, en, gelijk het Rijnvaren, veel aan een middelrib wassen. De bloemen, die op de toppen der stelen uit een langachtig knopje te voorschijn komen, zijn verscheiden van verwe. Het zaat is zwartachtig, lang en smal, en de wortel vezelachtig. De groten wassen tot de hoogte van vier, of vijfvoeten: maar de kleinen zelden boven anderhalve voet.

Gront. Zy verëischen een gemene zandige gront, die met tweejarige paerde- en koejemest wel deurmengt is, en voor d'ope lucht, en warme zonnestralen bloot legt, en van veel regen besproeit word.

Aanteeling. Zy moeten jarelijks in Maert, met de volle maan, niet diep, en tamelijk luchtig en wijt van malkander gezaait worden, op dat zy staan zouden mogen blijven: andersins moeten zy, omtrent twee duimbreet lang opgeschoten zijnde, verplant, en voort met een weinig water begoten worden.

Tijt. Dit gewas bloeit by na de gehele zomer lang, en geeft tegen de winter zaat, dat volkomenlijk rijp is, en word door een weinig rijp van 't leven berooft.

Havening. De dubbelde bloemen, op de middelsteel staande, die van anderen tot aan de top in dier voegen is gesnoeit, dat 'er niet meer, dan vier of vijf bloemen, of knoppen, aan blijven, geven het beste zaat, schoon daar uit echter somtijts noch enkelde bloemen uit wassen. Deze snoeit heeft in de grote Afrikaansche bloem, recht overëinde staande, wel plaats, doch niet in de kleine Afrikaansche, of Tunisbloem, die niet zo recht op, maar enigfins langs d'aarde kruipt. Voorts, alle deze bloemen, maar voornamelijk de grote Afrikaansche, moeten, als zy geheel open zijn, zorgvuldiglijk voor veel regen bewaart worden, dewijl zy daar door lichtelijk verrotten, en met hun zaat verloren gaan. Het zal dieshalven niet ondienstig zijn, dat men enigen van hen, yder in 't bezonder, in potten zet, op dat men hen gevoeghelijker in 't droge zou kunnen brengen, en door deze middel van te veel vochtigheit beschutten. Men kan hen ook, in hun volle bloem staande, verplanten: maar dan moet men hen eerst wel met water begieten, op dat d'aarde te beter aan de wortel zou blijven, en in dezer voegen verzetten, en weêr begieten, en enige dagen voor de zonnestralen beschutten.

KARDINAALS BLOEM.

Gront. **D**Eze bloem, om zijn schone hoge, rode verwe, die van de klëding der Kardinalen verre overtreffende, dus genoemd, verëischt een goede zandige gront, die met een weinig tweejarige klein gewreven paerde- mest, en mollem van verrotte bladen der bomen deurmengt is, en voor de warme lucht, en heldere zonnestralen open legt.

Havening. Dit gewas, hoewel teder van aart, kan, in een warme zandige plaats staande, en in de winter buiten blijvende; somtijts de koudé en ongemakken des tijts verdragen; maar verrot echter lichtelijk, als 'er veel water op valt. 't Is dieshalven dienstig dat men enigen van hen in potten houd, en in 't begin van October, terwijl zy droog zijn, binnen 's huis brengt, en in een luchtige plaats zet, daar men niet, dan by vorstig weêr, stookt, zonder hen met water te begieten, en hen niet voor in het lef van Maert, of in 't eerf van April, met een zwoele lucht, en aangename regen weêr in d'ope lucht stelt, en tegen de koude nachten, schrale winden, en veel vocht voorzichtiglijk dekt. De steel word, als hy boven begint te verdorren, en
als

als de bloemen vergaan zijn, omtrent een halve vinger lang boven de gront afgesneden: en in dezer voegen krijgt hy by de wortel nieuwe scheuten, die, van zelfs wortel geschoten hebbende, en in Augustus, September, of in April, doch best in de Herfst, met de wassende maan, zachtelijk afgenomen, en verplant, en door deze middel alleen aangequeekt worden. Men moet zich ook wel wachten van de steel, in zijn volle kracht staande, af te snijden; dewijl de gehele plant daar door in gevaar van te sterven zougeraken. Soms tijts gebeurt het ook dat de steelen, noch halfgroen, en met de wassende maan, in een pot gesteken zijnde, en in een schaduwwachtige plaats gezet, en met matige vocht besproeit, wortel schieten.

STARREKRUIT.

Dit gewas word in verscheide soorten onderscheiden. Want daar is Geslacht. oprecht Starrekruit met gele bloemen; met brede bladen en gele bloemen; met blaauwe bloemen; met brede blaauwe bloemen; groot Starrekruit met blaauwe bloemen; geel Starrekruit met gladde bladen als van Vlaskruit; boomachtig Virginiaansch Starrekruit met witte bloemen; jarelijksch Portugalsch Starrekruit; Oostenrijksch Starrekruit met gele bloemen; gemeen Starrekruit; Fransch Starrekruit, en meer anderen.

Zy verscheen een gemene zandige aarde, met een weinig jarige paerde- Groot. mest deurmengt, en die in een luchtige plaats, en voor de stralen der zon open legt; en tamelijk van water besproeit word.

Zy blijven lange jaren in 't leven; en geven alle zomers hun bloemen; Tijt. maar in deze landen zeer zelden zaat; dat volkomentlijk rijp is, uitgezonderd het Portugalsch Starrekruit; dat niet langer, dan een zomer duurt; en de beide soorten van Konyfch Starrekruit, die ook niet langer, dan dard half jaat in 't leven blijven, en in de Herfst volkomentlijk rijp zaat geven.

Zy worden alleenlijk door hun aangewasse wortelen, en jonge loten aan- Aanteeling. gequeekt, die men in April, met de wassende maan; voorzigtiglijk van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde verplant. Het jarelijksch Portugalsche Starrekruit; of van een zomer, des winters stervende, word door zijn zaat alleen aangeteelt, 't welk jarelijks, in April; met een wassende maan in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet diep gezaait moet worden. De beide soorten van Konyfch Starrekruit moeten; dewijl zy eef winter over duren; en in de tweede zomer zaat geven; yder tweede jaar, in April, met de wassende maan, van nieuws gezaait worden: schoon zy ook; door hun afgevalle zaat, van zelfs weêr te voorschijn komen.

Daar is noch een ander soort van dit gewas, Water Starrekruit genoemd; Starrekruit; en des zelfs havening. 't welk van zelfs aan d'oevet van stromende vloeden; die op- en aflopen, wast, en dieshalven dikwijls van zout water bevochtigt, en met de gehele klomp aarde, aan de wortel vast blijvende, opgenomen, en in de ruinen in varfche aarde, met zaat, en een weinig tweejarige paerdestest verplant word; en daar wel groeit, en gaerne in een ope ruime plaats staat, die wel van de zon word beschenen, en van veel water besproeit. Dit kruid, dat enige jaren lang kan leven, en felle vorst, en d'andere ongemakken van de winter uitstaan, brengt geestige langwerpige bloemen, en by droge zomers volkome rijp zaat voort, 't welk, in Maert, of April, met de wassende maan, in potten, met goede aarde, en zoutachtig zeezaat gevult, ruim een strobreet diep gezaait, en dikwijls van boven met water begoten, te voorschijn komt; en door deze middel alleen aangeteelt word.

SCABIOSEBLOEM.

Geslacht.

DE Scabiosebloem is in veelderhande soorten onderscheiden: want men vind grote gemene Scabiose; grote Spaansche Scabiose; Bokscabiose; Bergscabiose; Steenscabiose met smalle bladen; Portugalsche Steenscabiose; met ongekerfde bladen; en verscheide soorten van Indiaansche Scabiose; met purpere bloemen; met bonte bloemen uit wit en purper te zamen gemengt; met rode bloemen; met bonte bloemen, uit root en wit te zamen gemengt; met bloemen, die kindertjes voortbrengen, of met bloem uit bloem, dat is van de welken een bloem, de voornaamste zijnde, vier, en somtijts zes, kleinder dan de middelbloem, rondom ter zijden voortbrengt, die yder weêr twee, of drie, noch kleinder zijnde, te voorschijn brengen; 't welk een aangename vertoning aan 't gezicht geeft, doch alle jaren eveneens gezien word. Daar is noch een Scabiose met smalle ruige bladen, die in de weiden waft.

Gront.

Zy verëischen alle een goede, gemene zandige gront, matiglijk met tweejarige paerdesteefdeurmengt, en die voor de warme lucht, en heldere zonnestralen open legt, en tamelijk wel van water besproeit word.

Havening.

De gemene grote Scabiose, en de gene met smalle bladen, die van natuur in stenige plaatsen waft, kunnen de felle koude van de winter, en de gure regen tegenstaan, en geven deurgaans zaat, dat volkomentlijk rijp is, 't welk in April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait moet zijn, en in dezer voegen alleen aangeteelt kan worden.

D'Indiaansche Scabiose met haar verscheide soorten, de Scabiose met smalle ruige bladen, die in de weiden waft, met ongefnede bladen, en ronde bloemen; de Bokscabiose, en de Bergscabiose, duren niet langer, dan twee zomers, en, teder van aart zijnde, kunnen geen koude regen in de Herfst, noch felle vorst in de winter verdragen. Zy moeten dieshalven in April, of in Maimaant, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, gezaait, of geplant, en in 't begin, of in 't einde van October, naar gelegenheit des tijts, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet worden, daar in men niet vuurt, dan alleenlijk by vorstige weêr, en ook niet lang, om dat zy deze warmte zo qualijk, als de vorst, kunnen uitstaan. Men moet hen ondertuschen met een weinig vocht onderhouden, en somtijts, als het sacht weêr is, buiten zetten, en in 't begin van April buiten laten; doch hen echter, tegen de koude nachten, en schrale winden dekken. In dezer voegen geven zy in de tweede zomer gemenelijk rijp zaat, en vergaan dan gantschelijk.

De Portugalsche Scabiose, die in steenachtige plaatsen waft, en de grote Spaansche Scabiose blijven niet langer, dan een zomer, in 't leven, en worden in de voorgedachte tijt in potten, niet meer als twee by malkander, gezaait, en geven in deze gewesten geen rijp zaat, dan by warme jaren.

MAERTSCHE VIOLETTEN.

Geslacht.

MEn vind verscheide soorten, tot vijf toe, van dit gewas, 't welk ten meestendeel de naam van de verscheidenheit van zijn verwen draagt. Want daar zijn enkelde en dubbelde blaauwe Violetten, enkelde met witte, en dubbelde met graauwe bloemen, en wilde Maertsche Violetten zonder reuk.

Dit

Dit gewas heeft rontachtige en breedachtige bladen, die rontom aan de kanten een weinig gekerft, en bruingroen van verwe zijn. Tusschen deze bladen wassen dunne steeltjes, die yder een bloem dragen, de welk uit vijf bladen bestaat, en achter met een tuitje uitpuilen. Na de bloemen volgen kleine zaathuisjes, daar klein ront en wit zaat in is: De wortel is vezelachtig.

Zy vereischen eengemene zandige, en liever eengemeste, dan een ongemest gront, en die zo wel voor d'ope lucht, en warme zonnestralen bloot, als inschaduw legt, en daar beneffens van veel water besproeit word.

Zy worden door twee verscheide wijzen aangeteelt: te weten door hun zaat, 't welk in Maert, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait moet zijn; en door hun aangewassse jonge spruiten, de welken, van zelfs wortel gekregen hebbende, ter voorgedachte tijt van d'ouden afgenomen, en in de voorgedachte aarde verplant moeten worden.

Dit gewas, 't welk enige jaren kan duren, en felle vorst, en andere ongemakken van tijt uitstaan, krijgt niet alleenlijk bloemen, maar geeft jaerlijks ook zaat, 't welk niet alle tseffens, maar te een na 't ander, rijp word, en, van Junius beginnende, tot aan October duurt, en niet alleenlijk onder de bladen, maar ook half, ja byna geheel in d'aarde verborgen word gevonden. Men moet dit zaat niet afplukken voor dat het volkomentlijk rijp is; namentlijk, als de knoppen, daar het in legt, blaau, en het zaat zelf, dat te voren bleekwit is, geelachtig word: want indien men langer wacht, zo barst de knop open, en het zaat valt op d'aarde neer. Men moet de zaatknoppen, afgeplukt zijnde, binnen 's huis, op een houtse tafelbort luchtig en wijt uitgespreid, enige weken lang laten leggen, op dat zy te beter zouden drogen, en dan het zaat daar uit doen, en het zelfde in een droge plaats bewaren, om het van schimmel te beschutten. De bloemen komen in 't lest van Maert, of in 't begin van April te voorschijn.

De blaauwe en graauwe dubbelde Maertsche Vioelen, schoon zy nooit enig zaat krijgen, worden echter door hun jonge aangewassse spruiten, van zelfs wortel schietende, aangeteelt en aangequeekt, die men ook, om het tweede jaar, in Augustus, of September, opneemt en verplant; 't welk zeer nootzakelijk is, dewijl zy anders enkelt van bloem zouden worden.

Drieverwige Violetten, anders Penleen.

Daar zijn twee soorten van dit gewas: D'een, die gemeen is, kruipt langs d'aarde heen, en d'ander heeft stijve rechtopstaande stelen.

De rechtopstaande drieverwige Violetten wassen op met harde stelen, die somtijts tot anderhalve voet hoog opschieten, en daar aan breedachtige spitsche bladen wassen, die rontom gekerft zijn. De bloemen zijn kleiner, dan de gemene Maertsche Violetten, met de welke zy andersins tamelijk wel overeenkomen. Na de bloemen volgen langachtige peultjes, die van zelfs open gaan, als het zaat, 't welk wit en klein is, rijp word. De wortel is vezelachtig, gelijk die van de Maertsche Violetten.

De stelen van de gemene drieverwige Violetten zijn teder, dun, kantig en geknoot, uit de welke andere steeltjes spruiten, daar de bloem aanwast, die in maakfel en grootheit de maertsche bloem gelijkt, maar drie onderscheide verwen vertoont. De wortel is ook vezelachtig.

Zy vereischen zo wel een goede, zandige, droge en ongemeste, als een vochtige en gemeste gront, die zo wel in d'ope ruime lucht, als in schaduwachtige plaatsen legt, en van matige vocht besproeit word.

Aanteeling. Zy worden jareliks in Maert, of in September, met de wassende maan, gezaait, en komen ook ter plaats, daar zy gestaan hebben, door het neêrgevalle zaat overvloediglijk genoeg te voorschijn, niet alleenlijk in 't voorjaar, maar ook in de zomer, en zelfs tegen de Herfst, die dan de gehele winter overstaan, en de gehele zomer deur met aangename bloemen pronken.

Tijt. Zy duren gemeenelyk niet langer, dan een zomer, en vergaan, na dat zy hun zaat gegeven hebben. De rechtopstaande drieverwige Violetten blijven echter veel jaren in 't leven, en konnen harde vorst, en d'andere ongemakken van de winter verdragen, zonder enige schade te lijden.

Maanvioletten, anders Penningbloem.

Geflacht. **V**An deze bloemen worden twee sootten gevonden, te weten met een langdurige wortel, en met een wortel, die niet langer dan een jaar duurt.

Gedaante. De Maanvioletten, of het Penningskruit met een eenjarige wortel heeft brede bladen, die voor eenigfins spits toelopen, en rontom aan de kanten gekerft zijn. Tusschen deze bladen spruit een ronde getakte steel, met enigen van de zelve bladen, doch die een weinig kleinder zijn, bewassen. De bloemen zijn paersch, of bleekpurperig, en enigfins blaau: en daar na volgen platachtige ronde peultjes, die van drie velletjes te zamen gevoegt zijn, de welken vier of vijf platte zaden, bynagelyk een halve maan, in zich besluiten. De wortel is knobbelig.

De Maanvioletten met een langdurige wortel zijn de voorgaande in brede bladen, en platte rontachtige zaatpeultjes gelyk, en hebben houtachtige stelen, die anderhalve voet hoog opschieten, en met veel brede bladen bezet zijn. De bladen en zaatpeultjes zijn echter een weinig kleinder, dan die van het voorgedacht gewas.

Gront. Zy vereïsschen beide een goede zandige aarde, die met een weinig tweejarige paêrdemest deurmengt is, en in een luchtige plaats, en voor de warme zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. D'eenjarige Penningbloem, of Maanviolet bloeit in de tweede zomer, en geeft dan zaat, 't welk volkomentlijk rijp is, en vergaat dan; en moet dieshalven jareliks, of om het tweede jaar, in April, met de wassende maan, van nieuw, doch niet diep, in d'aarde gezaait worden.

Maanvioletten of Penningbloemen met langdurende wortelen, die enige jaren in 't leven blijven, worden niet alleenlijk door hun zaat, in Maert of April met de wassende maan gezaait, maar ook door hun aangewasse spruiten, die men met de zelve maanftond van d'ouden afneemt en verplant; aangeleelt, en spruiten ook van zelfs door hun neêrgevalle zaat. Zy geven in het tweede jaar hun eerste bloemen, en bloeien daar na alle zomers, in de welken zy nie taltijt zaat geven, dat volkomentlijk rijp is.

Steenvioletten, of Muurbloem.

Geflacht. **D**It gewas kan bequamelijk in drie sootten onderscheiden worden: want men vind enkele en dubbelde gele Steenviolieren, en ook met een goutlakenfse bloem.

Gedaante. Dit gewas heeft houtachtige getakte stelen, die met langwerpige smalle groene bladen bewassen zijn. De bloemen, uit vier bladen bestaande, zijn aangenaam van reuk, en worden van dunne langwerpige peultjes, daar plat zaat in is, gevolgt. De wortel is hard en vezelachtig. Zy

Zy verëiffchen uit hun natuur een zandige goede gront, die met een weinig tweejarige paerdemest, en een weinig rode steen en kalk van oude muren, klein geklopt zijnde, deurmengt is, en in een plaats legt, de welke deurgaans van de zon beschenen, en van matige vocht besproeit word. Gedaante.

De dubbelde Steenviolieren, schoon zy nooit zaat voortbrengen, kunnen echter door twee middelen aangequeekt worden: te weten door hun takjes, die, geen knoppen, noch bloemen hebbende, in Maimaant, met de volle maan, afgesneden, en terstont een halve vinger lang, of, naar dat deze takjes lang zijn, dieper, tot aan de bovenste top, in potten, die met de voorgedachte aarde gevult zijn, gesteken worden. Men zet deze potten in een plaats, daar zy, ruim zes weken lang, niet van de stralen der zon beschenen, en dikwijls met regewater begoten worden. In dezer voegen zullen zy tegen de winter, of in 't volgende voorjaar aangroejen. Aanteking.

D'andere middel is door hun zijdtakken, die hoe nader aan de wortel, hoe bequamer daar toe; de welken men in April, met de wassende maan, na dat men alle de bloemknoppen afgebroken heeft, ten halven insnijdt, en met aarde aanhoogt, en daar in legt. In dezer voegen zullen zy lichtelijk wortel vatten.

Zy vertoonen hun bloemen in April en Maimaant. De dubbelde bloemen geven nooit zaat, maar alleenlijk d'enkelden, en echter niet voor het tweede, of darde jaar na hun uitwassing, en daar na jarelijks, zo lang zy leven. Tijt.

De dubbelde bloemen kunnen, jong zijnde, de koude zwarelijk verdragen, en moeten dieshalven, in April met de wassende maan in potten geplant, tijdiglijk binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar 't niet al te warm is, gezet, en de gehele winter deur met een weinig water besproeit, en ter bequame tijt weër buiten in de lucht gestelt worden. Maar d'enkelde bloemen, die hard van aart zijn, kunnen overvloet van water, strenge koude, en alle ongemakken van de winter verdragen. Havening.

Daar is echter een middel om dubbelde bloemen door zaat aan te telen, de welk deze is. Zaai, in April, met de volle maan, het zaat van deze enkelde bloemen. Ontbloomt de jongen, uit dit zaat voortgekomen, van alle hun spruiten, die ter zijden uit geschoren zijn, en behou alleenlijk de middelste hartloot, daar uit de bloem verwacht word; die men ook van zijn zijdtakjes, zo 'er enigen uit spruiten, moet beroven, en de recht opgaande schors alleen met zijn bloemen, behouden. Het zaat van deze bloemen, met de volle maan gewonnen, moet in April, met de volle maan, weër gezaait worden; en door deze middel zal men goede dubbelde bloemen daar uit verkrijgen.

STOKVIOLIERN.

MEn kan dit gewas gevoegelijk in twee soorten onderscheiden, dewijl men het zelfde met dubbelde en enkelde bloemen vind, die yder weër, naar de verscheidenheit van hun verwen, verdeelt kunnen worden: want onder de dubbelden heeft men, die root, wit, purper, rooten witbont, en grijs van verwe zijn, en de zelfde verandering van verwen word ook in d'enkelde bloemen gevonden. Geslacht.

Her heeft een rechte ronde steel, omtrent twee voeten hoog, daar verscheide zijdtakken aanwassen, die met lange smalle en wolachtige bladen, van gestalte de wilge bladen gelijk, bezet zijn. De bloemen, die aangenaam Gedaante.

van reuk zijn, bestaan uit vier blaadjes, die langs de takken, op kleine dunne steeltjes, opwaarts voortkomen. Hier op volgen langachtige smalle peultjes, daar in breed, effe en rontachtig zaat gevonden word. De wortel heeft veel grove en sterke vezelen, die in d'aarde geveest zijn.

Gront. Zy verëisschen van natuur een gemene zandige gront, die uit twee delen gemene bruine aarde, twee delen grof zant, een deel oude paerdest, die klein gemaakt is, en uit een deel mollem der verrotte bladen van bomen bestaat, en die, wel deur malkander gemengt, in een ope en luchtige plaats, en voor de warme zonnestralen bloot legt.

Tijt. De genen, die van zaat voortgekomen zijn; bloejen in het tweede jaar by na de gehele zomer lang, en geven in de Herfst rijk zaat; en leven echter zelden langer, dan vier jaren.

Aanteeling. Hoewel de dubbelde bloemen nooit enig zaat geven, zo konnen zy echter op deze volgende wijze aangeleeld worden: Neem het zaat van dat gewas, 't welk eerstijds dubbelde bloemen heeft gegeven, ('t welk getuigt dat het van een goede aart is) zaai het in Maert, of April, omtrent de volle maan, in e en magere gemene zandige aarde, en begiet liet, opgekomen zijnde, en als het nodig is, met regewater, daar een weinig tobak, of een hantvol alssem in gekookt is, en strooi 'er voort gestote tobak op, om niet van 't ongedierte beschadigt te worden. Verplant het daar na, als 't een vingerlid hoog gewassen is, met de volle maan, ruim een halve voet van malkander, of anders twee spruiten in een pot, om het niet alleenlijk in de winter beter over te behouden, maar ook bequamlijker zaat daar af te bekomen; sny met een mes alle zijdspruiten af, en behou niet anders, dan de middelste hartspuit, daar in 't volgende jaar bloemen aanwassen, die men mee van alle hun bladen, behalven de bovenste twee of drie, moet ontbloten, op dat alle het voedsel van de gehele wortel zich in het zaat zou vervoegen; dat, door deze middel dikker geworden, en rijk genoeg zijnde, met de volle maan afgesneden, en een tijt lang in zijn peul gelaten, en in 't volgende voorjaar, ter gezeide tijt, weér niet diep in d'aarde gezaait moet worden: daar uit dan, zonder twijffel, veel voortreffelijke bloemen zullen voortkomen.

Havening. Dit gewas, dat zwarelijk veel koude regen in de Herfst, (daar door het dikwijls aan zijn stam neffens de gront aan 't rotten geraakt) en vorst in de winter kan verdragen, moet, in potten, of houten bakken geplant zijnde, met droog weer, in October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, zonder enige tocht, of zyging, en daar men geen vuur stookt, gezet, en met weinig water onderhouden, en in Maert, met een betrokke lucht, weér buiten gestelt worden. Voorts, dewijl dit gewas lichtelijk even boven d'aarde, of aan de wortel inkankert, zo moet men, om deze voortgang te stuiten, tabakpoejer daar in wrijven: en indien men bevind dat deze plant, gelijk ook verscheide anderen, slap en slaau word, zo zal men de zelfde met vocht, half uit zoete melk, en half uit regewater bestaande, en in een pot te zamen gemengt, besproejen: want dit verquikt grotelijks niet alleenlijk dit, maar ook alle andere gewassen.

**Andere
soorten van
Violen.**

Men vind noch verscheide andere soorten van Stokviolieren, die alle enkelt van bloem zijn, en niet langer dan een zomer duren: namentlijk rode Stokviolen van een jaar; Portugalsche Zeestokviolen met purpere bloemen; Zeestokviolen uit Kandien; en bergstokviolen met gele bloemen, die echter, op de voorgedachte wijze gehandelt en gehavent, dikwijls met dubbelde bloemen te voorschijn zijn gekomen. Zy geven, in de voorgedachte tijt en aarde gezaait, tegen de winter rijk zaat, en vergaan dan, en moeten

moeten dieshalven in 't voorjaar van nieuw gezaait worden.

De Stokviolen uit Kandien, met zaadpeulen, die wel pijlen gelijken, zijn reder van aart, en moeten dieshalven, in potten gezet, des winters in huis gebracht, en op de voorverhaalde wijze bewaart worden, vermits zy, buiten blijvende, de vorst en andere ongemakken niet kunnen verdragen. Zy geven in het tweede jaar rijp zaat, en vergaan van zelfs.

De Zeeviolen met gele en witte bloemen wassen niet opwaarts, gelijk de Stokviolen, maar gelijk andere planten, in een gemene zandige gront, die met een weinig oude paardemest deurgemengt is. Zy zijn hard van aart, en kunnen, buiten staande, de felle koude, en d'andere ongemakken van de winter uitstaan, zonder enige schade te lijden. Zy geven in de tweede zomer zaat, dat volkomenlijk rijp is, en blijven enige jaren in 't leven.

Damaftbloem, of Juffrou Viole,

anders Winterviole.

MEn kan dit gewas bequameijk in drie foorten verdeelen; te weten, Geflacht
in grote en kleine dubbelde, en in enkele bloemen; en yder foorte weër naar de verwe van haar bloemen onderscheiden. Want onder de grote dubbelden vind men met witte bloemen; met witte bloemen daar bleekrode strepen deurlopen; en met witte bloemen die met rode plekken verciert zijn; onder de kleine dubbelden heeft men met witte, met purpere, en met bonte bloemen, die uit wit en purper bestaan: en d'enkelde zijn of wit, of purper van verwe.

Dit gewas schiet hoog op. De stelen zijn met lange en breetachtige bladen, die bruïngroen, en aan de kanten gekerft zijn, bewassen. De bloemen groeien aan de toppen der zijdscheeltjes. Na de bloemen volgen langwerpige ronde peultjes, daar in klein, langwerpig, en bruin zaat besloten legt. De wortel is vezelachtig. Gedaante.

Zy vereischen niet alleenlijk een goede zandige gront, die met tweejarige paardemest deurgemengt is, maar ook een klaiachtige aarde, die met zant gebroken is. Gront.

De dubbelde bloemen, die nooit enig rijp zaat geven, kunnen op deze wijze aanteelt worden: Men snijdt alle de stelen van deze gewassen een halve vinger lang boven d'aarde af, doch niet voor dat hun bloemen byna vergaan zijn, en met d'afgaande maan: want indien men dit vroeger deë, zo zou zulks ten hoogsten aan 't gewas schadelijk zijn, om dat, als men de stelen afsneet, terwijl zy noch in hun volle kracht stonden, het naturelijk sap, dat naar boven klimt, en daar door zy, met de bloemen, gevoed worden, ylings zou uitvloejen; en hier door zou het geheel gewas krachteloos, en dikwijls van 't leven berooft worden. Doch dit gebeurt niet zo lichtelijk, als de bloemen omtrent vergaan zijn; dewijl dan het sap vermindert, en weër langs de steel naar de wortel afzakt, die, meer voedsel verkrijgende, van nieuw veel jonge spruiten voortbrengt, de welken al wassende wortelen maken, en die men in September, met de wassende maan, of met een mes, of met de haat van d'ouden afneemt, en in varfche aarde, op de voortgedachte wijze toegemaakt, verplant. Maar indien de jonge spruiten niet wortels genoeg hadden geschoten, en d'oude plant zelf in gevaar zou wezen, zo moet men hem in 't geheel opneemen, en in zo veel delen snijden, als hy lijden kan, doch in dier voegen, dat aan yder deel iets van d'oude wortel blijft. Aanteeling.

blijft. Op deze wijze zullen zy nieuwe wortelen ſchieten, voor de winter aangroejen, en vervolgens veel groter en aangenamer bloemen, en ook met minder gevaar, voortbrengen, dan de genen, die in Maert opgenomen en verplant zijn.

Wijders, men kan ook deze afgefnede takken in ſtukken, ruim een vinger lang, ſnijden, en de zelfden terſtont in een donkere plaats, omtrent een halve vinger lang, in d'aarde ſteken, en by droogte dikwijls met water begieten. In dezer voegen zullen zy ſpoediglijk wortel ſchieten, en voortgroejen.

De witte en purpere enkelde Damastbloem, jarelijks rijp zaat gevende, kan daar door in Maert, met de waſſende maan, gezaait worden, en dus te voorschijn komen. Hy ſpruit ook genoegſamelijk door zijn neêrgevalle zaat voort.

Tijc.

Zy bloejen in het tweede jaar, in de maanden van May, Junius, en Julius, en geven dan aangename welriekende bloemen, doch geen rijp zaat, behalven d'enkelden, die dieſhalven gezaait, en van hun zaat aangeſteelt konnen worden. Zy duren zelden langer, dan vier jaren.

Havening.

Alle deze gewaſſen worden niet alleenlijk in de Herſt, maar ook in't voorjaar, van kleine groene wormtjes, die daar in groejen, zeer beſchadigt, ja ook ſomtjits gantſchelijk opgeëten. De hulpmiddel hier regen is, alle de bladen, ſtelen en ſpruiten naaukeurighk te deurzoecken, en de groene wormen, of rupſen, die men vind, daar af te neemen, en te doden, en dan deſe planten met regewater, daar oprechte Virginifche bladen vierëntwintig uren lang in geweekt hebben, by helder en droog weer, drie malen in een dag, 's ochtens, 's middags, en 's avonts, te begieten, en dit t'elkens om de darde of vierde dag, tot vijf of zes verſcheide malen. Dit gewormte zal hier af ſterven, en niet lichtelijk weêr daar in groejen, dewijl het dit ſap niet kan verdragen, t welk ook de planten ſelven weêr verſriſcht, en doet groejen, ſchoon zy tót aan de wortel afgebeten waren.

Het ſtof, of de poejet van de zelfde tobak heeft ook de zelfde kracht en uitwerking, als men, de planten eerſt op de voorgedachte wijze van dit ongedierte gezuivert hebbende, het zelfde, by droog weer, eerſt twee malen, en daar na eens in de week, op de bladen ſtrooit. Hier door ſterft niet alleenlijk het voorgedacht ongedierte, maar ook alle ſlakken en wormen, die aan dit gewas ſchadelijk zijn.

Indien iemand uit het zaat van deze enkelde bloemen dubbelde wil aanreelen, die handel daar mee op de zelfde wijze, als van de Stokviolen gezegt is, en gy zult bevinden dat zy in 't darde, of vierde jaar ſchone en ſierlijke dubbelde bloemen zullen geven, die echter geen rijp zaat voortbrengen.

MARIËTTEN.

Geſlacht.

Dit gewas wórd bequamelijk in drie bezondere ſoorten onderscheiden: in gemene Mariëttten, met witte, purpere en bleke bloemen; kruipende Mariëttten, en Amerikaanſche Mariëttten.

Gedaante.

De gemene Mariëttten hebben lange, brede en ruigachtige donkergroene bladen, tuffchen de welken een ronde en hairige ſteel waſt, die getakt is. Aan 't opperſte der ſtelen waſſen langwerpige, ronde, en holle bloemen, die van verwe verſcheiden, en in 't midden met twee draatjes verciert, en aan 't einde met vijf kartelen geſneden zijn. Na de bloemen volgen vijfhoekige zaatbolletjes. Het zaat is klein, bruin en driekantig. De wortel is wit en lang.

Gronz.

De gemene en kruipende Mariëttten verciſſchen een gemene zandige gront; die

die wel gemest is, in een warme plaats legt, en van tamelijk veel water besproeit word. D'Amerikaansche Mariëtten begeren een goede zandige gront, met een weinig eenjarige hoenderdrek, tweejarige paerdemest, en van zo veel veenarde deurmengt, en die in een warme plaats legt, en voor alle oost- en noorde winden beschut is, en niet van te veel water besproeit word.

De gemene Mariëtten worden jarelijks, of alle twee jaren, in Maert, of April, met de wassende maan, gezaait. De kruipende Mariëtten, in deze gewesten geen zaat, dat volkomentlijk rijp is, te voorschijn brengende, worden door hun jonge scheuten, die geduriglijk voortlopen, en in Maert, met de wassende maan, opgenomen en verplant moeten worden, in overvloed aange- teelt. D'Amerikaansche Mariëtten konnen in deze koude landen alleenlijk door hun aangewasse jonge wortelen, die men in April, met de wassende maan, voorzichtiglijk van d'ouden afneemt, en in andere potten plant, aan- teelt worden, 't welk echter langsamelijk voortgaat.

De gemene slach van Mariëtten geeft zijn bloemen niet voor het tweede jaar na dat zy gezaait zijn. Zy bloejen de meeste zomer deur, en geven in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is. Zy duren ten hoogsten niet langer, dan drie jaren. De kruipende Mariëtten konnen veel jaren duren, en geven in deze gewesten nooit rijp zaat, hoewel zy alle ongemakken van de winter konnen verdragen. D'Amerikaansche Mariëtten, een voortreffelijk gewas, geven alle zomers een gierlijke rode bloem, die uit een gele kelk te voorschijn koomt, maar tot noch toe geen zaat, dat volkomentlijk rijp is.

D'Amerikaansche Mariëtten, hoewel tamelijk hard van aart, konnen echter geensins veel koude regen in de Herfst, felle winden, of harde vorst verdragen, en moeten dieshalven, in April, met de wassende maan, in een pot gezet zijnde, in October, naar gelegenheit van tijt, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gestelt, daar men alleenlijk by vorstig weer vuurt, en de gehele winter deur met een weinig laugemaakt regewater, van anderen in een pan gedaan, gevoed en onderhouden, en niet vroeger, dan in April, met een zwoele lucht, en aangename regen, weer buiten gezet, en voor veel regen, gure nachten, en schrale winden uit het oosten, of noorden wajende, gedekt worden.

K L O K J E S.

MEn vind verscheide soorten van deze bloemen, te weten grote blaauwe Melkklokjes, gemene kleine Melkklokjes, kleine spitsöpschietende Klokjes met blaauwe, en ook met witte bloemen, kleine Melkklokjes met lange bladen, die van de Persik gelijk, met witte en blaauwe bloemen, witte en blaauwe Klokjes met netelbladen, en meer anderen.

Zy versiffchen alle een gemene zandige gront, die ten deel met oude paerde- en ten deel met koemest deurgemengt is, en in een ruime en ope plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

De grote Melkklokjes, met hun takjes spits opschierend, duren in deze landen zelden langer, dan drie jaren, en geven ook, als zy opgekomen zijn, geen bloemen, dan in het tweede, en noch meest in het derde jaar, en niet anders, dan by warme zomers, rijp zaat. En dewijl zy in deze landen, gelijk gezegt is, niet lang konnen leven, zo moet men hen in April, met de wassende maan, in een pot, vol van zandige aarde, van nieuws zagen, en in een warme plaats zetten, en somtijts met water begieten. Zy worden ook, doch zeer zelden, door jonge aangewasse spruiten aange teelt, die men de

gehele zomer deur, met de wassende maan, als zy wortelen geschoten hebben, van d'ouden mag afneemen, en verplanten.

De kleine spitsopschietende witte en blaauwe Klokjes blijven langer in 't leven, schoon zy in deze gewesten nooit enig rijp zaat geven. Hun aantee-ling geschied door hun jonge scheuten, by de wortel uitgeschoten, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in een andere aarde plant.

De kleine gemene Melkklokjes, de kleine witte en blaauwe Melkklokjes met Persikbladen, en de witte en blaauwe Klokjes met netelbladen konnen lange jaren in 't leven blijven. Zy geven jareliks niet alleenlijk aangename bloemen, maar ook in 't gemeen alle zomers rijp zaat, 't welk men met droog weer moet inbrengen, en in September, of in April, met de wassende maan, niet diep in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, zagen. Zy worden door deze middel zo wel aangeteelt, als door hun jonge wortelen, die men met de wassende maan in April van d'ouden afneemt, en elders plant.

Tijt. Zy geven hun bloemen in Junius, Julius en Augustus.

VINGERHOEDEN.

Geflacht.

DEze bloemen konnen gevoeghelijk in drie verscheide soorten onderscheiden worden: te weten, in grote, kleine, en Virginiaansche Vingerhoeden. De groten kan men weér in verscheide soorten, volgens de verscheidenheit van hun verwen, onderscheiden: namentlijk in witte en purpere bloemen, van de welken sommigen gestipt zijn. Men vind van dezen noch een darde soort, met een ruige gele bloem. Van de kleine Vingerhoeden heeft men ook twee soorten, dat is met gele, en met lijfverwige bloemen. De Vingerhoed uit Virginien heeft smalle bladen, met een purpere gearde bloem.

Gront.

Zy verëischen een gemene zandige en welgemeste gront, en niet minder een luchtige en ope, als een schaduwachtige en donkere plaats.

Tijt.

Zy geven hun bloemen, die aangenaam aan 't gezicht zijn, in Junius, Julius, en Augustus, doch niet voor de tweede zomer, en geven zaat dat volkomentlijk rijp is, en vergaan met het tweede, of ten langsten met het darde jaar, schoon zy alle ongemakken van de winter, en veel water konnen uitstaan.

Aanteeling.

Zy moeten of in September, of in Maert, met de wassende maan gezaait worden, en komen dikwijls ook uit hun neêrgevalle zaat te voorschijn.

De Virginiaansche Vingerhoed met smalle bladen, en purpere bloemen, die geairt zijn, kan veel jaren in 't leven blijven. Hy word op twee wijzen aangeteelt, voorëerst door zijn zaat, 't welk in April, met de wassende maan, in een pot, met de gedachte aarde gevult, niet meer dan een strobreet diep, wijt van malkander gezaait moet worden; en ten anderen door zijn jonge aangewassde wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

GOUTSBLOEMEN.

Geflacht.

DEze bloemen konnen in drie soorten onderscheiden worden: want men vind dubbelden, enkelden, en met kindertjes, of bloem uit bloem. De dubbelden konnen weér in verscheide slach verdeelt worden: want men heeft 'er, die bleek, die hoog root, en die bontgeel zijn.

Het

Het kruit, daar deze bloemen aanwassen, brengt veel stelen, en langwerpige, breedtachtige bleekgroene bladen voort, die zacht van aanraking zijn. De bloemen spruiten tot de toppen der stelen uit, en bestaan uit veel blaadjes by malkander, die, met d'ondergang der zon zich te zamen sluiten, en weer openen als de zon weer te voorschijn komt. Na de bloemen volgen grote platachtige ronde knoppen, die uit veel kromme zaden, gelijk de klauwen van een vogel, by malkander bestaan. De wortel is vezelachtig.

Zy vereischen een gemene zandige gront, die wel gemest is, voor de heldere zonneschijn open legt, en van veel water besproeit word. Gront.

Zy worden in Maert, met de volle maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en ook wel met de bosje groen van malkander te scheuren voortgeplant. Aanteeling.

Zy bloeien van April, of Maimaant af de gehele zomer deur tot aan de winter, zo wel in d'eerste zomer na dat zy gezaait zijn, als in de tweede, en geven volkome rijp zaat. Tijt.

Indien men uitsteekende dubbelde Goutsbloemen wil bekomen, zo moet men van de dubbelde bloemen alle zijdspruiten affnijden, en met de volle maan het zaat van de dubbelde hartbloem nemen, en het zelfde in de Maert, met de gezeide maan, zagen, en de jongen, die hier af voortkomen, tot aan de bovenste toppen op snoeien. In dezer voegen verdubbelen zy zich niet alleenlijk, maar brengen in het tweede jaar ook dikwijls zodanige bloemen voort, daar verscheide anderen uitschieten, die kindertjes genoemd worden, 't welk een aangename aanschouwing aan 't gezicht vertoont. Men vind'er ook, die uit eige aart zodanige bloemen met jongen voortbrengen. Havening.

Watergoutsbloem, of Dotterbloem.

Men vind twee soorten van dit gewas, te weten met dubbelde, en met enkele bloemen. Geslacht.

De bladen van dit kruit, die een schoon groen aan d'ogen vertonen, zijn breed, rontachtig, en rontom een weinig gekerft. Tusschen de bladen spruiten ronde stelen, in verscheide zijdscheuten gedeelt, daar op goutgeele bloemen wassen, op de welken drie of vier peultjes, gelijk aan d'Akeleijen, volgen, daar in klein geel zaat besloten is. De wortel is vezelachtig. Gedaante.

Zy vereischen, uit hun eige aart, een luchtige zandige gront, die zo wel ongemest, als gemest is, die van veel water besproeit word, en eerder in een schaduwachtige plaats, als in d'ope lucht legt. Gront.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk in September, met de wassende maan, omtrent een vinger diep, in een donkere en vochtige plaats, in de voorgedachte aarde gezaait moet zijn: maar ook bequame-lijk door hun aangewasse wortelen, die men in Maert, of April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant, en de gehele zomer deur dikwijls met water besproeit. Aanteeling.

Dit gewas is byna het geheel jaar deurgroen, en geeft zijn bloemen in de lenten, of wat spader.

DUIZENTSCHOON.

- Geflacht.** Daar zijn verscheide soorten van deze bloemen, welker verscheidenheit ten meestendeel in de verandering der verwen bestaat: want men vind' er, die wit, die root fluweel, die donkerroot, en bont zijn; gelijk ook die dubbelt, en van verwe of wit, of root zijn; en een soort, die bloem uit bloem voortbrengen: en daar beneffens wilde Duizentschoon, ook wel Koekoeksbloemen genoemt, die root, en dubbelt of enkelt zijn, en enkelde witte. De verscheidenheit bestaat ook hier in, dat sommigen veel, en anderen weinig bloemen by malkanderen hebben.
- Gront.** Zy verëischen een gemene zavelige gront, die met enige oude paerdemest deurmengt is, en voor d'ope lucht, en heldere zonneschijn bloot legt.
- Aanteeling.** Alle deze soorten van bloemen, (uitgezonderd de tamme en wilde Duizentschoon met dubbelde rode bloemen, die door hun ingefnede en ingeleide zijdtakken aangequeekt worden, en nooit enig zaat geven, gelijk ook de Duizentschoon, met witte dubbelde bloemen) worden door hun zaat aange teelt, 't welk in April, met de wassende maan, naauwelijks een strobreet diep in potten, met bequame aarde gevult, gezaait, en, een half duim hoog gewassen zijnde, omtrent een voet van malkander gezet, en aan yder plant een besonder plaats gegeven moet worden.
- Tijt.** Zy, gezaait zijnde, bloejen niet voor in het tweede jaar, en geven in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is, behalven de voorgedachte soorten, en leven zelden langer, dan twee jaren.

Passiebloem, *anders* Bloem des lijdens.

- Geflacht.** Daar zijn verscheide soorten van dit gewas, te weten met gele bloemen, en klimbladen, met vijf bladen by malkanderen; blaauwe bloemen, daar bloemen en stippen op zijn, met drie bladen, en van grootheit en verwe gelijk een roos, met groene bloemen, met groene paersächte bonte bloemen, en noch anderen, die de gestalte van klokjes vertonen.
- Gront.** Zy verëischen een zandige gront, zonder brakheit, daar oude paerdemest, hoenderdrek, en mollem van verdorve bomen, of van verrotte bladen deurgemengt is, en die voor d'ope lucht bloot legt.
- Aanteeling.** Zy worden in deze landen alleenlijk door hun wortelen aangeteelt, die men in yder voorjaar, of liever yder tweede voorjaar moet opneemen, van hun verrotting zuiveren, en in April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, schuins nedergaande, verplanten, en boven op d'aarde zant strojen, daar door zy te zuiverder blijven.
- Tijt.** Zy wassen des zomers gemenelyk twee of drie voeten hoog, en verliezen des winters hun loof. Zy geven in Augustus, en in September wonderlijke bloemen, die wel aangenaam om aan te zien zijn, maar echter niet langer dan een dag en nacht duren, en deurgaans recht op de middag open gaan. Deze bloemen vallen zelden af, maar sluiten zich weêr toe, en verdorren langsamelyk; en hier uit spruiten, by warme zomers, kleine vruchten, zo groot als een okkernoot, doch zonder zaat. De gele Passiebloem met veel bladen, die de dikste en meeste wortel heeft, wast dikwijls vijf, of zes voeten hoog, en vertoont in deze gewesten (doch niet altijt) bladen, die met vermakelyk geel, als gout, aan de kanten vergiert zijn, maar geeft nooit enige vrucht.

Zy

Zy, hoewel langleevende van aart, zijn echter teder, en kunnen niet veel koude regen in de Herfst, noch de vorst in de winter verdragen, en moeten dieshalven, met hun potten, terwijl zy boven droog zijn, in het lef van September, of in 't begin van October, binnen 's huis, en in een luchtige plaats gezet worden, daar men niet, dan als het vriest, de kaghel moet sloken. Men moet hen ook niet, dan in April, met een aangename lucht, en zwoele regen, weêr buiten brengen. Zy kunnen weinig water, zo wel in de zomer, als in 't voorjaar, verdragen; 't welk aan de wortel oorzaak van verrotting zou geven; en men moet hen de gehele winter deur zorgvuldig van vocht wachten. De gele Passiebloem verëischt echter meer water, en wil, zo in 't voorjaar, als in de winter, tamelijk met laauw gemaakt regewater onderhouden worden. Men moet in 't voorjaar de stelen, die allengs slap en machteloos worden, tot aan de wortel affnijden, op dat zy weêr voorpoediger te voorschijn zouden komen.

T H Y M .

M En vind verscheide soorten van dit gewas: te weten gemene Thijm met brede en smalle bladen; met brede zilvere bladen; met smalle goutgeele bladen; Thijm uit Kandien, en Zeethijm uit Portugal.

De gemene Thijm heeft veel steeltjes, met blaadjes rontom bewaffen. De bloemtjes spruiten tusschen de bladen uit; en de wortel is vezelachtig.

Dit gewas, dat geen vettigheid verdragen kan, verëischt een gemene zavelige gront, met weinig tweejarige paerdest, en die in een ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.

De bequaamste middel om dit gewas aan te queken, is, het zelfde om het tweede of derde jaar, in Maert, met de wassende maan, op te graven, en, naar zijn grootheit, van malkander te scheiden, en terstont in de voorgedachte aarde, van nieuw omgeworpen, te verplanten; te weten zo diep, dat de groene toppen alleen boven steken. In dezer voegen zal het veel wortel schieren; dewijl yder steeltje zijn bezondere wortel schiet. Men kan het ook door zijn zaat aanteelen, 't welk, by warme zomers volkome rijpheit bekomen hebbende, in Maimaant, met de wassende maan, een strobreet diep in d'aarde gesteken moet worden. Het spruit ook dikwijls van zijn nedergevalle zaat voort.

De Zeethijm uit Portugal, en de Thijm uit Kandien, die teerder van aart zijn, en in deze koude landen nooit enig rijp zaat geven, kunnen, in d'ope lucht staande, geensins de vorst in de winter verdragen, en moeten dieshalven in potten gezet, met d'October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men niet stookt, gezet, en, met een weinig vocht van boven besproeit, in 't lef van Maert, of in 't begin van April, met een aangename regen weêr buiten gedragen, en zeer warm gestelt zijn.

De Thijm met zilvere en goutgeele bladen verandert allengs, en word eindelijk gantschelijk groen. Om dit voor te komen, moet men de schoonste rakken, die meest bont zijn, inleggen, en hen, als zy wortelen geschoten hebben, in de voorgedachte tijt verplanten.

LAVENDEL.

- Geflacht.** **D**E Lavendel kan bequamenlijk in verſcheide ſoorten, als in grote Lavendel met brede; en kleine Lavendel met ſmalle bladen, met witte bloemen; en met geſnede bladen onderſcheiden worden.
- Gedaante:** Dit gewas beſtaat in dunne vierkant geknoopte ſteeltjes, aan yder lid, of knoop met twee blaadjes behangen, en draagt aan het opperſte der ſtelen veel bloemtjes, die als airen by malkander vergadert zijn. De wortel is hard, en in enige vezelen gedeelt.
- Gront.** Het verſeicht een gemene gront, die matiglijk gemest is, en voor d'ope lucht, en zonnestralen bloot legt, en van veel water beſproeit word.
- Tijt.** Het geeft jareliks in Junius en Julius ſierelijke bloemtjes, maar nooit in deze gewesten rijp zaat.
- Aanteeling.** Het word hier door de menigte van zijn zijdtakjes aangequeekt, die men om de twee, of drie jaren met d'ouden opneemt, en tot aan de toppen weêr in een nieuwe gront zet; en in dezer voegen ſchieten zy wortelen binnen korte tijt.
- Havening van de Lavendel met geſnede bladen.** De Lavendel met geſnede bladen, die veel teêrder, dan d'andere is, en geensins koude regen in de Herfft, noch enige vorst in de winter kan verdragen, moet, in een pot ſtaande, in October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by ſterke vorst in ſtoekt, geſtelt, en in Maert by mooi weer, buiten gezet, en by nacht weêr ingenomen worden. Men moet hem de hele winter deur met een weinig laau gemaakt regewater van onderen, en in pannen verzorgen. Hy geeft in deze gewesten, als hy warm gezet is, zaat, dat volkomenlijk rijp is, en dat men in April, met de waſſende maan, niet diep, maar bol en luchtig, in potten moet zagen; daar door hy alleenlijk in deze landen aangeteelt word. Hy duurt hier zelden langer, dan twee zomers.

SLEUTELBLOEMEN.

- Geflacht.** **D**Eze bloemen kunnen bequamenlijk in verſcheide ſoorten gedeelt worden. Want men vind dubbelde gele Sleutelbloemen; dubbelde gelen kroonwijze by malkander; grote ſpiewitten met bloem uit bloem; roosverwigen met bloem uit bloem; purperen; roden; gelen; roestverwigen; bonten bloem uit bloem; met geblade ſtelen, en meer anderen: gelijk ook drierhande Bergſleutelbloemen; te weten met ronde bladen, die ook Bergſanikel genoemt word; met langwerpige bladen, en met bloem uit bloem; die gemeenlijk tot drie boven malkander ſpruiten; en meer anderen.
- Gront.** Zy verſeichen een gemene zavelige, en wel gemeste gront, en uit hun natuur liever die in een ſchaduwachtige, als in een luchtige plaats legt, en die van veel water beſproeit word.
- Tijt.** Zy bloeien in April, en Maimaant, en geven in 't leſt van Junius, of in 't begin van Julius, zaat, dat volkomenlijk rijp is. D'oude planten, die ruim en luchtig geplant ſtaan, verliezen in 't midden van de zomer hun bladen, en ſchijnen heel te verdorren, maar ſchieten echter in de Herfft weêr nieuwe bladen uit: doch in de genen, die in ſchaduw ſtaan, koomt het nieu loof weêr eerder te voorſchijn. Het jong gewas, van zaat voortgekomen, gelijk ook d'anderen, geeft zijn eerſte bloem in het tweede voorjaar, en daar na alle jaren.

Zy

Zy worden in September, met de wassende maan, in een schaduwachtige plaats, in de voorgedachte aarde, ruim een vingerbreed diep gezaait, en komen, dus gezaait zijnde, niet op voor in Maimaant, of in 't lest van April daar aan volgende. Aanteeling.

D'aarde, daar men dit zaat in gezaait heeft, moet dikwijls met water besproeit worden; daar door zy niet alleenlijk t'eerder voortkomen, maar ook te beter groejen. Indien zy staan gebleven, of al te dicht by malkander gevoegt zijn; zo kan men hen in Julius, even voor de volle maan, in een welgemeste gront, die van nieus omgeworpen is, en in een schaduwachtige plaats legt, verplanten: want zy verkrijgen dan zo grote kracht, dat zy dikwijls in 't volgende voorjaar hun eerste bloem geven, die in grootheit, en in verandering van schone verwen zo gierlijk is, dat hy door d'ogen d'aanschouwers verheugt. Wijders, dewijl de plaats, daar men deze bloemen zaait, gemenelijk, uit oorzaak van haar duisterheit, van veel wormen, die zeer schadelijk voor deze jonge planten is, bezet is, zo moet men d'aarde met het stof van Virginische tobak bestrojen, vermits het ongedierte, deze lucht niet verdragen konnende, daar af wech vlycht. Havening.

De Bergsleutelbloem, ook Bergsankel genoemd, die in een pot gezaait, en op de zelfde wijze aangeleeld word, moet des winters binnen 's huis, in een luchtige plaats, doch daar het niet vriest, bewaart, en buiten in warme en luchtige plaatsen, daar zy voor de gure noorde- en ooste winden beschut zijn, gestelt worden. Bergsleutelbloem.

B E R E N Ö O R.

DE bladen van dit gewas, die witachtig groen zijn, gelijken tamelijk wel naar die van de Sleutelbloemen; behalven dat dezen glad, zonder rimpel, en in alles dikker, dan die van de Sleutelbloemen, zijn. Tusschen deze bladen wast een dunne ronde steel, die aan de top veel bloemen draagt, de welken van gestalte de Sleutelbloemen gelijken, en wit, root, purper, en gespikkelt zijn. De wortel is vezelachtig. Gedaante.

Deze bloemen vereïsschen een gemene zavelige gront, met tweejarige koemest deurmengt, en die zo wel in een luchtige, als in een schaduwachtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word. Gront.

Zy worden in deze koude landen door twee bezondere middelen aangeleeld. Voorëerst door hun zaat, dat in September, met de volle maan, in een vochtige plaats, die weinig van de zon beschenen word, in een gront, die versich omgespit, en met koemest, en daar onder een weinig paerdemest, deurmengt is, gezaait moet worden. Men zal bevinden dat dit zaat, luchtig gezaait, en omtrent een vingerbreed hoog met gemene aarde aangehoogt, en dus stil gelaten, in 't volgende jaar, in 't lest van April, of in 't begin van Maimaant, eerst met twee langwerpige blaadjes, daar zich namaals ronde blaadjes tusschen mengen, te voorschijn zal komen. Deze jongen, by droog weer tegen d'avont dikwijls met regewater begoten, (dewijl zy andersins lichtelijk vergaan) moeten in Augustus, in 't lest van de wassende maan, opgenomen, en in nieuwgemeste aarde, in een plaats, die een weinig luchtiger is, verplant worden. Hier uit spruit jarelijks een zeer grote verandering, niet alleenlijk in de grootheit der bloemen, maar ook in de veranderingen der verwen, daar onder men bonten, gemarmerden, donkerweerschijnend purperen, met een spierwitte ring, en ook anderen zo bruin, als bruinrode Stokrozen, met een gele ring, heeft gezien. Aanteeling.

112 K O N I N K L Y K E

Zy worden ook door middel van hun jonge aangewassene loten aangequeekt, die yder darde jaar, terwijl zy in hun volle bloem staan, met de wassende maan, opgenomen, van d'ouden afgescheurt, en in aarde, die van nieuus gemest en deurgelagen is, ten minsten een halve voet van malkander, verplant worden. En indien men dit door onächtzaamheit verzuimt, zo vergaan zy dikwijls, en krijgen geen bloemen. De witte en purpere bonte Beerenöor heeft noch dit eigen en bijzonder, dat hy om het tweede jaar op de voorgedachte wijze opgenomen en verplant moet worden, vermits hy anders zijn bontigheit verliest, en eenverwig word.

Tijt.

Dit gewas geeft in April en Maimaant een sierlijke en welriekende bloem, die byna alle anderen overtreft, en in het lef van Junius zaat, dat volkomentlijk rijp is, en dat men, zo haast de zaatknopjes boven open barsten, voorzichtiglijk moet waarneemen.

Havening.

Deze plant, die sterke vorst, en d'andere ongemakken van de winter uitstaan kan, moet by droogte dikwijls met regewater besproeit worden. En dewijl men in 't voorjaar bevindt, dat deze planten door de vorst in de nacht, en het ontdoen der aarde door de warmte der zon dikwijls hoog uit de gront rijzen, zo moet men hen zachtelijk, en zonder de wortel te quetsen, weer indrukken, of liever met aarde aanhogen, op dat zy niet door de sterke lucht in 't voorjaar zouden verdrogen.

Berenöor
met Berna-
giebladen.

De Berenöor met bernagiebladen spreid zijn ruige donkergroene bladen plat op d'aarde neder, en, niet zo hard van natuur zijnde, kan in de winter niet alleenlijk de felle vorst, maar ook niet d'al te grote vochtigheit verdragen. Hy dient dieshalven in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, en met veel zant deurmengt, geplant, met matige vocht onderhouden, in 't lef van October binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats, verre van de kaghel, gezet, en in 't begin van April, met een zwoele regen, weer buiten gedragen, en voor veel regen en koude winden beschut te worden.

F I L I P E N D U L A .

Geflacht.

MEn kan dit gewas bequamelijk in vier soorten onderscheiden: want men vind gemene Filipendula, in alle Apotekers winkels bekend; Filipendula met smalle bladen; Bergfilipendula, en Portugalsche Filipendula.

Gedaante.

De gemene Filipendula heeft langwerpige bladen, die uitgespreid, en aan de kanten zo wanschikkelijk gesneden en gekerft zijn, dat zy uit veel bijzondere blaadjes, aan een middelsteeltje te zamen gevoegt, schijnen te bestaan. De stelen zijn hard, met strepen, en omtrent anderhalve, of twee voeten hoog. De witte bloemen, uit zes blaadjes, gelijk een star, bestaande, wassende aan de top der stelen, kroonswijze by malkander. De wortel is zwart, en in veel vezelingen gedeelt, en puilt in sommige plaatsen uit gelijk knobbeleen. De tweede soort heeft, gelijk gezegt is, smalle bladen, en de Portugalsche Filipendula heeft een bolwortel.

Gront.

Zy vereischen alle een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een warme plaats legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Tijt.

Zy bloeien in Junius en Julius, en vertonen een aangename bloem, daar by goede warme zomers, en anders niet, rijp zaat op volgt. Zy leven enige jaren, en kunnen de koude, en andere ongemakken van de winter tamelijk wel verdragen.

Zy

Zy kunnen op twee bezondere wijzen aangeteelt worden: te weten, Aanteeling door hun rijp zaat, 't welk in April, of ook wel in October, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, gezaait, en somtijts met een weinig water van boven besproeit moet worden; en ook door hun wortelspruiten; die men in April, met de voorgedachte maan, van d'ouden afneemt, en elders plant.

Men vind, behalven deze voorgedachte gewassen, twee soorten van Waterfilipendula, namelijk met smalle bladen, en met kleine blaadjes, pendula, die van de Peterselie gelijk; en zy vereïsschen een zelfde gront, aanteeling en havening, als van de voorgaande Filipendula gezegt is.

N I E S W O R T E L.

Daar zijn veel veranderlijke soorten van dit gewas, 't welk vooréerst Geflacht in twee soorten, in witte, en zwarte Nieswortel, en yder van deze weér in verscheide andere soorten gedeelt kan worden: want men vind drierhande witte Nieswortel, te weten met witte, met groenachtige, en met bruinrode bloemen. Van de zwarte Nieswortel vind men twee soorten, die de naam van *oprecht* dragen, van de welken d'een een roosverwige bloem voortbrengt. Behalven deze soorten, is'er noch zwarte bastaart Nieswortel, zwarte stinkende Nieswortel, die ook grote wilde Nieswortel, of stinkend Luiskruid genoemd word, zwarte driebladige Nieswortel, en zwarte Nieswortel met Sanikelbladen.

Zy vereïsschen alle uit hun natuurlijke aart een goede zavelige gront, die Gront wel gemest is, en in een luchtige plaats legt.

Zy geven al vroeg in 't voorjaar hun bloemen, daar gemenlijk rijp zaat Tijt op volgt.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Aanteeling April, met de wassende maan, even onder d'aarde zaait; maar ook door hun aangewasse jonge wortelspruiten, die men in Maert, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en elders plant. Zy kunnen koude en vorst zonder merkelyke verhinderling verdragen; en willen tamelyk met water besproeit zijn.

De zwarte stinkende, en de driebladige Nieswortel leven niet zo lang, Havening als d'anderen, bloejen in de tweede zomer, en vergaan, na dat zy rijp zaat hebben gegeven, en moeten dieshalven jarelijks, of alle twee jaren van nieuws, gelijk van d'anderen gezegt is, gezaait worden. De grote bastaart Nieswortel komt ook door zijn gevalle zaat te voorschijn.

W I N T E R G R O E N.

Men vind drie soorten van dit gewas: te weten gemeen Winter- Geflacht groen, met getande bladen, en uit Amerika.

Het gemeen Wintergroen geeft uit zijn dunne vezelachtige Gedaante wortel vijf, zes, ja zeven langachtige steeltjes, aan yder van de welken een breed, hard en gladachtig blad wast. Tusschen deze bladen wast een hoger steel, die met witte bloemtjes, in 't midden veel draadjes uitschietende, vergiert is. Op de bloemtjes volgen vijfhoekige zaatbolletjes, daar klein zaat in is.

Het gemeen Wintergroen, en dat met getande bladen vereïsschen een Gront goede gemene aarde, zonder enige mest, of vochtigheit, maar met veel

zeezant deurmengt, en die zo wel in een luchtige, als schaduwachtige plaats legt.

Het Wintergroen uit Amerika vereischt ook wel een zandige gront, maar die echter met enige tweejarige paerdemest, eenjarige hoenderdrek, en mollem van verdorve bomen, of van verrotte boombladen deurmengt is, en in een warme en luchtige plaats legt.

Tijde

Het gemeen Wintergroen, en dat met getande bladen blijven 's winters en 's zomers groen, en geven in Junius en Julius zeer aangename en welriekende bloemen, en by warme zomers rijp zaat. Zy kunnen enige jaren leven.

Het Wintergroen uit Amerika kan, volgens zijn natuur, lange jaren leven, en geeft by warme droge zomers een gele bloem, met een lange hals, of kelk, maar nooit in deze gewesten enig zaat, dat volkōmelijk rijp is. Het verliest des winters alle de bladen, en stelen, die gebloeit hebben, en behoud echter enigen aan de wortel groen, die in 't volgende jaar weer uitschieten; en bloemen voortbrengen.

Aanteeling.

De twee eerste soorten worden door twee bijzondere middelen aange-teelt: te weten door hun jonge spruiten, die langzaamelijk aangroejen; en in Maert, of in April, met de wassende maan, van d'ouden afgenomen en verplant worden; en ook door hun rijp zaat, dat men in de voorgedachte tijt, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer, dan een strobreet diep, zaait.

Het Wintergroen uit Amerika kan door geen andere middel, dan door zijn spruiten, tamelijk sterk en dik zijnde, aangequeekt worden, die men in April, met de wassende maan, voorzigtiglijk insnijdt, en in een pot inlegt, en een tijt lang zorgvuldiglijk voor veel water beschut.

Bavening.

Hoewel de twee eerste soorten tamelijk veel water vereischen; zo kan echter het Amerikaansch Wintergroen niet meer, dan matige vocht, verdragen; en noch minder de koude herfstreegen; en d'ongemakken van de winter; en moet dieshalven, op de voorgedachte wijze verplant zijnde, mer zijn pot in warme paerdemest gezet, en in 't begin van October, naar gelegentheit van tijt, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gestelt worden, daar men alleenlijk by vorstig weer de kaghel slookt. Men moet het ook de gehele winter deur niet meer dan een, of twee malen van boven besproejen, en in April met een zwoele regen, en aangename lucht weer buiten brengen, en voor gure nachten, kille vocht, en schrale win den zorgvuldiglijk beschutten.

HOEFBLAD.

Geslacht.

MEn vind twee verscheide soorten van dit gewas: te weten het gemeen Hoefblad, en het Berghoefblad.

Gedaante.

De gele bloemen van dit Hoefblad bestaan uit veel smalle blaadjes, die op korte steeltjes wassen. Daar na bekoomt het zijn bladen, die breed en hoekig, en boven groen, en onder wolachtig wit zijn. De wortel istang, dun en wit.

Het Berghoefblad goeft in 't eerst vijf of zes bladen, die byna ront, en aan de kanten gekerft, en boven gerimpelt zijn, en een bruine groenigheit vertonen. Deze bladen zijn van onderen wolachtig wit. De steel, die kaal, hol, grijs en wolachtig is, en omtrent een span hoog wast, vertoont een paerfche mollige bloem, die van de wint, als stuifjes, verwaait en versfrooit word.

Het

Het gemeen Hoefblad verëfcht een zandige flechte gront, die niet ge- Gront.
boud, en van natuur vochtig is, en zo wel in d'ope lucht, als in een fchar-
duwrijke plaats legt, en van veel water befproeit word.

Het geeft vroeg in 't voorjaar een kleine gele bloem, die alleen, zonder Tijd.
enig loof, te voorfchijn koomt, en in de zomer zaat geeft, dat volkoment-
lijk rijp is. De bladen komen niet voort, dan na dat de bloemen vergaan
zijn. Het kan zonder enige hinder de koude en ongemakken van de win-
ter verdragen.

Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, Aanteeling.
met de waffende maan, even onder d'aarde bedelft; maar ook door zijn
jonge fpruiten, die d'aarde deurlopen, en die men in April, met de waf-
fende maan, afbreekt en verplant.

Wat het Berghoefblad aangaat, het word op een zelfde wijze aange-
teelt en gehavent, als van het Amerikaanfch Wintergroen gezegt is.

M A D E L I E V E N.

DAAR zijn verfcheide foorten van deze bloemen, als enkelden met Geflacht.
rode, witte en bonte bloemen; dubbelden met rode, witte en
bonte bloemen; witte en bonte dubbelden met kindertjes, of
bloem uit bloem; Doornmadelieven uit Kandia; Amerikaanfche Made-
lieven; gele Madelieven van Dalechampus, ronde gele Madelieven, en
meer anderen.

D'enkelde en dubbelde Madelieven, en de genen, die bloem uit bloem Gront.
voortbrengen, willen wel in alderhande aarde waffen, doch leeft in een
zandige gront, met een weinig oude koemest deurmengt; en die in een
luchtige plaats legt, en van veel water befproeit word.

De doornächtige Madelieven, die van natuur teder zijn, verëiffchen een
goede zavelige aarde, met enige eenjarige paerdemest deurmengt, en die
in een ope en luchtige plaats legt, en matiglijk van vocht befproeit word.

D'Amerikaanfche Madelieven, gelijk ook die van Dalechampus, en de
blauwe ronde Madelieven, die tamelijk hard van aart zijn, verëiffchen
een goede zandige aarde, met mollem van verrotte bladen van bomen,
zonder enige andere vettigheit, vermengt, en die in een luchtige en war-
me plaats legt, en tamelijk van vocht befproeit word.

Dit gewas geeft zijn eerfte bloemen in April, en bloeit voort het groot- Tijd.
fte deel van de zomer. D'enkelde en dubbelde Madelieven, gelijk ook de
genen, die met kindertjes te voorfchijn komen, geven jarelijks goed rijp
zaat; maar niet de doornige Madelieven uit Kandia, noch die van Ame-
rika, noch van Dalechampus, maar wel by goede zomers de ronde blau-
we Madelieven.

D'enkelde en dubbelde Madelieven, daar men die met kindertjes mag Aanteeling.
onder rekenen, worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk,
nedergefallen zijnde, van zelfs weër te voorfchijn koomt: maar ook door
hun jonge aangegroeide fpruiten, die men jarelijks van d'ouden afneemen,
en met de volle maan verplanten moet, ja zelfs tot twee of drie malen in
een zomer; vermits zy anders lichtelijk enkelt worden.

Doornige Madelieven uit Kandia, die van Dalechampus, en d'Ame-
rikaanfche Madelieven worden alleenlijk door hun jonge fpruiten, in
April of Maimaant, met de waffende maan, van d'ouden afgenomen, en
in potten verplant.

De blaauwe ronde Madelieven worden op twee wijzen aange teelt: namentlijk door het zaat, 't welk men in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, en in een warme plaats staande, even onder zaait, en door hun jonge affpruitselen, die men in de voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en in potten verplant.

Havening.

Indien men de bloemen, die enkelt zijn, twee, drie, ja vier malen, en 'telkens met de volle maan opneemt, en verplant, zo worden zy dikker, en eindelijk geheel dubbelt. De bloemen met kindertjes moeten niet jarenlijks, maar yder tweede jaar opgenomen en verzet worden: want indien men hen alle jaren opneemt, zo worden de bloemen slechter, maar met de verzetting van het tweede jaar bloejen zy veel gielijker.

De doornige Madelieven uit Kandia, d'Amerikaansche Madelieven, die van Dalechamps, en de ronde blaauwe bloemen, teder van aart zijnde, doch d'een meer dan d'ander, moeten, zo men van hun behoudenis verzekert wil wezen, in potten geplant zijnde, in October binnen 's huis gebracht, in luchtige plaatsen gezet, en slechts met een weinig warmte by vorstig weer onderhouden, en alleenlijk met een weinig laauwemaakt regewater van boven besproeit, en in 't begin van April weer buiten gestelt, en voor schrale winden beschut worden.

HONTSTANT.

Geflacht.

MEn vind drie soorten van dit gewas, naar de verwe van zijn bloemen, die wit, purper, en lijfverwig zijn.

Gedaante.

Het heeft niet meer dan twee of drie breetachtige bladen, met rootachtige vlakken getekent, en die een weinig naar d'aarde omgebogen zijn. Tusschen deze bladen rijft een dun steeltje, ruim een hantbreet lang, daar op een bloemtje wast, dat nederwaarts hangt, en, uit zes blaadjes bestaande, zes draadjes, die met hun nopjes verciert zijn, in 't midden heeft. Na de bloem volgt een klein rond bolletje, daar het zaat in besloten legt. De wortel vertoont zich als een langwerpige bol, daar veel vezelen aanhangen.

Gront.

Het vereischt een gemene zandige gront, die weinig, of niet gemest is, en in een luchtige plaats legt, de welken matige vocht ontfangt.

Tijt.

Het geeft al vroeg in 't voorjaar, te weten in de Maert, zijn bloemen, en by droog weer, en warme zomers, volkome rijp zaat.

Aanteeling.

Het word niet alleenlijk door zijn jonge aangegroeide bollen aangequeet, die men, als men de bollen opneemt, van d'ouden afscheit: maar ook door hun zaat, 't welk in September, met de volle maan, in een pot, of bak, omtrent twee strobreet diep gezaait moet zijn. In dezer voegen koomt het wel in 't volgende voorjaar te voorschijn, maar geeft echter zijn eerste bloem niet, dan in 't zevende, of achttste jaar daar na.

Havening.

De bol van dit kruut, die zeer wel naar een Hontstant gelijk, moet alle jaren, of liever om het derde jaar, 't welk beter geoordeelt word, in 't leest van Junius, uit d'aarde opgenomen, en, na dat de gront deurgesslagen, en met versh zant vernieu is, voort weer ingezet worden, vermits hy niet lang in d'ope lucht kan blijven, maar haalt slap word, daar verderffenis op volgt.

SISYRINCHIUM.

VAn dit gewas zijn twee soorten bekend, de welken byna nergens Geflacht. anders in, dan in de grootheit, verschillen.

De grote Sisyrrinchium heeft groene lange smalle bladen, weinig Gedaante. in getal, met voren, of strepen, en meestendeel ter aarde gespreid. De steel, omtrent een span hoog wassende, is ront, stijf en vast, en met voren, en met omwindselen bezet, en daar uit het zijn bloemen, tot vijf, of zes in getal, d'een na d'ander rijp wordende, voortbrengt. De bloem is blaauw van verwe, met enige gele stippen, en aangenaam om t'aanschouwen, en byna van gestalte gelijk die van de stinkende Lisch. De wortel is bolachtig, en als met een net omwonden.

De kleine Sisyrrinchium is de grote in alles gelijk, behalven dat hy in alles kleinder en teerder is.

Dit gewas vereischt een goede zavelachtige aarde, met enige oude paer- Gront. demest, en mollem der verrotte bladen van bomen deurmengt, en die voor d'ope lucht, en heldere zonnestralen bloot legt.

Het geeft, nieuwelijks uit de warme landen gekomen, in deze gewesten Tijt. het eerste en tweede jaar zijn bloemen, die daar na alleenlijk om het tweede jaar voortkomen, en eindelijk geheel wechblijven, vermits het d'ongemakken van deze landen zwarelijk kan verdragen.

Het kan, buiten blijvende, zeer zwarelijk de koude uitstaan, en Havening. moet dieshalven, in een pot gezet, gelijk veel andere weke gewassen, tydiglijk binnen 's huis gebracht, en zonder enige vocht, tot in 't lef van Maert, in een warme plaats gehouden, en dan met een zwoele regen weér buiten gestelt worden. Het word, gelijk d'andere bolgewassen, jarelijks, in 't begin van Julius, uit d'aarde genomen, en in September, met de volle maan, daar weér ingezet, na dat de zelfde deurgeflagen, en van nieuw gemest is.

Muskari, of Dipkadi.

MEn vind hier af verscheide soorten, te weten met witachtige, met Geflacht. blaauwe, met gele, en met groene bloemen. Van de gelen zijn mede twee soorten, van de welken d'een met gele bloemen voortkoomt, en d'anderen in 't staan geel worden; deze lesten hebben een aangename reuk, gelijk van Muskus.

Zy vereischen een gemene zandige gront, die met oude paerde- en koe- Gront. mest deurmengt is, en voor d'ope lucht, en heldere zonnestralen bloot legt, en matiglijk van vocht besproeit word.

Zy geven hun bloemen in April, maar in deze landen nooit zaat, dat Tijt. volkomenlijk rijp is.

Zy worden gevoeghelijker door middel van hun aangegroeide bolletjes, Aanteeeling. die men van d'ouden afneemt, aangeteelt, dan door hun zaat, 't welk geen bloem geeft, dan na dat het, in September gezaait zijnde, zeven of acht jaren gestaan heeft.

De bollen van dit gewas, dat, zonder enige hinder te lijden, alle kou- Havening. de en ongemakken van de winter kan verdragen, worden in yder darde jaar, in Julius, uit de gront genomen, en, in een droge plaats gelegd, in September, op 't lef van de wassende maan, in d'aarde, van nieuw omgespit zijnde, weér ingezet.

Ornithogalum, *anders* Veltäjuin.

- Geflacht.** **D**it gewas kan bequamenlijk in verscheide soorten, naar de verscheidenheit van zijn bloemen, onderscheiden worden: want men vind Veltäjuin met grote brede witte bloemen, kleine Veltäjuin met witte bloemen, met gele bloemen: gearde Veltäjuin met bleke bloemen, met welriekende gearde bloemen; Arabische, en grote en kleine Napelsche Veltäjuin, met gearde bloemen uit Narbonen, groene Ongerfche Veltäjuin, en meer anderen.
- Gront.** Zy verëisschen een zavelige luchtige gront, die met tweejarige paerde-mest deurmengt is, en voor de stralen der zon open legt.
- Tijt.** Zy bloejen ten meefstendeel in Maimaant, en geven, (doch niet alle, en ook niet alle jaren) volkome rijp zaat, en konnen d'ongemakken van de winter uitstaan.
- Aanteeling.** Zy worden niet alleenlijk door hun rijp zaat aangeteelt, 't welk men in September, met de volle maan, een vinger diep in de voorgedachte aarde moet steken: maar ook, en bequamenlijker door hun jonge aangegroeide bollertjes, die, van d'ouden afgenomen, ter behoorlijke tijt weêr in d'aarde gezet worden. Hun zaat, op de voorgedachte wijze gezaait, koomt in 't volgende voorjaar te voorschijn, en geeft echter geen bloemen, dan zeven, of acht jaren daar na, daar onder men gemenelijk enigen van veranderlijke verwen bespeurt.
- Havening.** Hun bollen worden van sommigen alle jaren, van anderen om het tweede, en van anderen om het derde jaar, in het einde van Julius, uit d'aarde opgenomen, in een droge plaats gelegd, en in September, met de wassende maan, na dat d'aarde van nieuwigemest, en de vezelwortel gezuivert is, tamelijk diep weêr ingezet.
- Andere Veltäjuin.** D'Arabische, en grote en kleine Morenlantsche Veltäjuin zijn teerder van aart, en konnen de harde vorst in de winter naauwelijks verdragen, en moeten dieshalven, in potten geplant zijnde, by wintertijt binnen 'shuis gebracht, en in een luchtige plaats, of in een zonnebak, zonder hen met enige vocht te besproejen, bewaart zijn.

VOGELVOET.

- Geflacht.** **M**En heeft drie soorten van dit gewas, te weten gemeen klein Vogelvoet, groot Vogelvoet, en groot Vogelvoet uit Kandia.
- Gedaante.** De gemene kleine Vogelvoet spruit uit de gront met veel kleine, tere dunne steeltjes, die op d'aarde gespreid leggen. De blaadjes zijn dun en teer, en van gestalte gelijk die van de Linsen. De bloemtjes, die klein en geelachtig zijn, wassen in troffen by malkander. De zaatpeultjes zijn klein, dun en langwerpig, en in leedjes verdeelt, en aan 't einde omgekromt, gelijk een vogelvoet, en besluiten in hun leedjes zes of zeven zaadjes, klein en ront gelijk raapzaat.
- De grote Vogelvoet heeft groter bladen, gelijk die van de Galiga, doch een weinig kleinder. De bloemen wassen trosgewijze in een kroontje, en zijn bleekroot van verwe. Hier op volgen dunne kleine zaatpeultjes, veel by malkander, en aan d'einden omgekromt, gelijk een vogelklaau, even gelijk de kleine Vogelvoet, behalven dat zy groter, en niet in leden gedeelt zijn.

Zy vereiffchen uit hun natuur een gemene zandige gront, die weinig ^{Gront.} gemest is, en in een luchtige plaats legt, en niet van te veel regen besproeit word.

Zy geven hun bloemen in Junius, Julius en Augustus, en in de Herfst ^{Tijt.} zaat, dat volkomenlijk rijp is. Maar dewijl de grote Vogelvoet, en die uit Kandia spader te voorschijn komen, zo krijgen zy dikwijls geen rijp zaat. Zy duren niet langer, dan een zomer, behalven de kleine Vogelvoet, die, als het spade te voorschijn komt, ten meestendeel de gehele winter over duurt, en in de tweede zomer sterft, na dat hy een rijpe vrucht heeft gegeven.

Zy moeten jareliks, in Maert, met de wassende maan, niet boven ^{Aanteeling.} twee strobreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en door deze middel alleen aangeteelt worden.

KALFSVOET.

Daar zijn verscheide soorten van dit gewas: te weten, gemene ^{Geslacht.} Kalfsvoet, met witte aderen, met zwarte vlakken, met gesnede bladen, ook Speerwortel genoemd, groot en klein Kalfsvoet uit Egipten, Waterkalfsvoet, en meer anderen.

Zy vereiffchen zo wel een gemene zandige en ongemeste, als een goede ^{Gront.} vette gemeste aarde, en liever die in een schaduwachtige, als die in een luchtige plaats legt, en die van veel water besproeit word.

De grote en kleine Kalfsvoet uit Egipten, die teerder van natuur is, vereiffcht echter een luchtige goede gront, die met klein gewrevejarige paerdesteelt deurmengt is, en in een luchtige plaats, voor de stralen der zon bloot legt, en tegen alle gure winden beschut is, en des zomers van veel water besproeit word.

De grote Kalfsvoet met gesnede bladen vereiffcht een zeer zavelige aarde.

De Waterkalfsvoet vereiffcht een luchtige zandige gront, met tweejarige kleingewreve paerdesteelt deurmengt, en die eerder in een schaduwachtige, dan in een ope plaats legt, en van veel water besproeit word.

Zy geven eenmaal in 't jaar bloemen, te weten in Junius, maar twee ^{Tijt.} malen bladen, in 't voorjaar, die in de zomer verdorren, en in de herfst. Maar de grote Kalfsvoet uit Egipten geeft in deze gewesten noch bloem, noch zaat. De kleine Kalfsvoet uit Egipten laat in de winter niet alle zijn bladen vallen; maar behoud altijd enig groen, en geeft in deze landen by warme zomers een volkome bloem, doch geen rijp zaat; gelijk ook de grote Kalfsvoet met gesnede bladen. De Waterkalfsvoet geeft ook geen bloemen, gelijk hy wel zou doen, zo hy in zijn rechte hoofstosse stond, die 't water is.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk in Maert, ^{Aanteeling.} met de wassende maan, in d'aarde gezaait word; maar ook door middel van hun jonge aangegroeide wortelen, die men zo wel in Maert, als in September opneemt, en met de wassende maan verplant.

De grote Kalfsvoet uit Egipten, die geensins de koude en ongemakken ^{Havening.} van de winter kan verdragen, moet, in April, of Maimaant, met de volle maan, in een pot geplant zijnde; in 't leff van September, terwijl hy droog is, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men de gehele winter flookt, gestelt worden. In 't midden van November geeft

geeft men aan hem, in zijn pot staande, een pan vol laau gemaakt regewater, daar men hem in zet, en niet meer. Het gebeurt ook dikwijls dat zijn bladen verrotten, die men eerst boven, en daar na ook van de stam zelf, tot aan de wortel, zo 't nootzakelijk is, met de hant zachjes wech neemt; in voegen dat de wortel dikwijls geheel bloot word, 't welk geen ongelegenheit geeft, zo hy slechts gaaf blijft. Maar indien men enige verrotting in de wortel zelf bespeurt, zo neemt men hem geheel uit d'aarde, zuivert hem, en legt hem in een droge plaats, tot dat hy weér in d'aarde gezet word. Men neemt de wortel, glad en gaaf zijnde, ook wel uit d'aarde, en legt hem, met zijn vezelen, op hout neder omtrent de kaghel, daar door hy allengs droogt, en goet blijft. Deze wortelen, zo wel de genen, die men uit noot, als vrywilliglijk uit d'aarde heeft genomen, moeten in April, met de volle maan, weér in de voorgedachte gront, van nieuws toege maakt zijnde gezet, en, beneffens d'anderen, omtrent Maimaant, met een zwoele lucht, en aangename regen, weér buiten gebracht, en zes weken lang tegen veel regen, koude nachten en schrale winden gedeckt worden, daar door zy in gevaar van te breken zouden geraten.

STANDELKRUIT.

Verscheide
soorten.

Dit gewas is velderhande, en yder soorte heeft zijn bezondere bloem, die mannetjes, wijfjes, bytjes, muggetjes, vliegjes, kikvorschen, zotkapjes, en zo voort, genoemd worden. Men vind ook gele bloemen van deze slach, daar aan men de naam van Lievevrouwe schoenen geeft, en meer anderen.

Gront.

Zy verëischen alle een gemene zandige gront, die zonder enige vettigheid, of met een weinig tweejarige paerdeste deurgemenget is.

Tijt.

Zy geven ten meestendeel in April en Maimaant hun bloemen, die niet langer, dan een dag duren, en brengen dagelijks anderen te voorschijn, daar rijp zaat op volgt.

Aanteeling.

Men kan hen door hun zaat aanteelen, doch veel gevoeghelijker door hun jonge aangegroeide bolletjes, die men in September, als de bloemen en bladen verdort zijn, of in 't lef van Maert, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant.

Havening.

Alle deze soorten, die schaduwachtige plaatsen, en veel waters verëischen, en die men uit het wilde wil opneemen, en in de tuinen verplanten, moeten, terwijl zy in hun volle bloem staan, (vermits zy anders qualijk te kennen zijn) in dier voegen uitgegraven worden, dat'er ten minsten twee vingerbreet van hun eige en naturelijke aarde rontom de wortel blijft, en, ingezet zijnde, terstont met water worden besproeit; op dat zy, met hun onderste punten der wortelen een andere gront gewaar wordende, te beter zouden uitschieten. Men moet ook het gras, daar meê zy uitgedolven worden, afsnijden zo veel als 't mogelijk is, op dat het in de goede aarde niet d'overhant krijgt.

Het Standelkruid met bloemen, die een menschelijke gestalte vertonen, en meer anderen, uit warme landen hier gebracht, verminderen en verserven eindelijk, als zy des winters buiten blijven, om dat zy de koude niet kunnen verdragen. Zy moeten dieshalven in potten geplant, des winters binnen 's huis gebracht, en met matige vochtigheit onderhouden, en in 't voorjaar, met een zwoele regen, weér buiten gebracht worden.

H A N D E T J E S K R U I T.

Dit gewas word in mannetje en wijfje onderscheiden. Men vind ^{Geflacht.} noch een andere soort van Hollantsch Handetjeskruid, 't welk riekt gelijk d' Angelieren.

Het mannetjes Handetjeskruid heeft langwerpige brede bladen, de wel- ^{Gedaante.} ken zacht en glad, en kleinder dan die van de Lelien zijn. De steel is ront en effen, omtrent een voet hoog, en met de voorgedachte bladen bezet. De bloemen zijn die van de zotskapjes enigfins gelijk, en bleekpurper, bruinpaers, lichtroot, of witachtig van verwe, met donkerpurpere vlakjes getekent. Onder yder bloem waft een spits scherp blaadje. De wortel is gelijk twee uitgespreide handen, die yder vier uitpuilende delen, als vingers, vertonen.

Het wijfjes Handetjeskruid verschilt hier in van 't voorgaande, dat het in alles enigfins kleinder, en de bladen met veel zwarte stippen getekent zijn.

Hollantsch Handetjeskruid, dat als Angelicum ruikt, heeft lange smalle bladen, tusschen de welken een steel waft, die een span lang, en van onderen met een of twee bladen bekleed is. De bloemen, die licht paersch van verwe zijn, staan boven aan de steel, airswijze by malkander, en rieken lieflijk, gelijk d' Angelieren. De wortel is van gestalte gelijk de voorgaanden.

Zy vereïsschen een gemene zandige gront, die in een schaduwachtige ^{Gront.} plaats legt, en van veel water besproeit word.

Zy geven hun bloemen in Junius en Julius, en na dat de zelfden vergaan tijt zijn, verplant men hen in vochtige en schaduwachtige plaatsen.

M O L Y.

Daar zijn verscheide soorten van Moly, namentlijk, met smalle, ^{Geflacht.} met brede bladen, Serpent Moly, Indiaansche Moly, en meer anderen.

D'eerste soort heeft lange, smalle grasachtige bladen; tusschen de wel- ^{Gedaante.} ken een dunne steel opschiet, die op zijn top witte bloemtjes draagt, de welken kroonswijze by malkander vergadert zijn. De wortel; gelijk van een uyen, is van buiten bruin, van binnen wit, sterk van reuk, en scherp van smaak, en heeft onder veel dunne vezelingen.

De tweede soort heeft groter en breder bladen, tusschen de welken een groen ront knobbeltejspruit. De steel, die dik is, draagt paersche bloemtjes, op de welken driekantige zaathooftjes volgen. De wortel gelijkt ook naar een uyen.

De Serpent Moly kooimt in bladen, steel, en wortel met d'eerste soort overeen. De bloemen zijn wel wat groter, maar in kleinder getal by malkander, en blozend wit van verwe, daar blinkende bolletjes onder leggen.

D'Indiaansche Moly is in gedaante de tweede soort byna gelijk; behalven dat zy geen kroonswijze bloemtjes draagt, maar in des zelfs plaats een plat ront hooftje heeft, met een dun vlies gedekt, in 't welk blinkende bolletjes voortkomen, zonder dat men enige bloemen bespeurt.

Zy vereïsschen alle een gemene zandige en luchtige gront, die met een ^{Gront.} weinig oude paardemest deurmengt is, en in een luchtige plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

- Tijt.** Zy bloejen in Junius en Julius, en geven jareliks niet alleenlijk bloemen, maar in warme zomers ook rijp zaat.
- Aanteeling.** Zy worden door hun zaat, dat langfamelijk te voorschijn koomt, aangeteelt, maar veel gevoeghelijker door hun jonge aangewasse bolletjes, die men in Julius, of wat spader, met d'ouden opneemt, op een droge plaats legt, en in September, met d'afgaande maan, in de voorgedachte aarde, van nieus toegemaakt, verplant. Zy kunnen ook wel twee jaren overstaan, zonder enige schade te lijden. Indien men veel afzetfels wil bekomen, zo moet men de bollen een hantbreed diep, of noch dieper in d'aarde zetten: want hoe zy dieper staan, hoe zy meer afzetfels geven.

BYLTJESKRUIT.

- Geflacht.** **V**An dit gewas vind men vier soorten, als groot en klein Byltjeskruit, met purpere bloemen, en met blaasjes.
- Gedaante.** Het groot Byltjeskruit heeft veel ronde stelen, anderhalve voet lang. De bladen, die veel in getal, en langwerpig, en voor ront zijn, wasschen aan een middelsteel. De bloemen, die geel zijn, staan troswijze by malkander, daar lange platte kromme peultjes op volgen, in de welken rosch platächtig zaat is, aan de kanten scherp. De wortel is klein, en met enige vezelingen behangen.
- Het klein Byltjeskruit is het voorgaande van steel en bladen gelijk, behalven dat zy kleinder, en de peultjes korter en krommer zijn. D'andere soorten verschillen zeer weinig van dezen.
- Gront.** Zy verëisschen een gemene zavelige gront, met enige tweejarige paerdemeft, en mollem van verrotte boombladen deurmengt, en die in een warme en luchtige plaats legt, en matiglijk van vocht besproeit word.
- Tijt.** Zy bloejen in Maimaant, en in Junius, en geven in deze landen geen rijp zaat, dan in zeer warme zomers. Zy blijven zeer zelden de winter over.
- Aanteeling, en have-nijg.** Zy moeten jareliks, in Maert, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, niet boven een strobreet diep, twee in een pot, gezaait, droog en warm gehouden, en niet verplant worden. In dezer voegen verkrijgt men van hen, als zy zeer warm staan, somtijts zaat, dat volkomentlijk rijp is, en vergaan daar meê, hoewel dat met purpere bloemen somtijts de winter over duurt. Zy kunnen alleenlijk door hun zaat aangeteelt worden.

Hedyfarum met schilden.

- Geflacht.** **M**En telt drie soorten van dit gewas, naar de verwen van zijn bloem onderscheiden: want men vind met rode, witte en lijfverwige bloemen.
- Gront.** Zy verëisschen een gemene zandige gront, met oude paerdemeft deurmengt, en die in een luchtige en warme plaats legt, en tamelijk veel van water besproeit word.
- Tijt.** Dit gewas leeft niet langer, dan twee zomers, daar meê het dan vergaat. Maar dat met de lijfverwige bloem kan veel jaren duren. Het geeft somtijts in 't eerste jaar, in de Herfst, enige weinige bloemen, en in het tweede jaar volkome rijp zaat.
- Aanteeling.** Zy worden door middel van hun zaat, in potten gezaait, die met de voorgedachte aarde gevult zijn, aangequeekt, en moeten in April, of Mai-

Maimaant, in d'aarde, dus toebereit zijnde, voortgeteelt worden.

Zy konnen zwarelijk harde vorst uitstaan, en moeten dieshalven, in ^{Havening} potten staande, 's winters binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gestelt, en slechts met een weinig water (dewijl te veel hen lichtelijk doet rotten) onderhouden worden. Men kan hen in April, met de gehele klomp aarde, opneemen, en dus weér in de gront zetten.

LEE U W E B E K K E N.

VAn dit gewas vind men verscheide foorten, die wy in drien, in ^{Geflacht} groot, klein, en kleinft, zullen verdeelen. Van de grote Leeuwebekken vind men drie verscheide foorten; met brede bladen, met brede bladen uit Portugal, met smalle bladen.

Zy vereiffchen een goede zandige gront, die wel gemest is, en in een ^{Gront} lüchtige en warme plaats legt.

Zy duren een winter oyer, en geven in de zomer een aangename bloem; ^{Tijt} en rijp zaat, daar meê zy dan vergaan. De kleine Leeuwebekken met smalle bladen, en de kleinste Leeuwenbekken konnen niet langer, dan een zomer, duren, en geven in de herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is.

Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeeteelt, 't welk in Maert, met ^{Aanteeling} de wassende maan, niet diep (dewijl het langfamelijk opkoomt) in d'aarde gezaait moet zijn. Zy wassen fomtijts ook van zelfs, door hun neêrgevallen zaat; 't welk dikwijls geestige veranderingen in hun bloemen veroorzaakt. Zy konnen veel vocht, en felle koude verdragen.

W O L L E K R U I T.

DIt gewas kan bequamelijk in verscheide foorten onderscheiden worden: voorêerst in wit mannetjes Wollekruit met witte, en met gele bloemen, en wit wijfjes Wollekruit met grote gele bloemen: een ingetakt wijfjes Wollekruit met grote gele bloemen, daar men noch zwart Wollekruit met witte bloemen, boomächtige Wollekruit met Saviebladen en gele bloemen, en ook met witte bloemen by kan voegen.

Het vereiffcht een goede zavelige gront, met oude paerdemest deurge- ^{Gront} mengt, en die in een ope en warme plaats legt, en van veel water besproeit word.

Het bloeit in de tweede zomer, in de maanden van Julius, Augustus en ^{Tijt} September, en sterft dan. Het boomächtig Wollekruit, zo wel met gele, als witte bloemen, hoewel teerder van aart, kan lange jaren leven, en bloeit alle zomers, maar geeft nooit rijp zaat, en word in deze gewesten nauwelijks vier voeten hoog.

Deze gewassen (uitgezondert het boomächtig Wollekruit) worden jare- ^{Aanteeling} lijks, of om het tweede jaar, in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait. Het spruit ook van zelf voort door zijn nedergevalle zaat. Maar het boomächtig Wollekruit, dat nooit rijp zaat voortbrengt, word door zijn jonge spruiten, even boven de wortel uitgeschoten, aangequeekt. Deze jonge spruiten, even als d'Angelieren ingesneden, worden in d'aarde ingelegt, of daar meê aangehoogt, en, na dat zy wortel geschoten hebben ('t welk niet voor een jaar daar na is) van d'ouden afgenomen, en met de wassende maan in potten geplant: en dewijl zy te- der zijn, en d'ongemakken van de winter niet konnen verdragen, zo moet

men hen in October binnen 's huis brengen, in een luchtige plaats zetten, daar men alleenlijk by vorstig weer stookt, en matiglijk met laaugemaakt regewater onderhouden, in April; met een zwoele regen; weer buiten brengen, en tegen gure nachten, en schrale winden zorgvuldiglijk dekken.

LATHYRUS.

- Geflacht.** **M**En heeft veel en verscheide soorten van dit gewas: te weten eenjarige Amerikaansche Lathyrus met blaauwe, met witte, en met rode bloemen; Spaansche Lathyrus met gele bloemen; kleine Portugalsche Lathyrus; Portugalsche Lathyrus met zaat gelijk een hart; langdurige Lathyrus met brede, en met smalle bladen, en meer anderen.
- Gront.** Zy vereïsschen alle een gemene zavelige aarde, matiglijk met oude paerdemest deurmengt, die in een luchtige en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word.
- Tijt.** Zy geven zeer sierlijke bloemen, en bloejen lange tijt, te weten van 't begin van Julius, tot zeer diep in de zomer, en vergaan tegen de winter, nadat zy zaat, 't welk volkomentlijk rijp is, voortgebracht hebben.
- De langdurige Lathyrus met brede en smalle bladen blijft dikwijls twaalf, ja vijftien jaren in 't leven, en geeft by warme zomers, en anders niet, volkome rijp zaat.
- Aanteeling.** Zy worden jarelijks, in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en in dezer voegen geduriglijk vernieut.
- De langdurige Lathyrus met brede en smalle bladen word op de zelfde wijze gezaait, en geeft echter zijn eerste bloem niet vroeger, dan in 't vierde jaar.

RIDDERSPOREN.

- Geflacht.** **D**It gewas kan bequamelijk in drie soorten onderscheiden worden; namentlijk in met dubbelde, en enkelde bloemen, en in Engelsche Riddersporen. De dubbelden en enkelden konnen weer naar de verscheidenheit van hun verwen verdeelt worden: want men vind 'er, die wit, blaau, purper en lijfverwig zijn. D'Engelsche Riddersporen, wel tot twintig bezondere soorten, zijn ook zeer verscheiden.
- Gedaante.** Dit gewas heeft hoge getakte stelen, met dunne, donkergroene bladen, die zeer klein gesneden zijn. De bloemen komen langs het opperste der stelen te voorschijn, en; van voren open staande, zijn achter, gelijk een hoorn, omgebogen. Na de bloemen volgen lange ronde zaathuisjes, die zwart en hoekig zaat in zich besluiten. De wortel is dun en teer.
- Gront.** Zy vereïsschen een gemene zavelige en welgemeste gront, die onlangs omgespit en deurgelagen is, en voor de warme zonnestralen bloot legt; en van tamelijk veel water besproeit word.
- Tijt.** Zy bloejen byna de gehele zomer deur, en geven, eer de winter kooft, volkome rijp zaat, en vergaan.
- Aanteeling.** Zy moeten jarelijks in Maert, met de volle maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait zijn, en worden in dezer voegen vernieut en onderhouden.
- Haveuing.** Indien men deze bloemen vroeg, en by gevolg rijp zaat daar af begeert te hebben, zo moet men het zaat, inzonderheit dat van de dubbelde bloemen,

men, in September, met de volle maan, zagen; en in dezer voegen zullen zy in Maert te voorschijn komen, en lang duren.

Indien men d'enkelde bloemen dubbelt wil maken, zo moet men de zijdtakjes wechneemen, en de middelsten alleen laten, en niet de volle maan het zaat daar af winnen, en het zelfde weêr ter rechte tijt zagen, en van dit gewas al weêr niet meer dan de middelsten laten. In dezer voegen zal men met het darde jaar zeer grote en aangename bloemen verkrijgen.

Nardus, of Nigelle.

Dit gewas is in verscheide soorten onderscheiden: want men vind tamme en wilde Nardus, Citroennardus, Citroennardus met blaauwe bloemen; grote gehoornde Nardus; van Damaskus met enkelde bloemen; met dubbelde witte bloemen, en met dubbelde bleek-blaauwe bloemen. Geslacht.

Dit kruut schiet met tedere getakte steeltjes op. De bladen zijn langwerpig, en in verscheide delen gesneden. Op de top der steeltjes draagt het bloemen, die uit vijf bladen bestaan, en in 't midden met veel draatjes verciert zijn. Hiêr op volgt zwart geelachtig en welriekent zaat, 't welk, dat van d'Akkeleijen enigfins gelijk, in bezondere zaathuisjes is befloten. De wortel is dun; en daar aan hangen enige vezelingen. Gedaante.

Het vereischt uit zijn natuur een luchtige zavelige en welgemeste gront, die in een warme plaats, en voor de stralen der zon open legt. Gront.

Het bloeit in de zomer, en geeft rijp zaat, en vergaat met een jaar. Het moet dieshalven jarelijks in Maert, met de wassende maan, van nieuws in de voorgedachte aarde gezaait, en dus aangeteelt worden. Het spruit somtijts van zelfs voort, door middel van zijn neêrgevalle zaat. Tijt, en aanteeeling.

V L A S K R U I T.

Men vind veel soorten van dit gewas, de welken voornamelijk in de verscheidenheit der verwen van de bloem bestaat: want men vind verscheide soorten van Ongersck Vlaskruit, namentlijk met bleke, met blaauwe, met purpere, en met bonte bloemen; kruipent Vlaskruit met blaauwe bloemen; met smalle bladen, en grote blaauwe bloemen, met bladen van Huislook, met gele bloemen; Oostenrijks Vlaskruit met witte welriekende bloemen; met driebladig loof uit Valencia; uit Portugal, uit Kandia, met welriekent zaat; Bezemvlaskruit, daar af men in Italien bezemen maakt, en zeer aangenaam om t'aanschouwen, dewijl het, een gierlijke groente vertonende, spits opwaft, en meer anderen. Geslacht.

Dit gewas heeft ronde stelen, die tamelijk hoog, en met bladen, gelijk die van 't Vlas, bewassén zijn. De bloemen, achter met een smal staartje uitpuilende, komen langs de stelen te voorschijn, en worden van ronde bolletjes, daar zwart zaat in is, gevolgt. Gedaante.

Zy vereischen een gemene zavelige, en zo wel een ongemeste, als gemeste gront, (daar echter dat van Kandia, met zijn welriekend zaat, wel enige oude paerdemest, en mollem van verrotte boombladen deurgemengt wil hebben) die voor de warme lucht en heldere zonnestralen open legt, en van matige vocht besproeit word. Gront.

Zy geven hun bloemen in Julius en Augustus; en veel van hen, tegen

de winter rijp zaat; en vergaan door een weinig koude; te weten het kruipend Vlaskruit, dat met huislookbladen, het driebladig Vlaskruit uit Valencia, en het Bezemvlaskruit, dat hier zelden rijp zaat geeft. D'andere soorten vergaan niet zo haast, maar duren veel jaren, en kunnen tamelijk wel de koude, en d'andere ongemakken van de winter uitslaan, en geven by warme zomers rijp zaat. Het Vlaskruit uit Kandia geeft in deze koude landen, in d'eerste zomer, fraje blaauwe bloemen, die uit de punten van hun tedere takken voortkomen, doch geen rijp zaat, 't welk echter, in't volgende jaar, zijn volkome rijpheit bekóómt. De nátuur brengt echter uit het midden der stelen, tusschen de bladen, een ander zaat voort, dat, gelijk een druivetroos nederhangende, klein en ront, en grijs van verwe is, en in deze gewesten niet rijp word. Het duurt hier zelden langer, als twee jaren.

Aanteeuing. Het Bezemvlaskruit, het driebladig Vlaskruit uit Valencia, dat met Huislookbladen, en het kruipend Vlaskruit worden jarelijks, in April, met de wassende maan, van hun rijp zaat in de voorgedachte aarde, doch niet diep, gezaait. D'andere soorten worden niet alleenlijk door hun zaat op de voorgedachte wijze, en in de voorgenomde tijd en gront aangeteelt, maar ook door hun jonge spruiten, die de gront deurlopen, aangequeekt, de welken men ter zelfde tijd van d'ouden moet afneemen, en verplanten.

Wat het Vlaskruit uit Kandia met welriekend zaat aangaat, het word in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer, dan een strobreet diep, gezaait, of, ergens anders te voorschijn gekomen, daar in geplant.

Havening. Dit Kandisch Vlaskruit, d'ongemakken van de winter niet verdragen konnende, moet, in een pot geplant zijnde, gelijk gezegt is, in 't begin van October binnen gebracht, en, zo lang het weer zulks toelaat, in een luchtige plaats gezet, en echter voor de vorst gewacht worden, zonder, zo veel als 't mogelijk is, de warmte van de kaghel te gevoelen, vermits het de zelfde zeer zwarelijk kan verdragen. Men moet het ook, de gehele winter deur, niet meer, dan eens, of twee malen van boven met water besproejen, in April, met een zwoele regen, en aangename lucht, weer buiten brengen, en zorgvuldiglijk voor de gure nachten, en schrale winden dekken.

Wonderboom, of Mollekruid.

Geflacht. **D**it gewas kan bequamelijk in twee soorten, in groot en klein, onderscheiden worden.

Gedaante. Het schiet met een dikke holle steel, boven in verscheide zijdtakken verdeelt zijnde, zo hoog op, dat het enigins een boom gelijkt. De bladen zijn groot, breed, en zacht, en in zeven, of negen delen gescheiden, en aan de kanten gekerft, gelijk een zaag; en yder blad walt op een bijzonder steeltje. Aan de top der stelen, en ter plaats, daar de bladen voortkomen, wassen moschächtige gele bloemen, die in trossen, gelijk druiven, by malkander zijn, daar op driekantige peultjes volgen, die met zachte stekelingen bezet zijn. Deze besluiten yder in zich drie langwerpig ronde zaden, van buiten blaau en gespikkelt, en van binnen met wit olieächtig merg gevult. De wortel bestaat uit veel vezelingen.

Gront. Het verëischt een luchtige zavelige gront, die met oude paerdest, eenjarige hoenderdrek, en mollem van verrotte boombladen deurmengt is, en

is, en voor d'ope lucht en warme zonnestralen open legt, tegen de gure winden beschut is, en van tamelijk veel vocht besproeit word.

Het duurt in deze landen zelden langer, dan een jaar; en de bloemen vallen haast af. De kleine geeft zijn rijp zaat spade in de Herfst. Maar de grote zeer zelden, als by warme zomers. In de hete landen kan het enige jaren duren.

Het moet in deze gewesten jarelijks in April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, en niet meer dan een in yder pot, uit oorzaak van de grootheit zijns wortels, gezaait, en niet verplant worden.

V Y G B O O N.

MEn vind wel zesderhande Vygbonen, die naar de verscheidenheit der verwen van hun bloemen, en bladen onderscheiden worden: want daar zijn vygbonen met gele welriekende bloemen; met purperachtige lijfverwige bloemen; met witte bloemen; met brede bladen, en blaauwe bonte bloemen; met middelmatige bladen, en blaauwe bloemen; en kleine blaauwe Vygbonen met smalle bladen, die ook wilde Vygboon word geheten.

Zy hebben hairige holle ronde stelen, met bladen, vingerwijze in zes of zeven delen gesneden, en die aan de bovenzijde groen, en van onderen grijs, of wolachtig zijn. De bloemen wassen airswijze by malkander, en worden van lange, brede en dikke peulen gevolgt, die van buiten enigfins ruig zijn. Het zaat is plat en ront, buiten wit, en binnen geel, en bitter van smaak.

Zy verëischen een gemene zandige gront, die weinig gemest is, en voor d'ope en warme lucht bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Zy bloejen in Maimaant, en in Junius, en, rijp zaat gegeven hebbende, vergaan tegen de winter.

Zy moeten jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, van nieuwelijks omgespit en deurgeslagen zijnde, niet meer dan een vingerbreet diep gezaait zijn, en kunnen op geen andere wijze aange teelt worden.

D A T U R A.

MEn heeft kennis van vier onderscheide soorten van Datura: te weten met dubbelde bloemen, purpere Datura; gemene witte Datura, en Doorndatura. De bloemen zijn lang en hol.

Zy verëischen een gemene zandige en wel gemeste gront, die in een ope warme plaats legt, en van veel vochtigheit besproeit word.

Zy duren niet langer, dan een zomer, en geven voor de winter rijp zaat in doornige knoppen, en sterven daar mee. De Datura met dubbelde bloemen geeft echter in deze gewesten weinig, of geen rijp zaat.

Zy moeten jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, doch niet diep, gezaait, en door deze enige middel aange teelt worden. Zy spruiten somtijts ook van hun neêrgevalle zaat voort.

B A L S E M.

BALSEM A P P E L.

Geflacht.
Gedaante,

Dit gewas word in twee foorten, mannetje en wijfje, onderscheiden. Het mannetje heeft dunne rankachtige stelen, als met klaviertjes bezet, daar meê het zich aan de staketten vast maakt. De bladen zijn breed, zacht, en gekerft, die van de wijngaart gelijk, maar kleinder. De bloemen, uit vijf blaadjes bestaande, zijn bleekgeel van verwe. Hier op volgen langwerpige ronde vruchten, die boven spits, buikachtig, en bruinroot zijn, en Balsëmäppelen genoemd worden, de welken met uitsteekende doornwijze prikkelen bezet zijn. Het zaat is zwart, en gelijk dat van de Citrullen, maar kleinder. De wortel spreid zich wijd en breed uit.

Het wijfje heeft gladde, dikke, rechte en sappige stelen, die van onderen dikwijls rosachtig zijn, en hoger dan een voet opschieten. De bladen zijn lang, smal, en spits, en rontom gekerft. De lijfverwige, of bleekpaerfche bloemtjes wassen aan d'oorfprong der bladen, en worden van ronde ruwe vruchten gevolgt, die eerst groen, en daar na bleek zijn. Het zaat gelijkt de Linzen wel, en de wortel is getakt, en vezelig.

Gront,

Zy verëiffchen een gemene zavelige aarde, met jarige paerdemest, jarigge hoenderdrek, en mollem van verrotte boombladen deurmengt, en die in een luchtige en warme plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Zy bloejen in Julius, en in Augustus, en geven in de Herft hun vruchten, en kunnen niet langer, dan een zomer, duren.

Aanteeling.

Zy worden jarelijks, in Maert, of in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait.

Mavening.

Het mannetje, in een pot gezaait, en t'elkens daar meê, tot aan de rand, in varfsche paerdemest gezet, geeft in deze gewesten niet alleenlijk bloem en vrucht, maar ook by warme zomers rijp zaat.

Het wijfje word gemenelijk in een warme plaats, tegen de muur, of heiningen, daar het van gure oofte en noorde winden befchut is, gezaait, en dikwijls tot bekleding van prieeltjes gebruikt. Het heeft vreemde bloemen, en krijgt in de Herft rijp zaat, 't welk, zo men niet intijts toeziat, van zelfs ter aarde valt, en verloren gaat.

D I S T E L.

Geflacht.

De Distel kan bequamelijk in twee foorten, in wilde, en tamme, onderscheiden, en daar na yder foort weêr bijzonderlijk verdeelt worden. Maar wy zullen hier geen anderen, dan enigen der voornaamsten, die in de hoven en tuinen onderhouden worden, beschrijven.

Gedaante.

De Karduus Benedictus, anders gezegende Distel, heeft ronde stelen, die deurgaans langs d'aarde kruipen, en met lange gefnede bladen, met zachte doornen bezet, bewassen zijn. Zo wel de bladen, als de stelen zijn met enige wolligheid overtrokken. Op de toppen der stelen fpruiten ronde bollerjes, met lange ftekende blaadjes en doornen bezet, en daar gele bloemen uit voortkomen. Hier op volgt langachtig graau zaat, aan 't bovenëinde met doortjes bezet. De wortel is wit, en met veel vezelingen behagen.

De Starredistel heeft langwerpige diepgefneide bladen, die met enige wolligheid overtrokken zijn, tusschen de welken de stelen anderhalve voet hoog opschieten, en verscheide zijdspruiten hebben. Niet de bladen, of

stelen,

stelen, maar de langwerpige bolletjes, die op de toppen der stelen wassen, zijn met doornen bezet. Uit het midden van deze bolletjes spruiten paersche, en ook witte bloemen, daar op rontachtig plat zaat volgt.

De Somerdistel kan ook bequameijk in twee soorten, grote en kleine, gedeelt worden. De grote is, gelijk de Starredistel, ook nergens doornig, dan in zijn bolletjes, of bloemknopjes. De stelen, die anderhalve voet opschieten, hebben ook niet zo veel zijdtakken. De bladen zijn langwerpig, en grijs, van weêrziiden met diepe snippelingen. De bloemen, die geel zijn, bestaan uit draatjes, of hairge vezelingen. Het zaat is klein, en de wortel lang en dun. D'andere soort heeft ook gefnippelde bladen, die aan de beide zijden gekerft zijn. De bloemen zijn ook geel, en de knoppen, of bolletjes zeer doornachtig.

De Mariendistel, ook wel Melkdistel genoemd, heeft grote, brede en gladde bladen, die aan de kanten gekerft, met scherpe doornen bezet, en vleekgroen van verwe zijn, daar veel melkwitte strepen en vlakken deurlopen. Tusschen deze bladen rijzen hoge stelen, op welker toppen ronde bollen wassen, die zeer fel steken, daar uit paersche bloemen voortkomen. Het plat en bleekpaersch zaat legt in wolachtig hair besloten. De wortel is lang, dik en wit.

De Kaardedistel heeft lange brede bleekgroene bladen, die voor spits toelopen, en aan de kanten, gelijk een zaag, gekerft zijn. Tusschen deze bladen wast een hoge steel, daar verscheide zijdtakken uirspruiten, die met scherpe doornen bezet, en met enige leden, of knopen verzien zijn, daar uit dicht aan de steel twee bladen voortkomen, die tegen mal-kander over staan, en rontom aan de kanten, en ook aan de middelrib, scherpe doornen hebben. Op de toppen der stelen wassen langwerpi-g stekende bolletjes, die eigentlijk Kaarden genoemd worden. Tusschen d'omgeboge haakjes van deze bolletjes vertonen zich witte bloemtjes, ge-lijk by ehuissjes, daar in namaals plat en bitter zaat gevonden word.

De Roomsche Distel word in twee soorten gedeelt, te weten in grote en kleine. De grote Roomsche Distel heeft zeer hoge stelen, met lange en brede bladen, die diep gekerft, en boven groen, en onder aschverwig zijn, en een sterke reuk af geven. Op de toppen der stelen wassen ruwe bollen, daar uit kleine witte bloemen spruiten, die in 't midden met blaauwe draat-jes vergiert zijn. Het zaat is langwerpig, en enigfins ruig; en de wortel is dik, en in veel zijdwortelen verdeelt. De kleine Roomsche distel heeft kleinder stelen en bladen, maar die met scherpe doornen bezet zijn. Tuf-schen de bloemen spruiten noch enige harde stekelingen uit.

Zy vereiffchen alle een goede zavelige, en wel gemeste gront, die in d'ope Gront. lucht, en in een warme plaats legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Zy geven alle jaren zaat, dat volkomentlijk rijp is.

Tijt,

De Kardus Benedictus, of gezegende Distel, de Mariendistel, en de Starredistel duren niet langer, dan een zomer, en vergaan in de Herfst, na dat zy rijp zaat gegeven hebben.

De Kaardedistel, en de zomerdistel vergaan niet zo haastig, maar kon-nen, zonder enige schade te lijden, veel regen, selle vorst, en alle onge-makken van de winter verdragen. Zy bloejen met het tweede jaar, in Ju-nius, of in Julius, en geven in de Herfst rijp zaat, en vergaan daar meê.

De grote en kleine Roomsche Distel zijn matiglijk hard van natuur, en konnen veel jaren duren, en de koude regen in de Herfst, selle vorst, en

d'andere

d'andere ongelegheden van de tijt verdragen. Zy bloejen jarelijks, en geven echter niet, dan by warme zomers, zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling. Zy worden jarelijks in Maert en April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait.

De Zomerdistel kan gevoeghelijk door zijn jonge aangewasse wortelen aangeteelt worden, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde plant.

M E D I K A.

Geflacht. **D** It gewas word in twee bezondere soorten, in oprechte, en gemene Medica, onderscheiden, van de welken yder weér naar de verscheidenheit van zijn bloemen verdeelt word: want men vind oprechte Medica met purpere, met gele, en met groengeele gestreepte bloemen. Van de gemene Medica vind men veel verscheide soorten; als, met maanzaat; met stekend zaat; Zeemedica; met vruchten als slakkehuisjes, ook als rupsen te zamengerolt, en meer anderen.

Gront. Zy verëischen een gemene zavelige, en welgemeste gront, die nieuwelijks omgespit is, voor de warme zonnestralen bloot legr, en van veel water besproeit word. Maar de Zeemedika, die uit haar natuur aan de zee-kant wast, weinig vetzigheit verdragen konnende, moet in een zandige gront, met een weinig tweejarige paerdemeft deurmengt, geplant worden.

Tijt. D'oprechte Medica, die van natuur lang kan leven, en selle koude, en d'ongemakken van de winter verdragen, bloeit lang alle zomers, doch niet voor in het darde jaar, en geeft rijp zaat. Zy verliest des winters haar bladen: maar de stelen, hun groente behoudende, geven jarelijks nieuwe bladen, gelijk de wortelen nieuwe scheuten. D'andere soorten van gemene Medika duren niet langer, dan een zomer, en geven tegen de winter zaat, dat volkomenlijk rijp is. De Zeemedica echter, die niet zo haastig vergaet, blijft vijf, zes, zeven, ja langer jaren in 't leven, zo zy warm staat, en geeft, zo wel in de zomer, als in de Herfst, rijp zaat, en behoud des winters niet alleenlijk het meeste deel van haar bladen, die bleekwit van verwe zijn, maar geeft uit haar wortel geduriglijk nieuwe spruiten.

Aanteeling. Zy worden jarelijks, in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, niet zeer diep, gezaait, en op deze wijze aangeteelt. Doch d'oprechte Medika kan ook door haar aangegroeide wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde plant, aangequeekt worden: gelijk ook de Zeemedica, die, lichtelijk door de koude des winters uitvriezende, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, geplant, en tegen de winter binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by grote koude stookt, gezet, en met weinig, of geen vocht besproeit moet worden.

M O T T E N K R U I T.

Geflacht. **M** En vind verscheide soorten van dit gewas, namelijk, met die wel rickt, met gele, met witte, met purpere, met aschverwige verwe, met zijdtakken, en meer anderen.

Gront. Zy verëischen een gemene zavelige, en zo wel een ongemeste, als een gemeste gront, die in een luchtige en warme plaats legt, en van veel water besproeit word.

Het

Het bloeit van Junius tot in September, en geeft rijp zaat. Het welriekend Mottekruit, en dat met gele, gelijk ook met witte bloemen verkrijgen hun bloemen en rijp zaat in de tweede zomer, en sterven daar met. Het Mottekruit met purpere, met aschverwige bloemen, en meer anderen vergaan niet zo lichtelijk, maar, jarelijks nieuwe scheuten uit hun wortels, schietende, duren enige jaren lang. Zy verliezen ook des winters niet alle hun bladen, en geven des zomers veel derhande bloemen, die niet langer dan een dag duren, en dagelijks vernieuwd worden.

Het welriekend Mottekruit, en dat met gele en witte bloemen worden in Maert, of in April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait: maar dat met purpere en aschverwige bloemen, en meer anderen moeten in September, met de wassende maan, even in d'aarde, in porten gedaan, gezaait worden, op dat zy in 't voorjaar zouden opkomen, dewijl zy traaglijk voortkomen. Want indien men hen in Maert, of in April zaait, zo zullen zy eerst in de Herfst opkomen, en om hun tederheit in gevaar staan van in de winter te vergaan. Aanteeling.

Het Mottekruit met purpere, en met aschverwige bloemen, moet, in potten staande, tegen de winter binnen 's huis gebracht, en tegen d'ongemakken van de vorst beschut worden. Havening.

Thlaspi, Visselkruit, of Vreemde wilde Kers.

MEn vind veel soorten van dit gewas: want daar is met brede bladen; met brede bladen, en zwavelige bloemen; uit Kandia met witte en purpere bloemen die kroonswijze wassen; en met witte bloemen, die altijd groen blijven, en langs d'aarde kruipen; uit Portugal, met kroonswijze bloemen, die zich als een wajer vertonen; grote en kleine uit Frankrijk met kroonswijze bloemen, en meet anderen. Geslacht.

Zy vereischen alle een gemene zandige gront, die niet enige oude paer-demeft deuringht is, in een ope en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word. Gront.

Zy geven deurgaans jarelijks rijp zaat, en duren ten meestendeel niet langer, dan een zomer. Die uit Kandia vergaan echter niet zo haastig, maar duren enige jaren lang: en deze soorten bloejen vroeg in 't voorjaar, en geven in deze koude landen ook rijp zaat. Tij.

Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk in Maert, of April, met de wassende maan jarelijks niet meer; dan een strobreet diep, in de voorgedachte aarde gezaait, en dus aangeteelt moet worden. Het kruipend Visselkruit uit Kandia word echter door zijn jonge uitgeschote loren, die van zelfs wortel schieten, aangeteelt, de welken men ter gedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant. Maar men moet eerst de bloem, die zy in deze tijt dragen, affnijden; dewijl het anders lichtelijk niet wel zou dyen. Aanteeling.

Hoewel de verscheide soorten van dit gewas; dat de bynaam van Kandia draagt, enige jaren lang kunnen leven, zo kunnen zy echter geensins de koude regen in de Herfst, noch de felle vorst in de winter verdragen; en dieshalven moet men hen in potten houden, in October binnen 's huis brengen, in een luchtige plaats stellen, daar men niet, als by vorstige weer, stookt, en de gehele winter deur met een weinig laau regewater onderhouden, en in April, met een zwoele regen, weer buiten zetten, en voor koude nachten, en gure winden zorgvuldiglijk beschutten. Havening.

KONDRILLE.

Geslacht.

Daar zijn verscheide soorten van dit gewas: te weten grote Kondrille met gele bloemen; kleine met blaauwe bloemen; met bladen van koornbloemen, en met gele bloemen; met blaauwe bloemen, en Krajevoetsbladen; met purpere bloemen, en blinkend zaat; met rijsachtige stelen, en meer anderen.

Gront.

Zy verëisschen een gemene zavelige gront, daar enige oude paerdeste deurgeroert is, en die voor de warme lucht, en heldere zonnestralen open legt.

Tijt.

De Kondrille met rijsachtige takken, en die met purpere bloemen en blinkend zaat duren niet langer, dan een zomer, en geven spade in de Herfst rijp zaat; hoewel het met de gene, die rijstakken heeft, wel dikwijls mist. De kleine Kondrille met blaauwe bloemen, en die met de gedaante van Krajevoet duren langer, als zy wel bezorgt worden, en bloeien in de zomer, en, rijp zaat gegeven hebbende, vergaan. De Kondrille met gele bloemen, en koornbloeme bladen, die lange jaren kan leven, en grote ongemakken van de winter uitstaan, bloeit lange tijt in de zomer, doch geeft zelden rijp zaat.

Aanteeling.

Zy worden jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, niet meer dan een strobreet diep, gezaait, en door deze middel aangeteelt, behalven de Kondrille met gele bloemen, en koornbloembladen, die men ook van haar aangegroeide wortelen kan aanquecken, de welken in April, of Maimaant van d'ouden afgenomen, en elders verplant worden.

Havening.

De kleine Kondrille met blaauwe bloemen, en ook die met de bladen van een krajevoet, schoon zy een winter over duren, zijn echter teder van aart, en konnen d'ongemakken van de winter niet verdragen. Zy moeten dieshalven, ter gezeide tijt in een pot gezaait, in October binnen's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet, en met ope veinsters, tot dat de koude zulks belet, gehouden, en in April, met een zoete lucht, en zwoele regen weêr buiten gestelt, en voor veel vocht, koude nachten, en gure winden zorgvuldig gedekt worden.

OYEVAARSBEK.

Geslacht.

Dit gewas is in verscheide soorten onderscheiden: want daar is knobbelige Oyevaarsbek; Muskusoyevaarsbek; met butterbloems bladen, en met rode bloemen; met butterbloems bladen en violette bloemen; met bruine bloemen en plekkige bladen; met blaauwe en bonte bloemen, en Wolfswortelbladen; Virginische Oyevaarsbek met gestreepte bloemen; met bolwortel en rode bloemen; met grote bloetode bloemen; grote middelbare en kleine Indiaansche Oyevaarsbek met bonte bloemen, die by nacht reuk afgeeven; Oyevaarsbek, die op de klippen wast; met maluwebladen; uit Kandia; Robbertsoyevaarsbek; Duivevoetsoyevaarsbek, en meer anderen.

Gront.

Zy verëisschen een gemene zavelige gront, die wel gemest is, voor de ruime lucht bloot legt, en van veel regen besproeit word.

Tijt.

D'Oyevaarsbekken met Wolfswortelbladen, en met blaauwe en bonte bloemen; die uit Virginien met gestreepte bloemen; met bolwortel en rode

rode bloemen, met butterbloemsbladen en rode en purpere bloemen; met bruine bloemen en plekkige bladen; met grote bloet rode bloemen; en de geknobbeld Oyevaarsbek, die uit hun natuur lang kunnen leven, bloeien niet alleenlijk jareliks, maar geven ook zaat, dat volkomenlijk rijp is. Maar d'Oyevaarsbekken, die op de klippen wassen, die met Malu webladen, de geen uit Kandia, de Muskusoyevaarsbek, de geen, die de naam van Robbert draagt, en die met duivevoeten duren niet langer, dan een zomer, en vergaan, na dat zy rijp zaat hebben gegeven.

Zy moeten in April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait worden; en enigen van hen spruiten ook van zelfs voort. D'eerste soorten, effen hier voor genoemt, worden ook wel door hun aangewassene wortelen aangequeekt, die men in de zelfde tijt van d'ouden afneemt; en verplant.

Aanteeling.

De drie soorten van Indiaansche Oyevaarsbekken, die by nacht reuk afgeeven; teerder van aart zijnde, kunnen in deze gewesten de koude en ongemakken van de winter, noch veel vocht verdragen: en moeten dieshalven, in potten gezet zijnde, in October binnen 's huis, en in een luchtige plaats gestelt, daar men alleenlijk by vorstig weer stookt; de gehele winter deur met een weinig laau regewater onderhouden, en in April, met een warme lucht, en zwoele regen, weer buiten gebracht, en in de zonneschijn gezet, en voor de koude naerftiglijk gedekt worden.

Havening.

PARRELKRUIT.

MEn vind drie onderscheide soorten van dit gewas: Gemeen Parrelkruit, kruipend Parrelkruit, en klein opstaande Parrelkruit.

Geflacht.

Zy vereischen een gemene, zandige, en luchtige gront, die wel gemest is, voor de warme zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Gront.

Zy blijven lange jaren in 't leven, geven deurgaans zaat, dat volkomenlijk rijp is, en kunnen d'ongemakken van de winter tegenstaan. Het kruipend Parrelkruit, hoewel het in deze landen jareliks bloeit, geeft echter nooit rijp zaat. Het klein opstaande Parrelkruit duurt niet langer, dan een zomer, en sterft, na dat het in de Herfft rijp zaat voortgebracht heeft.

Tijt.

Het gemeen en klein opstaande Parrelkruit worden jareliks, in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en in dezer voegen aangeteelt. Maar het kruipend Parrelkruit, in deze landen geen rijp zaat gevende, word alleenlijk door zijn spruiten aangequeekt, die men in d'aarde inlegt, en die, wortel geschoten hebbende, van d'ouden afgenomen, en verplant worden.

Aanteeling.

BRUINELLE.

VAn dit gewas vind men twee soorten, alleenlijk in de verwe van de bloem, van de welken d'een purper, en d'ander wit is, onderscheiden.

Geflacht.

Zy hebben vierkante ruige stelen, met brede en langwerpige bladen, die ook ruig bewassen zijn. De bloemen wassen airswijze op de toppen der stelen; en de wortel bestaat uit veel vezelingen.

Gedaante.

Zy wassen zo wel in een gemene slechte zandige, als in een gemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en kunnen veel regen, en ook grote droogte verdragen.

Gront.

- Tijt.** Zy bloeien lange tijt in de zomer, en geven jarelijks in de Herfst zaat; dat volkomentlijk rijp is, en konnen harde vorst, en alle ongemakken van de winter uitstaan.
- Aanteeling.** Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeeteelt, 't welk in Maert, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait moet worden, of komen van zelfs voort door hun nedergevalle zaat.

Bruinette, *anders* Adonisbloem.

- Geflacht.** **M**En vind hier af twee soorten, die alleenlijk in de verwe der bloemen, dewijl d'een cielerijk root, en d'ander geel is, verschillen.
- Gedaante.** Dit gewas heeft stelen en bladen, die van de stinkende Kamille gelijk. De bloemen verschillen in gestalte niet veel van de butterbloemen. Het zaat is bruin, ront en spits, en de wortel vezelachtig.
- Gront.** Zy vereïsschen een gemene zandige en gemeste gront, die in een luchtige plaats, en voor de stralen der zon bloot legt, en konnen veel, en ook weinig water verdragen.
- Tijt.** Zy bloeien zeer cielerijk in Maimaant, Junius en Julius, en geven in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is, en vergaan daar na.
- Aanteeling.** Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeeteelt, 't welk jarelijks, in Maert, met de wassende maan, gezaait moet wezen. Zy komen ook van hun neêrgevalle zaat voort, niet alleenlijk in 't voorjaar, maar ook in de zomer en Herfst, en dit lestegewas, duurt dikwijls de winter over, vermits het niet tot bloeien koomt.

KAMILLE N.

- Geflacht.** **D**Ê Kamillen konnen bequamelijk in drie verscheide soorten, in gemenen, wilden, en vreemden; onderscheiden, en de vreemden weêr in Roomschen, Spaanschen en Portugalschen gedeelt worden. Van de Roomsche Kamillen zijn weêr twee soorten, te weten met enkelde, en met dubbelde bloemen. De Spaansche Kamillen zijn ook tweederhande, namelijk met bore hooftjes, en die in de beemden wassen. De Portugalsche Kamillen wassen gaerne in waterige plaatsen.
- Gedaante.** De gemene Kamillen hebben dunne steeltjes en zijdtakjes, die met kleine gesnippelde bladen bewassen zijn, en omtrent een voet hoog opschietten. Op de toppen der steeltjes wassen bloemtjes, die, als zy zich openen, in 't midden een geel hooftje, rontom met smalle witte blaadjes omvangen, vertonen. De wortel is vezelachtig.
- De wilde, of stinkende Kamillen hebben hoger en dikker stelen, dan die van de gemenen. De bladen zijn ook groter, en donkerder van verwe. De bloemen verschillen niets van de voorgaanden, dan dat zy groter zijn. Het geheel kruut heeft een onaangename en zware reuk.
- De Roomsche Kamillen hebben ronde stelen, die op d'aarde verspreid leggen, met veel gesnippelde bladen. De stelen zijn met meer groen, dan die van de gemene Kamillen, bewassen. De bloemen, die wit zijn, wassen op de toppen der stelen.
- Gront.** Zy vereïsschen alle een gemene zavelige, en liever een gemeste, dan een ongemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word. De gemene tamme, en de wilde Kamillen worden ook overal in 't wilde, in zandige plaatsen, gevonden.

Zy

Zy duren gemeenlijk niet langer , dan een zomer ; vermits zy , in de zomer gebloeit , en rijp zaat voortgebracht hebbende , deurgaans vergaan . De dubbele en enkelde Roomſche Kamillen , en de Spaanſche met blote hooftjes blijven echter enige jaren in 't leven , en konnen de koude van de winter tamelijk verdragen , ſchoon zy in deze geweften nooit rijp zaat geven .

Zy moeten jarelijks , in Maert , met de waffende maan , in de voorgedachte aarde gezaait zijn , en ſpruiten ook dikwijls van hun neêrgevalle zaat voort . De Roomſche Kamillen , en de Spaanſche met blote hooftjes , geen rijp zaat gevende , worden door hun aangegroeide ſpruitjes aange- teelt , die men in 't midden een weinig nederdrukt , daar door zy , d'aarde rakende , lichtelijk wortelen ſchieten ; 't welk zeer bequame-lijk in de Herfft gedaan word . Zy konnen niet alleenlijk in April , maar ook in Auguſtus , opgenomen , en verplant worden . Aanteeling.

M A R T E L A A R S B L O E M E N .

V An deze bloemen worden twee ſoorten , gelen , en witten , gevonden . De gelen , zo veel hen aangaat , worden in dubbelden en enkelden onderſcheiden . Geslacht.

De gele bloemen worden van ſtekken , of met inleggen aange- teelt : maar de witten worden van ſcheuten , die ter zijden uitwaffen , aange- queekt . Aanteeling.

De gele bloemen , in potten geplant , moeten tegen de winter in huis gebracht , en in een droge plaats gezet , en matiglijk warm gehouden worden . Maar de witten , d'ongemakken van de winter uitſtaan konnende , mogen wel buiten blijven . Havening.

S A L O M O N S Z E G E L .

V An dit gewas zijn zes ſoorten bekend , te weten ; gemene Salomons zegel , met dubbele bloemen ; met ſmalle bladen ; met bladen van wit nieskruit ; met takken , en Virginifche Salomons zegel , met geairde bloemen . Geslacht.

Zy vereiſſchen een gemene gront , die bequame-lijk gemest is , en zo wel in een ſchaduwächtige , als in een luchtige plaats , en voor de warme zon- neſtralen bloot legt , en van veel water beſproeit word . Gront.

Zy bloejen vroeg in de voortijt , en geven in 't leſt van Julius zaat , dat volkomentlijk rijp is ; behalven dat uit Virginien , 't welk in deze geweften nooit rijp zaat voortbrengt . Zy laten tegen de winter hun bladen vallen . Tijt.

Zy worden op twee wijzen aange- queekt , te weten van hun jonge aangewaffe wortelen , die men in Maert , met de waffende maan , van d'ouden afneemt , en in de voorgedachte aarde verplant ; en van hun zaat , dat men ter gedachte tijt , in de zelfde aarde , omtrent een ſtrobreet diep moet zagen . Aanteeling.

A F F O D I L L E N .

M En vind hier af verſcheide ſoorten : met witte , gele , rode of pure bloemen ; kleine Portugalſche met witte bloemen ; Water- affodillen ; en twee ſoorten gelijk Lelien , die geel en root zijn . Geslacht.

De gemene Affodillen met witte bladen hebben lange ſmalle drielantige omge- Gedaante.

136 KONINKLYKE

omgeboge bladen, tusschen de welken een gladde ronde steel omtrent anderhalve voet hoog waft, die van 't midden, tot boven toe met witte bloemtjes, uit vijf blaadjes bestaande, de welken de gestalte van een star vertonen, bewaßen zijn. Hier op volgen ronde bolletjes, die driekantig zaat in zich besluiten.

Men vind nochein kleinder soort van dit gewas, daaraf de bladen veel kleinder en smaller zijn, en vijf of zes getakte steeltjes voortbrengt.

De rode of purpere bloemen zijn kleinder, dan de witte Affodillen, en de bladen met stippen getekent.

Die met gele bloemen verschilt alleenlijk in de verwe van de bloemen.

Gront.

Zy verëiffchen een luchtige zavelige gront, die met paerde- en koemest deurmengt is, en in een luchtige en warme plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Zy konnen lange jaren duren, en vertonen hun bloemen in Maimaant, Junius en Julius, en geven deurgaans zaat, dat volkomenlijk rijp is, behalven de gele Affodillen, die in deze landen nooit rijp zaat te voorschijn brengen.

Aanteeling.

Zy worden niet alleenlijk door hun aangegroeide wortelen aange teelt, die men in April, en ook in September, met de wassende maan opneemt, van d'ouden affcheid, en verplant: maar ook door hun zaat, 't welk men in Maert, of Növenber, met de voorgedachte maan, omtrent een strobreet diep, in porten, met de voorgedachte aardé gevult, moet zaien, en, de zelfden warm gezet hebbende, somtijts met laau regewater besproegen. Doch als zy van zaat aange teelt worden, geven zy geen bloemen, dan in het darde, of vierde jaar.

PEONIEN.

Geflacht.

DE Peonien konnen bequamelijk in mannetje en wijfje onderscheiden worden, de welken men weér in verscheide soorten kan delen. Want men vind Peoniamannetje met rode bloemen, en brede, en ook met ronde bladen, en met dubbelde bloemen; en smalle bladen: Peoniewijfje met dubbelde rode, en met witte en rode enkelde bloemen: daar men noch de Peonie van Konstantinopolen, de witte met dubbelde bloemen, en die met een dubbelde langdurige inkarnate bloem by mag voegen.

Gedaante.

Peoniamannetje heeft rode stelen, daar vijf of zes bladen aan zijn, die van gestalte de genen van d'Okernoten gelijken. De bloemen, verscheiden van verwe, wassen aan de toppen der stelen. Na de bloemen volgen ruige hoornswijze zaathuisjes, van buiten aan te zien gelijk de buitenste schillen der Amandelen, daar zwart blinkend zaat in is.

De stelen van 't wijfje zijn niet zo root, als wel groen. De bladen, smalter dan die van 't mannetje, zijn boven groen, en onder witachtig, en deurgaans voor in twee delen gescheiden. De bloemen komen ten naaste by met die van 't mannetje overëen; en het zaat legt in gelijke peultjes besloten.

Gront.

Zy verëiffchen een gemene zavelige, en ook wel een andere gront, die wel gemest, in een warme, en ook in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Zy konnen lange jaren duren, en geven, na dat zy in de zomer gebloeit hebben, jareliks in de Herfft zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling.

Zy worden op twee wijzen aange teelt, te weten door hun zaat, 't welk

in

in April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in de voorgedachte aarde gezaait moet worden; en dan verloopt somtijts wel een jaar, eer het te voorschijn koomt. Het geeft dan ook zijn eerste bloem niet eerder; dan in de vierde of vijfde volgende zomer. 't Is dieshalven dienstiger dat men hen van hun aangewasste wortelen aanqueekt, die men in Augustus, of September, met de volle maan, van d'ouden moet afneemen, en verplanten.

Ganzevoet, of Vokelaer.

VAn dit gewas zijn verscheide soorten te vinden: want behalven de Geslacht: gemene Korenganzebloem, vind men noch verscheide anderen: gelijk de Ganzebloem uit Valentia, en noch een andere soort uit de zelfde plaats, met dikke bladen; Spaansche Ganzebloem met madelieve bladen; uit Kandia met een bloem, die van buiten wit, en van binnen geel is; Zeeganzebloem uit Portugal; grote Virginische Ganzebloem, met gele bloemen, en meer anderen.

Zy vereischen een zavelige gemene gront, die met oude koejemest Gront. gemeest is, in een ope en luchtige plaats legt, en van matige vocht besproeit word. De Zeeganzebloem uit Portugal met gele bloemen vereischt echter dat men oude paerdeste, en veel duinzant daar onder mengt.

Zy duren ten meestendeel niet langer, dan een jaar, en, in de zomer Tijt: gebloeit hebbende, geven in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is. De Spaansche Ganzebloem met Madelievebladen leeft echter twee jaren, en niet, dan in de tweede zomer bloeiende, geeft rijp zaat. De Virginische gele Ganzebloem kan lange jaren in 't leven blijven, en alle ongemakken van de winter uitstaan. Hy geeft op een hoge steel jarelijks zijn bloemen, maar in deze koude landen nooit enig rijp zaat. De Zeeganzebloem uit Portugal, hoewel teder van aart zijnde, duurt echter, wel waargenomen zijnde, enige jaren lang, zonder rijp zaat te geven, dan alleenlijk by warme zomers.

Zy moeten jarelijks, in Maert, met de wassende maan, in de voorge- Aanteeling. dachte aarde, doch niet diep, gezaait worden, schoon enigen van hen van zelfs uit hun nedergevalle zaat te voorschijn komen. De Virginische Ganzebloem, hoewel hy in deze gewesten geen rijp zaat geeft, word echter door zijn jonge wortelen aangequeekt, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt; en verplant. De Zeeganzebloem uit Portugal, d'ongemakken van de winter niet verdragen konnende, moet in April, met de gedachte maan, in potten, met bequame aarde gevult, ruim een strobreed diep, gezaait worden. Men moet hem ook in de Herfst voor veel koude regen beschutten, in October binnen 's huis brengen, met een weinig water voeden, in 't begin van April, met een zwoele regen, weer buiten zetten, en voor gure nachten, sehrle winden, en veel water dekken.

Jalappe, of Wonderbloem uit Peru.

MEn heeft verscheide soorten van deze Wonderbloem, namelijk: Geslacht: met rode, witte, gele, en purpere bloemen; en tweederhande bonten, te weten met geel en wit, en geel en root. De bonte bloemstruik brengt ook eenverwige bloemen voort.

Gront.

Zy verëiffchen een goede zavelige gront, die met enige oude koemest, en met veel oude paerdemest deurmengt is, in een ope plaats, en tegen de zuiderzon bloot legt, en van veel water besproeit word.

Tijdt.

Zy geven in de Herfst aangename bloemen, die zo verscheiden van verwe zijn, dat men onder een grote menigte, die open staan; naauwelijks twee, die eveneens zijn, zal vinden. De bloemen openen zich ylings tegen d'avont, en een weinig voor d'ondergang der zon, en, de gehele nacht deur, inzonderheit zo de zelfde duister is, een liefelijke reuk afgegeven hebbende, verwelken, als de zon een wyl tijts boven de kimmen geweest heeft, zo spoediglijk, als zy gekomen zijn: in voegen dat men dit gewas de gehele dag lang zonder bloemen ziet, tot dat zy tegen d'avont weér ylings te voorschijn komen; 't welk zo lang duurt, tot dat zy van de koude rijp in de nacht als overylt en verrascht worden.

Aanteeling.

Zy worden in deze landen alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, moet zaien, en, als het even opgekomen is, daar uit nemen, en in een warme plaats, byna twee voeten van malkander, verplanten.

Havening.

Dit gewas moet men in October uit d'aarde opneemen; en de wortel, van de welk men de stelen en 't loof kort moet afsnijden, enige dagen lang in een luchtige plaats, doch echter zonder van de zon beschenen te worden, te drogen, en daar na bedekt in droog zant, of in gekapt stro, in een warme plaats, daar het droog is, de gehele winter over laten leggen, en in April weér in een warme plaats, in de gedachte aarde planten. In dezer voegen zal de zelfde niet, dan in 't leff van Maimaant, of in 't begin van Junius, weér te voorschijn komen; en echter zo spoediglijk opschieten, dat hy niet alleenlijk veel bloemen, maar ook veel zaat, dat volkomentlijk rijp is, zal geven, en op deze wijze kan deze wortel tien of twaalf jaren goet gehouden worden. Dit gewas is zo teder, dat het, slechts een weinig van de rijp geraakt, terstont zwart aan de bladen word, en de zelfden terstont laat hangen. Indien men dit bemerkt, zo moet men voort de wortel, zonder hem te quetsen, uit d'aarde nemen, de stelen en 't loof afsnijden, en met de wortel handelen, gelijk terstont gezegt is.

Christus ogen, anders Jenetten.

Geslacht.

MEn kan dit gewas gevoeghelijk in drie soorten onderscheiden: te weten in Jenetten, of Christus ogen, die eertijts tot kranssen te maken gebruikt wierden; Konstantinopolische Jenetten, anders bloemen van Konstantinopolen genoemd; en in wilde Jenetten, of Christus ogen, de welken men yder weér in 't bijzonder kan verdeelen. Want men vind van d'eerste slach vijf bijzondere soorten: te weten met enkelde rode, witte en bonte, en met dubbelde witte en rode bloemen. Van de Konstantinopolische Jenetten zijn ook vier soorten bekend; met enkelde en dubbelde donkerrode, en met enkelde witte en bonte bloemen. Men heeft ook verscheide soorten van wilde Jenetten, of Christus ogen, namelijk met enkelde rode, witte en bleke bloemen, en die met dubbelde witte en rode bloemen; en meer anderen.

Gront.

Zy verëiffchen een gemene zavelige gront, met oude paerdemest deurmengt, en die in een ope en luchtige plaats legt; en tamelijk veel van water besproeit word.

D'en-

D'enkelde bloemen van d'eerste soort geven in de tweede zomer rijp ^{Tij.} zaat, maar de dubbelden nooit. D'enkelden duren zelden langer, dan drie of vier jaren. De Konstantinopolische Jenetten geven by warme droge zomers zaat, dat volkomenlijk rijp is; behalven die met dubbelde bloemen, van de welken men in deze gewesten nooit rijp zaat vind. Zy blijven gezamentlijk veel jaren in 't leven. De wilde Jenetten met enkele bloemen leven enige jaren, en geven rijp zaat, maar nooit die met dubbelde bloemen.

Zy worden alle bequamelijk door hun jonge scheuten aangeteelt, die ^{Aanteeling.} men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde verplant. De wilde Jenetten met dubbelde bloemen hebben echter dit eigen, dat zy door hun jonge spruiten, noch geen bloem geschoten hebbende, op deze volgende wijze aangeteelt worden, te weten met hen, aan hun plant latende, ten halven in te snijden, en met aarde t'overdekken, of met hen in Maimaant, met de wassende, of volle maan, af te breken, niet af te snijden, in een pot te steken, zes weken lang in een donkere plaats, buiten de stralen der zon te stellen, en dikwijls met regewater te besproejen.

Indien men van dit gewas, gelijk ook van veel anderen, uit enkele bloe- ^{Havening.} men dubbelden wil aanteelen, zo moet men, volgens het geen, dat wy alreë meermaals gezegt hebben, zich een jonge plant voorstellen, en daar af intijts alle zijdscheuten in dier voegen afsnijden, dat'er niet meer, dan een enige bloem, overblijft, en het zaat daar af weër ter behoorlijke tijt za- jen, en het zelfde, opgekomen zijnde, met de volle maan verplanten, en weër niet meer dan een steel en bloem aan dit gewas laten, en dit t'elkens weër vernieuwen: in dezer voegen zal men binnen drie, of vier jaren zeer schone dubbelde bloemen verkrijgen.

Papenschoen, *anders* Marienschoen.

Dit gewas heeft een steel van omtrent een span hoog, daar bladen ^{Gedaante.} met ribben, of met aderen aan wassen. Op de top van de steel spuit de bloem, die gemenelijk alleen is, en uit vier blaadjes be- staat, uit het midden van de welken een hoosje uitsteekt, dat enigflins de gedaante van een schoen vertoont; daar af dit gewas ook de naam van Pa- penschoen, of Marienschoen voert.

Dit gewas verëischt een goede zavelige gront, met klein gewrevede jarige ^{Gront.} paërdemest deurmengt, en die in een ope en luchtige plaats legt, en niet van veel water besproeit word.

Het bloeit in Maimaant, en bekooft in deze gewesten zelden rijp zaat. ^{Tijt en aan- teeling.} Het word echter door zijn aangewassde wortelen aangeteelt, die men in Maert, en ook wel in Augustus, met de wassende maan van d'ouden af- neemt, en op zich zelf verplant.

Men moet het, in potten geplant, in 't begin van October, binnen 's huis ^{Havening.} brengen, in een luchtige plaats zetten, byna met geen rocht besproejen, en niet vroeger, dan in 't begin van April, met een zwoele regen weër bui- ten stellen, en voor gure nachten dekken.

KRUISBLOEM.

- Geflacht.** **M**En vind verscheide soorten van dit gewas, die naar de verscheidenheit der vryen van hun bloemen onderscheiden worden: want daar is met witte, blaauwe, purpere en lijfverwige bloemen.
- Gedaante.** Dit gewas heeft dunne harde steeltjes, die omtrent een span lang wassen, en ten meestendeel langs d'aarde kruipen, of ten minsten omgebogen zijn. De stelen zijn met kleine langwerpige spitsche blaadjes bewassen. De bloemen, van 't midden na boven waarts staande, zijn rontom de steel gevoegt, en zonder enige reuk. Hier op volgen enige zaathuisjes, daar in het zaat besloten is. De wortel is hard en dun, en spruit gemenelyk jareliks uit.
- Gront.** Het wast in een gemene zandige gront, die zo wel ongemest, als gemest is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen open legt, en van matige vocht besproeit word.
- Tijt.** Het bloeit ten meestendeel in Maimaant, en geeft gemenelyk alle zomers rijp zaat; en vergaat niet haast, maar blijft veel jaren in 't leven. Het verliest des winters zijn loof, uitgezondert de kruipende blaauwe Kruisbloem.

NACHTSCHAYE.

- Geflacht.** **M**En vind verscheide soorten van dit gewas, te weten tamme Nachtschaye, met zaatblaasjes, die ook Jodenkarssen, Krieken over zee, en Alkekenge genoemd word; Indiaansche Nachtschaye met blaasjes; zwarte Nachtschaye met blaasjes, of vreemde Krieken van over zee; Indiaansche Nachtschaye met doornen; slaapmakende Nachtschaye; dodelijke, of dulle Nachtschaye; appeldragende Nachtschaye uit Morenlant; en Nachtschaye met witte en blaauwe bloemen, en eetbare bolletjes, die ook Papas van Peru genoemd worden.
- Gedaante.** De tamme Nachtschaye heeft een rechtöpgaande steel, die omtrent anderhalve voet hoog wast, en in veel zijdtakken verdeelt is. De bladen zijn breed en donkergroen. De bloemen, die wit zijn, wassen drie, vier, en somtijts meer by malkander. Daar na volgen ronde bezijen, die, gelijk een Druivetroos, of eerder als een krans, nederhangen. De wortel is dun, en van veel vezelingen omzet.
- De Nachtschaye, die de naam van Jodenkarssen, of Krieken van over zee voert, heeft steeltjes van omtrent anderhalve voet hoog, die dun, ront en rootachtig, en, gelijk de tamme Nachtschaye, in enige zijdtakjes, maar niet zo veel in getal, verdeelt zijn. De bladen zijn groter, dan die van de tamme Nachtschaye, en somtijts met witte plekken getekent. De bloemen, die witachtig zijn, spruiten uit d'oorfprong der bladen, en hangen nederwaarts, die van dikke blaasjes gevolgt worden, in de welken eerst een groene, en daar na een rode bezije, als een Kars, die met klein plat en geelachtig zaat gevult is, verborgen legt. De wortel, die dun en witachtig is, verspreid zich wijt en breed, en geeft in verscheide plaatsen nieuwe scheuten.
- De zwarte Nachtschaye, die ook zwarte Krieken van Overzee genoemd word, heeft dunne, strepige en rankachtige steeltjes, die, gelijk de Turksche bonen, met haar haakjes aan de bystaande stokken, of stakertten opklimmen. De bladen zijn langwerpig, rontom gekerft, en in sommige delen

delen diep gesneden. Op de lange steeltjes wassen kleine witte bloemtjes, die van blaasjes gevolgt worden, de welken in drie delen gescheiden zijn, daaraf yder een harde zwarte vrucht, of bezijs in zich besluit. Het middelste van de vrucht is wit, en vertoont de gestalte van een hart. De wortel is tamelijk dik, en met veel vezelingen behangen.

De slaapmakende Nachtschaye heeft dikke, ronde en hardachtige stelen, die omtrent drie voeten hoog opklimmen, en met zachte brede langwerpige bladen bewassen zijn. De bloemtjes, die rondom de steel aan d' oorsprong der bladen voortkomen, zijn bleekgeel van verwe, en, uit vijf blaadjes bestaande, in 't midden met enige draatjes verciert. Hier op volgen safferaangele Bezijen, met klein zaat gevult, die in ruige blaasjes, de gestalte van zalfbusjes vertonende, besloten zijn. De wortel is lang en houtachtig.

De grote Nachtschaye, aan de welke men ook de naam van Dulle Bezij, of dodelijke Nachtschaye geeft, heeft bruine ronde getakte stelen, een dunne vinger dik, en die omtrent vier voeten hoog wassen. De bladen zijn donkergroen, en hairachtig, en groter dan die van de gemene Nachtschaye. De bloemen, op korte steeltjes aan d' oorsprong der bladen voortkomende, zijn langwerpig, hol, en donkerpaersch van verwe. Hier op volgen grote zwarte blinkende bezijen, die yder de gedaante van een enkele druif vertonen, en met klein bruin zaat gevult zijn. De wortel is lang en witachtig, kruipt geduriglijk voort, en geeft jarelijks nieuwe scheuten.

Zy verëischen een gemene zandige gront, die met oude paerde- of koe- Gront jemeft, van elks even veel, deurmengt is, in een ope en luchtige plaats legt, genoegsamelijk van de zon beschenen, en van matiglijk veel water besproeit word.

De Tamme Nachtschaye is van natuur zodanig, dat zy niet langer, dan een zomer duurt, en, haar bloemen en rijp zaat gegeven hebbende, sterft en vergaat: gelijk ook de Indiaansche Nachtschaye met blaasjes, d'appeldragende Nachtschaye uit Morenlant, en de zwarte Nachtschaye met blaasjes, die mede niet langer, dan een jaar leven, en, in warme somers rijp zaat gegeven hebbende, sterven. De Nachtschaye met eetbare bolletjes, de dodelijke Nachtschaye, de slaapmakende, en de Nachtschaye met zaatblaasjes, anders Krieken van over zee, of Jodenkarssen genoemd, duren enige jaren lang, en geven jarelijks rijp zaat, behalven d'eetbare Nachtschaye, aan de welke men zelden zaat vind, dat volkomentlijk rijp is. De slaapmakende Nachtschaye word echter dikwijls door harde vorst wechgerukt, en vergaat, en sterft gemeenlijk met de tweede zomer.

De tamme Nachtschaye word jarelijks in Maert, met de wassende maan, Aanteeling. in de voorgedachte aarde gezaait, of spruit van zelfs, door haar neder gevallene zaat, voort. D'Indiaansche Nachtschaye met zaatblaasjes, en die met doornen, gelijk ook de zwarte Nachtschaye met zaatblaasjes, en d'appeldragende Nachtschaye uit Morenlant, worden jarelijks in April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, even onder gezaait, en daar meê in een warme plaats, die voor de hete zonnestralen bloot legt, gestelt, en met matige vocht onderhouden, en ook niet meer dan een of twee in een pot gelaten, uit oorzaak van de veelheit der wortelen, die zy schieten. De Nachtschaye met zaatblaasjes, ook Alkekengi, Krieken van over zee, en Jodenkarssen genoemd, de slaapmakende Nachtschaye, en daar beneffens de dodelijke of dulle Nachtschaye, worden ter

voorgedachte tijd in d'aarde gezaait, en ook door hun aangroejende wortelen voortgeteelt. D'eetbare Nachtschayne met bolletjes, hoewel zy in deze landen geen rijp zaat geeft, word echter van haar ronde bolletjes aangequeekt, die men in October, met de volle maan, uit de gront opneemt, in droog zaat legt, om hen des winters voor spijs te kunnen gebruiken, en in Maert, of April, met de volle maan, in een gemeste aarde, die nieuwelijks omgespit, en deurgelagen is, weer inzet, en dus van nieuw aanqueekt.

M A A G D E P A L M.

Geslacht.

DE Maagdepalm kan bequameijk in twee soorten, in grote, en kleine, onderscheiden worden, van de welken men yder weer naar de verscheidenheit der verwen van hun bloemen kan verdeelen. Want men vind grote Maagdepalm met blaauwe, kleine Maagdepalm met witte bloemen, met purpere bloemen, met dubbelde purpere bloemen, met zilvere bladen, en wit en blaau gestreepte bloemen, met goude bladen en bonte bloemen, met goude bladen, en geheel witte bloemen, en meer anderen.

Gedaante.

De kleine Maagdepalm heeft rankachtige dunne groene stelen. De bladen, die twee en twee tegen malkander over staan, en altijd groen blijven, komen in gedaante en verwe enigszins met de Lauwerbladen overeen, maar zijn veel kleinder. De bloemen zijn verscheiden van verwe, gelijk wy vertoont hebben. De wortel is vezelachtig.

De grote Maagdepalm is met de voorgaande in alles gelijk, behalven dat hy met langer ranken langs d'aarde kruipt, en groter bladen en bloemen heeft.

Gront.

Zy verëischen een gemene zavelige en wel gemeste gront, die in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Dit gewas, dat lange jaren kan duren, en altijd groen blijft, bloeit jarelijks in Maert, April, en Maimaant, en ook somtijts spader, maar geeft in deze gewesten nooit rijp zaat.

Aanteeling.

Het word door zijn scheuten, die van zelfs voortspruiten, en wortel schieten, aangeeelt. Men mag hen de gehele zomer deur, met de wassende maan, afsteeken, en moet hen, verplant zijnde, met een weinig water besproejen.

B E R E N K L A A U W.

Geslacht.

MEn vind drie soorten van dit gewas, te weten tamme, stekende en Duitse Berenklaauw.

Gedaante.

De Berenklaauw heeft grote brede en donkergroene bladen, die aan beide zijden gekerft zijn. Tusschen de bladen spruit een steel, die van het midden tot aan de top met veel langwerpige witte bloemtjes, uit twee bladen bestaande, bezet is. Na de bloemen volgen brede peultjes, die plat en breed zaat in zich besluiten. De wortel is van buiten bruin, en van binnen wit.

Gront.

Dit gewas wast wel in een zavelige ongemeste gront, doch beter in aarde, die met oude paerde- of kojemest deurmengt is, in een luchtige plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en in de zomer tamelijk van vocht besproeit word.

Tijt.

De tamme en de stekende Berenklaauw geven in deze gewesten zelden rijp

rijp zaat, doch bloejen echter, wel gehavent zijnde, in het tweede jaar. Maar de Duitſche Berenklaauw geeft jarelijks zo wel bloemen, als rijp zaat, en ſpruit t'elkens weêr uit.

Zy worden in deze landen niet alleenlijk door het voorgedachte zaat Aanteeling aangeteelt, 't welk men in April, met de waſſende maan, niet diep in een pot, met de voorgedachte aarde, moet zagen; maar ook door hun jonge ſcheuten, by de wortel uitgelopen: of ook wel door de ſtukken van de wortelen, die men afbreekt, en ter gezeide tijt moet verplanten; 't welk voornamelijk in de tamme Berenklaauw plaats heeft.

W O L F S W O R T E L.

MEn heeft verſcheide ſoorten van dit gewas: te weten grote Wolfs- Geflacht wortel met gele bloemen; kleine Wolfswortel met gele bloemen, anders Winterwolfswortel genoemd; gemene Wolfswortel met blaauwe bloemen, anders Moniſkappjes; Wolfswortel met bloemen als van Ridderſporen; met blaauwe, met bonte, en met witte bloemen; Wolfswortel met zwarte, en met witte Bezijen, en meer anderen.

De grote Wolfswortel met gele bloemen heeft grote wijde bladen, die Gedaante diep gekerft, en bruinachtig zijn. De ſteel is ront, en een weinig krom, en ſchiet tot twee of drie voeten op. De bleekgeele bloemen, de gedaante van Moniſkappjes vertonende, ſtaan aan het opperſte der ſtelen in goede ordening boven malkander. Hier op volgen kleine peultjes, die van d' Akleijen gelijk, en beſluiten in zich zwart en hoekig zaat. De wortel beſtaat uit veel kromme vezelingen.

De kleine gele Wolfswortel is een laeg gewas, met geen andere ſtelen, dan daar de bladen op ſtaan, en die naauwelijks een ſpan hoog opwaſſen, en dun zijn. Op yder ſteel waſt een groot rond blad, met diepe kerven, daar op zich een bloem, gelijk een Butterbloem, vertoont. Hier op volgen drie of vier peultjes, die overëinde ſtaan, en daar het zaat in is.

De gemene Wolfswortel met blaauwe bloemen waſt tot meer dan drie voeten hoog, en is rontom met bruingroene bladen, die echter van onderen witachtig, en dieper gekerft zijn, behangen. De bloemen waſſen aan de ſteel van 't midden af, tot aan de top, en vertonen de gedaante van een helm. De wortel is lang, dik, van buiten zwart, en van binnen witachtig. D'andere ſoorten hebben grote gelijkheit met dezen.

Zy verëiſſchen een zavelige, en ook een ſtecnachtige gront, die wel ge- Groot meſt is, in een ope en luchtige plaats, en voor de zon bloot legt, en van veel vocht beſproeit word.

Zy geven hun bloemen in Maimaant, en in Junius; en hun zaat word Tijt in Auguſtus volkomenlijk rijp. Zy konnen d'ongemakken van de winter gemakkelijk verdragen.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat voortgeteelt, 't welk men in Aanteeling Oſtober, of November, met de waſſende maan, moet zagen; maar ook door hun aangegroeide wortelen, die men in April, met de waſſende maan, van d'ouden afneemt, en verplant.

Geslacht.

MEn vind verscheide soorten van dit gewas, de welken bequame-
lijk in drie onderscheiden kunnen worden, te weten in Phalan-
gium met takken, zonder takken, en vreemde Phalangium, die
men weer in besondere soorten kan delen: namentlijk in Phalangium uit
Savoyen met witte leliebloemen, Virginische Phalangium met blaauwe,
en ook met witte bloemen.

Gedaante.

Dit gewas heeft lange smalle bleekgroene bladen, die onder aan de steel
uitwassen, en op d'aarde gespreid leggen. De steel is ront, en boven in
enige zijdtakken gedeelt, daar uit veel witte bloemtjes, uit zes bladen
bestaande, te voorschijn komen. Na de bloemen volgen ronde zaat-
bolletjes, met zwartachtig, hoekig zaat gevult. De wortel is dun en lang,
en met tere vezelingen begroeit. De tweede soort is in alles met de voor-
gaande gelijk, behalven dat de steel in geen zijdtakken gedeelt is. De
bloemen wassen in ordening op de top van de steel.

De Phalangium uit Savoyen krijgt vijf of zes holle bladen, die malkan-
der omvangen, en, spits toe gaande, recht overeinde staan. Tusschen
deze bladen spruit de steel uit, die, een voet of meer hoog wassende, tien
of twaalf witte bloemen geeft, de welken uit zes bladen bestaan, en van
gestalte de lelien zeer wel gelijken. De zaden en wortel zijn gelijk de
voorgaande.

De Virginische Phalangium, die met zijn wortel hard voortloopt, schiet
uit de knoop van zijn stelen verscheide zijdtakjes, die onder van een blad
bevat zijn. De steel, omtrent een voet hoog gewassen, verdeelt zich in
twee bladen, die gelijkelijk van malkander wassen, en in 't midden daar
af spruit een trotsje van hoogblaauwe bloemtjes, die uit drie bladen be-
staan, de welken van binnen onder root gestipt zijn, en in 't midden gele
uitstekende draatjes vertonen.

Gront.

Zy verëischen een gemeene zavelige gront, die gemest is, voor de
heldere zonneschijn open legt, en van veel water besproeid word.

Tijde.

Zy bloeien in Junius en Augustus, en geven in de herfst, by warme
zomers, zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling.

Zy kunnen bequamelijk op twee verscheide wijzen aangeteelt wor-
den; te weten door hun zaat, 't welk men in maart, met de wassende
maan, in de voorgedachte aarde zaait; maar noch gevoeghelijker door
hun jonge wortelen, die men in 't najaar, met de gedachte maan, van
d'ouden afneemt, en verplant.

Einde der bloemen.

C I E R L Y C K E M O D E L L E N ,

Voor de Liefhebbers van

H O V E N en T H U Y N E N ,

Om alderley

BLOEM-PERKEN, PARTERRES,
en DOOLHOVEN na de Konst op te stellen.

*Dienstigh voor alle Liefhebbers en Hoveniers,
om Hof-steden en Lust-hoven konstelyck te verciereu.*

CHARLES
MORLEY

HOTEL CHAMBER

BLOOMINGTON, ILLINOIS
on the corner of the corner

Established over the city of
the city of the city of the city

KONINKLYKE HOVENIER.

Van de
KRUIDEN.

Pietersfelie, of Eppe.

DAar zijn veel foorten van Pietersfelie, die ook in onze taal Geslacht.
Eppe genoemd word: want daar is gemene Pietersfelie,
die gemenelijk voor spijs gebruikt word; gemene Pieter-
felie met brede bladen; gemene Pietersfelie met smalle bla-
den; gekrulde Pietersfelie; Waterpietersfelie, of Water-
eppe: drierderhande Sreenpietersfelie; te weten witte,
zwarte en gekrulde: oprechte Macedonische Pietersfelie; grote Mace-
donische Pietersfelie, en meer anderen, die weinig in 't gebruik zijn.

De gemene Pietersfelie heeft bladen met diepe kerven. De steel is dun, Gedaante.
ront en met enige strepen, en op de toppen wassen kleine witte, of bleek-
geele bloemtjes, die als in kransjes by malkander staan. Na de bloemtjes
volgt klein rijp zaat. De wortel is lang en wit, inzonderheit als de zelfde
lang in een plaats gestaan heeft. De Pietersfelie, die men Juffrouwmark
noemt, heeft brede groene bladen, die blinken, en rontom aan de kan-
ten gekerft zijn. De stelen, die hol, ront en gestreept zijn, wassen ta-
melijk hoop op, en hebben veel zijdtakken. Op de toppen groejen witte
bloemtjes in een hoop by malkander, daar klein zaat, dat van de gemene
Pietersfelie niet ongelijk, op volgt. De wortel heeft veel vezelingen.
De Watereppe, die tweederhande is, en in grote en kleine onderschei-
den word, ichiet op met lange, dikke, kantige en holle stelen, die in le-
den gedeelt zijn, wel vier of vijf voeten hoog. De stelen hebben naar bo-
ven enige zijdscheuten. De bladen zijn langwerpig, krachtig van reuk,
en aan de kanten gekerft, gelijk een zaag, en wassen altijd twee tegen
malkander over aan een middelsteel. Zy hebben meê witte bloemtjes, en
een zelfde ordening, als wy hen hier voor beschreven hebben. De kleine

146 KONINKLYKE

Wateréppe verschilt niet van de grote, dan alleenlijk hier in, dat de takken niet zo hoog opwassen, de bladen teerder, en de bloemen geelgroen van verwe zijn. D'andere soorten van Pieterfelie hebben grote gelijkheit met de genen, die wy alreë beschreven hebben.

Gront. Zy vereiffchen alle uit hun natuur een goede zavelige gront, die met oude koeje, en een weinig paerde mest deurmengt is, en niet minder een schaduwachtige, als een ope en luchtige plaats, die voor de stralen der zon bloot legt, en van veel water besproeit word.

Aanteeling. De gemene tammie, en die met grote brede bladen, van de welken men twee soorten vind, te weten met rode, en met bleke stelen, gelijk ook de gekrulde Pieterfelie, worden in Februarus, of in Maart, met de wassende maan, doch zeer luchtig, en na dat men het zaat een nacht lang geweekt heeft, in de voorgedachte aarde gezaait. De Steenpieterfelie word wel in de zelfde tijt, maar echter in een pot gezaait. De Macedonische Pieterfelie, en d'andere vreemde soorten worden alleenlijk in April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer dan een strobreet diep, gezaait. De Pieterfelie met brede bladen word ook wel in September gezaait, op dat zy in 't volgende jaar vroeger gebruikt zou kunnen worden.

Tijt. Alle deze soorten van Pieterfelie bloejen in het tweede jaar, d'een vroeger, en d'ander spader, en geven dan zaat, dat volkomenlijk rijp is, behalven de beide soorten uit Macedonien, die zelden, dan by hete zomers, rijp zaat voortbrengen. Zy kunnen alle de koude en ongemakken van de winter uitstaan, en sferven in het tweede jaar, na dat zy voor d'eerste maal gebloeit, en rijp zaat gegeven hebben.

Hayening. De gemene tammie Pieterfelie, die lang legt, eer zy te voorschijn koomt, moet by droog weer dikwijls met water besproeit worden. Indien men dikke wortelen van dit gewas begeert te hebben, zo moet men het zaat niet met de wassende, maar met d'afgaande maan in de voorgedachte gront zaen: want dan zullen de wortelen groot en dik worden. De soorten van vreemde Pieterfelie, weinig regen, inzonderheit in de Herfft, en geen harde vorst in de winter verdragen konnende, moeten, met hun potten, in de Herfft binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats, doch zonder rocht en zyging, gestelt, en in de winter met zo weinig vuur, als 't mogelijk is, onderhouden worden.

K E R V E L.

Gedaante. **D**E stelen van dit kruut zijn dun en ront, de bladen teder, met diepe kerven, en bleekgroen van verwe. De bloemen, die in een drom wassen, zijn wit, en worden van langwèrpig dun zaat gevolt. De wortel is vezelachtig.

Gront. Dit kruut vereiffcht een goede, gemene en welgemeste gront, die in een ope plaats, en voor de stralen der zon bloot legt, en van veel vocht besproeit word.

Aanteeling. Het word gemenelyk twee malen in 't jaar gezaait, vóórceerst in Maert, met d'afgaande maan, her schiet dan haastiglijk op, maar kan echter twee of drie malen afgesneden worden, eer het aan 't bloejen geraakt. Ten tweeden word het in Julius, of Augustus, met d'afgaande maan, gezaait, en dan schiet het niet zo spoediglijk zijn zaat, maar kan de gehele winter deur, zelfs tot in Maimaant, tot spijs gebruikt worden.

De Kervel, die men vroeg gezaait heeft, bloeit in Junius en Julius; Tijt
maar indien de zelfde in Julius, of Augustus gezaait is, zo staat hy de hele
winter over, en geeft zijn bloemen in April, of Maimaant.

B I E T.

D It kruut, bequaam om moes af te maken, word in witte en rode Geslacht
onderscheiden.

De witte Biet heeft grote brede en bleekgroene bladen, en lange Gedaante
stelen, die hol en gestreept zijn. De bloemen zijn bleekgeel, of groenäch-
tig, het zaat ront en zwart, en in groene vellerjes besloten. De wortel is
lang en dikächtig.

De rode Biet is van gestalte de voorgaande zeer gelijk; behalven dat de
bladen, stelen en wortelen bruinroot van verwe zijn. De wortelen van de-
ze rode Biet zijn in deze gewesten onder de naam van Biétwortelen be-
kent, en worden tot bequame spijs gebruikt.

Zy verëischt een goede gemeste gront, die in een luchtig plaats legt, Gront
deurgaaans van de zonnestralen beschenen, en ook van veel vocht besproeit
word.

Dit gewas, dat harde vorst, en alle andere ongemakken van de winter Tijt
kan verdragen, krijgt in het tweede jaar rijp zaat, na dat het in Maimaant
te voren gebloeit heeft. Het zaat, dat men in het derde zomer gewon-
nen heeft, word voor het beste gehouden, en blijft enige jaren goet.

Het word niet alleenlijk in 't voorjaar, maar ook in alle tijden van de zo- Aanteeling
mer, met d'afgaande maan gezaait, en kooft dikwijls genoeg van zelfs
voort, na dat het eens gezaait is.

V E N K E L.

MEn vind twee soorten van dit gewas, te weten gemene, en zoete Geslacht
Venkel.

De gemene Venkel heeft lange dikke, geknoopte en getakte Gedaante
stelen, die van binnen met voos merg gevult zijn. De bladen zijn als dun-
ne ronde snippelingen, die groen van verwe, en aangenaam van reuk zijn.
De bleekgeele bloemtjes, in 't ront by malkander gevoegt, staan op de top-
pen der stelen, en worden van langwerpige zaden gevolgt. De wortel is
wit, en lang, tamelijk dik, en heeft in 't midden een harde ribbe.

De zoete Venkel heeft bladen gelijk het Dillekruut. De stelen zijn klein-
der, dan die van de voorgaande. Het zaat is witächtig, en zoet van smaak.

Zy verëischen een gemene zandige, of kleiächtige, en ook wel een Gront
steenächtige gront, die met oude paerdemest gemest is, en in een plaats
legt, de welke voor de warme zonnestralen bloot legt, en van matige vocht
besproeit word.

De bloemen van dit kruut, dat, tot verscheide malen afgesneden, t'elkens Tijt
weér uitspruit; bloeien in Junius en Julius, doch niet dan in het tweede
jaar na hun zaijing; en het zaat word in 't lef van Augustus, of in 't begin
van September rijp. De bladen en stelen vergaan tegen de winter; en de
wortel, die in 't leven blijft, schiet tegen de zomer weér uit. Zy kunnen
d'ongemakken van de winter, koude regen, en harde vorst zwarelijk ver-
dragen; en dieshalven is dienstig dat men hen met droge turfmollem over-
stort, en met pannen dekt, om het water af te weeren.

Aanteeling. Zy worden in Maert, of April, en ook in September, met de wassende maan, omtrent een strobreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en ook wel in de zelfde tijd geplant. De zoete Venkel wil echter eerder gezaait, dan geplant zija, en liever in 't voorjaar, dan in de Herfft.

Surkel, of Zuring.

Geflacht. **D**E Zuring, ook Surkel genoemd, die in de tuinen wast, en gemeenlijk tot moeskruit gebruikt word, kan bequamenlijk in gemene en Roomsche onderscheiden worden.

Gedaante. De gemene Zuring heeft langachtige bladen, die voor spits zijn, en achter breed, en twee uitsteekfels vertonen. De steel is dun, ront en gestreept. De bloemtjes zijn bruinroet, en het zaat driekantig en bruin, en de wortel geel en vezelachtig.

Gront. De Roomsche Zuring is kort, breed en bleekgroen van bladen. De bloemen, 't zaat, en de wortel zijn met de voorgaande soort gelijk.

Tijt. Zy versiffchen een gemene zavelige aarde, die met oude mest, 't zy van koejen, of van paerden, wel deurmengt is, in een luchtige plaats, en voor de stralen der zon bloet legt, en van veel vocht besproeit word.

Aanteeling. Zy bloejen, zo zy niet afgesneden worden, in Maimaant, en geven jarelijks rijp zaat, en konnen de gehele winter over staan, vermits zy koude, en d'ongemakken van de tijt konnen verdragen.

Havening. Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeleelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, even onder zaait: maar ook door hun aangewaste jonge scheuten, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde plant.

Havening. De Zuring is zodanig van aart, dat, hoe men haar in de zomer meer afsnijdt, hoe zy groter wortel, en minder tot zaat opschiet. Doch indien men zaat daar af wil hebben, zo moet men haar laten opwassen en drogen.

SPINAGIE.

Gedaante. **D**It moeskruit heeft ronde holle stelen, omtrent een voet hoog, met zachte donkergroene bladen, die van voren spits, achter breed, en van weersijden diep uitgesneden zijn. Langs, en aan de toppen der stelen draagt zy groenachtige bloemtjes, die, als druivetroffen, by malkander wassen, en van fcherpachtig zaat gevolgt worden. De wortel is dun.

Gront. Zy versiffcht van natuur een luchtige zavelige gront, die wel gemest is, in een luchtige plaats, en voor de zonnestralen bloet legt, en van veel water besproeit word.

Aanteeling. Zy word niet alleenlijk in de Maert, of April, met d'afgaande maan, maar ook in Augustus, met de zelfde maan, tamelijk wijt van malkander gezaait.

Tijt. Zy schiet ylings op, en, afgesneden zijnde, levert t'elkens drie malen zo veel, inzonderheit zo zy luchtig gezaait is, en anders niet. Men mag haar, eer zy zaat schiet, tot verscheide malen afsnijden. Zy geeft haar bloemen en zaat in de zomer: maar de gene, die spade gezaait is, duurt de hele winter over, en geeft in 't voorjaar rijp zaat.

E N D I V I E.

Dit kruut heeft langwerpige, breedachtige en bleekgroene bladen, die aan de kanten gekerft zijn. De steel heeft zijdrakjes, en is ront, en van binnen hol. De bloemen, uit veel blaadjes bestaande, zijn deurgaans blaauw, en somtijts wit, daar wir zaat op volgt. Gedaante.

Zy verëischt een goede zavelige gront, met oude paerde- en koejemest wel deurmengt, en die in een ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word. Gront.

Zy word in Maert, of April, met de wassende maan, gezaait. Doch de gene, die men in de Herfst voor salade wil gebruiken, moet in 't lest van Junius, of in 't begin van Julius, met d'afgaande maan, ylen luchtig in de voorgedachte aarde gezaait worden. Aanteeling.

D'Endivie, in Maert of April gezaait, schiet ylings op, en, in Julius haar bloemen, daar rijp zaat op volgt, gegeven hebbende, sterft en vergaet, eer de winter koomt. Maar de gene, die in 't begin van Julius gezaait is, moet, een kleine vinger hoog gewassen zijnde, met d'afgaande maan opgenomen, en omtrent anderhalve voet van malkander verplant worden. Als zy, in September, of October grote stelen heeft verregen, en omtrent een voet in de langte opgeschoten is, moeten haar bladen by helder weer, en droog zijnde, zachtelijk boven toegebonden worden, op dat'er geen regen zou in vallen. In dezer voegen verliezen zy hun bitterheit, en worden wit, en bequaam om hen tot salade te gebruiken. Op deze wijze worden zy ook, eer de vorst hen overvalt, met hün wortel uit d'aarde opgenomen, en in droog zant in een kelder bewaart, om lang goet te blijven. Tijt. en haer vening.

H Y S O O P.

DE Hysoop kan bequameijk in twee soorten, in gemene, en met smalle bladen, onderscheiden worden. Men vind noch een derde soort, witte Engelsche Hysoop genoemt, daar af de halve bladen sneewit, en aan d'andere helft groen zijn. Doch wy zullen hier alleenlijk van de gemene Hysoop, die tot spijs gebruikt word, spreken. Geslacht.

Dit gewas heeft harde stelen, omtrent een voet lang, met zijdtakken bezet, en rontom met smalle langwerpige donker groene bladen bewassen. De blaauwe, witte, en rode bloemen wassen van het midden des steels tot aan de top, en meest aan d'een zijde van de steel, en yder uit een bijzonder huisje. De bloem is met purpere draatjes vergiert, de wortel is houtig, en leeft lange jaren. Gedaante.

Het verëischt een gemene zandige gront, die zeer weinig gemest is, in een luchtig plaats legt, en van matige vocht besproeit word. Gront.

Het bloeit in Julius en Augustus, en geeft rijp zaat. Men moet het in Augustus afsnijden, en drogen, om het in de winter te gebruiken. Tijt.

Het word in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep, en ook wijt van malkander, in de voorgedachte aarde gezaait, en beter dus aangequeekt, dan door zijn voortgesprote takken, die men in April, met de voorgedachte maan, van d'ouden afneemt, en verplant. 't Is aanmerkelijk, dat het zaat van sneeuwitte, of rode bloemen deurgaans planten voortbrengt, die blaauwe bloemen dragen, welker zaat, weer ter gezeide tijt in d'aarde gedaan, niet alleenlijk planten met blaauwe, maar ook met rode en witte bloemen te voorschijn doet komen. Aanteeling.

Keule, of Saturei.

- Gedaante.** **D**E Keule heeft een lange steel, met takken, en smalle bladen, gelijk de Hysoop. De bloemen, die aan d'oorfprong der bladen voortkomen, zijn wirächtig, of bleekpurper van verwe. Het zaat is bruin en klein, en de wortel vezelächtig.
- Gront.** Zy verëischt een zavelige gront, die tamelijk wel gemest is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen open legt, en van matiglijk veel water besproeit word.
- Tijt.** Zy duurt niet langer dan een zomer, in de welk zy bloeit, en in de Herfst rijp zaat geeft, en daar meê vergaat.
- Aanteeeling.** Zy moet jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, naauwelijks een vingerbreet diep, gezaait worden, en komt dikwijls ook door haar nedergevalle zaat te voorschijn.

B A L S S E M.

- Geflacht.** **D**It gewas word in twee soorten, in grote, en kleine Balssem, onderscheiden.
- Gedaante.** De grote Balssem wast met harde ronde stelen omtrent anderhalve voet hoog. De bladen zijn langwerpig en breed, bleekgroen van verwe, en aan de kanten gekerft. De goutgeele bloemtjes, uit veel draatjes bestaande, komen kranswijze te voorschijn. De wortel is hard, en met veel vezelingen bezet.
- De kleine Balssem heeft wel enige gelijkheit met de voorgaande; maar de bladen zijn veel kleinder, smalter, en dieper gekerft.
- Gront.** Zy verëischen een gront, die tamelijk wel gemest is, en voor de warme lucht, en heldere zonnestralen bloot legt.
- Tijten aanteeeling.** Zy bloeien in deze landen in Julius en Augustus, en worden door 't afscheuren der planten aangequeekt.

S A L I E.

- Geflacht.** **D**E Salie word in grote, of grove, en in kleine, of sijne onderscheiden; die beide weêr naar de verscheide verwen verdeelt worden.
- Gedaante.** De grote of grove Salie heeft houtächtige stelen met takken, daar langwerpige, brede, grijsachtige en ruige bladen aan wassen. De bloemen zijn blaauwpurper van verwe, het zaat zwartächtig. De wortel is hard, en met veel vezelingen behangen.
- De sijne Salie is met de voorgaande van gestalte gelijk, behalven dat zy kleinder is, en onder aan haar bladen noch twee kleine blaadjes heeft, die als tongen, of oren zijn.
- Men vind noch andere soorten van dit gewas, gelijk grove Salie met rode, witte en groene bonte bladen; sijne Salie met witte bloemen; met geelachtige bladen; met Lavendelbladen; met bonte bladen; Spaansche welriekende Salie, en meer anderen.
- Gront.** Zy verëischen een gemene zavelige gront, die met oude paerde- en koejemest wel deurmengt is, in een ope plaats legt, die wel van de zon bescheenen word, en daar veel vocht op valt.
- Tijt.** Zy bloeien deurgaaans in Junius, Julius en Augustus, en geven gemene-
lijk

lijk rijp zaat. Zy konnen de winter over duren, en alle ongemakken van koude, droogte en regen verdragen.

Zy worden in April, met de wassende maan, niet dicht, maar luchtig, Aanteeling. in de voorgedachte aarde naauwelijks een vingerbreed diep, gezaait. Men queekt hen ook aan van hun takjes, die, in de gront omgebogen en ingelegt, lichtelijk wortel schieten, gelijk ook door hun afgesnede takken, die men in April, of Maimaant, met de wassende maan, en eer zy bloejen, affnijdt, en in een schaduwachtige plaats in de voorgedachte gront steekt, en, om te beter te wortelen, dikwijls met water besproeit, en in Maert, met de wassende maan, opneemt, en verplant.

De sijne Salie met witte bloemen, en ook de Spaansche welriekende Sa- Havening. lie, van natuur teerder zijnde, dan d'anderen, moeten, in een pot gezet zijnde, tegen de winter binnen 's huis gebracht, en van matige vocht verzorgd worden. 't Is ook dienstig dat men enige planten van wijnruit omtrent de Salie zet, op dat de padden, en 't andere ongedierte zich niet daar onder zou verschuilen, en door hun vergift aan de zelfde hinderlijk wezen.

S C H A R L E Y.

D It kruut heeft hoge vierkante stelen. De bladen zijn groot, ruig en Gedaante. afchverwig. Het draagt aan de toppen der stelen blaauwachtige witte bloemen. Het zwart zaat legt in langwerpige getande huisjes befloten, en de wortel is hard en geelachtig.

Het verëischt een goede, gemene zavelige gront, die wel gemest is, in Gront. een luchtige plaats legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Het bloeit in Junius en Julius, en geeft rijp zaat, en duurt niet langer, Tijt. dan een zomer.

Het word in Maert, of April, naar de gelegenheit des tijts, met de Aanteeling. wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en door deze middel alleen aangeteelt.

P O L E Y.

D It gewas heeft veel tedere ronde steeltjes, die langs d'aarde krui- Gedaante. pen, en zich met veel vezelingen daar aan hechten. De bladen, die rontachtig, en bruingroen van verwe zijn, wassen altijt twee en twee tegen malkander over. De witachtige of blaauwe bloemtjes groejen wervelswijze rontom de stelen; en de wortel is vezelachtig.

Het verëischt een gemene zavelige, en waterigegront, die met oude Gront. paerdemest deurmengt is, en in d'opelucht legt.

Het bloeit in Julius en Augustus, en moet dan tot gebruik vergadert Tijt. worden, en kan d'ongemakken van de winter verdragen.

Het word in deze gewesten niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, Aanteeling. 't welk men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait: maar ook door zijn aangewasse jonge scheuten, die van zelfs wortel geschoten hebben, en die men in April, of September, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant.

KONINKLYKE MARIOLEIN.

- Geflacht.** **D**rie foorten van dit gewas zijn in deze Nederlanden meest bekend: teweten sijne, grove, en Engelsche Mariolein.
- Gedaante.** De sijne Mariolein heeft dunne rijsachtige steeltjes, omtrent een voet hoog, en daar zijdrakjes uitspruiten. De bladen zijn klein, byna ront, en grijsachtig. Op de top der steeltjes wassen kleine witte bloemtjes, die airswijze by malkander staan. Het zaat is bruin en klein, en de wortel bestaat uit veel vezelingen.
- Gront.** De grove Mariolein heeft tedere ronde steeltjes, met rontachtige, groter en ruiger bladen, dan die van de Poley. De bloemtjes die bleekroot, of witachtig zijn, wassen kranswijze op de top der stelen. Het zaat is klein en rootachtig, en de wortel lang en houtig.
- Tijt.** D'Engelsche Mariolein komt in gestalte enigzins overëen, met de voorgaande: maar de bladen zijn kleinder, glad, en bruingroen van verwe. De bloemtjes zijn purperroot, en de wortel hard en vezelachtig.
- Aanteeling.** Zy vereïsschen een gemene zavelige gront, die met tweejarige paerdest wel deurmengt is, in een ope en warme plaats; en voor de zonnestralen bloot legt, en veel van regen besproeit word.
- Zy geven hun bloemen in de zomermaanden; maar zelden in deze landen rijp zaat.
- Zy worden in 't lef van Maert, of in 't begin van April door hun zaat, uit warme gewestengezonden, met de wassende maan in de voorgedachte aarde gezaait, of door hun aangegroide wortelen aangequeekt, die men in 't lef van Maert, of in 't begin van April, met de wassende maan, van d'ouden moet afnemen, en verplanten.

LAVAS.

- Gedaante.** **D**it gewas schiet op met veel hoge, dikke, holle, geknoopte en getakte stelen. De bladen, in verscheide delen gesneden, zijn aan de kanten gekerft, bleek- of geelgroen van verwe, en gelijken wel naar die van de Juffroumark, behalven dat zy dikker en stijver zijn. De bloemkransen zijn groot, en de bloemen geel. Het zaat is langwêrpig en gestreept, en de wortel dik.
- Gront.** Het vereïst een gemene, en echter liefst een zandige en welgemeste gront, die in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.
- Tijt.** Het bloeit in Junius en Julius, en geeft in Augustus zaat, dat volkomenlijk rijp is. Het vergaat tegen de winter, behalven de wortel, die in 't voorjaar weer uitspruiten, en, gelijk te voren, hoog opschiet. Het kan koude, regen, hagel, sneeu, en harde vorst verdragen.
- Aanteeling.** Het word in de Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en ook door zijn spruiten, by de wortel uitgeschoten, die men in de zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

JUFFROUMARK.

- Gedaante.** **J**uffroumark heeft tamelijke hoge, ronde, gestreepte, holle en geknoopte stelen, met veel zijdscheuten bezet, en blinkende groene bladen die ront om de kanten gekerft zijn. Op de toppen der stelen wassen de

de witte bloemtjes, die kroonswijze te voorschijn komen, en klein zaat nalaten, 't welk dat van de Piererfelie gelijkt. De wortel heeft veel vezelingen.

Dit kruut vereischt een goede gemeste gront, die in een ope plaats legt, Gront, en van veel water besproeit word.

De bloemen van dit gewas komen in Junius te voorschijn, en het zaat rijp word in Julius, of Augustus rijp.

Het word op de zelfde wijze aangeteelt, en voortgequeekt, gelijk van Aanteeling, 't Lavas gezegt is, daar af het van enigen voor 't wijfe word genomen.

B E R N A G I E.

DAAR zijn twee soorten van dit gewas, van 't welk d'een des winters Geslacht vergaat, en d'ander haar groenheit behoud, en overblijft

D'eerste soort heeft rontachrige brede ruwe bladen. De stelen Gedaante zijn ook ruw en hol, en vertonen starrebloemtjes, die of wit, of hemelsblauu zijn, en in 't midden een zwart puntje hebben. Hier op volgen zwarte koorntjes, twee of drie by malkander. De wortel is wit, en met dunne vezelingen in d'aarde begroeit.

De tweede soort is met de voorgaande gelijk, behalven dat zy kleiner Gront is. De kleine blauuwe bloemtjes komen met die van d'Ofsetong overeen.

Zy vereischen een gemene zandige gront, die met oude paerdemest Tijt wel deurmengt is, in een warme en luchtige plaats legt, en van matiglijk veel waters besproeit word.

D'eerste soort met blauuwe en witte bloemen, die niet langer, dan een Tijt zomer, duren, geeft haar bloemen in de zomermaanden, en in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is, en vergaat daar meê. Maar de tweede soort, die altijd groen blijft, en een kleine blauuw bloemtje vertoont, dat aange-naam aan 't oog is, bloeit ook een groot deel van de zomer, en geeft by warme jaren zaat, dat volkomentlijk rijp is, maar niet in zo grote overvloed als de voorgaande.

D'eerste soort, die des winters vergaat, moet jareliks in Maert, met de Aanteeling wassende maan, weêr in de voorgedachte aarde gezaait worden. Zy koomt ook wel van zelfs, door haar nedergevallê zaat, te voorschijn. De tweede soort, die de winter overblijft, word voortgeteelt, en aangequeekt, niet alleenlijk door haar zaat, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet boven een strobreet diep in de voorgedachte aarde moet zazen: maar ook door haar aangewasse jonge spruiten, die men ter gezeide tijt van d'ouden afneemt en verplant.

O S S E T O N G.

MEN vind twee soorten van dit gewas, te weten gemene, en wilde. Geslacht

De gemene word weêr in grôte en kleine gedeelt.

De gemene Ofsetong heeft ruwe langwerpige bladen, en draagt Gedaante op de stelen blauuwe bloemtjes, die in 't eerst rootachtig paersch zijn. Het zaat is grauw en langwerpig, en de wortel, die lang, en tamelijk dik is, kan lange jaren duren. De wilde Ofsetong is van gestalte met de voorgaande gelijk, behalven dat zy in alle delen kleiner is.

Zy vereischen een gemene zavelige, en zo wel een ongemeste, als geme- Gront ste gront, die veel van de zon beschenen, en van veel water besproeit word.

Tijl.

De gemene grote en kleine Offetong, die alle ongemakken van de winter kan verdragen, blijft enige jaren in 't leven. Het loof verdort; maar in 't voorjaar spruit het tot de wortel weêr uit.

De wilde Offetong duurt niet langer, dan een zomer. Zy bloejen byna de gehele zomermaanden deur, en geven zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling.

Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait. Zy spruiten ook dikwijls van hun nedergevalle zaat voort.

PIMPINELLE.

Geslacht.

Dit gewas kan bequamelijk in twee soorten, in kleine, of tamme, en grote, of wilde Pimpinelle onderscheiden worden.

Gedaante.

De tamme Pimpinelle heeft rontachtige gekartelde bladen, die veel by malkander aan een middelsteeltje wassen. Tusschen deze bladen spruiten ronde steelen, daar af de toppen met ronde mosachtige knopjes, purpere bloemtjes voortbrengende, bezet zijn. Het zaat is klein en kantig, de wortel lang. De reuk is lieflijk.

De wilde, of grote Pimpinelle is in alles met de voorgaande gelijk, behalven dat zy in alle delen groter is, en donkerpurpere bloemen voortbrengen.

Gront.

Zy verëisschen een goede, gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een ope en luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word.

Tijt.

Zy bloejen in Junius, Julius en Augustus, en geven zelden rijp zaat, als by warme zomers. De wortel blijft lange tijt in 't leven, en schiet jarelijks in 't voorjaar van zelfs weêr uit.

Aanteeling.

Zy worden op twee verscheide wijzen aangeteelt, te weten: door hun zaat, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde moet zagen; en door hun jonge aangewasse wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant. Zy kunnen dikwijls ook door hun nedergevalle zaat uitspruiten.

Portugal-
sche, en
Kandische
Pimpinelle.

Behalven de voorgedachte soorten, vind men noch Pimpinelle uit Portugal, en doornige Pimpinelle uit Kandia. De Portugalsche Pimpinelle, verëischt de voorgedachte gront: maar de doornige uit Kandia wil, dat men tweejarige paardemest, een jarige hoenderdrek, en mollem van verrotte boombladen daar onder mengt. Deze beide soorten, teder van aart zijnde, moeten in 't leest van September, of in 't begin van October binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by harde vorst de kaghel floekt, gezet, en slechts met een weinig laau regewater van onderen bevochtigt, en niet voor in 't leest van Maert, of in 't eerst van April, met een zwoele, regen weêr buiten gestelt, en voor schrale gure winden beschut worden. Zy worden door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, in potten zaait, die met de voorgedachte aarde gevult zijn.

SALADE.

Geslacht.

Daar zijn verscheide soorten van Salade: als gemene Latuw; gekronkelde Latuw; Roomsche, of Spaansche Latuw; Kropsalade, en Veltfalade, of Vettekous.

Gedaante.

De gemene Latuw geeft bleekgroene bladen, van gestalte langwerpig breed.

breet, en met een ronde steel. De bloemtjes zijn geel, en het zaat, plat en wit zijnde, legt in hairächtige bolletjes besloten. De wortel is tamelijk lang, en met vezelingen behangen.

De gekronkelde Latuw verschilt nergens anders in van de voorgaande soort, dan dat de bladen gekronkelt, en rontom gekerft zijn.

De Roomsche, of Spaansche Latuw is in gestalte de gemene soort gelijk; maar de bladen zijn donkergroen van verwe, en het zaat is zwart.

De Kropfalade, van de welke verscheide soorten zijn, sluit haar bladen gelijk een Sluitkool. De steel, bloemen, zaat en wortelen verschillen niets van de gemene Latuw.

De Veltfalade, anders Vettekous genoemd, heeft eerst kleine breedächtige blaadjes, tusschen de welken een kantig en dun steeltje opschiet, dat aan yder knoop met twee smalle blaadjes is bewaßen. De bloemtjes, witachtig van verwe, wassen op de toppen der steeltjes veel by malkander. De wortel is vezelächtig.

Zy verëisschen een gemene vette en welgemeste gront, die van matige Gront, vocht besproeit, en dikwijls omgespit word.

De Salade word, naar dat zy verscheiden is, in verscheide tijden gezaait. Aanteeling.

De gene, die men eigentlijk Latuw noemt, in Maert, de Kropfalade in April, de Veltfalade, of Vettekous tegen de Herfst, om de zelfde in de winter te gebruiken.

De gemene en gekrulde Latuw worden verscheide malen afgesneden, Havening, eer men hen tot bloemen en zaat laat opschieten. De Kropfalade, opgekomen zijnde, en enige bladen verkregen hebbende, moet met d'afgaande maan opgenomen, en ten minsten wel een halve voet van malkander verplant worden. In dezer voegen worden zy malfser en aangenamer, en ook groter, en dan tot eten bequaam, als men de gene, die men heeft laten staan, alreëgenuttigt heeft. Indien men vroeg Salade begeert te hebben, zo moet men haar in Februarij, indien de tijd zulks toelaat, in een mulle en welgemeste aarde, die in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, zagen, de Latuw tamelijk dik, en de Kropfalade dun en luchtig, en de zelfde dikwijls met water besproejen. Maar indien men de Salade spade wil hebben, zo moet men haar een maant na degewone tijd zagen. Indien men vroeg, te weten in Maimaant, Kroppen begeert, zo moet men hen in September, met d'afgaande maan, in een warme plaats zagen, en de genen, die na de winter overgebleven zijn, in Maert, met d'afgaande maan, in de voorgedachte welgemeste gront, en warme plaats verplanten. Deze Kroppen zijn echter hard, en niet zo murw, als de genen, die in de zomer gezaait en gehavent worden.

K A R S.

MEn kan dit gewas bequaamelijk in verscheide soorten onderschei- Geslacht: den: want men vind gemene Kars, anders Hofkars genoemd; met gekrulde, en ook met brede bladen, Indiaansche Kars; Winterkars; Waterkars, en meer anderen.

De Hofkars heeft ronde stelen, en klein gesnede bladen. De bloemt- Gedachte: jes zijn wit, en het zaat rootächtig.

De gekronkelde Kars geeft voorëerst twee langwerpige ronde bladen, yder deurgaans met een of twee kerven. Tusschen deze bladen spruiten anderen op lange groene steeltjes, die aan de kanten vol krullen, en ge- kron-

kronkelt zijn. De ronde middelsteel is van onder tot boven, zonder enige ordening, met kleinder bladen, drie of vier by malkander, bekleed. De bloemtjes, die troswijze by malkander wassen, bestaan uit vier witte blaadjes, en hebben yder in zich vier lange draatjes. Het zaat, op een steel van twee voeten hoog wassende, is van gestalte dat van de gemene Hofkars gelijk, met de welke zy ook in de wortel overeenkoomt.

De Kars met brede bladen verschilt alleenlijk van de gemene Kars in de gestalte der bladen.

D'Indiaansche Kars heeft een tedere, lange en ronde steel, die in verscheide zijdrakjes is verdeelt, met de welken zy aan de bystaande steunfels vat. De bladen, die ront zijn, wassen yder aan een bijzonder steeltje. De bloemen, schoongeel van verwe, zijn van gestalte die van de Ridderfpooren gelijk, maar groter. Het zaat, drie by malkander wassende, gelijk wel dat van de Biet. De wortel is vezelachtig.

De bladen van de Winterkars zijn van gestalte gelijk die van de gemene Rapen, doch glad, en donkergroen van verwe. De gestreepte steel schiet omtrent anderhalve voet op in de hoogte, en draagt aan de toppen gele bloemen, op de welken zaatpeultjes volgen. De wortel is tamelijk lang en dik.

De Waterkars heeft een dikke en bolle steel, daar veel zijdspruiten uit schieten, die met lange rijen van langwerpige ronde bladen aan een middelsteel zijn bewassen. De witte bloemtjes spruiten airswijze langs de stelen en zijdscheuten tot boven toe, het een na 't ander. Na de bloemen volgen dunne ronde zaatpeultjes, daar in klein geel zaat besloten is. Onder aan de steel, en ter plaats, daar hy in 't water staat, ziet men veel witte vezelingen.

Gront.

Zy verëischen alle, de Waterkars uitgezondert, een gemene zavelige gront, die met oude paerdmest gemest is, in een ope en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word. Maar de Waterkars verëischt een welgemeste en vochtige aarde, en die eerder in een schaduwachtige, dan in een luchtige plaats legt.

Tij.

Zy alle duren niet langer, dan een jaar, behalven de Winterkars, die, de felle koude van de winter verdragen konnende, twee zomers duurt, en, in het tweede jaar rijp zaat gegeven hebbende, sterft. De Waterkars kan ook enige jaren leven, en geeft deurgaans jarelijks rijp zaat. D'andere foorten, d'een vroeger en d'ander spader geblocit hebbende, geven in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is.

Aanteeeling.

Zy moeten in Maert, of April, met de wassende maan, van nieuw, in de voorgedachte aarde gezaait worden. Men kan de Waterkars ook van haar aangegroeide jongen aanqueeken, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant. De gekrulde Kars, lichtelijk allengs haar aangename krullen verliezende, moet alleenlijk van zaat, dat van de schoonste Krulkars gekomen is, met d'afgaande maan, aangeeteelt worden: en in dezer voegen zal zy haar gekrultheit lang behouden.

Havening.

Dewijl d'Indiaansche Kars, in d'aarde geplaatst, weeldiglijk wast, en grote overvloed van bladen, maar weinig bloemen geeft, zo word de zelfde deurgaans in een pot gezet, op dat zy, door de menigte van haar wortelen, en weinigheid van aarde in haar kracht als gedwongen, weinig bladen, en veel aangename bloemen, die tot aan de winter duren, te voorschijn zou brengen.

D R A G O N.

D It gewas heeft harde, dunne en ronde stelen, met lange, smalle en donkergroene bladen bewassen. De bloemtjes zijn geel, en zeer klein. De wortel is lang, en boven op d'aarde met vezelingen verspreid. Gedaante.

Het vereïfcht een gemene zavelige gront, die wel gemest, en dikwijls omgespit en deurgeflagen is, in een luchtige plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word. Gront.

Dit kruit is van Maert tot aan de winter groen, en geeft in Julius wel enige bloemen, maar nooit rijp zaat. Het moet in de winter met stro, paerdemest, of met boekweïsdoppen gedekt worden. Tijt.

Het word alleenlijk door zijn jonge aangegroeide spruiten aangeteelt, die men, als zy wortel geschoten hebben, in Maert, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de gedachte aarde plant. Het moet ook om 't vierde jaar opgenomen, en in aarde, die met nieuwe mest deurmengt is, verplant worden. Aanteeling.

Nipte, of Kattekruit.

D It kruit heeft getakte kantage stelen, met zachte langwerpige brede bladen, die rontôm de kanten gekerft zijn. De bloemtjes, die bleek van verwe zijn, wassen rontôm de stelen, en op der zelfder toppen. Gedaante.
De wortel is vezelachtig.

Het vereïfcht een gemene zandige gront, die matiglijk gemest is, en zo wel in een schaduwachtige, als luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word. Gront.

Het blijft enige jaren in 't leven, en geeft jarelijks niet alleenlijk bloemen, die in Julius en Augustus te voorschijn komen, maar ook rijp zaat, en kan felle koude verdragen. Tijt.

Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde moet zagen, maar ook door zijn jonge afgezette wortelen, die men ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant. Aanteeling.

R A K E T T E.

V An dit gewas vind men deze volgende soorten: Tamme, wilde, vreemde en Zeerakette. Geslacht.

De tamme Rakette heeft ronde stelen, die omtrent anderhalve voet hoog opschieten. De bladen zijn donkergroen, lang, en aan de beide zijden gesneden. De bloemtjes, langs het opperste der stelen wassende, zijn geelachtig, en bestaan uit vier blaadjes. Het zaat wast in kleine langwerpige peultjes. De wortel is wit en lang. Gedaante.

De wilde Rakette is in alles de tamme gelijk, behalven dat zy veel kleiner is.

De vreemde Rakette heeft stelen, die omtrent drie voeten hoog wassen. De bladen zijn die van de wilde Rakette niet ongelijk, maar wirachtig, of graauw. De bloemtjes, met die van d'Olijfboom overëenkomenende, groejen troswijze rontôm, en langs de stelen, en worden van velachtige zaat-

huisjes gevolgt, die de gefalte van een ope kroesje vertonen. Het zaat is klein en bruin, en de wortel witachtig, dun en lang.

De Zeerakette heeft ronde stelen, tamelijk dik, en die met diepgekerfde witachtige bladen, de genen van de Kruiswortel niet ongelijk, bewaſen zijn. De bloemtjes verſchillen niet veel van die der Koolbloemen; maar zijn purperrood van verwe, en worden van korte dikke peultjes gevolgt, die yder twee voosichtige zaden in zich beſluiten. De wortel is dun en lang.

Gront. Zy vereiſſchen een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een ope en luchtige plaats legt, van de warme zonneſtralen beſchenen, en van veel vocht beſproeit word.

Aanteeling. Zy moeten in Maert, of April, met de waſſende maan, in de voorgedachte aarde niet diep gezaait worden. De tamme Rakette word ook wel in Auguſtus gezaait, op dat zy, de winter overblijvende, te vroeger zou opſchieten.

Tijt. Zy duren gemeenlijk niet langer, dan een zomer, en geven hun bloemen in Junius en Julius, en tegen de winter zaat, dat volkomentlijk rijp is.

PORCELEIN.

Geflacht. **D**E Porcelein word in twee ſoorten, in grote, of tamme, die men ook Roomsche noemt, en in kleine, aan de welk men ook de naam van wilde Porcelein geeft, gedeelt.

Gedaante. Degrote, of tamme Porcelain heeft ronde, dikke en bruinrode ſtelen, die volſap zijn, met dikke breedachtige bladen bewaſſen. De bloemtjes zijn bleekgeel van verwe. Het zaat is klein en zwart, en de wortel dun en vezelachtig.

De kleine, of wilde Porcelain is met de grote gelijk, behalven dat zy veel kleiner van takjes en bladen is, en ter aarde nederlegt.

Gront. Zy vereiſſchen een gemene zavelige gront, die met oude paerdemest deurmengt is, in een ope en warme plaats legt, en van veel water beſproeit word.

Tijt, en aanteeling. Zy bloeyen in Junius, en geven in de Herſt rijp zaat. Zy duren niet langer, dan een zomer, en worden door de minſte rijp van hun groente berooft. Zy moeten dieſhalven jarelijks in Maert, of April, van nieus in de voorgedachte aarde gezaait worden, en komen dikwijls ook door hun nedergevalle zaat weêr te voerſchijn. Zy konnen op geen andere wijze, dan door hun zaat, aangeeteelt worden.

Behalven dezen zijn 'er noch twee andere ſoorten van Porcelein, te weten grote Porcelein met gele bladen, en Porcelein uit Morenlant met een aardige gele ronde bloem, omtrent een duim in de middellijn groot, en met veel dikke rechtſtaande bladen, gelijk de bloem van d'Alantwortel. De bladen zijn langwerpig, achter breed, en voor ſpits. Zy vereiſcht een gront, die gelijkelijk uit goede aarde, grof zant, en oude paerdemest beſtaat, en met mollem van verrotte boombladen deurmengt is, die voor de hete zonneſtralen open legt, en van matige vocht beſproeit word. Zy moet jarelijks, in April, met de waſſende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, dun en luchtig gezaait worden. Men moet ook, als zy opgekomen is, niet meer, dan een of twee planten daar in laten, en hen niet roeren, dewijl zy andersins, daar door te rug gezet, zwarelijk rijp zaat zouden

Porcelain
uit Moren-
lant.

zouden geven. Dit zaat is in een dikke ronde groene knop, zo groot als een grote kars, besloten, daar de ronde bloem zeer aardiglijk op staat.

Uyen, anders Ajuin.

MEn vind verscheide soorten van Uyen, die meest in de verwe van Geslacht hun bollen, en in der zelfder grootheit of kleinheit, rontheit en lankheit, naar de verscheidenheit van de gront, daar in zy gezaait worden, verschillen, en echter in de gedaante van hun uitspruitsels en groente weinig verscheiden zijn.

De Uyen heeft lange smalle bladen, die van binnen hol zijn, en tusschen Gedaante; de welken een ronde steel uitschiet, die van binnen hol, en onder dikker, dan boven is. Deze steel vertoont op zijn top een ront bolletje, met een dun vliesje bekleed, daar uit veel bloemtjes spruiten, die, gelijk starretjes, in't ronde by malkander wassen. Na de bloemtjes volgen driekantige zwarte zaatjes, in witachtige velletjes besloten. De wortel, eigenlijk Uyen genoemd, bestaat uit veel schilferingen, en is of plat, of langwerpig ront, van binnen wit, en buiten rosch, en ook wit van verwe.

D'Ajuin, of liever Uyen, vereischt een goede, luchtige en welgemeste Gront; gront, die in een ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel vocht besproeit word.

Dit gewas, dat felle koude, en d'ongemakken van de winter kan ver- Tijd dragen, geeft zijn bloemen in Julius, en rijp zaat in Augustus, doch niet voor in het tweede jaar; daar mede zy vergaan.

Het word in deze gewesten alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk Aanteeling; men in Maert, met d'afgaande maan, recht anders, dan veel andere gewassen, dun en luchtig, en niet diep in de voorgedachte aarde zaait. Door deze middel worden zy groter, dan anders.

De bollen van d'Uyen, in de Herfst hun volkome grootheit verkregen Havening; hebbende, worden met de volle maan opgenomen, des winters in huis bewaart, en in de volgende maant, met d'afgaande maan, weer ingezet. De kleinste bollen, ter gedachte tijt weer ingezet, brengen geen bloeisel voort; maar vertonen zich zeer groot en uitstekende in de Herfst.

K N O P L O O K.

DIt gewas kan bequamelijk in drie soorten, in tamme Knoplook, Geslacht; wilde Knoplook met smalle bladen, en in wilde Knoplook met brede bladen, anders ook Daslook, of Berelook genoemd, onderscheiden worden. Doch wy zullen hier alleenlijk van de tamme, als tot onze Hovenier dienstig zijnde, spreken.

De Knoplook heeft lange uyenachtige groene bladen, tusschen de wel- Gedaante; ken een holle lange ronde steel opschiet, daar op paersachtige bloemen, en zaat, gelijk van Uyen, wassen. De wortel bestaat uit veel dunne witte klifsters, die met dunne velletjes, bleekroschachtig zijnde, bekleed, en onder met dunne vezelingen behangen zijn.

De Knoplook vereischt een luchtige zavelige gront, die niet al te veel Gront. gemest is, in een luchtige en ope plaats legt, en van weinig vocht besproeit word.

Hy word op twee verscheide wijzen aangeteelt: voorëerst door zijn Aanteeling; kleine bolletjes, die veel te zamen een hoofte uitmaken, 't welk in plaats van

van de bloemen is, die hy in deze gewesten nooit voortbrengt. Deze bolletjes, van malkander gescheiden, worden in October, met d'afgaande maan, in de voorgedachte aarde gesteken, en in dezer voegen aangeeteelt gelijk ook door de jonge bolletjes, die aan de ronde wortel aangewassen zijn, en de welken men voort, en ook in Maert, of April, in d'aarde mag zetten.

BIESLOOK.

- Gedaante:** **D**it gewas krijgt ronde, dunne, holle en biesachtige blaadjes, tusschen de welken, zo zy niet afgesneden worden, korte en ronde stelen uitspruiten, die op hun top veel purpere bloemtjes by malkander, die van d'Uyen gelijk, voortbrengen. De wortelen zijn kleine uyenachtige bolletjes, die van onderen veel vezelingen uitschieten.
- Gront:** Het vereischt een gemene wel-gemeste gront; die van nieuws' omgeworpen is, in een ope en luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word.
- Tijt:** Het geeft zijn bloemen in Maimaant en Junius, maar niet, dan in het tweede jaar.
- Aanteeling:** Het moet in Maert in de voorgedachte aarde gezaait, of van zijn afzetsels geplant zijn.

PAREY.

- Gedaante:** **D**E Parey heeft bladen en bloemen, die wel naar die van d'Uyen gelijken. Het zaat is graau, de wortel wit, dun en langwerpig.
- Gront:** Zy vereischt een zelfde aarde, als van de Bieslook gezegt is.
- Tijt:** Zy geeft geen zaat, dan in het tweede jaar na haar planting, en brengt geen bloemen voort, zo men haar afsnijdt.
- Aanteeling:** Zy word op een zelfde wijze aangeeteelt, gelijk wy van de Bieslook verhaalt hebben.

CHALOTTEN.

- Gedaante:** **D**E Chalotten geven smalle uyenachtige bladen, maar geen steel, bloemen, noch zaat. De wortel, die van d'Uyen gelijkende, is van binnen wit, en van buiten met roschachtige velletjes bekleed. Zy hebben de zelfde smaak als Look, maar geen zo bange lucht.
- Gront:** Zy vereischen een vette welgemeste gront, gelijk van de Bieslook gezegt is.
- Tijt, en aanteeling:** Zy brengen noch bloemen, noch zaat voort, en worden in Augustus opgenomen en gedroogt, en in Maert daar aan volgende weer in de voorgedachte aarde, ruim een halve voet van malkander, gezet, en door middel van hun klifters, op de zelfde wijze gehavent, voortgeteelt.

RAPEN.

- Geslacht:** **D**E Rapen, namelijk de tammen, worden in twee foorten, te weten in gemenen, en Staertrape, onderscheiden.
- Gedaante:** De gemene tamme Rapen hebben langwerpige, brede ruwe bladen, die aan de beide zijden diep gesneden zijn. Aan de toppen der stelen wassen kleine gele bloemtjes, die van langwerpige dunne peultjes, met klein bruin zaat gevult, gevolgt worden. De wortel, die men gemenelyk Raap noemt, is of platront, of langwerpig ront. De Staertrape zijn van stelen, bladen,

bladen, bloemtjes, zaatpeultjes, en zaat zelf met onze gemene langwer-
pige Rapen-gelijk.

Zy vereiffchen een luchtige, zandige, welgemeste, en ook een vochtige en
flibberige klaiächtige gront, die in een ope plaats legr, veel van de zon be- Gront.
fchenen, en van veel regen besproeit word.

Zy konnen niet langer, dan twee jaren duren, en geven in de tweede Tijt.
zomer volkome rijp zaat, 't welk twee jaren goed blijft, na dat zy in April
gebloeit hebben.

Zy worden, zo men hen vroegh begeert, in Februarius, en andersins Aanteeling.
in April en Maimaant, of ook wel in Junius, of Julius, zo men hen spade
wil hebben; mer de wassende maan gezaait.

Indien men de Rapen groot en dik wil hebben, zo moet men hen, als zy Havening.
een vinger dik geworden zijn, opneemen, en in rijgen verplanten, en dan
met aarde dekken, en wel treden; vermits de Rapen, als het loof ge-
kneust is, de voedende kracht zo veel te meer by zich behouden. De genen,
die men voor de gehele winter wil bewaren, moeten in November uit
d'aarde opgenomen, in 't droge wech gelegd, en voor harde vorst bewaart
worden. Indien men goet zaat van hen wil winnen, zo moet men hen in 't
voorjaar verplanten, en dan beginnen zy in April te bloeien, en geven in
Junius zaat, dat volkomentlijk rijp is.

R A D Y S.

D It gewas heeft bladen, gelijk die van de Rapen, maar groter. De Gedaante.
steel is ront, en met takken, en draagt lichte paersche, of bleke pur-
pere bloemtjes, van gestalte die van de Rapen byna gelijk. Hier op
volgen dikke en ronde zaatpeultjes, die vóór spits zijn, en yder twee, of
drie roschächtige zaden in zich besluiten. De wortel, eigenlijk Radijs ge-
noemt, is onder wit, en boven roor, zo verre hy boven de gront staat.

Het vereiffcht een gemene zavelige gront, die slechts met een weinig ou- Gront.
de paerdemest deurmengt is, in een luchtige warme plaats legr, en van ta-
melijk veel vochts besproeit word, vermits het, de vertigheit niet verdra-
gen konnende; lichtelijk wórmsteekig zou worden.

De Radijs, in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde Tijt.
gezaait, bloeit in Mai of Junius, en geeft met 'er tijt rijp zaat, 't welk, ge-
lijk alle andere zaden, mer droog weer ingehaalt moet worden.

Rammelatsen, anders Spaansche Radijs.

D E Rammelatsen, zekere soort van Radijs, met de welk zy in veel
dingen overeenkoomt, konnen, gelijk de gemene Radijs, ook in
Maert, in de voorgedachte aarde, gezaait worden. Maar dewijl
zy dan haastig opschieten, voos en stokkig worden, zo is 't dienstiger dat
men hen in Julius, met de wassende maan, in bequame aarde zaait: en in
dezer voegen zullen zy niet voor de winter schieten, en tot spijsze zeer be-
quaam blijven, niet alleenlijk voor 't overige van de zomer, maar ook de
gehele winter deur. 't Is ook dienstig dat men hen in October, of Novem-
ber, met de volle maan, uit de gront opneemt, en in droog zant in een kel-
der, of andere plaats legr, en hen voor de vorst bewaart, vermits zy, daar
door door geraakt zijnde, dikwijls van 't leven berooft worden. Zy, in
dezer voegen bewaart, moeten in 't volgende jaar, in Maert, met de volle
maan,

maan, weér in een warme plaats in d'aarde gezet zijn; en dus zullen zy voort in April weér uitschieten, en in Augustus zaat geven, dat volkomentlijk rijp is. Indien men somtijds met de voeten op hun loof treed, zo zullen hun wortelen dikker, dan anders, worden.

PEPERWORTEL.

Gedaante. **D**E Peperwortel heeft lange en brede gekerfde bladen, tusschen de welken somtijts een dunne steel uitspruit, die aan de top met kleine witte bloemtjes, uit vier blaadjes bestaande, vergiert is, en van kleine zaatpeultjes gevolgt worden. De wortel is lang en dik, wit van verwe, en scherp van smaak.

Gront. Hy verëischt een gemene zandige, of liever een steenächtige gront, die wel met oude paerde- en koeje mest deurmengt is, en in een ope plaats legt, die van de hete zonnestralen beschonen, en van veel water besproeit word.

Tijt. Men ziet zo zelden bloemen en zaat van dit gewas, dat enige geschreven hebben, dat het geen bloem noch zaat geeft. De wortel, die felle koude, en alle ongemakken van de winter kan verdragen, blijft lange jaren in 't leven.

Aanteeling. Hy word door zijn wortel aangequeekt, die men in September, of in Maert, met de volle maan, af breekt, en in stenige welgemeste aarde legt, te weten overdwars, en in de langte, niet recht naar beneden, weinig meer dan twee vingerbreed diep, om meerder warmte van de zon te bekomen; en in dezer voegen zullen de dunste wortelen t'eerder dik, en tot gebruik bequaam worden.

ALANTWORTEL.

Gedaante. **D**'Alantwortel heeft lange, brede en spitsche bladen, met een wolachtige ruigte, en aan de kanten gekerft, witachtig groen van verwe, en onder witter, dan boven. De steel schiet op tot de hoogte van vier, of vijf voeten, en draagt op de toppen brede ronde gele bloemen. Het zaat is langwerpig, dun en smal, de wortel dik, en bitterachtig van smaak.

Gront. Hy verëischt een gemene gront, die wel gemest is, en liever die in een ope, dan in een schaduwächtige plaats legt, en die veel van de zonnestralen beschonen, en van veel water besproeit word.

Tijt. Deze wortel kan lange jaren leven, en alle ongemakken van de winter verdragen. Hy geeft jarelijks zijn bloemen in Junius, en Julius, maar nooit rijp zaat, dan in zeer hete en droge zomers.

Aanteeling. Hy word van zijn wortel aangeteelt, daar af men stukken neemt, die enige uitspruitselen gehad hebben, de welken men in Maert, April, of in September, met de wassende maan, doch wel drie voeten van malkander plaatst, uit oorzaak van hun lange bladen. Men moet hen, dus verplant zijnde, terstont met water besproejen. Deze wortel word in April, of in de Herfst opgegraven, en tot gebruik bewaart.

Gele Peen, *anders* Wortelen.

DE gele Peen, hier meest met de naam van Wortelen bekend, hebben ronde holle en ruigachtige stelen. De dun gesnede bladen staan aan hun middelsteeltjes wijd uitgespreid. De toppen van de stelen dragen witte bloemtjes, die kranswijze by malkander staan. Het zaat is ruig, de wortel lang, dik, en geel, de sommigen goutgeel van verwe.

Zy verëisschen een losse en zavelachtige, en ook een klaijge gront, Gedaante! maar niet gemest, (om dat zy anders van de wormen gebeten worden) die in een luchtige en ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt.

Zy bloeien het tweede jaar na dat zy gezaait zijn, te weten in Junius en Tijd, Julius, daar in Augustus rijp zaat op volgt; na 't welk zy vergaan.

Zy worden jarelijks in Maert, met d'afgaande maan, in de voorgedach- Aanteeling! te gront, nieuwelijks omgespit en omgeworpen zijnde, dun en luchtig, gezaait; dewijl zy met de wassende maan gezaait; wel grote bladen krijgen, maar aan de wortel klein blijven. Indien men vroeg in 't voorjaar rijpe wortelen begeert, zo moet men hen in Augustus, met d'afgaande maan, zazen, en hen in de winter, tegen harde vorst, met stro dekken.

Men moet hen, als zy te dicht staan, dunnen, en 't is ook dienstig dat Havening! men hun bladen dikwijls afrekt, op dat zy te groter zouden worden. Zy kunnen, in de gront staande, geen harde vorst verdragen, en dieshalven moet men hen in October, met de volle maan, uit d'aarde opneemen, en in droge kelders voor de vorst bewaren. Wat de genen aangaat, daar af men zaat wil hebben, men moet hen in Maert, met de gezeide maan, weêr in d'aarde zetten; en dan zullen zy in de volgende zomer zaat geven, dat volkomentlijk rijp is, en bequaam om weêr gezaait te worden.

Witte Peen, *anders* Pastinaken.

DE witte Peen, of Pastinaken hebben veel lange en brede bladen, die Gedaante! aan de kanten gekerft, en aan middelsteeltjes gehecht zijn. De steel, die gestreept en geknoot is, schiet hoog uit. Op de toppen wassen kleine gele bloemtjes, die kranswijze by malkander staan. Het zaat is plat en ront, de wortel lang en dik, en wit van verwe.

Zy verëisschen een zelfde gront, aanteeling en havening, als van de gele Gront! wortelen gezegt is.

Rode Peen, *ook* Karoten en Bietwortelen *genoemt*.

Rode Peen, die eigenlijk de wortel van de rode Biet is, verëischt eerder een goede vette, dan een luchtige en zavelige gront. Anderfins moet men met hen op de zelfde wijze handelen, gelijk van de gele Peen gezegt is.

S U I K E R W O R T E L E N.

DIt gewas heeft langwerpige en breedachtige groene bladen, die voor Gedaante! spits, en aan de kanten gekerft zijn, en altijd vijf, of zeven aan een middelsteeltje wassen. De steel schiet omtrent anderhalve voet in de hoogte op. De toppen zijn met kransjes van witte bloemen bezet, die

van breechtichig zaat gevolgt worden. De wortelen, die veel by malkander spruiten, zijn wit, en omtrent een vinger dik.

Gront.

Zy vereifchen een gemene zavelige gront, die wel gemest is, en in een ope en warme, en ook in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Deze wortelen, als zy niet verplant worden, geven hun bloemen in Julius en Augustus, maar nooit in deze gewesten zaat, dat volkomenlijk rijp is. Zy konnen fellekoude, en alle andere ongemakken van de winter verdragen.

Aanteeling.

Zy worden jarelijks van hun jonge aangewassé wortelen, die men van d'ouden afgenomen heeft, voortgeteelt, terwijl d'ouden voor een lekkere spijs gebruikt worden. Men zet deze jongen in Maert, of April, tegen de volle maan, weér in de voorgedachte aarde; en dan worden zy in de volgende zomer ook zo groot, dat men hen bequamenlijk voor spijs kan gebruiken, na dat men de jongen daar af genomen heeft, om hen ter gestelde tijt weér in d'aarde te zetten. Zy worden ook van de spruiten, die des winters met de koppen uitschieten, aangeteelt: want als men de zelfden in d'aarde vest, zo schieten zy voort wortelen. Zy komen meé van zaat voort; 't welk in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait moet worden.

CICHOREI WORTEL EN.

Gedaante.

DE tamme Cichorey, de welke alleen wy hier beschrijven zullen, heeft ten deel brede, en ten deel smalle bladen, en ten deel wirtte, en ten deel blaauwe bloemen. De bladen zijn lang en ruigachtig, en ten meestendeel aan de kanten diep gesneden. De stelen, bloemen en zaat komen met die van d'Endivie byna overéén. De wortelen zijt wit en lang, en geven, afgebroken zijnde, wit en bitter sap uit.

Gront.

Zy vereifcht een goede zavelige en welgemeste gront, die met oude paerde- en kojemest deurmengt is, in een luchtige plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.

Tijt.

Zy bloeit in 't eerste jaar in de Herfst, maar beter in het tweede, en geeft dan volkome rijp zaat. Zy blijft enige jaren in 't leven, en kan felle koude, en d'andere ongemakken van de winter verdragen.

Aanteeling.

Zy word in Maert, of April, met d'afgaande maan, in de voorgedachte aarde gezaait. Maar indien men goede wortelen daar af begeert, zo moet men het zaat in Junius, met d'afgaande maan, zagen: en in dezer voegen zal het kruit niet tot bloemen opschieten; maar alle de kracht in de wortelen blijven, die men dan tegen de winter uitneemt, en, gekookt zijnde, tot salade gebruikt. Voorts, indien men de bladen boven toebind, gelijk van d'Endivie gezegt is, zo kan men de zelfden mede voor salade nuttigen, gelijk sommigen ook met d'uitspruitfels doen.

K O O L.

Geflacht.

MEn vind verscheide soorten van Kool, namelijk Kabuiskool, of Boerckool, rode Kabuiskool, Savooykool, Bloemkool, bruine Krulkool, en meer anderen.

Gedaante.

De Kabuiskool heeft een dikke steel, en grote brede bladen, daar van buiten veel dikke ribben deurlopen, en bleek- of wigroen van verwe zijn, en

en zich, gelijk een ronde klood, of krop te zamen sluiten. Deze Kool, des winters overgeftaan hebbende, ontfluit zich in 't voorjaar, en geeft, aan een steel van twee of drie voeten hoog, en een duim dik, gele bloemtjes, en daar na langwerpige peultjes, die met zaat, dat klein, ront en bruin is, gevult zijn. De wortel is met veel vezelingen in d'aarde vast.

De rode Kool is in alles, behalven in de verwe, met de voorgaande gelijk.

De Savooykool, welks binnenfte bladen mede dicht te zamen gedrongen zijn, koomt enigfins met de Kabuiskool overeen; behalven dat hy in de verwe verschildt, niet zo wel gefloten, en enigfins gekronkelt van bladen, en langwerpig van gefalte is. Deze Kool, de winter overgeftaan hebbende, geeft in het voorjaar een getakte steel met witte bloemtjes, daar kleine zaatpeultjes op volgen.

De Bloemkool heeft in deze gewesten langwerpige brede witgroene bladen, die op een steel, matiglijk groot, wassen. In 't midden tusschen de blaadjes ziet men struikjes, omtrent even lang, daar op het geen wast, dat men bloem noemt, 't welk voor een lekkere spijs gebruikt word.

De bruine Krulkool schiet zeer hoog op. De bladen, die bruingroen, en aan de kanten gefneden en gekronkelt zijn, spruiten langs de stelen uit. Deze soort van Kool fluit zich nimmer. De bloemen, zaatpeulen, en 't zaat zelf zijn van gefalte die van de witte Kabuiskool gelijk.

Zy verëiffchen alle een goede gemene zavelige gront, die met oude koemest wel deurmengt is, in een luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word. De bloemkool verëiffcht dat 'er jarige paerdemest onder gemengt zy.

Zy moeten jarelijks, in Maert, met d'afgaande maan, in de voorgedachte arde gezaait, en, een hantbreet hoog gewassen zijnde, met de zelfde maanftond, dun en luchtig, in een andere plaats verplant, en met water op de wortel begoten worden.

Zy geven hier in 't volgende jaar, na dat zy gezaait en verplant zijn, in Maert, of April, hun bloemen, daar in Maimaant rijp zaat op volgt, uitgezondert de Bloemkool, die in deze gewesten zelden zaat geeft, dat volkomentlijk rijp is, 't welk dieshalven uit Italien hier gebracht word.

De witte en rode Sluitkool, en ook de Savooykool verëiffchen wel water op de wortel, maar niet op de bladen, voornamelijk als zy zich beginnen te sluiten. Want hoe het weer in die tijt droger is, hoe de Kool groter, dichter en beter word, daar zy, in tegendeel, ten tijden van veel regen, zich niet willen sluiten, en des winters haastiglijk verrotten. En dewijl zy des winters de koude niet kunnen verdragen, zo moet men hen, met hun struiken en wortelen, opneemen, in een kelder in d'aarde zetten, en in 't voorjaar weêr in de gront, op een warme plaats, planten. In dezer voegen schieten zy nieuwe spruiten, en geven bloemen en rijp zaat, daar mee zy vergaan. Indien men vroeg Kool wil aanteelen, zo moet men de zelfde, in Augustus, met d'afgaande maan, zaien, en hen, opgekomen zijnde, in 't einde van September, met de zelfde maanftond, twee voeten van malkander tot aan de toppen in kuilen verplanten, en in April met arde aanhogen, om van de wint niet nedergeflagen te worden, en tot beter fluiting, en aangener smaak te komen.

ARTISOKKEN.

Geslacht.

Gedaante.

Dit gewas kan in deze landen bequamenlijk in twee soorten onderscheiden worden: te weten in gemene en Engelsehe Artisokken. De gemene Artisokken hebben brede langwerpige afchverwige bladen, die diep gesneden zijn. Tusschen deze bladen spruit een hoge steel, op welks top zich een ronde geschubde bol, spits toelopende, vertoont. Deze bol, zich openende, brengt een bloem te voorschijn, die uit blaauwpaersche draden bestaat. Het bruin en langächtig zaat is met wolächtig hair omvlochten. De wortel is dik en lang.

D'Engelsehe Artisokken hebben platte beflote hoofden, van achtiën, of twintig duimen in 't ront, en zo groot, dat een bol een gehele ketel kan vullen. De schillfers, of bladen van de bol zijn niet langwerpig, gelijk d'anderen, maar boven breed, en in dier voegen hol, gelijk men een open-gesnede hart uitbeeld, met een scherpe pen in 't midden.

Gront.

Zy verëisschen een vette gront, die met oude paerde en koeje mest, en met veel afch deurmengt is, in een ope plaats legt; die wel van de zonnestralen beschenen, en van veel water besproeit word.

Aanteeling.

Men neemt hen jarelijks, in Maert, met de wassende maan, uit d'aarde op, en snijdt yder spruit, met een weinig van de wortel, van d'ouden af; of laat 'er slechts een knobbelte aan, op dat zy daar in wortels zouden konnen vatten, en zet hen dus voort weër in de voorgedachte aarde, niet dieper dan de langte van een vinger, op dat zy te beter de warmte der zon aan de wortel zouden gevoelen. In dezer voegen zullen zy voorspoediger wezen dan de genen, die dieper gezeit zijn, voornamelijk zo men yder spruit niet minder, dan drie voeten, van malkander plant, dewijl zy, om wel te dragen, luchtig moeten staan, en veel warmte bekomen.

Zy konnen ook door zaat, uit warme landen gekomen, aangeteelt worden. Men moet dit zaat in April, met de wassende maan, niet boven een strobreet diep, in de voorgedachte aarde, op zijn plat leggen: want indien men 't met de punt om hoog in d'aarde steekt, zo zal het slechter vruchten geven. Doch deze voortteeling is niet zo gemeen, als die door hun zijdtakken.

Tijt.

Dit gewas, dat in deze gewesten niet alleenlijk bloemen, maar ook by warme zomers, als het vroeg bloeit, zaat voortbrengt, kan de felle koude van de winter niet verdragen, en moet dieshalven, als het begint te vriezen, met aarde aangehoogt, en met varfsche paerdesteef, of met boekweits doppen tot aan het bovenste der bladen, gedekt worden. De vrucht, zijn volkome rijpheit bekomen hebbende, moet ter behoorlijke tijt afgesneden worden, op dat het voedsel te meer in de zijdscheuten zou schieten. Indien men vroege vruchten van dit gewas begeert, zo moet men enige planten ongeroert laten, en alle de jonge spruiten, behalven een of twee van de grootsten en sterksten, daar af nemen, en ook rontöm een weinig van de wortel afsteeken, en een groot deel van oude kleingemaakte paerdesteef daar rontöm leggen, en in dezer voegen zullen zy niet alleenlijk vroege, maar ook groter vruchten geven.

ASPERSIEN.

D'Aspersien brengen in 't eerst lange, dikke en ronde scheuten voort, Gedaante die gemeenlijk Aspersien genoemd worden. Dezen, namaals opschietende, veranderen in een hoge steel met takken, daar veel dun gefnippelde bladen, gelijk die van de Dille, aanwassen. De bloemtjes zijn geel, daar ronde bezijen op volgen, die eerst groen, en daar na root van verwe zijn, en bruin zaat in zich besluiten.

Zy verëischen een goede vette en luchtige gront, die klein gewreven, Groot en met oude koemest wel gemest is, en die voor de warme zonnestralen open en bloot legt, en van veel water besproeit wordt.

Zy geven jareliks in 't gemeen hun gele bloemen, daar bezijen van een Tijt aangename rode verwe op volgen, in de welken bruin zaat is besloten. Zy kunnen lange jaren duren, en alle ongemakken van de winter verdragen.

Maak in de voorgedachte aarde kuiltes van twee vingerbreed diep, en Aanteeling een voet van malkander, werp in de Maert, voort na het eerste vierendeel van de maan, in yder kuilte twee zaden, en dek hen voort met de zelfde aarde, en in 't leff van October met een korst van varfche koemest, en laat hen dus tot in Maert meuken, en wrijf dan met uw handen deze mest, die'er de gehele winter op gelegen heeft, zo klein, als 't mogelijk is, op dat de vetrigheit door de regen naar beneden, en tot op de wortel zou zakken. Neem deze jonge spruiten, na dat zy twee jaren stil gestaan hebben, en verplant hen in nieuwe gront, op deze volgende wijze:

Graaf de plaats, daar gy hen wilt zetten, en die in een jaar niet gebout heeft geweest, d'aarde tot op de diepte van vier voeten uit, en hoog hen weér met vette aarde en koemest by lagen, tot op de hoogte van drie voeten; daar men dan deze jonge spruiten van twee jaren by rijgen, en in 't verbant, omtrent anderhalve voet van malkander, moet op zetten, en weér een voet hoog van deze welbereide aarde daar op doen. In dezer voegen zal dit gewas goede tier hebben, en wel groejen, en veel jaren ongevoert kunnen staan, tot dat het, te veel wortel geschoren hebbende, weér verzet moet worden. Men moet het echter des winters met koeje of paerde mest, of ook met stro dekken, en d'Aspersien niet eerder, dan in 't vierde jaar, afsnijden, op dat zy te groter en beter zouden worden. Men heeft ook wel waar te nemen dat men niet alle de scheuten wechneemt, maar aan yder gewas twee of drie laat staan, om zaat daar aan te telen: want anders zou dit tot ondergang van de plant strekken. De spruiten, die men tot zaden laat staan, moeten ook niet afgesneden worden voor dat het zaat zijn volkome rijpheit heeft verkregen, 't welk in Augustus, of in 't leff van de zomer geschied. Van dit zaat worden weér nieuwe planten gezaait, te weten op zodanige wijze, als voorgedacht is.

AARDBEZIEN.

Dit gewas verspreid zich wijd en breed met zijn dunne takjes, die zich Gedaante in sommige plaatfen, door hun vezelingen, in d'aarde vesten. De bladen, van gestalte die van de Braambezen enigfins gelijk, wassen altijd drie by malkander. De bloemtjes, die op bezondere steeltjes spruiten, zijn in 't midden geel, en rontom met vijf witte blaadjes bezet. De bezijen zijn eerst groen, en, als zy rijp geworden zijn, root of wit, 't welk

't welk eigentlijk het geen is, dat Aardbeziën genoemd word. De wortel is bruin en vezelachtig.

Gront. Zy verëischen een gemene luchtige en welgemeste gront, die zo wel in een luchtige, als in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Dir gewas is het geheel jaar deur groen, bloeit in April, en de beziën worden in Maimaant, en in Junius rijp.

Aanteeling. Zy worden van hun uitspruitselen aangeeteelt, die men in de voorgedachte aarde een voet van malkander zet, en tot elkander voort lopen.

Washing. Indien men goede en schone vruchten begeert, zo moet men hen geduriglijk van hun onkruid zuiveren, by droog weêr dikwijls met water besproejen, in de Herfst hun overtollige zijdscheuten afnijden, en niet meer dan een laten behouden, en alle drie jaren in vrsche gront verplanten. Zy moeten tegen de winter met loof, van vrucht dragende bomen, of met mest, en ook wel met stro, bedekt worden.

BONEN

Geflacht. **D**E Bonen kunnen bequamelijk in drie soorten onderscheiden worden: te weten in kleine, of Veltbonen, in grote, of Boere bonen, die men ook Tuinbonen noemt, en in Roomsche, of Turksche bonen, van de welken men de besten weêr in vieren kan delen, namelijk in gemenen, krombekken, ronde, of Princesse bonen, en in zwarte, of Piet Heins bonen, om dat de zelfden van hem eerst uit Amerika in deze landen gebracht zijn.

Gedaante. De Bonen, die op 't lant, en in 't velt wassen, hebben holle vierkante stelen, met breedachtige bladen, die aan een middelsteel wassen. De welriekende bloemen, die wit van verwe, en met zwarte plekken getekent zijn, spruiten aan en langs de stelen, daar op de Peulen volgen, die van buiten groen, en van binnen met wit overtrokken zijn, daar in de Bonen verborgen leggen. De wortel is tamelijk lang, en met veel vezelingen in d'aarde vast.

De grote, of Tuinbonen komen in stelen, bladen, bloemen, peulen en wortel met de voorgaanden overeen, behalven dat zy in alles groter zijn.

De Turksche Bonen hebben zeer lange en dunne stelen, met de welken zy zich om de bystaande stokken winden, en zich daar aan hechten. De bladen, die groot en breed zijn, wassen gemenelijk drie by malkander. Aan d'oorfprong der bladen ziet men de witte, gelen, of rode bloemrijes, de welken die van d'Erten gelijken. Hier op volgen de lange platte Peulen, die de Boontjes, verscheide van gestalte, gelijk wy getoont hebben, in zich besluiten.

Het loof van de Piet Heins bonen verschilt in gestalte niet veel van de Turksche Bonen. De bloem is hoogroot van verwe.

Gront. De Tuinbonen, en ook de Veltbonen verëischen alle een goede zavelige, en ook een klaiachtige gront, die genoeg, of ook weinig gemest is, en zo lief die in een schaduwachtige, als die in een open lucht legt, en van veel water bevochtigt word, inzonderheit tot dat zy aan 't bloejen geraken. De Turksche Bonen begeren een gront, die lichtig, en onlangs omgespit, en die niet alleenlijk met oude, maar ook met vrsche, ja warme paerdmest deurmengt is, en in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en in 't eerst met weinig, en daar na van veel water besproeit word.

De

De Veltbonen en Tuinbonen bloeien in Maimaant, en de Turksche Bonen in Junius. De Veltbonen en Tuinbonen worden in Junius en Julius, en de Turksche Bonen in Augustus rijp. Maar d'Amerikaanſche Bonen, die gaerne tegen een muur, of ſchutting, de weërkaatſing van de zonnestralen begeren, komen tot geen volkome rijpheit, dan by hete zomers. Zy duren niet langer, dan een jaar.

De Tuinbonen worden in Maert, in 't leſte deel van de maan, niet bo- Aanteeling?
ven een vingerbreet diep, dun en luchtig in de voorgedachte aarde geſteken, na dat men hen een dag lang in water, of in enige vocht geweekt heeft. Men zaait hen ook wel in November, met de voorgedachte maanſtand, op dat zy, als de winter verby is, te vroeger zouden uitschieten, en eerder rijpe vruchten geven.

Men zaait de Turksche Bonen, na dat men hen geweekt heeft, jarelijs in April, met d'afgaande maan, naauwelijs een vingerbreet diep, met hun ſtipje om laeg, op dat de wortel, die daar uit ſpruit, bequamelijker zou konnen ſchieten, en zet daar neffens ſtokken in de gront, by de welken acht, tien, ja twaalf gelijk opklimmen, dewijl zy zich ſelven niet konnen dragèn. Deze vruchten, zo men hen met de groene ſchillen wil nuttigen, moeten met de haat geplukt, en niet met het mes afgeſneden worden, om dat het yzer aan de gewaſſen ſelven ſchadelijk is.

E R T E N.

MEn vind drie ſoorten van Erten, graauwen, witten en groenen, Geſlacht?
die gezamentlijk met, of zonder ſchillen zijn.

Zy hebben holle, lange en broſſche ſtelen, die zich in veel tak- Gedaante?
jes verſpreiden, en aan d'einden met klawiertjes bezet, daar meê zy zich aan de ſtokken, by dewelken zy op waſſen, hechten. De bladen, die breed-achtig zijn, ſtaan altijd tegen malkander over. De bloemen waſſen aan bezondere lange ſteeltjes, en zijn wit van verwe, en omtrent in 't midden met een paerſſche plek getekent, en ſomtijts geheel paerſch van verwe. De peulen, daar d'Erten in beſloten leggen, zijn langwerpig, en ront, en hangen nederwaarts.

Zy vereiſſchen liever een gemene zandige, dan klaiächtige, en een wel- Gront?
gemeeſte gront, die in een luchtige, droge en warme plaats legt, met hun weinig water beſproeit word, inzonderheit terwyl zy in 't bloeien ſtaan.

Zy worden in Maert, of April, met d'afgaande maan, omtrent een vin- Aanteeling,
gerbreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, bloeien in Junius en Julius, en bekomen vervolgens hun volkome rijpheit. Men verzekert dat d'Erten, daar de wormen aan geknaagt hebben, beter om te zagen zijn.

Wat de Peulen zonder ſchil aangaat, men moet hen, eer zy in d'aarde geſteken worden, vierëntwintig uren lang in vocht, die half uit melk, en half uit water beſtaat, te weken leggen, dewijl zy daar door hun zoutigheit, daar door zy allengs veranderen, verliezen.

Indien men vroege Peulen begeert, zo moet men hen in November, eer het vrieſt, na het leſte vierendeel der maan, tamelijk dicht in de voorgedachte gront zetten, en hen niet dekken, op dat zy weinig wortel zouden ſchieren. In dezer voegen geraken zy aan 't waſſen, eer d'anderen in 't voorjaar gezaait, en in d'aarde gebracht zijn.

KOMKOMMERS.

Geslacht. **D**Aar zijn twee soorten van Komkommers, namentlijk witten en groenen, van de welken de witten voor de besten worden gehouden. Als zy, noch zeer klein zijnde, afgeplukt worden, zo geeft men aan hen de naam van Agurkjes.

Gedaante. De Komkommers hebben lange, rankachtige en ruwe stelen, die langs d'aarde verspreid leggen, en met ruwe bladen, die van de wijngaart enigszins gelijk, maar veel groter, bewassen zijn. Aan d'oorprong der bladen spruiten dunne klawiertjes, en gele bloemen, van gestalte byna gelijk de Lelien. De Komkommers zijn eerst groen; of wit, en, rijp geworden, geel van verwe, en besluiten in zich langwerpig plat zaat, dat wit is.

Gront. Zy verëiffchen een goede, gemene, zavelige en luchtige gront, die nieuwelijks omgespit, en deurgelagen, en met oude paerdemest deurmengt is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word, tot dat zy groot worden: maar daar na kunnen zy geen vocht verdragen, vermits zy daar door krachteloos worden.

Tijt. Zy bloeien in Junius, en hun vruchten worden in Augustus rijp. Zy kunnen ook niet langer, dan een zomer duren, en vergaan voort, na dat hun vruchten rijp geworden zijn.

Aanteeling. Zy worden op geen andere wijze, dan door hun zaat, aange teelt, 't welk men in 't lest van April, of in 't begin van Maimaant, met d'afgaande maan, met de punt om laag, ruim een strobreet diep, en wel zes voeten van mal-kander, in de voorgedachte aarde steekt. Indien men begerig is om grote Komkommers te bekomen, zo moet men met de volle maan de vrucht, noch niet al te geel zijnde, afbreken, en het zaat daar af in 'de zelfde maan, en met de zelfde maanstand van 't volgende jaar zagen, en in dezer voegen zullen deze vruchten groter worden. Men zaait hen ook op Meloenberg een maant vroeger, en bewaart hen voorzigtiglijk voor koude, zo zullen zy veel vroeger rijp worden.

MELOENEN.

Gedaante. **D**E Meloenen zijn, zo veel de stelen en bladen aangaat, enigszins met die van de Komkommers gelijk, behalven dat de bladen kleinder, ronder, en niet zo hoekig zijn. De bloemen zijn geel van verwe, en de vruchten, of Meloenen gemeenlijk van buiten groen, het vleesch bleekgeel, en het binnenste merg geheel geel en slijmerig. Men vind 'er, die van buiten en binnen geheel wit zijn, en dieshalven witte Meloenen genoemd worden. Het zaat is gelijk dat van de Komkommers. Men bespeurt ook enig onderscheit in deze vruchten: want sommigen zijn langwerpig, en sommigen ront en kleinder. Men vind 'er mede, die naar muskus rieken, en dieshalven de naam van Muskadel Meloenen dragen.

Havening. Indien men met goed gevolg Meloenen wil aanteelen, zo moet men voorëerst, in een warme plaats, tegen de zuiderzon aangelegen, en door enige muur, of schutting van de noorde winden bevrijd, een bedde toefstellen, dat achter hoger is, dan voor, en gemeenlijk een Meloenberg genoemd word, te weten op deze volgende wijze: Men moet d'aarde, daar men deze Meloenberg wil toefstellen, drie voeten wech delven, en deze kuil weêr met varfche paerdemest vullen, enige emmers met water daar op

op storten, en de zelve dicht toe treden, op dat zy te beter zou broejen. Daar na moet men een halve voet hoog wel bereide aarde, die achter rijft, gelijk wy gezegt hebben, op deze paerdesteef brengen, en het zaat, niet meer dan een jaar out, en in zoetemelk, of honigwater geweekt, om het spoediglijker te doen uitspruiten, in Maert, met de volle maan, of terstont daar na, met de punt om laag, ruim een vingerbreed diep, en meer dan een hantbreed van malkander in deze aarde steken. Leg daar over uw zonnebak, of liever glazekas, die aan de zijden met hout op de gront moet sluiten, en boven glasveinsters hebben, die achter hoger zijn, dan voren, naar beloop van de meloenberg, die gy toegestelt hebt, op dat de zelve tegen de koude beschut zou zijn. Als het zaat opgekomen is, en vier of vijf bladen heeft bekomen, zo moet men van deze spruiten het bovenste hartje afsnijpen, op dat zy te beter ter zijden zouden uitschieten. Daar na moet men hen, met een blikke, of koperen tuinboor, uit de gront opneemen, en drie voeten van malkander in een plaats, die wel met paerde mest toegemaakt is, en voor de hete zonnestralen bloot legt, verplanten, en weér met glaze bakken dekken, of glaze lantaernen daar over zetten, om van de koude beschut te zijn. Als de lucht warm word, en de zon hoog begint te gaan, doet men by mooi weér de glaze veinsters by daag open, doch des nachts weér toe. Men moet zorgvuldig wezen in de voosse bloemen af te doen, en d'overtollige takken wech te nemen. 't Is ook dienstig dat men onder de vruchten, noch klein zijnde, een ley, of gladde huispan, legt, op dat de zelve te groter warmte zou gevoelen. De Meloen, byna rijp geworden, moet, zo het mogelijk is, een weinig over de volle maan met de hant afgeplukt, en niet met een mes afgesneden worden; dewijl, gelijk meermaals gezegt is, de gewassen geen yzer, noch staal konnen verdragen.

P O M P O E N E N.

MEn vind verscheide soorten van Pompoenen: welker namen zijn, Geslacht mannetje, wijfje, Roomsche Pompoenen, winter Pompoenen, en meer anderen.

De Pompoenen krijgen lange, ronde en ruwe stelen, met klaviertjes Gedaante bezet, en met grote, brede en ruwe bladen bewassen, die rontom aan de kanten diep gekerft zijn. Zy hebben goutgeele bloemen, boven in vijf delen onderscheiden. De vruchten zijn verscheide van gestalte. De mannetjes Pompoenen zijn dik en buikachtig, en ront, of platront, met merkelyke ribben, ten meestendeel zeven in 't getal, die zich van onder aan de steel tot boven aan de kruin uitstrekken. De Pompoenen, aan de welken men de naam van wijfjes geeft, zijn langwerpig ront, zonder merkelyke strepen, of ribben. De Roomsche Pompoenen zijn somtijts zeer groot, en somtijts klein en platront. De winter Pompoenen zijn kleinder, dan die van de gemene soort; en de sommigen zijn wit, en d'anderen geel van vleesch. Het zaat kooft wel met dat van de Komkommers overeen, behalven dat het groter is.

Zy veröflichen een gemene luchtige en zavelige gront, die met oude Gront paerde, of koeje mest wel deurmengt, en dikwijls omgespit en deurgelagen is, in een warme plaats legt, van de gure winden beschut is, van de zonnestralen geduriglijk verwarmt, en van matige vocht besproeit word.

Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men, na dat het Aanteeling in zoete melk, of in honigwater geweekt is; in April, met d'afgaande maan,

maan, enige voeten van malkander, met de punt naar beneden, een kleine vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet steken, en by schraal weer, en gure nachten dekken, inzonderheit als de jonge spruiten eerst te voorschijn zijn gekomen. Zy moeten, als zy opkomen, dikwijls met vocht besproeit worden.

Tijde. Zy kunnen niet langer, dan een zomer, duren, en geven by warme jaren volkome rijpe vruchten. De winter Pompoenen worden echter in deze gewesten nooit volkomenlijk rijp: maar men hangt hen, afgeplukt zijnde, zo lang aan de zolder op, tot dat zy geel zijn geworden.

KAUWOERDEN.

Gedaante. **D**E Kauwoerden komen in stelen, klavertjes en bladen met de Komkommers overëen, behalven dat de bladen ronder, en niet zo diep gesneden zijn. Zy geven witte bloemen. De vruchten zijn sommigen buikig, met een lange hals, sommigen gelijk een peer, met korte halzen, en sommigen lang en dun, en anderen plat en breed. Alle deze vruchten zijn eerst groen, en worden daar na geelachtig: Het binnenste vleesch is wit, het zaat lang en breed, en byna vierkant.

Gront. Zy verëischen een goede en gemene aarde, die van nieuws omgespit en deurgeflagen, en met oude kleingewreve paerdeste deurmengt is, en op een gront van versche en zuivere paerdeste, ten minsten twee voeten diep, en in een warme plaats, naar de zuiderzon gekeert, legt, en achter voordegure winden, door muurwerk, of schutting, beschut is.

Aanteeling. Zy worden in deze landen, in 't lef van Maert, of in 't begin van April, met d'afgaande maan, van zaat, uit andere gewesten gezonden, met de punt om laag, en drie of vier voeten van malkander, in de voorgedachte aarde, naauwelijks een vingerbreet diep, gezaait, en moeten voor de koude, zo wel by dag, als by nacht, en voor regen voorzichtiglijk gedekt worden.

Zy geven in deze gewesten wel vruchten, die tegen de Herfft rijp worden, maar nooit volkome rijp zaat. Zy kunnen niet langer, dan een zomer, duren, en vergaan tegen de winter door de minste koude, die zich openbaart.

Havening. Zy zijn van natuur zo teder, dat zy niet op hun eige lighaam kunnen staan, en worden dieshalven aan stokken opgebonden, of noch gevoeghe-lijker aan prielen en latwerk opgeleid, vermits zy, zo men hen langs d'aarde laat kruipen, noch bloem, noch vrucht geven. Men vind'er, die bewerden dat van het zaat, 't welk omtrent de hals van de Kauwoerde legt, de lange, van 't geën, dat in 't midden is, de ronde, en van 't geën, dat ter zijden zijn plaats heeft, de korte en dikke Kauwoerden voortkomen. Men wil ook dat, als men by de Kauwoerde, gespeent zijnde, een schut-tel met water, omtrent een span verre daar af, zet, de zelfde zeer lang zal worden.

ANYS.

Gedaante. **A**Nys heeft een ronde, holle en gestreepte steel met takjes. De bladen komen enigfins met die van de Pieterselie overëen, maar zijn bleekgroen van verwe. De bloemtjes zijn wit, en wassen by malkander als kransjes. Het zaat is genoeg bekend.

Hy vereifcht een vette welgemeste gront, die in een ope en luchtige plaats, en voor de warme zonneſtralen bloot legt, en van weinig water beſproeit word.

Dit kruit, dat niet langer, dan een zomer duurt, bloeit in Julius, en Tijd geeft in September zaat, dat volkomentlijk rijp is, en vergaat daar meê.

Het moet jareliks, in 't einde van Maert, of in 't begin van April, met Aanteeling, de waſſende maan, in de voorgedachte aarde, niet diep gezaait zijn.

D I L L E.

DE Dil waſt recht op met een rond ſteeltje, dat omtrent anderhalve voet hoog word, en in leden, of knopen verdeelt is. De bladen zijn, gelijk die van de Venkel, zeer dun en ſmal, en als ſnippelingen, en donkergroen van verwe. De bloemtjes, die geel zijn, waſſen als kranſen by malkander. Het zaat is dun, plat en rontachtig. De vezelachtige wortel is kleinder, dan die van de Venkel.

Zy vereifcht een gemene zavelige, en liever een gemeste, dan ongemeste gront, die voor d'ope lucht, en warme zonneſtralen bloot legt, en van veel water beſproeit word.

Zy geeft haar bloemen in Junius en Julius, en haar zaat word in Augustus rijp, en vergaat daar meê allengs.

Zy moet jareliks, in Maert, of April, met de waſſende maan, in de voorgedachte aarde gezaait worden, en kooft dikwijls ook van haar neêrgevalle zaat te voorſchijn.

K A R W E Y.

DE Karwey, van ſommigen ook witte, of Hofkomijn genoemd, heeft vierkante, holle getakte ſtelen, met kleinder en teerder bladen, dan die van de gele wortelen, bewaſſen. De kleine witte bloemtjes groejen kranſwijze op de toppen der ſtelen. Het zaat is bruin en langwerpig; ſterk van reuk, en krachtig van ſmaak. De wortel is dun, en omtrent een ſpan lang.

Zy vereifcht een gemene, en zo wel een zavelige, als geen zavelige gront, die echter wel gemest is, in een luchtige plaats legt, en van veel water beſproeit word.

Dit gewas, dat ſelle vorſt kan verdragen, geeft geen bloemen, dan in de tweede zomer, na dat het gezaait is, en bloeit dan in Junius en Julius, daar rijp zaat op volgt; en met enen d'ondergang.

Het moet dieſhalven in Maert, of April, met de waſſende maan, in de voorgedachte aarde, even onder de vlakke gezaait, en dus aangeeteelt worden.

K O M Y N.

DE Komijn heeft uit zijn wortel niet meer, dan een ſteel, die zich weêr in verſcheide zijdrakken verſpreid, en een voet, of anderhalf hoog waſt. De bladen zijn kleine ſnippelingen, gelijk die van de Venkel, maar korter en kleinder. Op de toppen waſſen kleine witte bloemtjes, kranſwijze, daar ſpits zaat op volgt, dat ſterk van reuk, en krachtig van ſmaak is. De wortel is teder en dun.

- Gront.** Dit gewas verëficht een gemene zavelige gront, die met oude paerdegemeft wel deurmengt is, in een warme ope plaats legt, en van veel vocht befproeit word.
- Tijt.** Het geeft jareliks wel bloemen, die in Junius en Julius te voorschijn komen, maar in deze gewesten geen rijp zaat, dan by hete zomers. Het verfterft tegen de winter.
- Aanteeling.** Het word jareliks in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, naauwelijks een vingerbreet diep, gezaait, en op deze wijze aangeeteelt.

KORIANDER.

- Gedaante.** **D**it gewas fchiet met een dunne steel, die zijdtakken heeft, in de hoogte omtrent anderhalve voet op. De bladen zijn klein en final, gelijk snippelingen, en de bovenften kleinder, dan de onderften. De bloemtjes zijn wit, het zaat ront, de wortel teder, en met dunne vezelingen behangen.
- Gront.** Het verëficht een goede zavelige, en ook wel geen zavelige gront, die wel gemefte, en onlangs omgespit, en deurgelagen is, in een warme plaats legt, en van veel vocht befproeit word.
- Tijt.** Het duurt niet langer, dan een jaar, en geeft zijn bloemen in Julius, en rijp zaat in de Herfft, en sterft daar mee.
- Aanteeling.** Het moet jareliks, in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, naauwelijks een vingerbreet diep, gezaait, en dus aangequeekt worden.

ANGELIKA.

- Geflacht.** **D**'Angelika word in tamme, wilde en water Angelika onderscheiden, daar men noch een ander, die uit Amerika gekomen is, kan by voegen.
- Gedaante.** De tamme Angelika heeft een lange, dikke, holle en geknoopte steel, met bladen bewaffen, die de genen van de grote Waterëppe gelijk zijn. De bloemtjes, die witachtig zijn, komen aan grote en brede kranfscate voorschijn. Het zaat is plat, breed en geelachtig, de wortel dik, en met vezelingen behangen. Dit gewas riekt en fmaakt krachtiglijk naar speceryen.
- De wilde Angelika en de Waterangelika komen byna in alles met de tamme overëen, behalven dat zy in alles kleinder zijn.
- D'Angelika uit Amerika heeft een tamelijke dikke steel, daar zijdtakken uit waffen, uit de welken steeltjes spruiten, daar aan bladen groejen, die langwerpig, tamelijk breed, voor spits, en rontom fijn gekerft zijn. De bezijen, die eerst groen, en daar na bruiaroot zijn, en eindelijk, terwijl zy dragen, zwart worden, waffen by troffen, gelijk de Druiven, by malkander. Deze bezijen zijn zo groot als de Korenten, daar het zaat in gevonden word.
- Gront.** Zy verëfchen alle een gemene zavelige en welgemefte gront, die in een luchtige plaats, en voor de warme zonnestralen bloot legt, en van veel water befproeit word, inzonderheit de Waterangelika.
- Aanteeling.** De tamme, wilde en Waterangelika worden alleenlijk door hun zaat aangeeteelt, 't welk men in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte

dachte aarde zaait: d'Angelika uit Amerika word in September, October, en November, of ook in Februarus, met de wassende maan, naauwelijks een vingerbreed diep, in de voorgedachte aarde gezaait, en is wel vijf of zes maanden onderweeg, eer men haar te voorschijn ziet komen. Zy kan ook bequamenlijk van haar aangewassene wortelen voortgequeekt worden, die men met de zelfde maanftond van d'ouden afneemt, en verplant.

D'Angelika, van zaat voortgekomen, bloeit in de tweede zomer in Ju-^{Tijds}lius, daar in de Herfst rijp zaat, en haar ondergang op volgt. Zy konnen, zonder merkelyke schade te lijden, grote koude, felle vorst, en alle andere ongemakken van de winter verdragen. D'Amerikaanfche Angelika vergaat niet zo haast, maar duurt veel jaren lang, en, alle zomers bloeyende, geeft rijp zaat.

A L S S E M.

MEn vind verscheide soorten van Alsssem: maar de voornaamsten ^{Geslachts} zijn, gemene Alsssem, Roomsche Alsssem, Zeealsssem. Wy zullen d'andere soorten, als niet zo wel bekend zijnde, met zwijgen voorby gaan.

De gemene Alsssem heeft een hoge en houtachtige steel, in verscheide ^{Gedaante} zijdtakjes gedeelt, en die met diepgekerfde bladen zijn bewassene. Deze bladen zijn aan d'onderste zijde grijsachtig. De bloemen, die gele knopjes zijn, groejen langs de toppen der stelen. De wortel, die houtachtig is, spreid zich wijd en verre heen.

Uit de veelheit der wortelen van de Roomsche Alsssem spruiten veel teder steeltjes, die met kleine snippelige grijze blaadjes dicht bewassene zijn. De bloemtjes wassene aan de stelen, gelijk de voorgaanden.

De bladen, bloemen, en 't zaat van de Zeealsssem komen byna met dat van de Roomsche Alsssem overeen.

Zy verisschen een goede zavelige en welgemeste gront, die in een ope ^{Gronde} lichte plaats legt, en van veel water besproeit en bevochtigt word.

De gemene en Zeealsssem bloeit in Julius en Augustus, de Roomsche ^{Tijde} Alsssem wat spader, daar zaat op volgt, dat volkomentlijk rijp is. Zy konnen de koude, en d'andere ongemakken van de winter tamelijk verdragen.

Zy worden door twee middelen aangeteelt, en voortgequeekt: te weten, door hun zaat, 't welk men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait; en ook door hun aangegroeide spruiten, die men ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

A L O Æ.

DAar zijn twee soorten van Aloë bekend, een die men de gemene ^{Geslachts} Aloë noemt, en een ander, aan de welke men de naam van Amerikaanfche Aloë geeft.

De gemene Aloë geeft dikke, brede en lange bladen, die glad, omge- ^{Gedaante} bogen, aan de kanten gekerft, en met veel bonte stekelige doorntjes bezet zijn, en een taai sap in zich besluiten. Tusschen deze bladen spruit de steel, die omtrent een voet hoog rijft, en daar veel witte, of gele, of inkarnate bloemen aan wassene. De wortel is zeer dik.

D'Ame-

D'Amerikaanfche Aloë heeft groter en dikker bladen, die ook met scherpe punten aan 't einde, en rontom aan de kanten gewapent zijn.

Gront.

Zy verëifchen een gemene luchtige aarde, die wel met oude paerdegemeft, en mollem der bomen, die van binnen verrot en vergaan zijn, deurmengt is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, tegen alle koude noorde en ooste winden beschut is, en van weinig water besproeit word.

Aanteeling.

Zy worden, in deze gewesten noch bloem, noch zaat voortbrengende, door hun jonge spruiten, die by de wortel uitgelopen zijn, en zelven wortelgeschoten hebben, aangeleelt. Zy moeten in Maimaant, met de volle maan, in een pot, naar de grootheit van de plant geregelt, en met de voorgedachte aarde gevult, zo hoog, als immers mogelijk is, gezet, en, op dat zy te beter zou groejen, van alle hun spruiten, by de wortel uitlopende, geduriglijk berooft worden.

Havening.

Zy, de koude en ongemakken van de Herfft en winter niet verdragen konnende, moeten, droog zijnde, omtrent in 't midden van September, eer de nachtkoude, en rijp valt, binnen 's huis gebracht, en in de hoogte, in een luchtige plaats, niet verre van de kaghel, gezet worden, daar men hen, tot aan 't einde van October, (ten waar men voor vorst vreesde) met ope veinsters, de lucht en zon moet doen genieten. Men moet ook de veinsters, als zy eens gefloten zijn, niet weêr voor de maant van Maert openen, en de kagheleens, twee, of drie malen, naar dat de koude groot is, stoken; dewijl zy de warmte wel kunnen verdragen, en daar door te friffer worden. In Maert, naar dat het weer bequaam is, opent men; eerst by daag, en daar na by dagen nacht, weêr de veinsters, op dat deze planten allengs weêr tot de lucht zouden gewennen. De gemene Aloë heeft dit eigen, dat zy des winters wel uit de pot genomen, en met de wortel in een wolle lap, die men in isolie geweekt heeft, gewonden, niet verre van de kaghel de gehele winter lang opgehangen, en tegens Maimaant weêr in de pot, met de voorgedachte aarde gevult, gezet wil worden. In 't lef van April, of begin van Maimaant moeten zy, met een aangename lucht, en zwoele regen, weêr buiten gebracht, en in een warme plaats voor de stralen der zon bloot gestelt worden. Zy zijn zo grote vyanden van de nattigheid, dat zy, (inzonderheit de gemene Aloë, die, noch teerder van aart, en volder van sap zijnde, de vocht minder kan verdragen) zelfs in de heetste dagen van de zomer geheelijk geen water, dan dat van de hemel valt, kunnen verdragen. En indien het veel regent, zo moet men hen daar voor dekken, of zo lang onder dak brengen, daar zy echter de lucht en zon kunnen genieten, zonder de regen te gevoelen. Want indien men hen in de vocht, die van de hemel valt, laat staan, zo zullen zy wel de gehele zomer, herfft en winter groen blijven, en gezont schijnen: maar in 't voorjaar zullen zy hun verrotting openbaren, die, zich eerst aan de hartstam, of ter zijden vertoont, daar zy door te veel vocht, tusschen de bladen en hartstam leggende, veroorzaakt word. De gemene Aloë, die voor d'oprechte geacht word, verliest, weêr buiten gebracht zijnde, gemenlijk haar aangename groenheit, en krijgt een bleke leververve, uit oorzaak van de kracht des lichts, die zy de gehele winter gederft heeft. Deze bleekheit vergaet echter weêr, en zy vertoont wel haast uit haar inwendigh hart een nieu aangenaam groen, dat zich binnen weinig tijts tot aan d'uitertste punten der bladen verspreid, voornamelijk zo zy voor veel regen beschut, en in 't eerst voor sterke zonneschijn een weinig gedekt word.

word. Zy geeft geen bloemen, dan by droge en warme zomers, en, in bitterheit de gal overtreffende, brengt in haar bloem een vocht voort, die, klaarder dan wijn, en zoeter dan honig zijnde, nederwaarts hangt, en echter niet afvalt, zo men niet krachtiglijk aan de bloemen schud.

Z E V E R Z A A T.

D It gewas schiet op gelijk een takachtig boomtje, en is met kleine blaadjes, en overal met zaat bewassen. De wortel is in veel vezeligen gedeelt. Gedaante

Het vereischt een goede zavelige gront, met oude paerde mest deurmengt, en die in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word. Gront

Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeeteelt, 't welk men of in October, of in Maert, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, schaars een vinger diep, dun en luchtig moet zagen, maar ook door zijn aangewasse jonge spruiten, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant. Aanteeling

Het kan, buiten staande, de koude en ongemakken van de winter tamelijk wel verdragen, en geeft in deze koude landen, by warme zomers, wel bloemen, maar nooit enig rijp zaat. Doch indien men het zelfde, in een pot gezet, die met de voorgedachte aarde gevult is, des winters binnen 's huis brengt, zo bloeit het, enige jaren out geworden, alle zomers, daar dan volkome rijp zaat op volgt. Tijt

A V E R O N E.

M En vind verscheide soorten van Averone, te weten grote, kleine, en welriekende Averone. Anderen verdelen haar in mannetje en wijfje, en stellen van d'eerste soort een met brede bladen, en d'ander met smalle bladen uit Spanjen. Zy verdeelen de tweede soorte in vierën, te weten in Averone wijfje, Bergäverone wijfje uit Portugal, Bergäverone wijfje met Rosmarijnbladen, en Averone wijfje uit Kandia, met gekrulde bladen, gelijk wormen. Geslacht

De grote Averone groeit dikwijls gelijk een heester, voornamelijk zo zy daar naar gehavent word. Zy schiet op tot de hoogte van een mans lengte, en heeft een stonk van een duim dik, of noch dikker in de middellijn, daar veel takjes uitspruiten, die met witachtige, of aschverwige kleingesnede bladen zijn bewassen, de welken in de winter vergaan, maar in April weér uitwassen. Zy heeft langs de takken, van 't midden, tot boven toe, veel knopjes, in plaats van bloemen, die, aan kleine rijsjes hangende, geel van verve zijn, en daar na zaat voortbrengen. De wortel is vezelachtig. Gedaante

De kleine Averone blijft altijd laeg, en staat recht op met haar houtige rijsjes. De bladen zijn meer gefnippelt, dan die van de voorgaande, en groender, langer en teerder, en niet zo sterk van reuk. De wortel hangt met veel vezelingen aan malkander.

De welriekende Averone is noch kleinder. De bladen zijn ook gefnippelt, gelijk die van de grote Averone, maar niet zo wit, teerder, en aangename van reuk. Zy geeft zeer veel knopjes van 't midden, tot boven toe, die met hun gele verve een aangename aanschouwing vertonen. De wortel is gelijk die van d'anderen.

Gront. Zy verëiffchen alle een goede zavelige gront, die matiglijk met oude paerdmest deurmengt is, en in een luchtige en warme plaats legt, die veeltijts van de zon beschenen, en niet met veel vochts besproeit word.

Tijt. Het Averone mannetje, te weten met brede en smalle bladen, die hard van aart zijn, konnen lange jaren duren, en, hoewel buiten staande, alle ongemakken van de winter verdragen. Zy geven by warme zomers kleine bloemtjes, maar nooit rijp zaat. Alle de foorten van Averone wijfje zijn veel teerder van aart, en duren zelden langer, dan zeven of acht jaren, en geyen by warme droge zomers niet alleenlijk bloemen, maar ook zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling. Het Averone mannetje word in deze landen door zijn jonge takjes, by, of boven de wortel uitgeschoten, en die of van zelfs wortel schieten, of in d'aarde gebogen worden, op dat zy wortel zouden schieten, aangeeteelt, en, na dat zy wortel geschoten hebben, in April, met de wassende maan, van d'ouden afgenomen, en verplant. Het Averone wijfje word op twee wijzen aangeeteelt: te weten door haar zaat, 't welk men in April, met de wassende maan, in potten zaait, die met de voorgedachte aarde gevult zijn; en ook door hun takjes, die men ter zelfde tijt moet afsnijden, en in potten, met de voorgedachte aarde gevult, de langte van een vinger diep in de gront steken, en hun zes of acht weken lang in een schaduwachtige en donkere plaats zetten, en tamelijk van vocht verzorgen. In dezer voegen vatten zy wortel, en, enige tijt in de zonneschijn gezet, schieten uit, en groeyen voort. Doch zy, d'ongemakken van de winter niet verdragen konnende, moeten in October, naar gelegenheit van tijt, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats, die matiglijk warm is, gezet, en in de winter met een weinig laaugemaakt regewater onderhouden, en niet vroeger, dan in 't begin van April, met een zwoele regen, weér buiten gestelt worden.

W Y N R U I T.

Gedaante. **D**E Wijnruit schiet met zijn houtachtige takjes somtijts drie voeten hoog op. De bladen zijn klein, groenachtig blaau van verwe, en veel aan een middelsteeltje vast. Op de top der stelen wassen groengeele bloemtjes van vier uitgeholde blaadjes, in welker midden zich een vierhoekig bolletje vertoont, dat met enige gele draatjes vergiert is. Het zaat is klein en zwart, de wortel hard, en met enige vezelingen behangen.

Gront. Dit gewas verëiffcht een gemene ongemeste zavelige gront, die met een weinig mollem van verrotte boombladen deurmengt is, voor de zonnestralen bloot legt, en van weinig water besproeit word.

Tijt. Het kan enige jaren leven, en alle ongemakken van 't jaar verdragen, bloeit in Julius en Augustus, en geeft alle zomers rijp zaat.

Aanteeling. Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeeteelt, 't welk men in October, of in Maert, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, naauwelijks een vingerbreed diep, dun en luchtig zaait; maar ook van zijn jonge spruiten, die men ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en in potten, met de voorgedachte aarde gevult, verplant.

Vrouwe hair, Venus hair, of Steenruit.

DAar zijn drie soorten van dit gewas bekend; te weten zwart, wit, ^{Geflacht; en} (dat eigenlijk Steenruit genoemd word) en goutgeel vrouwe hair, ^{Gedaante;} met zo dunne en tedere steeltjes, als het hair op 't hooft, en blaadjes als klein gras, daar op men nooit nattigheid ziet, hoe hard het ook regent, maar die zich altijd even blinkende vertonen.

Zy vereiffchen een zavelige gront, daar tamelijk veel steen en kalk, ^{Gront;} klein gestoten zijnde, onder gemengt is, en liever die in een schaduwwachtige, dan in een luchtige plaats legt, en in de zomer van veel water besproet word.

Zy dragen alle, behalven het goutgeel Vrouwe hair, noch bloem, noch ^{Aanteeling;} zaat, en moeten dieshalven door hun aangegroeide jongen aangequeekt worden, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant. Dewijl zy, schoon zy matige koude kunnen verdragen, dikwijls door felle vorst doot vriezen, zo moet men hen in de tuin, op een warme plaats, daar zy voor de gure ooste en noorde winden gedekt zijn, planten. De geen echter, die men op de vervalle muren, en in nedergestorte gebouwen ziet wassen, vergaan niet zo lichtelijk, maar kunnen felle koude en harde vorst uitstaan.

Valeriane, of Speerkruit, ook S. Joriskruit genoemd.

MEn kan dit gewas in drie verscheide soorten aanmerken, in tamme, wilde, en vreemde Speerkruit. ^{Geflacht;} Her wilde Speerkruit kan weér in twee soorten, in groot en klein, onderscheiden worden. Wat het vreemde Speerkruit aangaat, men vind daar af verscheide soorten, als Grieksch Speerkruit met witte, en met blaauwe bloemen: welrickend Speerkruit uit Kandia: root en wit Speerkruit uit Indien, 't welk tweederhande is, te weten dat niet meer, dan een zomer, en dat langer duurt, en meer anderen.

Dit kruit geeft vooréerst brede, langwerpige en ongekerfde bladen, ^{Gedaante;} tusschen de welken een hoge, holle, gladde en geknoopte steel uitspruit. Uit yder knoop wassen twee andere langer bladen, met diepe kerven. Op de top der stelen ziet men de lijfverwige bloemtjes, die als kranffen by malkander voortkomen. De wortel, omtrent een duim dik, legt ten meestendeel bloot, en is met veel vezelingen in d'aarde vast.

De grote wilde Valeriane is in alles met de voorgaande gelijk, behalven dat de steel hoger opschiet, de bladen groter, en donkergroen zijn, en purpere bloemen voortbrengt.

De kleine is ook met de zelfde gelijk, uitgezondert dat zy veel kleiner is. Zy geeft bloemen, die witachtig purper van verwe zijn.

De Grieksche Valeriane heeft holle, dunne en rechte stelen, die omtrent anderhalve voet recht opschieten. De bladen wassen zeer veel by malkander aan een middelrib, die met de zelfden de gestalte van een schrijpen vertoont. Op de toppen der stelen geeft zy aangename bloemtjes, die yder uit vijf blaadjes bestaan, en in 't midden met enige draatjes verciert zijn, aan welker einde men enige nopjes vind. Het zaat, dat zwart is, legt in bolletjes besloten. De wortel is gantsch vezelachtig.

Zy vereiffchen alle eengemene luchtige zavelige gront, die wel gemest ^{Gront;} is, voor

is, voor de warme zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Zy bloejen alle in de Maimaant, in Junius en Julius, en geven gemene-lijk alle rijp zaat, behalven het welriekend Speerkruit uit Kandia, dat in deze gewesten nooit rijp zaat geeft. Zy konnen lange jaren duren.

Aanteeling. Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aange teelt, 't welk men in April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in de voorgedachte aarde moet zagen; maar ook door hun jonge aangewassde wortelen, die men terzelve tijt van d'ouden afneemt, en verplant. De Valeriane uit Kandien, de tederste van allen, moet, in April, met de wassende maan, van d'oude afgenomen, en in een potgeplant zijnde, in Oktober binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats, daar men alleenlijk by sterke vorst stookt, gezet, met een weinig laau regewater besproeit, en in April, met een zwoele regen, weer buiten gestelt, en voor koude nachten, en schrale winden beschut worden.

Mater, anders Moederkruit.

Geflacht. Dit gewas kan bequame-lijk in twee soorten, te weten in met enkele en dubbelde bloemen, onderscheiden worden, van de welken men de besten weer in enige besondere soorten, de gestalte en verwe van de bloem betreffende, kan doen.

Gedaante. Het heeft ronde stelen, met bleekgroene bladen, die gesneden, en enig-sins de Byvoet gelijk zijn. De bloemen, de Kamillen gelijkende, wassen op de toppen der stelen, en, in 't midden een geel bolletje vertonende, zijn rontom met witte blaadjes bezet. De wortel is vezelachtig.

De tweede soorte is met deze voorgaande in alles gelijk, uitgezondert in de bloemen, die alle dubbel zijn, sommigen wit, en van binnen geel, anderen zeer groot en spierwit, anderen met pijpjes, en anderen met bloete hoofjes.

Gront. Zy vereischen alle een gemene, en zo wel een zavelige, als andere gemeste gront, en die zo wel in een luchtige, als schaduwachtige plaats legt, en zo wel van veel, als van matig water besproeit word.

Tijt. Zy duren in 't gemeen niet langer, dan twee of drie jaren, en konnen alle ongemakken van de winter gemakkelijk verdragen. Zy bloejen niet voor het tweede jaar, te weten in Junius en Julius, en geven zaat, dat vol-komentlijk rijp is, behalven de grootste spierwitte bloem, die in deze landen nooit rijp zaat geeft.

Aanteeling. Zy worden alle, behalven die met de grootste bloem, op twee verscheide wijzen voortgeteelt, en aangequeekt: namelijk door hun zaat, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde moet zagen; en door hun afgezette spruiten, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant. Men snijdt ook wel de takken van dit gewas, en steekt hen, afgesneden zijnde, in d'aarde, in een schaduwachtige plaats, daar zy niet van de zon besche-nen worden, en door deze middel schieten zy wortel, zo men hen dik-wijls met water besproeit. Daar na plant men hen in een luchtiger plaats. De Mater met de grootste spierwitte bloem word gevoeghelijk van haar takjes, ten halven ingesneden, en in de gront gelegd, aange teelt.

Bedstro,

Bedstro, Walfro, of Walmeester.

Dit kruut schiet omtrent een voet hoog op, met vierkante geknoop-
te stelen, en is aan yder knoop met zeven of acht lange smalle bla-
den, die zich gelijk een star verspreiden, bewassén. De bloemen,
zich op de toppen der stelen vertonende, zijn wit, en worden van klein
ront zaat gevolgt. De wortel, dun en vezelachtig zijnde, kruipt verre
en wijd voort. Dit gewas heeft een zeer zoete reuk. Gedaante

Het verëischt een gemene zavelige en welgemeste gront, en ruim zo
lief die in een schaduwachtige, als die in een luchtige plaats legt, en die
van tamelijk veel water besproeit word. Gront

Het kan lange jaren in 't leven blijven, en bloeit jareliks in Maimaant en
Junius, zonder echter ooit enig rijp zaat te geven. Tijt

Het word in deze landen rijkelijk door zijn voortspuitende wortelen
voortgéqueekt, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden
afneemt, en verplant. Aanteeling

Men vind noch twee andere soorten van dit gewas, te weten grote en
kleine, beide met purperblauwe bloemen, die nergens in van de voorge-
dachte verschillen, dan dat zy in de tweede zomer rijp zaat geven, en daar
meê verdwijnen; behalven dat zy ook door hun zaat aangeteelt worden,
't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep, en
dun en luchtig in de voorgedachte aarde zaait. Twee ander
soorten
van bedstro,

Q U E N D E L.

DE Quendel word bequamelijk in drie foorten, in grote en kleine
gemene, en in Citroenquendel onderscheiden. Geslacht

Zy verëischen een gemene zavelige, en niet alleenlijk een ge-
meste, maar ook een ongemeste gront, die in een open luchtige plaats;
en voor de warme zonnestralen bloot legt, en van matige, of veel vocht
besproeit word. Gront

Zy, zonder hinder felle koude, en alle ongemakken van de winter ver-
dragen konnende, blijven enige jaren in 't leven, bloejen de meeste zomer
deur, en geven by warme zomers deurgaans rijp zaat. Tijt

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April,
of Maimaant, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde
zaait; maar ook door hun jonge spruiten, die men byna de gehele zomer
deur in de gront buigt, en, wortel gevat hebbende, ('t welk spoediglijk
geschied) van d'ouden afneemt, en verplant. Deze leste verplanting moet
echter voor de Herbst geschieden, op dat zy voor de winter noch wortel
zouden schieten; vermits zy anders dikwijls van de koude gedoot worden. Aanteeling

Leverkruit, dat ook wel de bynaam van Edel, of van Driebladen voert.

MEn vind eigentlijk twee soorten van dit Leverkruit, te weten met
enkelde, en dubbelde bloemen, die weêr, naar de verscheide ver-
wen van hun bloemen, verscheidelijk gedeelt zijn. Want men
vind 'er dubbelden met rode, witte en blauwe bloemen, en enkelde met
rode, Geslacht

rode, met vroege en spade blaauwe, met witte, met violette, en met bon-
te bloemen, daar af de verwe uit blaau en violet bestaat.

Gedaante. Dit kruut heeft brede bladen, in drie delen onderscheiden, die yder op een besonder steeltje wassen. De bloemtjes, te weten d'enkelden, bestaan uit zes of zeven blaadjes, sterswijze te zamen gevoegt; maar de dubbel-
den zijn dikker, en bestaan uit meer bladen by malkander. Het zaat is klein en wit, de wortel zwart, dun, en zeer vezelt.

Gront. Zy verëischen een gemene zavelige gront, die matiglijk gemest is, en liever die in een schaduwachtige, dan die in een luchtige plaats legt, en die van veel vocht besproeit word.

Tijt. Zy kunnen alle ongemakken van de winter bequamenlijk verdragen, le-
ven lang uit hun natuur, en laten zelden alle hun bladen vallen. Zy bloe-
jen vroeg in 't voorjaar, en geven in 't lef van Maimaant; en in 't begin
van Junius rijp zaat, en hun eerste bloem in 't vierde, of vijfde jaar. Men
moet goede acht op 't zaat nemen, dewijl het, noch groen zijnde, spoedig-
lijk nedervalt.

Aanteeling. Zy worden niet alleenlijk door hun aangegroeide spruiten aange-
teelt, die men, terwijl zy in hun bloem staan, met de wortel van d'ouden af-
neemt, en verplant; maar ook door hun zaat, 't welk, terfont na dat het
gewonnen is, met de volle maan, in een donkere plaats, of in een pot, in 't
donker gezet, naauwelijks een vingerbreed diep in de voorgedachte aarde,
gezaait moet worden. In dezer voegen zal het in de Herfst, of in 't volgen-
de jaar opkomen, en allengs wonderlijke veranderingen in zijn bloem,
en in des zelfs verwen vertonen.

H E R T S T O N G.

Gedaante. **D**it gewas geeft uit zijn vezelachtige zwarte wortel zes, acht, of tien
dikachtige, langwerpige, stijve en spitsche bladen, gelijk een lan-
ge tong, die aan de binnkant glad, en aan de buitenzijde met veel
bruine, en dwarfsche aanhangende streepjes, van onder tot boven toe,
bezet zijn. Dit kruut, oud wordende, verkrijgt bladen, die zo zeer ge-
neden en gedeelt zijn, dat uit een enig blad veel anderen schijnen voort te
komen.

Gront. Het verëischt een goede zavelige gront, die met oude koemest matig-
lijk deurmengt, en liever die in een schaduwachtige, dan in een luchtige
plaats legt, en van veel vocht besproeit word.

Tijt. Het blijft het geheel jaar deur groen; maar verkrijgt in April nieuwe
bladen, en geeft echter noch bloem, noch zaat.

**Aanque-
king.** Het word alleenlijk door zijn aangewasste wortelen aangequeekt, die
men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voor-
gedachte aarde plant.

M U N T E.

Geflacht. **D**it kruut word bequamenlijk in vier soorten, gemene, of Bruinheili-
ge Munte, Kruisemunt, Roomfsche en wilde Munt, onderschei-
den.

Gedaante. De gemene Munt heeft vierkante en bruinrode stelen, die enigfins ruig,
en met rondachtige, gekerfde donkergroene bladen bewassen zijn. De
rode bloemtjes groejen wervelswijze rontom de stelen. De wortel is dun,
lang,

lang, en met vezelingen behangen, en die op veel plaatsen nieuwe uitspruitselen uitschiet.

De Kruizemunt kooft in veel delen met d'andere overeen: maar de bloemen waffen aan de top der ftelen, gelijk een air, by malkander.

De Roomfche Munte heeft langwerpige hairächtige bladen, die gekerft zijn: maar de bloemen waffen gelijk die van de Kruifemunt.

De wilde Munte heeft vierkantige ruige ftelen. De bladen, dikker dan die van d'eerfte foort, zijn met een dichte witte wolligheit bekleed. De bloemen waffen op een zelfde wijze, als die van de Kruifemunt.

Zy verëifchen een gemene zavelige en tamelijk welgemeste gront, en liever die in een fchaduwächtige, dan in een ope plaats legt, en van veel water befproeit word.

Zy, felle koude verdragen konnende, leven enige jaren lang. Zy bloejen in Julius, en geven jarelijks rijp zaat.

Zy worden door tweederhande middelen aangequeekt: namelijk door hun zaat, 't welk men in April, met de waffende maan, niet diep in de voorgedachte aarde zaait, en door hun jonge aangewaffte wortelen, die men ter gedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant. De Munte met gekrulde bladen verliest lichtelijk haar gekrultheit, en moet dieshalven om de twee jaren, in April, met de volle maan, opgenomen en verplant zijn.

Navelkruit, Venus navel.

Van dit gewas worden onderscheidelijk twee foorten gevonden: Navelkruit, en Waternavelkruit.

Het groot Navelkruit heeft dikächtige en ronde bladen, die aan de kanten een weinig gekerft zijn, en in 't midden een putje hebben, dat wel naar een navel gelijkt. Deze bladen zijn met een fteeltje onder aan de wortel vaf, vol fap, teer en malfch, tuffchen de welken een dun en teder fteeltje waf, dat met enige bladen is bewaffen, die langwerpig, en, in drie kartelingen gedeelt, aan de buitenzijde breedächtig, en vol fap zijn. Uit d'oorfprong van deze bladen fpruiten fomtijts andere takjes, die, zo wel, als de middelsteel, met veel langwerpige holle bloemtjes, en, die nederhangen, en bleekpurper verwe vertonen, bezet zijn. Hier op volgen peultjes, met klein graau zaat. De wortel is knobbelächtig. Men vind noch andere foorten van dit gewas, met groenächtige witte, fpiertwite, en purperächtige rode bloemtjes.

Het Waternavelkruit heeft dunne voortkruipende rijfjes, die fomtijts met hun dunne vezelingen aan d'aarde vaf blijven. Uit deze rijfjes fpruiten ronde bladen, die byna in alles met het voorbefchreve Navelkruit overeenkomen: maar de bladen zijn kleinder, dun, en bruingroen van verwe, en onder de bladen fchuilen kleine witächtige bloemtjes. Het heeft dunne vezelingen, in plaats van wortelen.

Zy verëifchen een gemene zavelige gront, met oude koeje meft wel deurmengt, en die in een ope en luchtige plaats legt, en van tamelijk veel water befproeit word.

Dit gewas, dat in de winter felle koude kan verdragen, geeft in de zomer zienswaardige bloemen, daar gemenelijk in Julius rijp zaat op volgt.

Het word op twee verfcheide wijzen voortgeteelt, en aangequeekt: voorëerft door zijn aangewaffte jongen, die men in April, of Maimaant, met de waffende maan, van d'ouden afneemt, en verplant; en ten anderen

ren door hun zaat, 't welk men in April, of September, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet meer dan een vingerbreed diep moet zagen. Het word ook door zijn aangewaste bollen vermeerderd, die men in Augustus opneemt, en verplant, en niet lang boven d'aarde houd, om dat zy anders bederven zouden.

OGENTROOST.

- Geflacht.** D' Ogentroost kan bequameijk in twee foorten, in oprechte, en andere, gedeelt, en d' andere weer naar de verscheidenheit van hun bloemen, die root, wit en geel zijn, onderscheiden worden.
- Gedaante.** D' oprechte Ogentroost is een klein, teer en dun kruut, dat omtrent een span hoog wast, en met zwartachtige steeltjes, veel zijtakjes hebbende, bezet is. De bladen zijn zeer klein, en aan de kanten gekerft, tusschen de welken bloemtjes wassen, die wel wit, maar echter met gele, of purperode stipjes gespikkelt zijn. De wortel is dun en vezelachtig. D' andere foort van Ogentroost verschilt niet veel van de geen, die wy nu beschreven hebben.
- Gront.** D' eerste foorte verëischt een dorre, zandige, harde en slechte gront, die in een luchtige en ope plaats legt, en van matige vocht besproeit word. D' andere foorten hebben gaerne een gemene zavelige, en ook wel een klaiachtige gront, die zo wel in een schaduwichige, als in een ope en luchtige plaats legt.
- Tijt.** D' oprechte Ogentroost geeft in de Herfst bloemen, en alles, dat daar af boven de gront staat, vergaat. Maar de wortel houd stant, en spruit in 't voorjaar weer uit, zonder dat men enig rijp zaat daar aan verneemt. D' andere foorten, die jareliks zaat geven, vergaan tegen de winter. Het gebeurt echter somtijts dat hun wortel, de koude van de winter uitgestaan hebbende, in 't voorjaar weer uitspruit, en dan vergaan zy met de tweede zomer.
- Aanteeling.** D' oprechte Ogentroost word door middel van zijn jonge aangegroeide wortelen, het aardrijk deurlopende, aangequeekt, terwijl hy, in zijn bloem staande, of in Maimaant, of Junius, met de wassende maan, met een grote klomp aarde uitgenomen, en verplant word. D' andere foorten worden alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in September, of in Maert, met de wassende maan, naauwelijks een vingerbreed diep in de voorgedachte aarde steekt.

MANDRAGORA.

- Geflacht.** D' It gewas word gevoeghelijk in twee bezondere foorten, in manerje, en wijsje, onderscheiden.
- Gedaante.** D' eerste foort heeft lange, brede en bleekgroene bladen, die, de Biet gelijk, ter aarde omgebogen en verspreid zijn. De bloemtjes, die wit zijn, spruiten tusschen de bladen uit, yder op een bezondere steeltje, daar goudgeele beziën, zo ront als appelen, op volgen, die platte en uitgeholde zaden in zich besluiten. De wortel, witachtig, lang en dik zijnde, is in tweeën, of drieën gedeelt. De bladen van dit gewas zijn krachtig, en de beziën zoet van reuk.
- De tweede foort, die het wijsje is, heeft kleinder, smalder en bruinder bladen, en de Beziën bleker, en van gestalte gelijk Penen.

Zy verëiffchen een goede luchtige en zavelige aarde, die met oude paerde mest matiglijk deurmengt is, in een warme en ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, voor de gure noorde en ooste winden beschut is, en van tamelijk veel vocht besproeit word.

Zy brengen rijpe vruchten voort, maar niet, dan na dat zy enige jaren Tijt. ; geftaan hebben, en konnen des winters, met stro, mollem of Boekweitsdoppen dik overdekt zijnde, de koude matiglijk verdragen.

Zy worden alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, naauwelijks een vingerbreet diep moet zagen.

Appel der Liefde, anders Gulde Appel.

D It gewas heeft hoge, ronde, zwakke en ruigachtige stelen, daar Gedaante veel bleekgroene, en diepgekerfde bladen aan wassen. De bloemen, die sommigen root, en sommigen geel, sommigen groter, en sommigen kleinder zijn, groejen aan korte steeltjes, vijf of zes by malkander, en worden van rode, bleekgele, of witachtige appelen, die somtijts gestreept, en somtijts glad zijn, gevolgt. Het zaat is plat en geelachtig, de wortel lang en vezelig; en het geheel gewas heeft een zware en sterke reuk.

Zy verëiffchen een gemene zavelige, of andere luchtige gront, die met Gront veel oude paerde mest deurmengt is, in een luchtige en warme plaats legt, en, als d'Appelen groot worden, van veel vocht besproeit word.

Zy duren niet langer dan een zomer, bloejen in Julius en Augustus, en Tijt! de vruchten, van de welken sommigen zo groot, als oranje Appelen zijn, worden in de Herfst rijp.

Zy worden jarelijks in April, in de voorgedachte aarde, naauwelijks Aanteeling een vingerbreet diep, gezaait, en verëiffchen enige stein, daar zy op wassen. Zy zijn zo weeldig in hun groejen, dat men in de zomer hen eens of tweemalen van een gedeelte van hun stelen moet beroven, voornamelijk als de vrucht zich gezet heeft; op dat de zelfde, te meerder lucht en zonnestralen ontfangende, te vroeger rijp zou worden.

Men vind een andere soort van deze Appelen, van Spaansch zaat aangeteelt, die, met rechtstaande steeltjes, anderhalve voet hoog wassen, en voorts in alles d'anderen gelijk zijn.

B A S I L I K O M.

D It gewas word in verscheide soorten onderscheiden: want men Geslacht vind grootste Basilikom; purpere Basilikom; gemene grote Basilikom; grote en kleine Citroenbafilikom; en kleine Nagelbafilikom.

De gemene grote Basilikom heeft ronde getakte struiken, die omtrent Gedaante een voet hoog opschieten, met breetachtige bladen, die aan de kanten een weinig gekerft zijn. De bloemtjes zijn wit, of lijfverwig, de wortel hard, en met vezelingen behangen.

De kleine Basilikom is de voorgaande in gestalte gelijk, behalven dat hy in alles kleinder is.

Zy verëiffchen een gemene zavelige en luchtige gront, die met oude Gront paarde mest, en mollem van verrotte boombladen matiglijk deurmengt is, in een ope en warme plaats legt, en weinig van vocht besproeit word.

186 KONINKLYKE

Tijt. Zy, hoewel teder van aart, bloeien lange tijt, en geven echter in deze landen nooit zaat, dat volkomentlijk rijp is, dan met bovengemene warme zomers. Zy duren ook niet langer, dan een zomer, en vergaan door koude, of veel regen.

Aanteeling. Zy moeten jarelijks, in April, of Maimaant, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, luchtig en niet diep gezaait, en, voort met laau water begoten zijnde, daar door het zaat terstont uitspruit, in warme plaatsen, die voor de zonnestralen open staan, gezet worden. In dezer voegen geeft het Nagelbasilikom dikwijls rijp zaat.

BRASILISCHE PEPPER.

Gedaante. **D**it kruit heeft een vierkante bruine steel, van anderhalve voet hoog, met zijdtakken, die met langwerpige, brede en spitsche bladen, donkergroen zijnde, bewassen zijn. De bloemtjes, die op korte dikke steeltjes, tusschen de bladen van de zijdtakjes, te voorschijn komen. zijn wit, en hebben in 't midden een kleingroen starretje, en gelijken zeer wel die van onze Maagdepalm. Hier op volgen de peultjes, met breed, plat en bleekgeel zaat gevult. Deze peultjes zijn in 't eerst groen, en worden daar na schoonroot, of purperroot van verwe. Sommigen van hen zijn ront, anderen langwerpig, anderen langwerpig drickant, anderen die een hart gelijken, en anderen van gestalte als een hoorn, en meer anderen.

Gront. Het verëischt een goede zavelige gront, die met oude paerdmest, en jarige hoenderdrek deurmengt is, in een ope en luchtige plaats legt, van alle gure winden beschut is, en van niet meer dan matige vocht besproeit word.

Tijt. Het bloeit zeer spade in de zomer, en de peulen worden in 't lef van de Herfst rijp, maar het zaat nooit in deze koude landen. Het geheel gewas vergaat tegen de koomft van de winter.

Aanteeling. Het word jarelijks van zaat, uit warme gewesten gekomen, op deze volgende wijze aangeteelt. Vuleen pot, met de voorgedachte aarde, en leg, in April, met de wassende maan, het zaat omtrent een halve vingerbreed, dun en luchtig, daar in, en zet de pot, in de welk gy uw zaat gezaait hebt, tot aan de bovenste rant in warme varfsche paerde mest, ter plaats, daar de zon, met haar stralen onverhindert daar op kan spelen. Vernieu t elkens deze paerde mest, zo haast hy zijn warmte verloren heeft. In dezer voegen zal het zaat veel eerder te voorschijn komen.

BOKSBAERT.

Gedaante. **D**e Boksbaert heeft een ronde steel, die in enige zijdscheuten gedeelt is, de welken met lange, smalle en spitsche bladen zijn bewassen.

De bloemen, van gestalte de Paerdebloemen gelijk, staan op de toppen der stelen, en zijn of root, of geel, of purper, of bleekblauw, of wit van verwe. Zy openen zich met d'opgang der zon, en sluiten zich des namiddaghs toe, en verstuiven gelijk pluisjes. Het zaat is zwart en langwerpig, en de wortel wit en lang. Dit kruit, gequetst zijnde, geeft een melkig sap van zich.

Gront. Hy verëischt een gemene zavelige, en welgemeste gront, die in een luchtige plaats, en voor de stralen der zon open legt, en van veel vocht besproeit word.

Dit

Dit gewas, hoewel het felle vorst, en d'andere ongemakken van de winter kan verdragen, duurt echter niet langer, dan twee jaren, bloeit in de tweede zomer, en geeft rijp zaat, daar d'ondergang op volgt. Tijde

Het word jarelijks, of om het tweede jaar, in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en spruit ook van zijn nedergevalle zaat voort. Men kan de wortelen, gelijk de Cichorey wortelen, gekookt zijnde, in plaats van Salade gebruiken. Aanteeling

Skorzonera, anders Adderskruit.

DAAR zijn verscheide soorten van Skorzonera, of Adderskruit: namelijk kleine, met brede bladen en gele bloemen; grote met smalle bladen, en gele bloemen; met rode bloemen, en ook met purpere bloemen. Geflacht

Het klein Adderskruit heeft langwerpige, spitsche en grijsachtige bladen, die aan de kanten een weinig gekerft zijn. De ronde stelen, een voet, of anderhalf hoog op schietende, dragen op hun toppen een grote gele bloem, de Paerdebloem gelijk. Het zaat is langwerpig, de wortel lang, van binnen wit, en van buiten zwartachtig, die, gequetst zijnde, gelijk de Boksbaart, een melkachtig sap van zich geeft. D'andere soorten verschillen van deze, of in de bladen, of in de verwe van de bloem. Gedaante

Zy vereïsschen een goede zavelige gront, die met oude paerdesteet deurmengt is, in een ope en luchtige plaats legt, en van tamelijk veel vocht besproeit word. Gront

Dit gewas, dat in deze gewesten d'ongemakken van de winter, en felle koude kan verdragen, duurt enige jaren in zijn wortel, die telkens weer uitschiet, en bloeit, niet alleenlijk in Juni en Julius, maar geeft ook dikwijls, voornamelijk by droge zomers, volkome rijp zaat. Tijde

Het word alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, niet diep in d'aarde, omtrent een voet van malkander, zaait, en dat ten meestendeel niet vroeger, dan in 't volgende jaar bloeit. De wortel kan, gelijk van de Boksbaert gezegt is, bequamenlijk tot spijs gebruikt worden. Aanteeling

B I N G E L K R U I T.

MEN vind drie soorten van dit gewas, mannetje, wijfje, en wild, of Bergbingelkruit. Geflacht

Het mannetje Bingelkruit krijgt stelen, die tamelijk hoog, en in enige leedjes onderscheiden zijn, en zijdspruiten hebben. Het heeft langwerpige brede bladen, die voor spits toeschieten, en aan de kanten gekerft zijn. Omtrent d'oesprong der bladen wassen kleine, ruwe en ronde bolletjes, twee om een steel, daar af yder een klein ront zaatje in zich besluit. De wortel is teder en vezelachtig. Gedaante

Het wijfje is in stelen, bladen, en wortel met de voorgaande gelijk, behalven dat de moschachtige bloemen airswijze te voorschijn komen.

Wild Bingelkruit heeft vierkante dunne geknootte stelen, die omtrent een span hoog, zonder enige zijdscheuten, opschieten. Uit yder lid spruiten twee bleekgroene bladen, die tegen malkander over staan, en groter, dan die van het tam Bingelkruit zijn. De zaatbollen zijn gelijk die van het tamme mannetje. Het heeft wortelen, die zich wijd uit spreiden.

- Gront.** Zy verëiffchen een goede gemene welgemeste gront, die nieuwelijks omgespit is, en liever die in een schaduwachtige, dan in een luchtige plaats legt, en die van veel regen besproeit word.
- Tijt.** Zy duren nooit langer, dan een zomer, bloeien in Junius, en geven rijp zaat, daar mede zy vergaan.
- Aanteeling.** Zy worden zelden gezaait, vermits zy rijkelijk genoeg van hun nedergevalle zaat voortspuiten.

Kruitje Roer my niet.

- Gedaante.** **D** It gewas heeft ronde, geknoopte en getakte stelen, omtrent anderhalve voet hoog, en met bleekgroene bladen, die van 't Binkelkruit gelijk, bewassen. De gele bloemen een munniks-kap vertonende, zijn van voren breed en hol, en achter met een omgekromt hoorntje. Hier op volgen lange ronde peultjes, daar klein ront zaat in legt, 't welk, als men de peultjes aanraakt, daar uit springt; van 't welk het ook de naam heeft. De wortel is vezelachtig.
- Gront.** Het verëiffcht een gemene zavelige gront, die met oude paerdesten en hoenderdrek, en met mollem van verdorve bomen, of, in des zelfs plaats, met mollem van verrotte boombladen deurgemengt is, in een warme en ope plaats legt, voor de koude noorde en ooste winden beschut is, en matiglijk met regewater, door de zon warm gemaakt, besproeit word.
- Tijt.** Het geeft zijn bloemen in de zomermaanden, daar rijp zaat op volgt, 't welk, aan de peul aangeroot, wech spat. Het kan niet langer, dan een zomer, duren.
- Aanteeling.** Het word in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en kooft, als men 't eens gezaait heeft, van zelf overvloedig genoeg voort door zijn nedergevalle zaat.

Vrouwen, of Venus Spiegel.

- Gedaante.** **D** It gewas heeft tedere dunne steeltjes van een span hoog, in veel zijdtakjes verdeelt, die ten meestendeel ter aarde verspreid leggen. Aan de steeltjes wassen kleine blaadjes, een weinig gekerft. De bloemtjes zijn klein, en rootpurperig, en gelijken zeer wel naar bolletjes, of knopjes, die wijt open staan. Zy openen zich na d'opgang der zon, en sluiten zich met der zelfder ondergang. De wortel is dun en vezelachtig.
- Gront.** Het verëiffcht een gemene zavelige, en liever gemeste, dan ongemeste gront, die van nieuws omgespit en deurgeslagen is, en zo lief een schaduwachtige, dan een ope en luchtige plaats, en die van tamelijk veel water besproeit word.
- Tijt.** Het duurt niet langer, dan een zomer, bloeit in Junius en Julius, en geeft in de Herfst rijp zaat, en vergaat daar mede.
- Aanteeling.** Het word jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en somtijts op de hoeken der bedden verplant. Het kooft ook dikwijls van zijn nedergevalle zaat te voorschijn.

GALIGA.

DE Galiga heeft ronde stelen, die recht opwassen, en met bladen, Gedaante, gelijk die van de Linzen, bezet zijn. De bloemen, wit, of purper van verwe, wassen veel by malkander, daar langwerpige, smalle en ronde peultjes op volgen, die van klein zaat gevult zijn. De wortel is wit, hard en vezelachtig.

Zy verëischt een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een luch- Gront, tige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Zy geeft jareliks, in Junius en Julius, een aangename bloem, en het Tijt. zaat word in de Herfst rijp. De wortel, die veel jaren kan leven, spruit t'elkens in 't voorjaar weêr uit.

Zy word jareliks, in Maert, of April, met de wassende maan, naauwe- Aanteeling, lijks een vingerbreet diep in de voorgedachte gront gezaait, en geeft geen bloem, dan in het darde jaar van zijn zaging. Zy word op deze wijze be- quamelijker aangeteelt, dan door haar taje aangegroeide wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

Huislook, *anders* Donderbaart genoemd.

VAn dit gewas zijn veel aanmerkenswaardige soorten, die echter be- Geslacht. quamelijk tot twee gebracht kunnen worden, namentlijk, in grote, en kleine.

De gemene of grote Donderbaart heeft dikke sappige bladen, die voor Gedaante, spits toeschieten, en in verscheide plaatsen een ronde vergadering van bladen maken, die zich door de wortel uitbreiden. In 't midden dezer bladen waft somtijts een hoge steel, die uit dusdanige bladen bestaat, of daar aan wassen. Aan de toppen dezer stelen ziet men zijdrakken, die met donkerpurpere bloemen bewassen zijn. De wortel is vezelachtig.

De kleine of bladeloze Donderbaart geeft veel teder en dunne steeltjes, die omtrent een span hoog opschieten, en met kleine smalle langwerpige blaadjes zijn bewassen, die van voren bot, lijvigen vol sap zijn. Op de toppen der stelen groejen kleine witte bloemtjes. De steeltjes en bladen zijn in 't gemeen roortachtig. De wortel verspreid zich langs d'aarde, daar hy, door zijn kleine vezelingen, aan vast is.

Zy verëischen een goede, luchtige en zavelige gront, die met oude Gront; paerde mest deurmengt is, in een luchtige en warme plaats legt, en van veel, en ook van weinig water besproeit word.

Zy kunnen in de winter felle koude, en alle ongemakken verdragen, zijn Tijt. het geheel jaar deurgroen, en geven hun bloemen in de zomermaanden, maar echter zelden zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Zy worden door hun aangewasse jongen aangequeekt, die men in Maert, Aanteeling, of April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant.

Daar zijn noch verscheide andere soorten van Donderbaart, die wy hier Bomige vervolgens zullen beschrijven: en voorëerst de bomige, die, tot een boom- Donder- tje opwassende, in deze landen zeer teder is, en nooit bloemen, noch baart. zaat geeft, en, geen koude verdragen konnende, in October, eer de rijm valt, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gezet, en met zo weinig vuur, als 't mogelijk is, en met matige vocht onderhouden, en, zo haast de vorst voorby is, weêr in d'ope lucht, daar in zijn leven bestaat, gestelt

gefelt moet worden. Dit gewas is van deze aart, dat het zo wel uit de bovenste, als uit d'onderste takken veel vezelingen tot op d'aarde nederfchiet, die, zich daar in vestenden, dik worden, en boven kleine blaadjes doen uitspruiten, gelijk men van d'Indiaansche Vijgeboom leeft. Hy word van zijn afgesnede takken aangeteelt, die men in April, of in Maimaant, of ook in andere tijden, tamelijk diep in potten steekt, met een weinig water begiet, en voort in de zonneschijn zet; daar door zy te eerder wortel vatten, en voort groejen.

De krullende Huislook, of Donderbaart, die warelijk tot een wonder mag verstreken, krijgt uit zijn krulle groente veel gemene takjes, die alreeds de meester maken, en aan de plant schadelijk zijn. Hy moet deshalven jarelijks van deze takjes, en van zijn krulle bladen, die onder een of twee, en boven dikwijls vier of vijf vingeren breed zijn, gezuivert worden. Deze afgesnede takjes, in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, gesteken zijnde, zullen van zelfs wortel schieten; en in dezer voegen kan dit gewas aangeteelt worden.

Waterlook, anders Skordium.

Gedaante.

Dit kruut heeft vierkantige stelen, die geknoopt, en ter aarde gebogen zijn, en aan yder knoop met twee bladen tegen malkander over bewassen, die gekerft, gerimpelt, en witachtig zijn. Aan d'orsprong der bladen ziet men rootachtige bloemtjes. Het zaat is klein, en de wortel vezelachtig, en legt langs d'aarde gespreid.

Gront.

Hy vereischt een goede en welgemeste aarde, en liever een vochtige en schaduwachtige, dan een luchtige plaats.

Tijt.

Hy kan lange jaren in 't leven blijven, en geeft jarelijks, in Junius en Julius, zijn bloemen, maar nooit enig rijp zaat. Hy verliest jarelijks zijn bladen, doch zonder schade aan de steel te lijden, die in 't voorjaar weer uitspruit.

Aanteeling.

Hy word door zijn aangewasse jongen, langs d'aarde kruipende, aangeteelt, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde verplant.

GLASKRUIT.

Gedaante.

Dit gewas heeft ronde, deurschijnige en groenrode stelen, met breedachtige hairige bladen, die spits toelopen, bewassen. De bloemtjes, zeer klein zijnde, staan aan de stelen, tusschen de bladen; daar op klein zwart zaat volgt, dat in ruwe huisjes is besloten. Daar is noch Glaskruit met Basilikombladen; Waterglaskruit; en driemaandig Glaskruit met brede bladen uit Portugal.

Gront.

Zy vereischen een gemene zavelige en welgemeste gront, die in een luchtige en warme plaats legt, veel van de zon beschenen, en van tamelijk veel water besproeit word. Het Waterglaskruit wil echter dikwijls bevochtigt wezen.

Tijt.

Zy blijven enige jaren in 't leven, behalven dat van Portugal, 't welk nauwelijks vier maanden kan duren. Zy kunnen alle ongemakken van de winter verdragen, en, in de Maimaant uit hun wortel weer te voorschijn gekomen, bloejen in Junius, en in de volgende maanden, en geven rijp zaat, en gezaait zijnde, geen bloemen, dan in de tweede zomer,

H O V E N I E R. 191

mer, uitgezondert dat van Portugal, 't welk voort aan 't bloejen geraakt, en dikwijls rijp zaat geeft, en daar meê vergaat.

Zy moeten in September, of in Maert, met de wassende maan, niet Aanteeling, diep in de voorgedachte aarde gezaait worden; 't welk veel gevoeghelijker is, dan door hun aangewasse wortelen, die men jarelijks, in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant.

Z E E P K R U I T.

D It kruit heeft ronde, gladde en geknoopte stelen, die uit yder lid, Gedaante, of knoop twee breetachtige bladen met ribben, die van de Weegbree gelijk, voortbrengen. De bloemtjes, uit vijf blaadjes bestaande, die aan de toppen, en bovenste knopen der stelen te voorschijn komen, zijn of schoonroot, of bleekpurper, of wit van verwe, en hebben in 't midden kleine draatjes, en komen uit langwerpige huisjes. De wortel is in veel dikke vezelingen gedeelt.

Het verëischt een gemene zavelige, en liever een gemeste, dan een on- Gront, gemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, van de warme zonnestralen beschienen, en van veel vocht besproeit word.

Dit kruit, dat enige jaren lang kan duren, bloeit jarelijks met een aange- Tijt, name bloem in Junius en Julius, maar geeft in deze gewesten nooit zaat, dat volkomentlijk rijp is.

Het word door zijn jonge scheuten, die by de wortel uitschieten, aan- Aanteeling, geteelt. Deze jonge scheuten, die van zelfs ook wortelen, moeten in Maert, of April, met de wassende maan, van d'ouden afgenomen, en verplant worden.

R O Z E W O R T E L.

D Eze wortel brengt uit zich voort veel ronde steeltjes, die een spa- Gedaante,n hoog, of wat hoger opschieten, en met veel brede langwerpige, spitsche, lijvige en gladde bladen, aan de kanten eenigfins gekerft, bewassen zijn. De bleke, of geelgroene blaadjes komen by kransjes te voorschijn. De wortel is dik en knobbelachtig, en heeft, gekaauwt, of gewreven zijnde, de reuk van een roos.

Het verëischt een gemene zavelige gront, die matiglijk gemest is, in Gront, een luchtige en warme plaats legt, en van niet te veel vocht besproeit word.

De stelen spruiten in de Lenten weêr uit, die alle zomers in deze gewe- Tijt,sten wel bloemen, maar nooit rijp zaat geven. Deze wortel vergaat niet haastelijk, maar blijft lange jaren in 't leven.

Hy word door zijn jonge aangewasse wortels aangeteelt, die men in Aanteeling, Maert, of April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt.

S M E E R W O R T E L.

V An dit gewas vind men verscheide soorten, namentlijk : gemene Geslacht, Smeerwortel met witte en purpere bloemen ; Spaansche met witte en purpere bloemen ; kleine met geheel purpere bloemen, die altijd groen blijft, en meer anderen.

De gemene Smeerwortel heeft rechtopstaande ronde, dikke en gladde Gedaante, stelen, die met dikke bladen, de genen van tamme Porcelain gelijkende, zijn

zijn bewassen. De bloemtjes staan kroonswijze by malkander. De wortel is wit, en knobbelachtig.

De Spaansche Smeerwortel heeft minder, maar echter groter en lijviger bladen, die altijd twee en twee tegen malkander overstaan, en fomtijts aan de kanten een weinig gesneden zijn. De bloemen en wortelen zijn met de voorgaanden gelijk.

De kleine Smeerwortel, die altijd groen blijft, brengt voort dunne tederesteeltjes, die zich ter aarde buigen, met kleinder en ronder bladen, dan die van de gemene Smeerwortel, bewassen. De wortel is vezelachtig.

Gront.

Zy verëisschen liever een gemene zavelige en welgemeste, dan een ongemeste, en ook een steenachtige gront, en zo lief die in een ope en warme, als die in een schaduwachtige plaats legt, en van veel en matige vocht besproeit word.

Tijt.

Zy bloeien jarelijks in Julius en Augustus, en geven in warme zomers zaat, dat volkomenlijk rijp is. Zy zijn zo hard van natuur, dat zy felle koude, en alle ongemakken van de winter konnen verdragen.

Aanteeling.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeleelt; 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde plant: maar ook door hun jonge aangewasse wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

P A T I C H.

Geslacht.

Dit kruut kan men bequamelijk in verscheide soorten onderscheiden: want men vind tamme Patich, Patich met rode aderen, Patich met ronde bladen, Patich met ronde gekrulde bladen, Waterpatich, en meer anderen.

Gedaante.

De tamme Patich, die ook Patientie genoemd word, heeft lange en breedachtige bladen, tuschen de welken een hoge, ronde en geknoopte steel opschiet, die bruin en hol, en met diergelijke bladen bewassen is. De bloemtjes die in grote menigte, gelijk aan de Zuring, te voorschijn komen, zijn geelachtig van verwe. Het zaat is klein, bruin, en driekantig, en legt in dunne velletjes besloten. De wortel is lang, en van binnen geel.

De Patich met rode aderen, aan de welken men ook de naam van Drakenbloet geeft, heeft langwerpige spitsche bladen, die donkergroen zijn, en daar bloetode aderen deurlopen. Dit kruut koomt andersins met het voorgaande overëen, behalven dat het niet zo hoog opschiet. Men vind'er echter, die dit gewas voor d'oprechte Rhabarbar houden.

De Patich met ronde bladen, van de Kruitkundigen valsche Rhabarbar genoemd, heeft grote ronde bladen, gelijk Dokkebladen. Andersins verschilt het niet veel van de Patientie.

Patich met ronde gekrulde bladen, is in gestalte en kracht met de voorgaande gelijk.

Waterpatich heeft bladen, die met de genen van de Patientie gelijk zijn, daar meê hy ook in bloemen en zaat overëenkoomt. De wortel is van buiten zwart, en van binnen root.

Gront.

Zy verëisschen een luchtige, zavelige en welgemeste gront, die in een ope en warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit werd.

Tijt.

Zy geven hun bloemen in Junius, Julius en Augustus, en brengen deurgaans zaat voort, dat volkomenlijk rijp is. De Patientie, en de Patich met

met rode aderen duren niet langer, dan twee zomers: maar d'andere soorten kunnen lange jaren in 't leven blijven. Zy kunnen felle vorst, sneeuw, en d'andere ongemakken van de winter verdragen.

Zy worden alle voornamentlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, ruim een strobreet diep in de voorgedachte aarde moet zagen. Men kan hen echter ook door hun wortelen voortqueeken.

Aanteeling,

Rhaponticum, anders Wortel uit Pontus.

MEn vind twee soorten van dit gewas, te weten kleine en grote, beide met bladen van Alantswortel.

Geflacht,

Zy verëisschen beide een gemene zavelige gront, die met enige oude paerde mest, hoenderdrek, en mollem van verrotte boombladen deurmengt is, in een warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Gront,

Zy worden van zaat, uit hete landen gebracht, in April, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, omtrent een halve vingerbreet diep, gezaait.

Aanteeling,

Zy geven hun eerste bloem niet vroeger, dan in het derde jaar van hun zaging, en bloejen dan voortaan jarelijks, maar brengen in deze koude gewesten nooit rijp zaat voort, en leven veel jaren.

Tijt,

Zy kunnen echter, buiten blijvende, zwarelijk de koude regen van de Herfst, offelle vorst verdragen, en moeten dieshalven, met hun potten, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gezet, en alleenlijk met een weinig laauw regewater de gehele winter deur van boven besproeit, 'by harde vorst met een weinig vuur onderhouden, en niet vroeger, dan in 't begin van April, naar gelegenheit van tijt, met een zwoele lucht, en aangename regen, weér buiten gestelt, en voor gure nachten, en veel nattigheit gedekt worden.

Havening,

Duive kervel, anders Aardrook.

Dit gewas word in verscheide soorten onderscheiden: te weten gemene Duive kervel; noch een tweede soort, ook Splith genoemd; met witte bloemen; met dunne tederè bladen: Amerikaansche met purpere bloemen; en ook met gele bloemen, die lange jaren duurt; en meer anderen.

Geflacht,

De gemene Duive kervel heeft tedere, kantige en getakte steeltjes, die met afchverwige groene kleingefnede blaadjes, gelijk die van de Koriander, bewassen zijn. De bloemtjes, die purperroet zijn, groejen airswijze aan de toppen der steeltjes. Het zaat is ront, en donkergroen van verwe, en de wortel dun.

Gedaante,

De tweede soort van Duive kervel, die ook Splith genoemd word, heeft mede dunne steeltjes, die echter wat hoger, en daar aan kleine blaadjes, die niet aan de kanten gefneden zijn, wassen. Het heeft dunne draatjes aan zijn steeltjes, daar meê het zich zelf vast maakt. Aan de toppen van zijn steeltjes wassen bleekrode bloemtjes, daar kleine huisjes met zaat op volgen. De wortel is dun. D'andere soorten verschillen niet veel van deze beide.

Zy verëisschen een gemene zavelige gront, die matiglijk gemest, en van

Gront,

C c

nieuw

nieuw omgespir en deurgeslagen is, die zo wel in een luchtige, als schaduwachtige plaats legt, en van niet al te veel vocht besproeit word.

Tijt. De twee eerste soorten van Duive kervel, die met witte bloemen, gelijk ook die met tedere bladen, duren niet langer, dan een zomer, bloejen lange tijt, en geven in de Herfst zaat, dat volkomenlijk rijps is. D'Amerikaansche Duive kervel met purpere bloemen geeft in de tweede zomer bloemen, en vergaat, als hy rijp zaat voortgebracht heeft. D'Amerikaansche Duive kervel met gele bloemen duurt lange jaren, en geeft in warme zomers rijp zaat.

Aanteeking. Zy worden in Maert, of April, naar gelegentheit van tijt, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait. Zy spruiten ook van hun nedergavalle zaat voort. D'Amerikaansche Duive kervel word ook door middel van zijn jonge wortels voortgequeekt, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde verplant.

HOLWORTEL.

Gedaante. **D**it gewas heeft dunne ronde steeltjes van een span lang. De bladen zijn bleekgroen, en diep gekerft, en die van de Duive kervel enigszins gelijk, doch groter. Aan 't opperste der stelen wassen langwerpige bloemen, achter met een uitsteekend hoorntje, gelijk de wilde Vlasbloemen, en die of wit, of purper, of aschgrauw, of bont zijn. Het zaat legt in breedachtige peultjes. De wortel is knobbelig, met dunne vezelingen behangen, en van onder breed en hol.

Gront. Het wast zo wel in een slechte en magerige, als in een zavelige en vette gront, die zo wel in een schaduwachtige, als in een luchtige plaats legt, en die van veel water besproeit word.

Tijt. De wortel kan lange jaren leven, en alle ongemakken van de winter uitslaan. Hy schiet vroeg in 't voorjaar weer uit, en geeft zijn bloemen in April en Maimaant, daar voort rijp zaat op volgt, na 't welk het kruut vroeg, tot aan het volgende voorjaar, verdwijnt.

Aanteeking. Hy word op twee wijzen aangeteelt: te weten door zijn zaat, dat of in September, of in Maert, met de wassende maan, niet diep in d'aarde gezaait moet zijn, of ook door zijn neêrgevallē zaat voortspruit, en door zijn jonge aangegroeide bolletjes, daar in dit gewas zo weeldig is, dat, schoon men een bol in tien of twaalf stukken sneed, yder deel daar af in 't voorjaar zal uitschieten, en in korte tijt zijn volmaaktheit bereiken, en bloemen te voorschijn brengen.

Boontjes Holwortel.

Gedaante. **D**it gewas is in zijn steeltjes, bladen, bloemen en zaathuisjes met de voorgaande Holwortel gelijk, doch in alles kleinder. De wortel is klein en ront, en heeft onder veel vezelingen.

Gront. Het verëischt een gemene zavelige gront, die met oude paerde mest wel deurmengt is, in een luchtige en warme plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Het vertoont alle zomers een aangename bloem, maar geeft niet altijt rijp zaat. De wortel kan de koude, en 't ongemak van de winter matiglijk verdragen, hoewel hy somtijts door te veel regen vergaat.

Het

Het word door zijn zaat, zijn volkome rijpheit verkregen hebbende, Aanteeling, aangeteelt. Dit zaat moet t'elkens in potten, met de voorgedachte aarde gevult, in April, met de wassende maan, niet boven een halve vingerbreet diep gezaait worden.

Stekende Winde, ook Salsa Parilla genoemd.

MEn vind vier soorten van dit gewas, namentlijk gemene Stekende Geslacht Winde, grote Stekende Winde met gladde bladen, Stekende Winde met gestreepte bladen, die alle onder de naam van kleine Salsa Parilla van Peru uitgesproken worden, en d'oprechte Salsa Parilla, die veel groter van bladen is.

Zy verëischen een gemene zavelige gront, met enige oude paerde mest, Gront, en mollem van verrotte boombladen deurmengt, en die in een luchtige en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Zy vertonen in deze koude landen wirachtige bloemtjes, gelijk kleine Tijtstarretjes, en veel by malkander, maar nooit enig zaat.

Zy worden door hun jonge spruiten, by de wortel uitgesproten, voort- Aanteeling, gequeekt, die men in April, met de wassende maan, een vinger lang boven de gront van d'ouden afsnijdt, en in potten plant, die met de voorgedachte aarde gevult zijn, en in dezer voegen zullen zy spoediglijk wortelen schieten.

Deze gewassen, en bijzonderlijk dat van d'oprechte Salsa Parilla, de Havening koude van deze gewesten niet verdragen konnende, moeten, met hun potten, in October binnen 's huis gebracht, in een plaats, die matiglijk warm is, gezet, met een weinig laugemaakt regewater van onderen verzorgt, en niet vroeger, dan in April, met een zwoele regen, weêr in d'ope lucht gestelt, en tegen de schrale winden zorgvuldiglijk gedekt worden.

F E R U L A.

DE Ferula kan gevoeghelijk in grote en kleine, of in Ferula, en Ferulago onderscheiden worden. Geslacht

De grote Ferula heeft een hoge, dikke en geknootte steel, die Gedaante, boven in enige zijdrakken gedeelt is: De bladen zijn gelijk danne snipelingen, en gelijken wel naar die van de Venkel. De bloemtjes, kranswijze by malkander wassende, zijn geel van verwe, en worden van brede, platte en karfachtige zaden gevolgt. De wortel is lang en dik.

De kleine Ferula is met de voorgaande gelijk, behalven dat zy in alles kleinder is.

Zy verëischen een goede zavelige en welgemeste gront, die voor de zon- Gront nestralen bloot legt, en van tamelijk veel waters besproeit word.

Zy bloeien in deze koude gewesten, alle twee jaren eens, en geven rijp Tijt zaat, en worden uit hun natuur zeer out.

Zy worden niet zo zeer door hun wortel, als door hun zaat aangeteelt, Aanteeling, 't welk men niet alleenlijk in Maert, of April, maar ook in September, of October, (om dat het lang in d'aarde blijft, eer het te voorschijn kooft) met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, niet boven een halve vingerbreet diep moet zaien.

Dit gewas, 't welk d'ongemakken van de winter niet kan verdragen, Havening moet

moet in November, naargelegentheit van tijt, binnen 's huis, en onder dak gebracht, of, indien men het buiten laat staan, met droge turfmollem, of boekweitsdoppen, en met pannen daar over, gedekt worden, om zo wel voor de regen, als voor de koude, beschut te wezen. Men brengt het in 't begin van April weêr buiten, of ontbloomt het, zo men 't buiten gelaten heeft. Van deze plant worden uit de warme gewesten verscheide Gommen herwaarts gevoert.

G E N T I A N E.

Geslacht.

MEn kan dit gewas in twee verscheide soorten, in grote en kleine, onderscheiden, die yder weêr naar de verscheide verwen van hun bloemen, gesteltheit van hun bladen, en wortel, en naar de tijt van hun bloeijing verdeelt kunnen worden: want men vind grote Gentiane met purpere, met gele, en ook met zwartgestipte bloemen. In de kleine Gentiane heeft men meer verscheidenheit: want men vind'er met gele, met blaauwe, en met bleekblaauwe bloemen; met kruiswijze bladen, daar af een soort ruig, en bleek van verwe is; met bladen van swaluwwortel; en vroege Gentiane met grote blaauwe, en ook met kleine bloemen.

Gedaante.

De grote Gentiane heeft lange en brede bladen, met ribben, en gelijk die van de Nieswortel, tusschen deze bladen wassen rechte, holle en geknoopte stelen. Uit yder knoop wassen twee bladen, die tegen malkander overstaan, en naar de top kleinder worden. De bloemen, van gestalte een stralende star vertonende, wassen in verscheide rijen aan het opperste der stelen. Het bruin, plat en dun zaat legt in langwerpige huisjes, daar uit de bloemen zijn gesproten. De wortel is dik, lang, geel van verwe, en bitter van smaak.

De kleine Gentiane heeft ronde, en holle stelen, met leden afgedeelt, en die omtrent een voet hoog wassen. De bladen, by paren, kruiswijze by malkander staande, gelijken die van de grote Gentiane, behalven dat zy kleinder, en dikwijls naar d'aarde gebogen zijn. De bloemen, verscheidelijk van verwen, zijn langwerpig hol, en staan in een ring aan de toppen der stelen. De wortel is langwerpig, ront, en bitter van smaak. D'andere soorten komen enigfins met deze overeen, en verschillen voornamelijk in de bloemen.

Groot.

Zy verëischen een gemene zavelige gront, met enige oude kleingewreve paerde mest deurmengt, die in een ope en luchtige plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt.

Zy geven jarelijks in de zomermaanden een aangename bloem, en by warme zomers rijp zaat, en laten dan hun bladen vallen. Zy kunnen enige jaren durên, en in de winter alle ongemakken des tijts verdragen. De kleine Gentiane, die in 't voorjaar met een blaauwe bloem bloeit, blijft altijd even groen, en behoud geduriglijk haar bladen. De kleine Gentiane met ruige kruisbladen, die veel teerder is, geeft in deze gewesten nooit zaat, dat volkomenlijk rijp is.

Aanteeling.

Hun aanteeling geschied op twee wijzen: te weten door hun zaat, 't welk men gemeenlijk in September, met de wassende maan, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, omtrent een halve vingerbreed diep dun en luchtig zaait, en, in dezer voegen in de volgende zomer te voorschijn kooimt; en door hun jonge aangegroeide wortelen, die men in April, met de wassende maan, voorzichtiglijk van d'ouden afneemt, en verplant.

verplant. De kleine Gentiane met ruige kruisbladen, die in deze koude landen nooit rijp zaat geeft, word alleenlijk door haar wortelen, die langfamelijk aangroejen, aangeleelt.

Zy willen gaerne yder vierde jaar uit de gront opgenomen, en met ^{Haveniffige} nieuwe varfſche zavelige en welgemefte aarde verzorgt zijn; en waſſen in dezer voegen weeldiger. De vroege kleine Gentiane met grote blaauwe bloemen, tamelijk groot van plant geworden, geeft zelden, of weinig bloemen, en moet dieſhalven in drie, of vier delen gedeelt worden; daar door zy weêr haar voorgaande tierigheit zal bekomen, en weeldig bloejen. De kleine Gentiane met ruige kruisbladen, die veel teerder van aart is, en in de winter de koude lucht niet kan verdragen, moet, als het kout begint te worden, met haar pot binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gezet, met een weinig laauw regewater, en, als het vrieft, met matige warmte onderhouden, en tegen de zoete tijt weêr buiten geſtelt worden.

Mansoor, *anders* Hazelwortel.

D It gewas heeft brede, ronde en blinkende bladen, daar onder op ^{Gedaante} korte ſteeltjes, die echter aan de bladen vaſt zijn, brúine purpere bloemen ſchuilen, die van geſtalt de zaathuiſjes van 't Billekruut gelijken, in de welken daar na klein en kantig zaat word gevonden. De wortel, die teder is, ſpreid zich wijt uit.

Het verëiſcht een zavelige welgemefte gront, en liever die in een ſcha- ^{Gront} duwachtige, dan in een luchtige plaats legt, en die van veel water beſproeit word.

Het geeft niet alleenlijk bloemen vroeg in 't voorjaar, maar by warme ^{Tijt} zomers ook zaat, dat volkomentlijk rijp is, en ſchiet twee malen in 't jaar nieuwe bladen, namelijk in Maimaant, en in September, zonder dat echter d'ouden afvallen. Het kan felle koude, en alle ongemakken van de winter tegenſtaan.

Het word aangeleelt niet alleen door zijn zaat, 't welk in September, ^{Aanteeling} of Maert, met de waſſende maan, niet diep in de voorgedachte aarde gezaait moet worden; maar ook door zijn jonge aangewaſſe wortelen, die men ter voorgedachte tijt twee malen in 't jaar mag opneemen, of van d'ouden afſteeken, en in de voorgedachte gront planten. Het ſpruit ſomtijts ook door zijn neêrgevalle zaat voort.

Daar is, behalven dit gewas, noch een ander uit Kanada in Amerika hier gebracht, 't welk een zelfde havening verëiſcht.

Ezula, *anders* Ezelsmelk.

D It gewas kan bequamelijk in verſcheide ſoorten gedeelt worden: ^{Geflacht} Want men vind grote en kleine Ezelsmelk; Ezelsmelk met purpere, met rode bloemen; met ronde bladen; kleinſte Ezelsmelk, en meer anderen: die alle, gequetſt zijnde, wit ſap, als melk, uitgeeven, daar af zy de naam ſchijnen te hebben.

De grote Ezelsmelk heeft veel ronde ſtelen, die omtrent anderhalve ^{Gedaante} voet hoog recht opſchieten, met kleine langwerpige ſmalle bladen bewaſſen. De kransjes, bloemen en zaden komen met die van de Wolfsmelk overëen. De wortel is grof, takkig, en met een dikke ſchors bekleed.

De kleine Ezelsmelk koomt omtrent met de voorgaande overëen behalven dat zy in alles kleinder is.

Gront.

Zy verëiffchen alle een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een warme en luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word. De zee Ezelsmelk heeft echter gaerne een zeer zandige aarde, en weinig water.

Tijt.

Zy bloejen alle in de zomermaanden. De grote en kleine Ezelsmelk geven by warme zomers rijp zaat, gelijk ook de zee Ezelsmelk, die met ronde bladen, en de kleinste. Maar die met de purpere bloem nooit in deze gewesten, die echter veel jaren in 't leven blijft, gelijk ook de grote en kleine Ezelsmelk. Maar de Ezelsmelk met ronde bladen, en de kleinste Ezelsmelk, duren niet langer dan een jaar.

Aanteeling.

De grote en kleine Ezelsmelk worden niet alleenlijk door hun rijp zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait, maar ook door hun jonge aangegroeide wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant. D'Ezelsmelk met purpere bloemen word alleenlijk door zijn aangewaste jonge wortelen voortgequeekt, die men op de voorgedachte wijze afneemt en verplant. De zee Ezelsmelk, die met ronde bladen, en de kleinste, worden alleenlijk in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait. Zy spruiten ook wel van hun nedergevalle zaat voort.

WOLFSMELK.

Geslacht.

MEn vind verscheide soorten van dit gewas, van de welken wy hier de voornaamsten zullen optellen: te weten mannetjes Wolfsmelk, wijfjes Wolfsmelk, Zeewolfsmelk, zonnevolgende Wolfsmelk, Cypressewolfsmelk, boomachtige Wolfsmelk, knobbelachtige Wolfsmelk, kartelbladige Wolfsmelk, en meer anderen.

Gedaante.

De eerste soort van mannetjes Wolfsmelk heeft rode ronde stelen, omtrent anderhalve voet hoog, en met finalle langwerpige bladen bewassen. In 't midden van deze stelen staat een andere kale steel, die onder zijn bladen derft, daar af hy echter enige lijkteekenen behoud. Op de top van deze middelsteel wast een kroon van ronde bladen, die in 't midden hol zijn; en de gedaante van een schutteltje vertonen. Hier uit spruiten geelachtige bloemtjes, die van driekantige bolletjes, het zaat in zich besluiten-de, gevolgt worden.

De tweede soort van mannetje Wolfsmelk koomt met de voorgaande overeen, behalven dat de bladen een weinig harder, de stelen niet zo root, en de middelsteel niet zo kaal is.

De derde soort heeft bleekverwige bladen, de bladen witachtig, en met een zachte wolligheid bewassen. De kroon is korter, en meer te zamen gedroghen, en is voorts met d'anderen gelijk.

De vierde soort heeft langer bladen, dan de voorgaande, en die wel witachtig, maar niet ruig zijn. De kroon is geelachtig groen, en vertoont, eer zy zich open spreid, het begin van een langwerpige vrucht, gelijk die van d'Amandelen.

Wijfjes Wolfsmelk geeft veel steeltjes, van een voet hoog, die aan d'een zijde nederhukken. De bladen zijn witachtig, byna gelijk die van de Myrtheboom, en voor met een scherp doortje verzen. De bloemen wassen op de top der stelen kranswijze, en komen, beneffens hun zaat, met d'anderen byna overeen.

Zeewolfsmelk heeft bleekrode steeltjes, die omtrent anderhalve voet hoog

hoog opschieten, en met veel kleine, smalle witte blaadjes dicht bekleed zijn. De bloemen en zaden wassen gelijk van de voorgaande gezegt is. De stelen van dit gewas, in de tuinen verplant, of gezaait, hebben langer bladen, doch zijn niet zo dicht bewassen.

De Zonnevolgende Wolfsmelk krijgt ronde, tedere en rootachtige steeltjes, die op hun top met een wijdeblade krans verciert zijn. De bladen zijn breedachtig, en aan de kanten een weinig gekerft. Het overige is met het voorgaande gelijk. De wortel is zeer dun.

De Cypreswolfsmelk heeft zeer smalle blaadjes, met die van de Denneboom gelijk, maar veel teerder. Het steeltje, rootachtig zijnde, wast dikwijls hoger dan een span, en heeft verscheide zijdtakjes. In 't midden van deze zijdtakjes wast een krans, met purpere, of paerfche schaaltes, die zeer kleine bloemtjes en zaatjes, de voorgaanden gelijkende, in zich befluiten.

De boomachtige Wolfsmelk schiet op als een heester, en is boven wijd uitgespreid, en met dichte kranssen van bladen bezet. De takken zijn rootachtig, en met bladen, die van de smalle Myrthus gelijk, bewassen. De vrucht is als die van 't mannetjes Wolfsmelk.

De kartelbladige Wolfsmelk is met langwerpige bladen, die voor spits, en achter breed zijn, bewassen. Zy zijn ook bleekgroen van verwe, en aan de kanten gekerft. De kranssen zijn smalder. Alle deze kruiden, gebroken zijnde, geven een melkig fap van zich.

Zy vereifchen alle een gemene zavelige, en zo wel een gemeste, als ongemeste gront, die in een luchtige en bequame plaats legt, en van veel water besproeit word. De Zeewolfsmelk vereifcht bezonderlijk een duinzandige aarde.

Zy bloeien alle in de zomermaanden, en geven zaat, dat volkomentlijk rijp is. Zy konnen alle de koude en ongemakken van de winter verdragen.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, niet diep in de voorgedachte aarde moet zagen: maar ook door hun jonge uitgeschote wortelen (gelijk de Zeewolfsmelk, de knobbelige, en de Cypreswolfsmelk) die men ter gezeide tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

De boomachtige Wolfsmelk, teerder dan d'anderen zijnde, moet met zijn pot, daar hy in staat, ter behorelijke tijt, gelijk veel andere tedere gewassen, binnen 's huis gebracht, en voor koude en vorst beschut, en, gelijk veel anderen, in 't voorjaar weêr buiten gezet worden.

Brionic, ook wilde Wijngaart genoemd.

MEn vind twee soorten van dit gewas, dat bequamenlijk in wit en zwart onderscheiden kan worden.

De witte Brionic heeft lange stelen, met uitspruitende klavertjes, gelijk aan de Wijngaart, bezet, en met breedachtige vijfhoekige bladen, die diep gekerft zijn, bewassen. De kleine witte bloemtjes groeien in een trosje by malkander, en worden van bezijen gevolgt, die eerst groen zijn, en daar na root worden. De wortel is lang, dik, wit, en zeer bitter.

De zwarte Brionic is in alles met de witte gelijk, behalven dat de bezijen niet root, maar zwart zijn. De wortel is ook van buiten bruin, en van binnen geel.

Zy wassen zo wel in een gemene zandige, als in een klaiachtige, of andere

dere gront, die met oude paerde en koeje mest wel deurmengt is, en liever die in een schaduwachtige, dan in een luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word.

Tijt. Zy beginnen in Maimaant te bloejen, en hun bezijen worden in de Herfst volkomenlijk rijp. Zy konnen felle koude, en harde vorst verdragen, en verliezen tegen de winter hun loof, 't welk in 't voorjaar weér vaerdiglijk uit zijn wortelen opschiet, die langleevende van aart zijn.

Aanteeling. Zy worden op geen andere wijze, dan door hun zaat, aangeleeld, 't welk gemenelijk in Maert, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep gezaait, en deurgaans aanprieelen gezet word, om met hun loof een aangename schaduw daaraan te geven.

Brionie uit Kandia. Men vind, behalven deze, noch zekere andere Brionie uit Kandia, die, reder van aart zijnde, in d'ope lucht de felle koude niet kan verdragen, en dieshalven, gelijk veel andere weke gewassen, tegen de winter in huis, en tegen de zomer weér buiten gebracht moet worden. Deze word niet alleenlijk door haar zaat, op de voorgedachte wijze, aangeleeld, maar ook door haar afgebroke worteltakken, die men ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

KOE O G E N.

Gedaante. **D**it gewas heeft dunne stelen, omtrent een voet lang, en met gesnippelde bladen, gelijk die van de Venkel, bewassen. Op de toppen der stelen groejen grote gele bloemen, de Goutbloem gelijk. Na de bloemen volgen zaatbolletjes van veel zaden te zamen vergadert, die een Moerbeize uitbeelden. De wortel is vezelachtig.

Gront. Het vereischt een goede zavelige gront, en liever die met oude paerde, of koeje mest deurmengt, als die gantschelijk niet gemest is, en die in een ope plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Tijt. Het bloeit in Maimaant, en in Junius, en geeft bloemen, die lang duren, en in de Herfst zaat, dat volkomenlijk rijp is. Dit gewas leeft niet langer dan een zomer.

Aanteeling. Het moet jarelijks in Maert, of April, naar de bequaamheit van 't weer, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en op deze wijze alleen aangeleeld worden.

St. JAKOB SKRUIT.

Geflacht. **D**it gewas kan gevoeghelijk in vier onderscheide foorten gedeelt worden: want daar is gemeen St. Jakobskruid, Zee St. Jakobskruid, 't welk ook Afschruid genoemd word, noch een foorte van Zee St. Jakobskruid, dat bezonder is, en St. Jakobskruid met knopen uyt Amerika.

Gedaante. Het gemeen St. Jakobskruid heeft hoge stelen, die bruinroot van verwe, en met langwerpige donkergroene bladen zijn bewassen. Deze bladen zijn diep gesneden, en van gestalte het Kruiskruid gelijk. Op de toppen der stelen wassen gele bloemen, van gedaante gelijk de starren, in 't midden met een middelkruin, daar een graauwe wolligheyt op volgt, die, beneffens het zaat, wechtfuift.

Zee St. Jakobskruid, ook Afschruid genoemd, heeft veel groter en breder

breder bladen, die wjt uitgespreid, aan de beide zijden diep gesneden, dik, en met een grijze wolligheid bedekt zijn. De bloemen zijn met die van 't voorgaande gelijk.

De darde soort koomt wel met het gemeen St. Jakobskruit overeen; behalven dat de stelen niet root, en de bladen witter, zachter, en somtijts ook kleinder zijn. De bloem is niet zo hoog geel, de wortel langer, vol vezelingen, en schiet overal nieuwe spruiten uit. Het Amerikaansch St. Jakobskruit verschilt hier in van d'anderen, dat het geknoopt, en knobbelig is.

Zy vereïsschen een goede en gemene zavelige gront, daar weinig, of Gront
geen vettigheit by is, en die in een ope en warme plaats legt. Het Amerikaansch St. Jakobskruit heeft 'er echter gaerne oude paerde mest, en mollem van verrotte boombladen ondergemengt.

Het gemeen St. Jakobskruit, 'hoewel het felle koude; en d'andere Tijd
ongemakken van de winter kan verdragen, duurt echter niet langer, dan twee zomers, en geeft geen bloemen, dan in het tweede jaar, daar rijp zaat op volgt. De twee soorten van zee St. Jakobskruit geven in deze gewesten nooit rijp zaat, en dat van Amerika zelfs ook geen bloemen.

Het gemeen St. Jakobskruit word door zijn zaat aangeteelt, 't welk Aanteeling
men in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait. De drie andere soorten worden alleenlijk door hun aangewasse spruiten aangeteelt, die van zelfs wortel schieten; en die men met de wassende maan in April van d'ouden afneemt, en in potten, met de voorgedachte aarde gevult, verplant.

Deze drie soorten, geen koude herfstreegen, noch harde vorst verdra- Havening
gen konnende, moeten in October, naar de bequaamheit van 't weer, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats, daar men niet anders stookt, dan by vorstige weer, gezet, van onder met een weinig laauw water in een pan onderhouden, en in April, met een zwoele regen, weer in d'ope lucht gestelt worden.

D U I Z E N T B L A D.

MEn heeft verscheide soorten van dit gewas, die bequameijk in Geslacht
grote, kleine en Waterduizentblad gedeelt konnen worden. Van het grote Duizentblad is 'er witte, met purpere, en met fluweelpurpere bloemen. Het klein Duizentblad word in met gele, en met welriekende bloemen onderscheiden. Het Waterduizentblad kan ook in drien gedeelt worden; want men vind gemene, met venkelbladen, en met hoornig zaat.

Het Duizentblad, dat tot het lant behoort, vereïsscht een gemene za- Gront
velige, en liever een gemeste, dan een ongemeste gront, die in een ope en bequame plaats legt, en van tamelijk veel vocht beproeit word. Het Waterduizentblad wast byna nergens anders in de tuinen, dan in een vochtige en schaduwwachtige gront, die men dagelijks, of om de tweede dag, met water beproeit.

Het bloeit van Maimaant af, tot een stuk wegs in de zomer. Het geen Tijd
dat tot het lant behoort, geeft by warme zomers rijp zaat; maar het Waterduizentblad nooit. Zy blijven enige jaren in wezen, en konnen harde vorst, en d'andere ongemakken des tijts verdragen.

Het Waterduizentblad kan alleenlijk door zijn voortzettende spruit- Aanteeling
jes,

jës, die van zelfs wortel schieten, voortgequeekt worden. Maar het ander word bequamenlijk op twee wijzen aangeeelt, te weten door zijn zaat, 't welk men in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait, en ook door zijn aangegroeide scheuren, die gemenenlijk van zelfs wortelen, en in April, met de voorgedachte maanstond, van d'ouden afgenomen, en verplant worden.

Bertram, *anders* Pyrethrum.

Gedaante. Dit kruut, een geestigh gewas, dat omtrent een span hoog opschiet, heeft dikächte steeltjes, die met klein gesnippelde bladen, gelijk die van de Kamillen, bewassen zijn. Het draagt op de toppen der stelen een brede bloem, welks kruin geelächtig is, rontöm bezet met smalle langwerpige blaadjes, die aan de boven zijde wit, en van onderen purperächtig zijn. Het zaat is langwerpig, en dun; de wortel tamelijk dik, en lang, en zeer scherp en heet van smaak.

Gront. Het vereischt een goede zavelige gemene gront, met enige paerde mest, en mollem van verrotte boombladen deurgemenjt, die in een ope en warme plaats legt, wel van de zon beschenen; en met matige vocht besproeit word.

Tijt. Het bloeit diep in de zomer, en geeft deurgaans, bijzonderlijk als het najaar droog is, zaat, dat volkomentlijk rijp is. Het is gemenenlijk altijt groen, en blijft zelden langer, dan drie jaren, in 't leven.

Aanteeling. Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeeelt, 't welk men in April, of Maimaant, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, omtrent een halve vinger breed diep, dun en luchtig moet zagen: maar ook door zijn steeltjes, die, van d'anderen ter behorelijke tijt afgenomen, in de voorgedachte aarde gesteken worden, en dus gemenenlijk wortel schieten.

Havening. Dit gewas, d'ongemakken van de winter niet verdragen konnende, moet, als de koude begint te vallen, binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gezet, en als het niet sel vrieft, zonder vuur, zo het mogelijk is, en met zeer weinig, of geen water onderhouden, en in 't begin van April, met een zwoele regen, weër buiten gezet, en voorgare nachten, en schrale winden voorzichtiglijk gedekt worden.

Wilde Bertram, Wilde Dragon, *in* *'t Latijn* Parmica.

Gedaante. Dit gewas heeft dunne ronde steeltjes, die een voet, of anderhalf hoog wassen; en in enige zijdrakjes gescheiden. Aan de takjes wassen bladen, die aan de kanten gelijk een zaag gekartelt zijn. De bloemen, aan 't opperste der steeltjes wassende, zijn in 't midden, en rontöm met witte bladen omringt, en vertonen de gestalte der kamille bloemen; behalven dat zy kleinder zijn. De wortel is vezelächtig, en kruipt wijt voort.

Gront. Het vereischt een goede gemene gront, en zo wel die steenächtig, als die zavelig is, en zo wel die in een schaduwichrige, als die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Het bloeit in Maimaant, Junius en Julius, en geeft in de Herfft, inzonder-

zonderheit by droge jaren, rijp zaat, verliest zijn stelen en bladen, en schiet in 't voorjaar by de wortel weêr uit.

Het word op twee bezondere wijzen aangeteelt: te weten, door zijn ^{Aanteeling} zaat, 't welk men in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde, omtrent een halve vingerbreet diep; zaait; en ook door zijn aangewassde loten, die van zelfs wortel schieten, en de gront deurlopen, de welke men ter gedachte tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

Daar zijn noch twee andere soorten van Parmica, te weten met effe bladen, en met dubbelde bloemen, die op gelijke wijze aangeteelt en gehavent worden. Doch hoewel de gene met dubbelde bloemen zelden, of nooit rijp zaat voortbrengt, zo kan zy echter bequamenlijk door haar jonge loten gelijk gezegt is, voortgequeekt worden.

L O N G K R U I T.

DE bladen van dit kruit zijn breetachtig, en lopen voor spits toe, ^{Gedaante} ruig, en met witte plekken besprenkelt. De stelen zijn kort, en ook ruig. De bloemen zijn eerst root, en daar na blaauwachtig purper. Men vind'er ook met witte bloemen. Het zaat is zwart, gelijk dat van de Bernagie, de wortel bruin, en met veel vezelingen behangen.

Het verëischt een goede en welgemeste gront, en zo wel die in een scha- ^{Gront} duwachtige, als luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Het bloeit in Maimaant, en geeft in de zomer zaat, dat volkomenlijk ^{Tijt} rijp is. Het kan enige jaren lang duren, en felle koude, en alle ongemakken van de winter verdragen.

Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt 't welk men in Maert, ^{Aanteeling} of April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet zagen; maar ook door zijn jonge scheuten, die men ter gezeyde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

Maluwe, *gemenelijk* Kaeskruit *genoemt*.

DE Maluwe, die eigentlijk onder de kruiden behoort, kan ge- ^{Geslacht} voeghelijk in drie soorten onderscheiden worden: namentlijk in grôte, kleine, en met gekronkelde bladen.

De grote Maluwe brengt uit haar stam verscheide zijdtakken voort, die ^{Gedaante} niet brede rontachtige bladen, aan de kanten een weinig gekerft, bewassen zijn. Zy waft op tot de hoogte van twee, of meer voeten, en heeft bleekpurpere, of lijfverwige bloemtjes, uit vijf blaadjes bestaande. Op de bloemen volgen ronde platte zaatbolletjes. De wortel is wit en lang.

De kleine Maluwe is kleinder en laeger. De steeltjes kruipen langs d'aarde. De bladen zijn ronder en kleinder, en aan de kanten enigfins gekerft. De bloemtjes zijn klein en witachtig, of bleekroot. Het zaat is kleinder. De wortel is ook wit, lang en dik.

De Kronkelmaluwe waft op met een rechte steel. De bladen zijn glad, rond, en bleekgroen van verwe, maar aan de kanten gekronkelt. De bloemtjes zijn klein, witachtig of bleekroot.

Zy verëischen een goede gemene gront, die met oude paerde, of koeje ^{Gront} mest matiglijk deurmengt is, in een luchtige en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Zy bloeyen niet, of zeer spade, in d'eerste zomer, en geven in het twee- ^{Tijt}

de jaar hun bloemen van Junius, tot aan de Herfst, en brengen ondertusfchen rijp zaat voort; daar mede zy uitgaan. De gekronkelde Maluwe duurt echter niet langer, dan een zomer.

Aanteeling. Zy worden door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait.

WITTE MALUWE.

Gedaante. **D**it kruut heeft hoge ronde stelen, met zachte, brede en rontachtige bladen, doch die voor spits toefchieten, en aan de kanten enigfins gekerft zijn. De bloemen zijn of wit, of bleekgeel van verwe. De wortel is lang, taai, van binnen wit, en met lijmgifap gevult.

Gront. Het verëifcht niet alleenlijk een luchtige en zavelige; maar ook een klaiachtige, of ftenige gront, die wel gemest is, in een warme plaats legt, en van veel vocht befproeit word.

Tijt. Het geeft jarelijks in Julius en Augustus een aangename bloem, maar zelden rijp zaat, dan by warme zomers. Het gewas boven d'aarde vergaet tegen de winter, maar de wortel kan alle ongemakken van de tijt uiftaan, en verdragen, en fpruit in 't voorjaar t'elkens weër uit.

Aanteeling. Het word alleenlijk door zijn jonge aangewasfe wortelen aangequeekt, die men in 't voorjaar van d'ouden afneemt, en verplant.

GELE MALUWE.

Gedaante. **D**it gewas wast op, met een ronde, hardachtige getakte steel, ontrent drie of vier voeten hoog. De bladen zijn rontachtig, breed, voor spits, zacht, en rontóm de kanten gekerft, en waffen yder op een langachtig fteeltje. Aan d'oorsprong van de bladen krijgt het gele bloemtjes, die van de Ganzerik gelijk. Hier op volgen ruwe en zwarte zaathuisjes, veel by malkander, met bruin zaat gevult, die, rijpgeworden, zich ftraalswijze vertonen. De wortel is met dunne vezelingen behangen.

Gront. Het verëifcht een goede zavelige gront, met enige oude paerde mest, en mollem van yerrotte boombladen deurmengt, en die in een warme en luchtige plaats legt, van alle gure winden befchut is, en van matige vocht befproeit word.

Tijt. Het geeft jarelijks een geestig bloemtje, maar in deze gewesten nooit zaat; dat volkomentlijk rijp is, en word door een weinig rijp, of koude regen van zijn aangenaam groen berooft.

Aanteeling. Het word jarelijks, in April, met de wassende maan, door zijn zaat in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, niet boven een halve vingerbreet diep, gezaait, niet méer dan een in yder pot, vermits de wortel, groot wordende, aan malkander hinderlijk zou wezen.

GANZERIK.

Gedaante. **D**it kruut kruipt met zijn dunne fteeltjes langs d'aarde. De bladen, enigfins met die van d'Agrimonie gelijk, zijn aan de bovenzijde groen, en van onderen afchverwig; of zilververwig; daar af het ook Zilverkruut genoemt word. De gele bloemtjes waffen op bezondere dunne fteeltjes. De wortel is zeer vezelachtig.

Het vereifcht een gemene zavelige gront, zo wel die ongebout, als die Groak gebout, en zo wel die mager, als die vet is, zo wel die in een luchtige, als die in een schaduwachtige plaats legt, en liever van veel, dan van weinig vocht bevochtigt word.

Dit kruid, dat enige jaren lang kan duren, en d'ongemakken van de Tijt winter uitstaan en verdragen, bloeit in Junius en Julius, en geeft deurgaans in de Herfst rijp zaat.

Het word op twee wijzen aangequeekt: namelijk door zijn kruipende Aanteeling jonge spruitjes, die men in Maert, of September, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant; en ook door zijn zaat, 't welk ter voorgedachte tijt, omtrent een halve vingerbreed diep gezaait moet worden. Het teelt ook zich zelf, door zijn neêrgevalle zaat, genoegsamelijk aan.

A G R I M O N I E .

MEn vind twee soorten van dit gewas; namentlijk gemene, en wel- Geslacht riekende Agrimonie.

De gemene Agrimonie heeft langwerpige bladen, met enige Gedaante ruigte bewassen, en tot aan de middelrib in veel delen gedeelt, en aan de kanten gekerft. Tusschen deze bladen wast een hoge steel, die dun, en ook ruig is. Op de top van deze steel wassen kleine bloemtjes, byna als airen; daar ruw en langwerpig zaat op volgt. De wortel is tamelijk lang en zwartachtig.

De welriekende Agrimonie is in al haar delen kleinder, dan de voorgaande, en vet en klam in aan te raken.

Zy zijn weeldig in 't wassen, en niet keurig van gront; want zy groejen Gront zo wel in een ongemeste, als in een gemeste aarde, en zo wel in de gene, die in een schaduwachtige, als in een luchtige plaats legt, en zo wel die van weinig, als van veel water besproeit word.

Zy bloejen in Junius, Julius, en Augustus, en geven gemeenlijk by Tijt warme zomers zaat, dat volkomenlijk rijp is, en kunnen de felle koude, en d'ongemakken van de winter uitstaan.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April, Aanteeling met de wassende maan, naauwelijks een halve vingerbreed diep zaait; maar ook door hun jonge scheuten, by de wortel uitgeschoren, die men, als zy wortel gemaakt hebben, ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en elders plant.

B O E L T J E S K R U I T .

DAar zijn twee voorname soorten van dit gewas, te weten gemeen Geslacht Boeltjeskruid, en Waterboeltjeskruid, van de welken het eerste mannetjes, en het tweede wijfjes word geheten.

D'eerste soort van dit gewas heeft rootachtige ronde stelen, die drie of Gedaante meer voeten hoog wassen, en met langwerpige bladen, vijf of zes aan een steeltje, en aan de kanten gekerft, bezet zijn. Aan 't opperste der stelen wassen moschachtige bloemtjes, lijfverwig van verwe, en in ronde zachte kroontjes vergadert. De wortel is vezelachtig.

D'andere soort, wijfjes, of Waterboeltjeskruid genoemd, heeft een donkerrode steel, in veel zijdtakken verdeelt, en die omtrent drie voeten

hoog opschiet. De bladen gelijken wel met de voorgaande, behalven dat zy wat breder zijn. Aan de toppen der stelen wassen vier, of vijf blaadjes, rondom de stelen, gelijk een star staande, tusschen de welken een knop groeit, die een bloem geeft, de welk geel is, doch met zwart vermengt, en die met de middelkrui van de Ganzebloem wel gelijkt. Hier op volgt plat en langwerpig zaat, dat boven ruw, en stekelig is.

Gront. Zy verëischen een gemene zavelige en welgemeste gront, en liever die in een luchtige, dan in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Het gemeen Boeltjeskruit geeft zijn bloemen in Julius en Augustus, en het Waterboeltjeskruit bloeit de gehele zomer lang, en vergaat met de koomst van de winter. Maar het Mannetjes boeltjeskruit blijft over in zijn wortel, die jareliks weêr uitspruit. Zy geven beide zaat, dat volkomentlijk rijp is.

Aanteeling. Het gemeen Boeltjeskruit word niet alleenlijk door zijn zaat aange teelt, 't welk men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait; maar ook door zijn aangewasse wortelen, diemen ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en elders plant. Het Waterboeltjeskruit word alleenlijk door zijn zaat, op de voorgedachte wijze, aange teelt, en spruit ook wel door zijn nedergevalle zaat voort.

GUIGHELHEIL.

Geflacht. **M**En telt vier soorten van Guighelheil, die byna nergens anders in, dan in de verwe van hun bloemen, onderscheiden worden. Want men vind met rode, blaauwe, gele en purpere bloemen, die alle aangenaam om aan te zien zijn.

Gedaante. Dit kruit heeft vierkante dunne stelen, die ter aarde verspreid leggen. De bladen, altijd twee en twee tegen malkander over staande, komen byna met die van groot Muur overëen, en zijn aan d'onderzijde met zwarte spikkels getekent. De bloemen wassen met dunne steeltjes aan d'oorsprong der bladen, en worden van kleine ronde bolletjes, of zaathuisjes gevolgt, daar zeer klein zaat in is. De wortel is vezelachtig.

Gront. Het verëischt een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een luchtige en warme plaats legt, en van matige vocht bewatert word.

Tijt. Het bloeit; met zijn aangename bloemen, in Junius, Julius en Augustus, en geeft in de Herfst rijp zaat, en duurt niet langer, dan een zomer.

Aanteeling. Het word jareliks in Maert, met de wassende maan, van nieuw naauwelijks een vingerbreed diep in de voorgedachte aarde gezaait, en spruit ook van zijn neêrgevalle zaat voort.

DUIVELSBEET.

Gedaante. **D**it kruit heeft ronde stelen, die twee, of drie voeten hoog opschieten, en met lange brede bladen, aan de kanten enigins gekerft, zijn bewassen. Het draagt op de top der stelen een witte, of een blaauwe, en somtijts een bruinpurpere bloem, van gestalte gelijk die van de Skabiose. De wortel, kort, dik en zwart zijnde, is met veel vezeligen behangen.

Tijt. Het waît niet alleenlijk in een gemene zavelige en welgemeste, maar ook

ook in een ongemeste gront, die in een ope en warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Het bloeit de zomermaanden deur, maar alleenlijk in het tweede jaar, Tijt en geeft in de Herfst gemeenlijk rijp zaat, en duurt zelden langer, dan vier jaren, in welke tijt het strenge koude, en d'ongemakken van de winter kan verdragen.

Het word in Maert, of April, naar verëisch des tijts, met de wassende Aanteeling maan, naauwelijks een vingerbreet diep, in de voorgedachte aarde zaaft, en spruit dikwijls ook door zijn neêrgevalle zaat voort.

Y Z E R K R U I T .

D It gewas kan gevoeghelijk in staand en leggend Yzerkruit onder- Geslacht scheiden worden.

Het staande, anders gemeen Yzerkruit genoemd, heeft een kan- Gedaante tige steel, in verscheide zijdrakjes gedeelt, en met langwerpige en diepgesnede bladen bewassen. Langs het opperste der stelen groejen blaauwe bloemtjes, en de wortel is dun en vezelachtig.

Leggend Yzerkruit is kleinder en teerder, en de bladen dieper gekerft.

Men vind, behalven dezen, noch verscheide andere soorten van dit gewas, namentlijk leggend Yzerkruit met knobbelen, root Yzerkruit met netelbladen, met bonte bladen, met knobbelwortelen, met lange staerten, en een bleekblaauwe bloem, en misschien meer anderen.

Zy verëischen een goede zavelige en luchtige gront, die met oude paer- Gronz de mest wel deurmengt is, in een warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word. Dat met knobbelige wortel, uit Amerika herkoomstig, verëischt echter dat'erjarige hoenderdrek, en mollem van verrotte boombladen onder gemengt zy.

Zy geven alle bloemen, die in Julius en Augustus te voorschijn komen, Tijt en ook rijp zaat, behalven het Amerikaansch Yzerkruit met knobbelige wortel, en dat met lange staerten, en bleekblaauwe bloemen, daar af men nooit zaat trekt, dat volkomentlijk rijp is. Het gemeen Yzerkruit, het groot met netelbladen, en dat met bonte bladen kunnen enige jaren duren, en felle koude, en d'ongemakken van de winter verdragen. Het leggend Yzerkruit leeft niet zo lang, en duurt zelden langer, dan een zomer. Het Amerikaansch Yzerkruit met knobbelwortel, hoewel teder van natuur, kan enige jaren leven, en verliest echter des winters zijn steel en bladen, die in 't voorjaar weêr uitspruiten, en grote heerlijke bloemen, die gierlijk root zijn, en in 't midden een aangename gele ring vertonen, te voorschijn brengen. Het Yzerkruit met staerten, en met een bleekblaauwe bloem duurt niet langer, dan een zomer, en vergaat tegen de winter, zonder rijp zaat te geven.

Het gemeen Yzerkruit, het grootste met netelbladen, en dat met bonte bladen worden niet alleenlijk door hun zaat aangeeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet zaien, maar ook door hun jonge scheutjes, by de wortel uitgeschoten, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant. Zy spruiten ook door hun nedergevalle zaat voort. Het leggend Yzerkruit word alleenlijk van zijn zaat voortgeteelt. Het leggend Yzerkruit met knobbelen, het tederste van alle, word jarelijks, in April, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, gezaait, Aanteeling gelijk

gelijk ook dat met staerten, en bleekblauwe bloemen, uit Amerika herkoomstig, die men in potten moet zagen, in zonnebakken, en t'elkens in varsche paerde mest zetten.

Havening.

Het leggend Yzerkruit met knobbelen, en dat uit Amerika met knobbelwortelen, geen koude herfstreegen, noch d'ongemakken van de winter verdragen konnende, moeten in 't begin van October binnen 's huis gebracht, in een luchtige warme plaats gestelt, en slechts enige malen van boven met laau water besproeit, en niet voor in April, met een zwoele regen, weêr buiten gebracht, entegen de koude nachten, en gure winden voorzichtiglijk gedekt worden.

Stalkruit, of Prangwortel.

Geslacht.

MEn vind veel soorten van dit kruit, 't welk voornamelijk in twee onderscheiden kan worden: te weten in Stalkruit, of Prangwortel met, en zonder doornen, de welken men weêr, naar de verscheide verwen van hun bloemen, in verscheide soorten kan delen. Want men heeft doornig Stalkruit met purpere, en met witte bloemen: en Stalkruit zonder doornen met gele, en met purpere bloemen; met purpere bloemen uit Kandia; met rode bloemen uit Spanjen; met rode gearde bloemen; groot Stalkruit met gele welriekende bloemen, die niet langer dan een zomer duren; klein Stalkruit met gele bloemen, die ook in de Herfst vergaan; boomachtig Stalkruit, en meer anderen.

Gedaante.

Het Stalkruit, of de Prangwortel met doornen wast niet hoger, dan twee spannen lang, en schiet veel dunne en taje takjes uit, die in leedjes verdeelt, en met scherpe doornen bezet zijn. Aan deze rijksjes wassen kleine rootachtige donkergroene blaadjes, gelijk ook de bloemtjes, zodanig van verwe, als wy beschreven hebben. Na de bloemtjes volgen kleine peultjes, met plat zaat gevult. De wortel, die zeer hard is, spreid zich wijd uit. D'andere soorten van Stalkruit zonder doornen verschillen niet veel van dit, zo veel hun gestalte aangaat.

Gront.

Zy verëischen een zavelige goede gront, die met oude paerde mest matiglijk deurmengt is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt.

Zy schieten in 't voorjaar hun bladen en scheutjes uit; en de bloemen komen in Junius, Julius en Augustus te voorschijn, daar by warme zomers rijp zaat op volgt. Zy kunnen lange jaren in 't leven blijven, behalven het groot en klein Stalkruit met welriekende gele bloemen, dat niet langer, dan een zomer, duurt. Het doornig Stalkruit, en dat geen doornen heeft, beide met purpere bloemen, verliezen jarelijks hun bladen, en stelen, die in de Lenten weêr uit de wortel uitspruiten. D'andere soorten, geen felle koude verdragen konnende, moeten, in potten geplant zijnde; in October binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gezet, met weinig vocht onderhouden, en in April, met een zwoele regen, weêr buiten gestelt worden.

Aanteeling.

Zy worden bequamelijk door hun zaat aange teelt, 't welk men in April, met de wassende maan, naauwelijks een vingerbreet in de voorgedachte aarde zaait. Het boomachtig Stalkruit, een gierelijk gewas, met een aangename rootachtige bloem, word niet alleenlijk op de voorgedachte wijze door zijn zaat aange teelt; maar ook door zijn jonge spruiten, by de wortel uitgeschoten, die men, gelijk d'Angelieren, voorzichtiglijk ten halven insnijdt,

infijnd, en met aarde overdekt, en, na dat zy wortel gefchoten hebben ter voorgedachte tijt van d'ouden afneemt, en in potten verplant.

J O B S T R A N E N.

D It kruit heeft brede, lange en rietachtige bladen. De stelen, ta- Gedaante; melijk dik, zijn in leedjes gedeelt. Uit de bovenste leedjes wassen geersachtige airen, daar in wit, glad en hard zaat is, dat aan d'een zijde rontachtig, en aan d'andere platachtig is. De wortel is vezelig.

Het verëischt een goede gemene zavelige gront, die matiglijk wel met Gront; oude paerde mest deurmengt is, in een warme plaats legt, en van weinig vocht besproeit word.

Dit vreemt gewas, welks zaat de gedaante der tranen vertoont, daar af Tijt; het ook de naam schijnt te hebben, geeft alleenlijk by warme zomers in September rijp zaat, en duurt niet langer, dan een zomer.

Het word jarelijks, in Maert, of April, met de volle maan, in de voor- Aanteeling; gedachte gront gezaait.

Z O N S D A U W.

D It gewas kan bequamelijk in twee soor en, te weten met ronde, Geflacht; en met langwerpige bladen, onderscheiden worden.

Het heeft lepelwijze blaadjes, die of ront, of langwerpig zijn, Gedaante; gelijk gezegt is, die yder op een bijzonder steeltje staan. De steeltjes en blaadjes zijn rontachtig, en met enige hairige wolligheid bekleed. Aan de rugte der bladen vind men, zelfs in 't heetste van de zomer, enige vocht, als waterdruppelen, die daar op blinken, en van de welken het ook de naam schijnt te hebben. Tusschen deze blaadjes spruiten andere kale steeltjes, met witte bloemtjes bezet. De wortel bestaat uit dunne vezelingen.

Het verëischt een gemene zavelige, luchtige en vochtige gront, zo wel Gront; die ongemest, als die met oude paerde mest deurmengt is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel vocht besproeit word.

Het bloeit in Maimaant, en in Junius, en geeft in de Herfst zaat, dat Tijt; volkomentlijk rijp is. Het leeft gemenelijk niet langer, dan drie jaren, en kan harde vorst, en d'andere ongemakken van de winter verdragen.

Het word alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in April, met Aanteeling; de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, naauwelijks een vingerbreed diep, dun en luchtig, moet zagen, en geduriglijk met vocht besproejen.

Indien men dit gewas uit de plaats, daar het van natuur groeit, in de Havening; tuinen wil brengen, zo moet men het zelfde met een grote klomp aarde, om de wortel niet te quetsen, uideelven, en daar mee in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, voorzichtiglijk planten, en geduriglijk met water onderhouden.

GROTE KROK.

- Gedaante.** **D**it gewas heeft dikächtige stelen, die ter aarde hukken, omtrent een voet lang, en met langwerpige breetächtige bladen, die spits toelopen, en gemenelyk vijf aan een steel, bewassen zijn. Aan d'oorsprong dezer steeltjes, daar de bladen aan groejen, wassen veel witte, of bleekpaersche bloemen, het bloeisel van d'Erten gelijk, maar kleinder. Hier op volgen smalle lange zaatpeultjes. De wortel heeft veel vezeligen.
- Gront.** Het verëischt een gemene zavelige gront, die wel gemest is, en voor d'ope lucht, en warme zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.
- Tijt.** Het geeft vroeg in 't voorjaar zeer sierelijke bloemen, daargemenelyk, voornämelijk by warme zomers, rijp zaat op volgt. Het kan lange jaren leven, en alle ongemakken van de winter verdragen.
- Aanteeling.** Het word op twee bezondere wijzen aangeteelt: te weten door zijn zaat, 't welk men in September, of in Maert, met de wassende maan, naauwelijks een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet zagen; en door zijn aangewasse wortelen, die men in Maert, of April, ter gedachte maanfond, van d'ouden afneemt, en verplant. Het spruit ook somtijts van zijn nedergevalle zaat voort.

SENEGROEN.

- Gedaante.** **D**it kruut heeft brede langwerpige groene bladen, die aan de kanten een weinig gekerft, en aan d'onderte zijde somtijts donkerroot van verwe zijn. Tusschen deze bladen wassen vierkante holle stelen, met twee over malkander staande bladen; aan welker oorsprong, kort aan de stelen, bloemtjes voortkomen, die of blaauw, of root, of wit zijn. De wortel is vezelächtig.
- Gront.** Het verëischt een gemene zavelige, en welgemeste gront, die in een luchtige en bequame plaats legt, en van veel water besproeit word.
- Tijt.** Het bloeit in Maimaant, en geeft, inzonderheit by warme zomers, rijp zaat, en kan felle vorst, en d'andere ongemakken van de winter verdragen.
- Aanteeling.** Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, naauwelijks een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet zagen; maar ook door zijn uitgewasse jonge spruiten, die men ter voorgedachte tijt, en ook wel in 't najaar, van d'ouden afneemt, en verplant.

SANTORIE.

- Geflacht.** **D**it gewas kan bequamelijk in twee soorten onderscheiden worden, namentlijk in grote en kleine, in de welken weër enige verscheidenheit is: want men vind grote Santorie met bladen van Artifokken; met bladen van de Alantwortel; en grote Bergsantorie met gele bloemen: gemene kleine Santorie; kleine Santorie uit Portugal, met purpere bloemen; en kleine Santorie met airige bloemen, die root van verwe zijn.

Zy verëiffchen een goede gemene gront, die met een weinig oude paer- Gront, de meft, en mollem van verrotte boombladen gemeft, en met veel zant deurmengt is, in een luchtige plaats legt, en van tamelijk veel vocht be- fproeit word.

Zy bloejen in Julius en Auguftus, en geven echter zelden rijp zaat, als Tij- dy droge warme zomers, en konnen, inzonderheit de grote foorten, met turfmollem, of boekweits doppen gedekt zijnde, de koude en ongemak- ken tamelijk wel verdragen, en duren lange jaren, behalven de gemene kleine Santorie, die, hoewel zy felle koude kan uitftaan, echter in het tweede jaar bloemen, en volkome rijp zaat geeft, en daar meê vergaat. De kleine Portugalſche Santorie met purpere bloemen, en die met rode geair- de bloemen duren ook niet langer, dan twee jaren, en geven geen zaat, dan in de tweede zomer, en, de koude regen van de Herft, en d'ongemak- ken van de winter niet verdragen konnende, moeten, gelijk veel an- dere tederê gewaſſen, in October, naar tijts gelegenheit, binnen's huis, en in een luchtige plaats gebracht, en met een weinig laaugemaakt rege- water van boven beſproeit, en in April, met een zoete lucht, en zwoele regen weêr buiten geftelt, en voor ſchrale noorde en oofte winden zorg- vuldiglijk beſchut worden. Zy duren ook niet langer, dan twee jaren, geven zaat, dat volkomentlijk rijp is, en ſterven daar meê.

De foorten van grote Santorie worden zo wel door hun jongeange- Aanteeling, waffe wortelen aangequeekt, die men in April, met de waſſende maan, van d'ouden afneemt, en verplant, als door hun zaat, 't welk men ter be- horelijke tijt in d'aarde doet. Maar de foorten van kleine Santorie wor- den in April, met de waſſende maan, door hun zaat, dat men aan d'aarde vertrouut, aanteelt.

Synnauw, anders Onzer vrouwen mantel.

V An dit gewas vind men twee bezondere foorten, te weten de ge- Geflacht, mene Synnauw, en die uit Amerika.

De gemene Synnauw heeft brede rontächtige bladen, die met Gedaante, sommige hoeken uitſteeken, en aan de kanten gekerft, en in 't eerſt te za- men gevouwen, of in verſcheide plojen geſchikt zijn. Het heeft ſtelen, die ront, teer, en ruigächtig zijn. Op de toppen der ſteeltjes waſſen veel grasverwige bloemtjes by malkander, die van klein zaat, in kleine zaathuisjes verborgen, gevolgt worden. De wortel is bruin, en met veel vezelingen behangen. D'Amerikaanſche Synnauw, wel drie voeten hoog opſchietende, heeft bloemen, die als in airen waſſen, en geel van verwe zijn.

De gemene Synnauw verëiffcht liever een gemene zavelige en welge- Gront, meſte, dan een ongemefte gront, en ruim zo lief die in een luchtige, dan in een ſchaduwächtige plaats legt, en van veel water beſproeit word; en d'Amerikaanſche Synnauw wil de zelfde aarde, maar die met enige oude paerde meft, klein gewreven zijnde, deurmengt is, en die in een luchtige en warme plaats legt, en niet van veel water beſproeit word.

De gemene Synnauw bloeit in Majus en in Junius, en geeft, inzonder- Tijt, heit by warme droge zomers, jarelijks zaat, dat volkomentlijk rijp is, en kan felle vorſt, en alle d'andere ongemakken van de winter tegenſtaan. Wat d'Amerikaanſche Synnauw aangaat, zy geeft in deze geweften ge- menelijk alle jaren wel bloemen, maar nooit zaat, dat volkomentlijk rijp is:

en hoewel zy uit haar natuur oud word, zo is zy echter teder van aart, en moet dieshalven, eer de koude vochtigheden vallen, in 't begin van October, gelijk veel andere diergelijke gewassen, in huis gebracht, in een luchtige plaats, zonder tocht en zyging, gezet, verre van de kaghel tegen hard vorst, en veel vocht beschut, en in April, met een zwoele regen, weêr buiten gestelt, en tegen de gure nachten, schrale winden, en koud sneeu voorzigtiglijk gedekt worden.

Aanteeling. De gemene Synnauw word niet alleenlijk door haar aangewassē wortelen, en jonge spruiten aangeteelt, die men in April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en verplant, maar ook door haar zaat, 't welk men in Maert, met de voorgedachte maan, in de voorgedachte aarde, naauwelijks een strobreet diep, moet zagen. D'Amerikaansche Synnauw word op geen andere wijze aangequeekt, dan door haar aangewassē wortelen, die men ter gezeide tijt van d'ouden afneemt, en in potten plant.

AMBROSIA.

Gedaante. **D**it gewas schiet op met een steel, die in verscheide zijdtakken gedeelt is. De bladen, die klein en witachtig zijn, hebben veel kerwen. De moschachtige bloemen, die geel zijn, groejen in ordening langs de toppen der stelen. Het rond zaat legt in besondere stekelige knopjes, die laeger dan de bloemen wassen. De wortel is dun, en omtrent een span lang.

Gront. Het verëischt een goede luchtige, en zavelige gront, met enige oude paerde mest deurmengt, en die in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt. Het geeft in deze gewesten naauwelijks bloemen in 't uitterste van de zomer, maar nooit zaat, dat volkomenlijk rijp is. Het is teder van aart, en kan geen koude regen, noch gure winden verdragen, en de winter niet over duren, schoon het, in potten geplant, tijdiglijk binnen 's huis gebracht, en zorgvuldiglijk waargenomen word.

Aanteeling. Het moet dieshalven jarelijks in Maert, of April, met de wassende maan, van zaat, uit andere gewesten gekomen, naauwelijks een halve vingerbreet diep in potten, met de voorgedachte aarde gevult, gezaait, en in een bequame plaats gezet worden.

SWALUW WORTEL.

Gedaante. **D**it kruut heeft ronde taje steeltjes, hoger dan twee voeten, met brede langwerpige bladen, die spits toetochieten, en donkergroen van verwe zijn, bewassen. De witte, en ook zwarte bloemtjes, zwaar van reuk zijnde, groejen op korte steeltjes, die tusschen de bladen uitspruiten. Hier op volgen langwerpige ronde spitsche peultjes, daar men rosch, of goutgeel zaat in vind, dat langwerpig plat is, en in een witte wolachtigheid legt. De wortel bestaat uit veel vezelingen.

Gront. Het verëischt een gemene gemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt. Het geeft jarelijks zijn bloemen in Junius, daar deurgaans rijp zaat op volgt. Het kan lange jaren duren, en alle ongemakken van de winter verdragen.

Aanteeling. Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in April, met

H O V E N I E R.

213

met de wassende maan, naauwelijks een strobreet diep in de voorgedachte aarde zaait: maar ook door zijn jonge aangegroeide wortels, die men ter gedachte tijt van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte aarde verplant.

H A R T S G E S P A N.

D It gewas heeft vierkantige donkerrode stelen, die twee voeten ^{Gedaante} hoog, of hoger opschieten, en met bruingroene breedachtige bladen, diepekerven hebbende, bewassen zijn. Omtrent d'oorfprong der bladen ziet men in 't ronde purperverwige bloemen, die uit spitsche huisjes voortkomen. De wortel is met veel vezelingen bezet.

Het verëischt een gemene zavelige, en welgemeste gront, ^{Gront} in een luchtige, dan in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Het bloeit van Junius tot diep in de Herfst, en geeft zaat, dat volko- ^{Tijt} mentlijk rijp is. Het geeft, gezaait zijnde, zijn bloemen voor d'eerste maal in de tweede zómer, en kan enige jaren duren.

Het word op twee bezondere wijzen aangeteelt en voortgequeekt: na- ^{Aanteeling} mentlijk door zijn jonge uitgesprote spruiten, die men in Maert, of April, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in de voorgedachte gront plant; en door zijn zaat, 't welk men ter voorgedachte tijt in de voorgedachte aarde niet boven een halve vingerbreet diep zaait. Het waft somtijts ook door zijn nedergëvalle zaat op.

A F A C E.

D It gewas heeft lange, dunne, kantige en geknoopte stelen, met ^{Gedaante} bladen, die boven spits, en onder breët zijn, en aanyder knoop twee tegen malkander over staan. Aan d'oorfprong der bladen wassen gele bloemtjes, en kleine klawiertjes. Op de bloemen volgen breedachtige peultjes, daar plat ront zaat, zwart van verwe, in is.

Het verëischt een goede zavelige gront, ^{Gront} die in een luchtige en warme plaats legt, en van tamelijk veel vocht besproeit word.

Het bloeit in Maimaant, en in Junius, en geeft zaat, dat volkomentlijk ^{Tijt} rijp is. Het leeft twee, ja ook drie jaren, en kan de koude en d'ongemakken van de winter tamelijk wel verdragen.

Het word op geen andere wijze, dan door zijn zaat, aangeteelt, 't welk ^{Aanteeling} men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde moet zaien.

S P R I N G K R U I T.

S Pringkruid waft op met een ronde steel van omtrent twee voeten hoog, ^{Gedaante} van binnen hol, en boven in verscheide zijdtakjes gedeelt, en aan d'ondersteel met lange smalle bladen bewassen. De bladen, die aan de zijdtakjes groeien, zijn korter en breder. De bloemen en zaathuisjes zijn met die van de Wolfsmelk gelijk. De wortel is met enige vezelingen behangen.

Het verëischt een goede zavelige en luchtige, en zo wel een ongemeste, ^{Gront} als een gemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

- Tijt.** Het duurt in deze gewesten twee jaren lang, geeft in de tweede zomer bloemen, en volkome rijp zaat, en sterft daar meê. Het kan matige koude, maar geen harde vorst tegenstaan.
- Aanteeling.** Het moet in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait worden, en spruit somtijts door zijn nedergevalle zaat voort.

SKAMMONIUM.

- Gedaante.** **D**it gewas heeft veel steeltjes, die lang, dun en rijschtig zijn, met de welken zy aan de gewassen, omtrent het zelfde staande, vat krijgt. De bladen zijn breed, en voor spits. De bloemen zijn wit, en als klokjes. De wortel is lang, dik, van-buiten bruin, en van binnen wit, en geeft melkachtig sap uit.
- Gront.** Het vereischt een gemene zavelige gront, met enige oude gewreve paerde mest deurmengt, die in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.
- Tijt.** Het geeft in deze koude landen nooit bloemen, veel minder zaat.
- Aanteeling.** Het word alleenlijk door zijn zaat aangeceelt, 't welk men, uit de warme landen gekomen, in April, of Maimaant, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, omtrent een halve vinger-breed diep moet zaien, en de pot in een warme plaats zetten, en de gront van boven met een weinig laau regewater besproejen.
- Hayening.** Hoewel dit gewas niet haastiglijk vergaet, maar van natuur zeer oud word, zo kan het echter geen koude regen in de Herfst, noch d'ongemakken van de winter verdragen, en moet dieshalven met de pot, daar het in staat, in 't begin van October, terwijl het boven geheel droog is, binnen 's huis gebracht, en in een luchtige plaats gezet, en van November tot aan Maert, met matige warmte onderhouden, de gehele winter deur droog gehouden, en in April, naar tijts gelegenheit, met een zwoele regen weer in d'ope lucht gestelt, en voor gure nachten, veel regen en schrale winden voorzichtiglijk gedekt worden.
- Daar is, behalven dit, noch een ander Skammonium, dat omtrent Montpeliers zijn eerste oorsprong heeft, en gemeenlijk des zomers wel bloemen, maar geen zaat geeft. Dit gewas word door zijn aangewasste wortelen aangequcekt, die men in April, of Maimaant, met de voorgedachte maanfont, van d'ouden afneemt, en in porten plant.

HONTSTONG.

- Gedaante.** **D**it kruit heeft brede langwerpige bladen, die met een zachte wol-ligheit bedekt zijn. Tusschen deze bladen rijst een ronde grijsachtige steel, die omtrent anderhalve voet hoog opschiet, en in verscheide zijdrakjes gedeelt is. Op deze stelen wassen de bloemen, die of rood, of purper, of wit zijn. Het zaat is klein, en vier by malkander in ruweschiltjes befloten, tusschen de welken een stekelig prientje voortkoomt. De wortel, van buiten bruin, van binnen wit, en met lymig sap gevult, is dik, en zinkt diep in d'aarde.
- Gront.** Het vereischt een zavelige welgemeste gront, die in een ope lucht, en voor de zonnestralen bloot legt, en van veel water besproeit word.
- Tijt.** Het bloeit in het tweede jaar na dat het gezaait is, te weten in Junius, of Ju-

of Julius, en geeft rijp zaat, na het welk het in het tweede, of derde jaar vergaat. Het kan de koude, en d'andere ongemakken van de winter gemakkelijk verdragen.

Het word in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde gezaait, en spruit ook van zelfs, door zijn nedergevalle zaat voort. Aanteeling,

P E R S I K K R U I T.

Dit gewas heeft ronde en geknoopte stelen, die tamelijk hoog, en met lange, brede en bruinroene bladen, die vierderhande bevonden worden, bewassen zijn. Wan men vind groot Persikkruit met lange zwarte gestipte, met ronde zwartgestipte bladen, zonder vlakken, en klein Persikkruit. Gedaante.

Zy verëisschen een gemene zavelige gront, die zo wel droog, als vochtig, en zo wel ongemeest, als gemeest is, en zo wel die in een schaduwachtige, als die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel water besproeit word. Gront:

Zy geven hun bloemen in Julius en Augustus, daar by warme zomers rijp zaat op volgt. Zy kunnen enige jaren duren, en felle koude, en d'andere ongemakken van de winter verdragen. Tijt

Zy worden op twee wijzen aangeteelt, en voortgequeekt, namelijk door hun jonge spruiten, by de wortel aangewassen, die men niet alleenlijk in 't voorjaar, maar ook in de zomer, van d'ouden afneemt, elders plant, en terstont met water besproeit, en door hun zaat, 't welk men in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde zaait. Zy spruiten ook door hun neêrgevalle zaat voort. Aanteeling,

Malrove, of Andoorn.

Men vind verscheide soorten van dit gewas; te weten witte Andoorn, zwarte Andoorn, Waterandoorn, Spaansche Andoorn, Kandische Andoorn, en meer anderen. Geslacht.

De witte Andoorn heeft ruige vierkantige stelen, die omtrent een voet hoog opschieten, en met een dunne grijze wolligheid bezet zijn. De gerimpelde rontachtige grijze bladen, die aan de kanten gekerft zijn, wassen altijd twee tegen malkander over. De witachtige bloemtjes komen aan d'oorsprong der bladen uit scherpe huisjes, kroonswijze rontom de steel, te voorschijn. Het zaat is rontachtig en ruw, de wortel zwart, en met veel vezelingen bezet. Dit gewas is aangenaam van reuk. Gedaante;

Zwarte Andoorn gelijkt in alles naar de witte Andoorn, behalven dat hy niet wit, maar zwartachtig van verwe, en on aangenaam van reuk is. De bloemtjes zijn ook witachtig, en somtijts rootachtig. De wortel bestaat uit veel vezelingen.

De Waterandoorn heeft ook vierkantige hoge stelen, met lange, donkergroene en gerimpelde bladen, die aan de kanten ook gekerft, maar niet met ruigte bewassen zijn. De bloemtjes en wortel komen met die van de witte Andoorn overeen.

De Spaansche Andoorn gelijkt wel naar de witte, behalven dat de bladen langer, lijviger, wit, en zoeter van reuk zijn.

De Kandische Andoorn gelijkt naaft aan de witte Andoorn, en heeft

ge-

gewronge dunne ronde stelen, met enige kleine zijdscheuten, witter dan onze Andoorn. De bladen zijn smalder, langwerpiger, een weinig gekerft, en spits aan 't einde.

Gront. Zy verëischen een gemene zavelige, of andere, maar echter luchtige gront, die wel gemest is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van tamelijk veel water besproeit word.

Tijt. Zy bloejen in Julius en Augustus, en geven in het tweede jaar rijp zaat. Zy duren gemeenlijk drie, en somtijts vier jaren, en kunnen de koude en ongemakken van de winter verdragen. Uit de wortel spruiten jarelijks de nieuwe scheuten voort.

Aanteeeling. Zy worden alleelijck door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in de voorgedachte aarde zaait. Zy komen ook wel door hun nedergevalle zaat te voorschijn.

M A R U M.

Geflacht. **D** It gewas word in oprechte, of gemene Spaansche, en in boomachtige Kandische Marum onderscheiden.

Gedaante. De gemene Marum heeft harde getakte stelen, of rijsjes, van omtrent twee spannen hoog. De bladen zijn klein, en wat groter, dan die van de Quendel. Op de toppen der stelen wassen kleine witte bloemtjes, troswijze by malkander. De wortel is dun en houtachtig.

Gront. De Kandische Marum heeft breder en grover bladen. Zy verëischen een goede gemene zavelige gront, die met enige oude paerde mest, klein gewreven zijnde, en met mollem van verrotte boombladen deurgemenget is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, tegen alle schrale winden beschut is, en van weinig water besproeit word.

Tijt. D'oprechte Marum geeft jarelijks wel bloemen, (die, zo men hen niet tijdiglijk afplukt, groot gevaar aan 't gewas veröorzaken) maar nooit rijp zaat in deze gewesten. Zy kunnen beide veel jaren duren.

Aanteeeling. D'oprechte Marum word in Maert, of April, met de wassende maan, van zaat, uit de warme landen gezonden, in potten, met de voorgedachte aarde gevult, gezaait. De Kandische Marum word door zijn takjes aangequeekt, die men in April, of in Augustus, met de voorgedachte maanfond, van d'ouden afsnijdt, in potten steekt, in een schaduwachtige plaats zet, en somtijts met regewater besproeit, daar door zy wortel schieten.

Havening. Deze beide gewassen, geen koude, noch ongemak van de winter verdragen konnende, moeten, met hun potten, in 't begin van October in huis gebracht, in een luchtige plaats, daar men niet vuurt, gezet, de gehele winter deur niet meer dan eens, of twee malen met laau regewater van boven besproeit, en in 't begin van April, met een zwoele regen, weêr buiten gestelt, en, voor schrale winden, en koude nachten voorzigtiglijk gedekt worden.

L A M P S A N A.

D It kruut schiet op met dunne stelen omtrent anderhalve voet hoog, ^{Gedaante.} en heeft bladen gelijk die van onze gemene Rapen, maar kleinder en zachter. Het draagt op de toppen van zijn steeltjes gele bloemtjes, die uit veel blaadjes by malkander bestaan, de welken met stuifjes wech waien. De wortel is vezelachtig.

Het vereïfcht zo wel een zavelige, als enige andere, en zo wel een onge- ^{Gront.} mestte, als gemestte gront, en liever die in een schaduwachtige, dan in een luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word.

Het bloeit enige maanden lang, en geeft tegen de winter zaat, dat vol- ^{Tijt:} komentlijk rijp is. Het duurt niet langer, dan een zomer, en sterft door de minste koude rijp.

Het word jareliks in Maert, met de wassende maan, naauwelijks een ^{Aanteeling.} vingerbreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en spruit dik wijs door zijn nedergevalle zaat voort.

H Y P O K O O N.

M En vind twee soorten van dit gewas, te weten met zeer smalle bla- ^{Geslacht.} den, en gele bloemen, en met breetachtige bladen, en rode bloemen.

De Hypokoon met gele bloemen heeft een kort steeltje, daar andere ^{Gedaante.} zijdesteeltjes uit wassen, die met zeer smalle blaadjes, als snippelingen, zijn behangen. Op de steeltjes wassen zeer kleine gele bloemtjes, die uit zes bladen bestaan, van de welken de twee groot, en d'anderen zo klein zijn, dat men hen naauwelijks anders kan zien, dan als de bloem open is. Aan yder steeltje wassen enige kromme peultjes, gelijk een sikkkel, of bokshoorn, daar in bruin langwerpig zaat legt. De wortel is geelachtig, langwerpig, en met vezelingen behangen. D'andere soort van Hypokoon heeft breetachtige bladen, en aangename rode bloemen, gelijk gezegt is.

Zy vereïfchen een gemene zavelige gront, die wel gemest is, in een ^{Gront.} warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Zy bloejen in de zomermaanden, en geven in de Herfst zaat dat volko- ^{Tijt.} mentlijk rijp is. Zy duren niet langer dan een zomer.

Zy moeten jareliks in Maert, en ook in September, om dat zy langsa- ^{Aanteeling.} melijk te voorschijn komen, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde gezaait worden, en komen ook dik wijs door hun nedergevalle zaat voort.

B Y V O E T.

M En kan dit gewas bequamelijk in vier soorten onderscheiden: na- ^{Geslacht.} melijk in gemene Byvoet, met smalle bladen; met bonte bladen; en in Amerikaansche Byvoet met brede bladen.

De gemene Byvoet waft zo wel in een ongemeste, als in een gemeste ^{Gront.} gront, en liever die in een luchtige, dan die in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word. De Byvoet met smalle bladen, en d'Amerikaansche Byvoet vereïfchen een goede zavelige gront, met oude

paerde mest deurmengt, en die in een warme plaats, en voor de stralen der zon open legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt.

De gemene Byvoet geeft in de zomer niet alleenlijk bloemen, maar ook zaat, dat volkomentlijk rijp is, blijft enige jaren in 't leven, en kan alle ongemakken van de winter verdragen. De Byvoet met smalle bladen, en die uit Amerika geeft in deze gewesten wel bloemen, maar nooit zaat, dat volkome rijpheit heeft. Zy versterven lichtelijk door koude regen in de Herfst, en vorstig weer, en moeten dieshalven, in potten staande, intijds binnen 's huis gebracht, in een luchtige plaats gestelt, eens of twee malen van boven met laau regewater besproeit, en, in April, met een' zwoele regen, weer buiten gezet, en zorgvuldiglijk waargenomen worden.

Aanteeling.

De gemene Byvoet word op twee verscheide wijzen aangeteilt: voor- eerst door zijn zaat, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, moet zagen, ten anderen door zijn jonge aangegroeide wortelen, die men in April, met de voorgedachte maanftond, van d'ouden afneemt, en elders plant. Hy komt ook somtijts van zijn nedergevalle zaat tevoor- schijn. De Byvoet met smalle bladen, en die uit Amerika worden in deze gewesten door hun jonge aangewasse wortel aangequeekt, die men in April, of ook in October, met de wassende maan, van d'ouden afneemt, en in potten verplant.

VAKKARIA.

Gedaante.

Dit kruut heeft gladde en ronde stelen met knopen, die omtrent een voet hoog opschieten. Aan yder knoop, of lid spruiten twee bladen tegen malkander over, die bleekgroen van verwe, en onder zeer dicht te zamen gevoegt zijn. Op de toppen der stelen wassen kleine rode bloemtjes uit een ront knopje. Het zaat, dat klein en zwart is, legt in dit knopje besloten. De wortel is in verscheide vezelingen verdeelt.

Gront.

Het verëischt een gemene zavelige gront, die matiglijk met oude paerde mest deurmengt is, in een warme plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt.

Het bloeit lange tijt in de zomer, en geeft in de Herfst zaat, dat volkomentlijk rijp is, en leeft niet langer, dan een jaar.

Aanteeling.

Het word jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in de voorgedachte aarde gezaait, en spruit dikwijls ook door zijn nedergevalle zaat voort.

DEURWAS.

Geslacht.

VAn dit gewas vind men verscheide soorten: als, gemene Deurwas, met Weegbreebladen, met lange bladen, kleinste Deurwas, met bladen van Haasoren, Bergdeurwas, en mischien meer anderen.

Gedaante.

Het gemeen Deurwas heeft een ronde dunne steel, in verscheide zijdrakjes gedeelt. Deze stelen worden zo dicht van de bladen besloten, dat zy de zelfden in het midden schijnen te deurboren. De bladen zijn breer, met ribben, en bleekgroen van verwe. Op de toppen der stelen wassen geelachtige bloemtjes, kroonswijze by malkander, die van zwartachtig zaat gevolgt worden. De wortel is dun, en met enige vezelingen behangen.

De tweede soort heeft groter, langer, ruwer en lijviger bladen, die een weinig

weinig uitgeholt zijn, en lange, dunne hoekige peultjes, die vol van zaat zijn, 't welk wel naar 't Koolzaat gelijkt.

De darde soort heeft lange bladen, omtrent drie duimen breed, en die glad, en hard zijn, en donker, of bleekgroen van verwe, naar dat de gront vet, of mager is. De bladen wassen twee tegen malkander over onder aan de steel, die alleen, dun en kantig is, en een span hoog wast, en op de top een krans van bladen geeft, gelijk die van de gemene Deurwas. Onder deze krans zijn vijf bladen, als een star van gestalte, tusschen de welken de gele bloemtjes, uit vijf blaadjes bestaande, in kransjes van vier of vijf te gelijk, voortkomen.

De Bergdeurwas heeft veel bloemtjes by malkander in een hoosje, of huisje.

Zy verëischen een gemene zavelige en welgemeste gront, en liever die in een luchtige en warme, dan in een schaduwachtige en koele plaats legt, en zo wel van veel, als van weinig vocht besproeit word.

Zy bloeien in Junius en Julius, en geven deurgaans in de Herfst zaat, Tijt dat volkomenlijk rijp is, en duren niet langer, dan een zomer.

Zy moeten jarelijks, in Maert, of April, met de wassende maan, in de voorgedachte gront, omtrent een halve vingerbreed diep gezaait zijn, en spruiten dikwijls van zelfs, door hun neêrgevalle zaat voort.

V Y F V I N G E R K R U I T.

MEn kan dit gewas bequamelijk in drie verscheide soorten onderscheiden: te weten in gemeen rechtopstaande, in gemeen, en Water-vijfvingerkruit. Daar is noch Bergvijfvingerkruit; klein Vijfvingerkruit met zilvere bladen, en groene moslige bloemen, en meer anderen.

Het gemeen Vijfvingerkruit met rechtopstaande stelen, heeft langwerpige bladen, die aan de kanten gekerft, en onder witachtig zijn, en altijd vijf by malkander staan. De gele bloemtjes wassen aan de toppen der stelen. De wortel is lang, van buiten zwart, en van binnen rootachtig.

Het gemeen kruipend Vijfvingerkruit heeft dunne steeltjes, die langs d'aarde kruipen, en met gladde groene bladen, met de voorgaanden enigszins gelijk, zijn bewassen. De bloemtjes zijn klein en geel; de wortel dun en lang. Uit de stelen spruiten veel dunne vezelingen, met de welken het zich aan d'aarde vast maakt.

Het Watervijfvingerkruit heeft gladde en kale stelen, met bladen, die altijd, vijf by malkander, op een steeltje, langwerpig, en aan de kanten gekerft, en boven groen, en onder aschverwig zijn. De bloemen, die bruinroot zijn, wassen by paren aan de toppen der stelen, en worden van een donkerroot en hard bolletje, enigszins naar een Aardbezie gelijkende, gevolgt. De wortel verspreid zich wijt uit door zijn vezelingen. D'andere soorten verschillen niet veel van gestalte.

Zy verëischen alle een goede, zavelige, luchtige en welgemeste gront, die in een luchtige en warme, en ook in een schaduwachtige plaats legt, en van veel water besproeit word.

Zy bloeien in Maimaant, en in Junius, en geven deurgaans rijp zaat. Zy kunnen enige jaren duren, en felle koude, en d'andere ongemakken van de winter verdragen.

Zy worden niet alleenlijk door hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of April, met de wassende maan, omtrent een strobreed diep in

de voorgedachte aarde zaait: maar ook door hun jonge aangewasse wortelen, die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant. Zy spruiten dikwijls ook van hun neêrgevalle zaat voort.

Naalde kervel, ook Venus Kam.

Geflacht: **M**En vind hier af twee verscheide soorten: grote Naalde kervel, of Venus Kam, en kleine Naalde kervel.

Gedaante: De grote Naalde kervel heeft bruingroene gesnippelde bladen, en ronde stelen, die van de gemene Kervel enigfins gelijk. De witte bloemtjes komen kroonswijze te voorschijn, na de welken lang en spits zaat volgt, 't welk van een gestalte een paknaalt uitbeeld. De wortel is klein, en met enige vezelingen behangen.

De kleine Naalde kervel, voornamelijk met de gemene Kervel overeenkomende, wast omtrent een span hoog, en heeft een tedere steel, die groenachtige bloemtjes voortbrengt. Het zaat is geheel verscheiden van 'r voorgaande.

Gront: Zy verëischen een gemene zavelige, en liever een gemeste, dan een ongemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel vocht besproeit word.

Tijt: Zy bloeien in de zomermaanden, en geven volkome rijp zaat. De kleine Naalde kervel bloeit niet, voor in de tweede zomer, daar meê zy, rijp zaat gegeven hebbende, sterft en vergaat. De grote Naalde kervel duurt echter niet langer, dan een zomer.

Aanteeling: Zy worden jarelijks, in Maert, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in d'aarde gezaait, of spruiten genoeg door hun nedergevalle zaat voort.

Alfsrank, anders Hoe langer hoe liever.

Gedaante: **D**it gewas heeft dunne, harde en houtachtige stelen, in verscheide zijdtakjes gedeelt, daar meê het zich aan de bomen, heesters en diergelijke gewassen vast maakt. De schors van de jonge steeltjes is groen, maar die van d'oude takken van buiten aschverwig, en van binnin groen. Deze takken zijn vol van voos merg, de bladen langwerpig en effen, en lopen voor spits toe. De purpere, of witte bloemen, hangen troswijze by malkander, en zijn met een geel uitsteekend priemtje vergiert. Hier na volgen eerst groene, en daar na schone rode Bezijen. De wortel is lang, en heeft veel vezelingen. Daar is ook Alfsrank met bonte bladen.

Gront: Het vorëischt uit zijn natuur een gemene zavelige, en zo wel een ongemeste, als gemeste gront, die zo wel in een donkere en schaduwachtige, als in een luchtige en wel ter zon gelege plaats legt, en van veel water besproeit word.

Tijt: Het bloeit alle zomers in Junius, of Julius, en de Bezijen worden in Augustus rijp. Zy zijn hard van natuur, en kunnen veel jaren duren, en felle koude, en alle ongemakken van de winter verdragen.

Aanteeling: Het word niet alleenlijk door zijn zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, of in September, met de wassende maan, in een pot, met de voorgedachte aarde gevult, moet zaien: maar ook door zijn aangegroeide spruiten, die van zelfs wortel schieten; en die men ter zelfde tijt van d'ouden afneemt, en verplant.

DUIZENTKOORN.

Dit gewas heeft tedere, dunne en geknoopte steeltjes, die, op d'aarde verspreid leggende, rootachtig van verwe, en met kleine blaadjes, gelijk die van de Tijm, bewaflen zijn. Aan d'oorsprong der bladen groejen druifswijze veel kleine geelachtige, of witachtige bloemtes, daar op klein zaat volgt. De worrel zinkt diep in d'aarde. Daar is noch een ander gewas, Duizentkoorn genoemd, uit Portugal gesproten, dat groter van bladen, ruiger, en bleker van verwe is. Gedaante

Zy vereiffchen eengemene zavelige, omgespitte, en zo wel een ongemeste, alseen gemeste gront, die in een ope en luchtige plaats legt, en van veel, en ook van matige vocht besproeit word. Gront

Zy bloejen in de zomermaanden, en geven in de Herfst zaat, dat volkomenlijk rijp is. Zy duren niet langer, dan een zomer, en kunnen noch vorst, noch koude verdragen. Tijde

Zy worden jareliks in Maert, met een wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en spruiten ook van zelfs voort. Aanteeling

HAVIKSKRUIT.

Daar zijn voornamelijk twee soorten van dit gewas, te weten groot en klein Havikskruit, van de welken 't eerste in twee, en 't ander in drie onderscheiden word. Geslacht

Het eerste groot Havikskruit schiet met weke stelen omtrent anderhalve voet in de hoogte op, die met groene langwerpige bladen, een vingerbreet, en aan de kanten een weinig gekerft, bewaflen zijn. Op de toppen der stelen wassén gele bloemen, die uit langwerpige bolletjes voortkomen, en daar na van de wint verstuiven. De wortel is vezelachtig. Gedaante

Het tweede groot Havikskruit kooft zeer na met het voorgaande overeen, behalven dat de bladen dieper gekerft, en aan de kanten met stijve haitjes bezet zijn.

D'eerste soort van klein Havikskruit heeft lange bladen, met roht uitgesnede kanten, die langs d'aarde uitgespreid leggen. Tusschen deze bladen wassén enige dunne, bruine en gladde steeltjes uit, die veel zijdtakjes hebben, de welken gele bloemen, de paerde bloemen gelijk, doch niet zo groot, voortbrengen. De wortel is lang en wit.

De tweede soort heeft smalter bladen, die meer gekerft zijn. De bloemtes zijn ook kleinder, en de wortel schijnt afgebeten, en is met veel vezelingen behangen.

De derde soort van klein Havikskruit kooft met het voorgaande overeen, behalven dat het in alles noch kleinder is. Deze kruiden, gequettst zijnde, geven een melkachtig sap uit.

Zy vereiffchen alle een gemene zavelige en welgemeste gront, die in een warme plaats legt, en van matige vocht besproeit word. Gront

Zy bloejen in de zomermaanden, en geven deurgaans rijp zaat. Zy kunnen enige jaren duren, en koude, en alle ongemakken van de winter tegenstaan. Tijde

Zy worden op twee bijzondere wijzen aangeteelt en voortgequeekt, te weten door hun zaat, 't welk men in April, met de wassende maan, Aanteeling

omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde steekt, en door hun jonge aangewassene wortelen, die men ter zelfde tijd van d'ouden afneemt, en verplant.

Dulle Kervel, *anders* Scheerling.

Geflacht.

MEn vind verscheide soorten van Dulle kervel, die niet alleenlijk in de namen, maar ook in de gestalte verschillen: namentlijk gemene Dulle kervel; grote oprechte Dulle kervel; grote gemene Dulle kervel; Dulle kervel uit Oostenrijk, met brede bladen, en meer anderen.

Gront.

Zy wassen zo wel in een gront, die niet zavelig, als die zavelig is, zo wel in een ongemeste, als gemeste, en zo wel in de geen, die in een schaduwichrige, als in een luchtige plaats legt, en die van veel water besproeit word.

Tijd.

Zy bloejen in Junius en Julius, en geven in de Herfst ook rijp zaat. Zy kunnen selle koude, en d'andere ongemakken van de winter verdragen, en veel jaren duren.

Aanteeling.

Zy worden door hun zaat aangeteelt, 't welk men in April, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde legt.

BILZENKRUIT.

Geflacht.

DAar zijn voornamelijk drie soorten van dit gewas, dat met de namen van zwart, wit en geel onderscheiden word.

Gedaante.

Zwart Bilzenkruid heeft stelen, die tamelijk dik en hoog zijn, en in zijdtakken verdeelt, daar aan grote, lange, brede, witachtige en zachte bladen wassen, die aan de kanten gekerft zijn. De bloemen, die in grote menigte aan de stelen groejen, vertonen de gestalte van kleine ope korfjes, en zijn aan de kanten geelachtig, daar enige paersche aderen deurlopen, en die in 't midden bruinpaersch van verwe zijn. Hier op volgen langwerpige ronde zaatknoppen, boven met doornen bezet, en met bruin klein zaat gevult. De wortel is dik, lang en witachtig.

Wit Bilzenkruid wast niet zo hoog, als het zwarte. De bladen zijn ook witter, breder en zachter. Aan de kruin der stelen, en oorsprong der bladen verthoont het bleekwitte bloemen, op de welken witachtig zaat voortkoomt, dat in gladde zaathuisjes is besloten. De wortel, tamelijk groot zijnde, is met vezelingen bezet.

Geel Bilzenkruid heeft ongekerfde bladen, die van de grote Nachschayegelijk, maar witter en zachter. De gele bloemtjes, aan de toppen der stelen wassende, zijn kleinder, dan die van 't zwart Bilzenkruid. De zaathuisjes zijn ook kleinder en effender, en het zaat geelachtig. De wortel is dun en teder.

Gront.

Zy verëischen een gemene zavelige gront, die matiglijk gemest is, in een ope en luchtige plaats legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijd.

Zy bloejen met hun tweede jaar in de zomermaanden, en geven rijp zaat, daar mede zy vergaan.

Aanteeling.

Zy worden alleenlijk van hun zaat aangeteelt, 't welk men in Maert, met de wassende maan, in de voorgedachte aarde moet zagen.

ROOM.

ROOMSCHE NETELN.

Dit gewas heeft ronde en ruwe stelen, die van binnen hol zijn, en somtijts wel anderhalve voet hoog opschieten. Aan deze stelen wassen brede bladen, die spits toefschieten, en rontom gekerft zijn. Zo wel de stelen, als de bladen zijn ruig, en met een stekende, of brandende wolligheid bewassen. Uit d'oorfprong der bladen fpruit het zaat, dat, glad gelijk lijnzaat zijnde, doch kleinder, in ronde ruige bolletjes, groter dan ertē, is befloten.

Daar is noch een andere foort van Roomfche Netelen, in de welken dit onderscheit is, dat de bladen geheel, en niet gekerft zijn.

Zy waffen zo wel in een gemene flechte, als in een welgemeste vette gront, en liever die in een luchtige, dan in een fchaduwāchtige plaats legt, en van veel, en ook van matige vocht befproeit word.

Zy bloejen in de zomermaanden, geven in de Herfst rijp zaat, en, niet langer dan een zomer durende, verfterven door een kleine vorst.

Zy worden jarelijks in Maert, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde gezaait, en komen ook door hun nedergevalle zaat te voorfchijn.

PENNINGKRUIT.

Dit kruit heeft dunne en lange stelen, die zich langs d'aarde verfpreden, en met brede ronde bladen zijn bewassen, die althijt by paren tēgen malkander over ftaan. Aan d'oorfprong der bladen waffen gele bloemtjes, die uit vijf blaadjes beftaan, en yder op een bijzonder fteeltje. De bloem is fomtijts ook purper. Het zaat, zeer klein zijnde, legt in kleine ronde zaathuisjes befloten. Daar is noch een andere foort van Penningkruit, 't welk de bynaam van Amerika draagt, en een fchoon en geestig gewas is, dat niet langs d'aarde kruipt, maar uit een dikke wortel recht opwaft.

Het gemeen Penningkruit vereifcht een gemene zavelige en luchtige, en zo wel een gemeste, als ongemeste gront, en liever die in een fchaduwāchtige, dan in een luchtige plaats legt. Het Penningkruit uit Amerika heeft gaerne een goede zavelige aarde, die met enige oude paerde mest,jarige hoenderdrek, en mollem van bomen, die van binnen verdorven zijn, deurmengt is, die in een luchtige en warme plaats legt, en van matige vocht befproeit word.

Het gemeen Penningkruit bloeit in de zomermaanden, en geeft in de Herfst rijp zaat. Het Amerikaanfch Penningkruit heeft in deze koude gewesten noch bloem, noch zaat, en kan echter enige jaren duren.

Het gemeen Penningkruit word niet alleenlijk door zijn zaat aange-teelt, 't welk men in Maert, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreet diep in de voorgedachte aarde moet zagen: maar ook door zijn jonge fpruiten, die langs de gront kruipen, en van zelfs wortel fchieten, de welken men de gehele zomer deur, met de voorgedachte maanftond, van d'ouden mag afsteeken, en elders planten. Het Amerikaanfch Penningkruit word in deze gewesten niet alleenlijk van zijn tedere takken aangequeekt, die, in d'aarde gebogen zijnde, allengs wortel vatten; maar ook van zijn zaat, uit warme gewesten gezonden, 't welk men in April,

224 KONINKLYKE HOVENIER.

of Maimaant, met een wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in een pot, niet de voorgedachte aarde gevult; moet zagen.

Havening. Dit gewas, d'ongemakken van de Herfft en winter niet verdragen konnende, moet in 't begin van October binnen 'shuis gebracht, in een luchtige plaats, daar echter geen tocht is; en daar men alleenlijk by vorstig weer de kaghel stookt, gezet, en de gehele winter lang met een weinig laau regewater van boven besproeit, en niet vroeger, dan in 't begin van April, met een zwoele regen, weer buiten gestelt, voor sneeu, gure nachten, en schrale winden voorzigtiglijk gedekt worden.

A M E O S.

Geflacht. **M**En vind voornamelijk twee verscheide soorten van Ameos: namelijk gemene, en kleine.

Gedaante. De gemene Ameos heeft ronde stelen, met verscheide takken, en omtrent anderhalve voet lang. De bladen zijn langwerpig, en aan de kanten gekerft. De bloemtjes, als starren uitgespreid, zijn wit, en staan in ronde kransen by malkander. Het zaat is bruin, en bitter van smaak, en de wortel wit.

De kleine Ameos is een zeer klein gewas, met een dun en kort steeltje, en langwerpige bladen, die in kleine snippelingen gesneden zijn, van de welken de bovensten dunner, dan d'ondersten zijn. De bloemtjes, die ook wit zijn, staan in kleine kransjes te zamen. Het zaat is boven maten klein, scherp, en heet van smaak, de wortel dun en teder.

Men vind noch andere soorten van Ameos, als uit Portugal, gekrulde Ameos, en welriekende uit Kandia.

Gront. Zy verëiffchen een gemene zavelige gront, die liever met enige oude paerde mest, dan met gantsch geen vettigheit deurmengt is, in een luchtige plaats, en voor de zonnestralen bloot legt, en van matige vocht besproeit word.

Tijt. Zy geven in de zomer niet alleenlijk bloemen, maar tegen de winter ook zaat, dat volkomentlijk rijp is, en vergaan daar mede. De kleine Ameos geeft echter in deze landen geen rijp zaat; zo het niet in een pot gezaait, en in een zeer warme plaats gestelt word; 't welk echter noch dikwijls mist.

Aanteeling. Zy worden jareliks in Maert, met de wassende maan, omtrent een halve vingerbreed diep in de voorgedachte aarde gezaait.

E I N D E.

N E D E R L A N T Z E
H E S P E R I D E S.

Dat is, Oeffening en Gebruik van de
LIMOEN en ORANJE-BOOMEN

*Gefelt na den Aardt. en Climaat der
Nederlanden.*

Door J. C O M M E L Y N.

Tot Amsterdam, By MARCUS DOORNIK, Boek-verkooper .1676 .
Met Privilegie voor 25 jaren.

THE HISTORY OF THE
LIFE OF
SAMUEL JOHNSON
BY
JAMES BOSWELL

Printed by J. JOHNSON, in Pall-mall.

N E D E R L A N T Z E
HESPERIDES,

Dat is,

Oeffening en Gebruik

Van de

**LIMOEN- en ORANJE-
B O O M E N;**

*Gesteld na den Aardt , en Climaat der
N E D E R L A N D E N.*

Met kopere Platen verciert,

Door J. C O M M E L Y N.

Tot A M S T E R D A M,

By *Marcus Doornik* , Boek-verkooper op den Vygen-dam. 1676.

Met Privilegie.

HERPETOLOGICAL

A JOURNAL OF THE

AMERICAN SOCIETY OF

HERPETOLOGISTS

Volume 1, No. 1, 1934

Published by the American Society of Herpetologists

1934

Published by the American Society of Herpetologists
1934

VOOR-REDEN.

En klein gedeelte van den Hof-bouw komt hier te voorschijn, zijnde een Oeffeningh van uitlandtze Boomen, by veele bemint, maar van weinige te reght gekent, door eenige Schrijvers aan ons Vaderlandt iet daar af in 't licht gegeven; dogh by niemandt (gelijk het behoort) uitgewroght. Het is de Op-queekingh en gebruik van den Limoen- en Oranje-boom, die haar op-doet onder den Naam van *Nederlandtze Hesperides*; welk by ondervindingh van Jaren tothier toe gekomen, en door de snipperingen van ledige uren op weinigh Bladeren geraakt is. 't Was nooit in gedaghten geweest, dit door den Druk gemeen te maken, 't en ware de veelvuldige aanporringh van eenige aanzienlijke Vrinden zulks had voort-gezet, en de swarigheden, die haar omtrent dit Werk niet weinigh op-deden, doen te boven komen; te meer, overmits deze Oeffeningh hier te Lande by veel voortreffelijke Perzoonen werdt by der handt gevat, die het, door eigen onkunde, op haar Hoveniers laten aankomen, by welke zelf de kennisse zeer mager is. Dezen *Hesperides* werdt dan voor een ydergeopent, en vertoont zich onder een vreemde benaminge, hebbende daar in tot Voorgangeren, den uitsteekenden *Iovianus Pontanus*, en den geleerden Jesuït *Ioannes Baptista Ferrarius*, die hare Beschrijvingen (den eenen in Vaarzen, en den anderen met een hoogh-dravende Stijl) beide onder den Naam van *Hesperides* hebben uit-gevoert; dogh alleen na de gelegentheid van haar Vaderlandt, 't welk met ons Geweste veel verschilt, zoo dat het hare ons niet heeft kunnen dienen, als in weinigh zaken, die ook gevolght, en door ondervindingh zijn bewaarheidt. Wat de Ordre, by ons gehouden, aangaat, die hebben wy van *Ferrarium* ontleent, dewijl de zelve onverbeterlijk is. Maar vorder is hier be-
traght, dat dit Werk geschikt en gebraght is, zoodanigh als de Lucht en gelegentheid van deze Noordze Landen komt te verëiffchen, die veel ongematighde Zomers en Winters onderworpen zijn. Het Verhaal van veele Verdightzelen, met hare omstandigheden, die aan de Historie van den Hof *Hesperides* vast zijn, werden met goede redenen voorby-gegaan, en 't voornaamste alleen met weinigh woorden aangeroert, dewijl onnoodige vertellinge niet als onnutte moeite is. Ons
eenigh

V O O R - R E D E N.

eenigh oogh-merk was , namentlijk , de Beschrijvingh der Boomen , en hare Vrughten , in 't byzonder , en daar na de Oeffeningh , met al het geen daar toe verëischt werdt ; zoo wel van die eerst uit Italien gebraght , als die hier te Lande van Zaden gewonnen werden. In dit alles is de eenvoudighste wegh gehouden , en op het klaarste voor-gestelt , vermijdende alle konstige uitvindinge , die van zommige voor Wonderen aan de wereldt zijn mede-gedeelt , en met recht van een ware Oeffenaar moeten verworpen werden ; overmits de ervarentheid menighmaal geleert heeft , dat de Na-volgers en Gebruikers daar door niet weinigh zijn bedrogen. De Ongemakken en Qualen , die deze Boomen somtijds overkomen , nevens de Hulp-middelen daar tegen , zijn mede behoorlijk aan-geteekent ; en daar na het gebruik van Bladeren , Blommen en Vrughten.

Dit is den korten Inhoudt van dezen *Hesperides* , die niet te voorschijn komt , om te berispen , 't geen andere alreede daar af hebben geschreven : maar alleen om aan ons Vaderlandt mede te deelen 't geen , waar van het nogh ontbloot was , te weten , de reghte kennisse van deze Oeffeningh. Wel is waar , dat Nederlandt veel uitstekende Mannen heeft , die hier in ervaren zijn , dogh nogh veel meer , die dit Werk by der handt nemen zonder wetenschap. Om nogh grooter light aan den Lezer te geven , en tot beter kennisse der Boomen en Vrughten te geraken , zoo zijn de Af beeldingen van dien , nevens yder Beschrijvingh by-gevoeght , die alle door den uitmuntende Blom-schilder *Cornelis Kick* na het leven zijn geteekent , en dat na Vrughten , in Hollandtze Hoven gewassen , behalven den Appel-Sina , daar wel de Bladeren alhier , maar de Vrucht in Portugaal gevallen is. Wy willen vertrouwen , dat dezen arbeit niet onaangenaam zal wezen ; hoewel het mischien by eenige vreemt zal dunken , dat om zoodanige kleinè dingen zoo veel papier werdt vuil gemaakt , even als of daar wat aangelegen was , dewijl het meer het werk schijnt van een Boer , als van aanzienlijke Persoonen. Deze Menschen verzenden wy tot de Oude Historien , en de nogh hedensdaaghze ondervindingh , die beide overvloedige getuigen zijn ; hoedanigh Koningen , Vorsten , en voortreffelijke Mannen haar met den *Hof-bouw* hebben bezigh gehouden , en waar af ons Nederlandt geen weinigh Voorbeelden heeft. Om welke reden dan , biedt den *Nederlandtze Hesperides* hare edele Vrughten , aan een yder , die den Arbeit niet zal ontzien , om deze Oeffeningh by der handt te vatten , en na behooren uit te voeren.

N E D E R L A N T Z E H E S P E R I D E S ,

O F

Oeffening en gebruik van de Limoen-
en Oranje-boom.

Het eerste Hoofddeel.

Van de Oorzaak en Ordre van dit Werk.

DE Ewyl binnen weinigh Jaren, de oeffening van de Limoen- en Oranje-boomen, zeer heeft toegenomen, by veel Inwoonderen van ons Vaderlandt, en zoude daar noch meer vermenighvuldigen, ten waar de onkunde, daar toe geen oorzaak gaf. Om de Deure dezer wetenschap te openen, is dezen *Hesperides* te voorschijn gekomen, een yder aanbieden de haargoude Appels, dogh niet zonder voorzigtigen arbeit, die wy hier in ordre zullen voorstellen. Voor eerst zal een korte aanleidinge gegeven werden, tot de kennisse der Boomen en Vrugten, die elk in haar byzondere geslagten en deelen beschreven zijn. Ten anderen, de oeffening en het gebruik der Vrugten, benevens haar uitstekende nuttigheden, die alle kort en klaar aan de Nederlandtze Oeffenaars werden gemeen gemaakt, op dat een yder, die het gelieft, onzen *Hesperides* kan betreden, en dit Boerenwerk ten laaften tot den hooghsten top van volmaaktheid brengen, waar toe elk zich als een *Hercules* moet betoonen, en zijne kraghten inspannen, ten einde hy voorby den wakenden Draak, tot in het binnenste van dien Hof magh indringen, om aldaar de zoetigheit van zijn aangeprikkelde lusten tot deze oeffening te verzadigen.

Het tweede Hoofddeel

De Fabel van Hesperides.

Onder den naam van *Hesperides*, werd by de nieuwe Schrijvers niet anders verstaan, als de oeffening van de Citroen, Limoen, en Oranje-boomen. Alle Fabelen op te halen, die de Dighters hier af versiert hebben, dunkt ons onnodigh, dewyl onze meening alleen is, kort te zijn. Waar

Æneas
4 Boek.

den *Hesperise Hof* gelegen heeft, is alzoo onzeker, gelijk de waarheit van de gemelde verdichtfelen, even 't zelve als dat die van den Draak be-
waart wierdt, en van *Hercules* zoude overwonnen zijn. *Virgilius* zeght,
volgens *Vondels* vertalinge:

*Daer 't licht te bedde gaat, het strant den Oceaan
Te rugge kaatst, 't gestarnte aen 's hemels heldre daken,
Van Atlas hoogen Bergh gestut, in't vierigh blaken,
Op zijne schouders draeit, is 't allerleste velt
Der Mooren, uit dien hoek quam, zoo my is gespelt.
De Priesterin van 't Volk uit Massyl, dees behoede
De Kerk van Hespers bloet, en 't heiligh ooft, en voede
Den vreeffelijken Draak, &c.*

Diodor. Sic.
rer. Antiq.
lib. 2.

Hesperid.
lib. 1.
Hiflor. nat.
lib. 37. c. 2.

Stengeli.
Hortor.
Hiflor. lib. 2.
cap. 8.

Ferrar. Hesp.
lib. 1.

O Dappers
Africa.

Ferar. Hesp.
lib. 4. de Ci-
trin.

Cap. 49.

Hesperides is den naam van de Doghteren *Hesperi*, *Atlanti* Huisvrouw, Koning in Africa, deze waren drie, *Æglen*, *Arethusa*, en *Hesperibusa*, en na hare Ouderen *Hesperides*, en *Atlantides* genaamt, dat de plaats, waar de-
zen Hof gelegen heeft, onzeker is, gelijk hier boven is aangeroert, wert mede
van *Ferrarius* betuigt, want de oude Schrijvers daar in verschillen. *Plin-
nius* beschrijft die met deze woorden: By *Syrtim* is den grooten Hof *Hef-
peridum*. Den Hof *Hesperides*, zoo eenige zeggen, legt in Morenlant, in
welke de goude Appelen groeyen, en te voorschijn komen, die door
den altijd wakende Draak bewaart werdt. Het meeste gevoelen is, dat
den Hof *Hesperides* geplaatst was in 't Westen van *Æthiopiæ* of Morenlandt,
daar tegenwoordigh de Koningrijken van Fez en Marocco zijn, omtrent
de oude Riviere en Stadt Lixo, en hier is na veeler meeningh het Vaderlandt
der *Hesperische* vrughten. Van de Stadt Marocco werdt aldus geschreven:
Nevens de Muuren van 't Palais, een half uur gaans van de Stadt, leit een zeeër
heerlijke en vermakelijke Boomgaard of Lusthof des Konings, Montferat
geheeten, beplant met over de vijftigh duizent Limoen-boomen, en gelijk
getal Oranje-boomen, zoo dat niet vreemt is, dat deze Gewesten voor den
Hof *Hesperides* werden uitgegeven. Door neerstigheid van *Palladius* zijn
de Citroenen uit Meden en Persien in Italien over gebraght, aldaar geoef-
sent, en voort gereelt, en van daar wijders in Hispanien, Portugal, en ande-
re Gewesten vervoert, tot dat ten laatsten ons Nederlandt mede haar deel
heeft genoten. Hoewel nu ter tijdt de onderscheide veranderingen van Li-
moenen, Citroenen, en Oranje-appelen veele zijn, 't welk is veroorzaakt
door de Scheep-vaart der Spanjaarden en Portugezen, die verscheiden
vreemde geslaghten in Europa hebben gebraght. Dat beide de Indiën van de-
ze vruchten in menigte voorzien zijn, getuigen ons de beschrijvingen van
degenen die deze Landen doorreist hebben. *Linschoten* zeght, dat in Guinea
zijn Citroenen, Limoenen, en inzonderheit zeer smakelijke Oranje-
appels. En in China daar zijn Oranje-appels die in zoetigheid de Zuiker
te boven gaan. *Baldæus* in de Beschrijving van Ceilon, verhaalt dat daar zijn
de beste Oranje-appels, Limoenen en Citroenen, welke alle andere van
gantfch Indiën te boven gaan, ja ook die van Spanjen en Portugaal, alwaar,
zoo gezeght is, door de Scheep-vaart zijn gebraght, en zoodanigh verme-
nighvuldicht en voort gequeekt, dat deze Boomen schijnen een Inlants ge-
was geworden te zijn, gelijk de dagelijke ervarentheit betoont aan
de groote menigte der vrughten, welke uit die Gewesten ons jaarlijks wer-
den toegevoert. En ten ware dat de Ouden ons wegens de plaatze van den
Hof

HESPERIDES.

3

Hof *Hesperides*, eenige aanwijzingh hadden gedaan, voorwaar wie zoude die anders hebben derven stellen, als langs de Kusten van de Middellandtze Zee, en inzonderheit den vrugtbaren *Benacus*, van waar onzen *Hesperides* met groote kosten, naarstigheit en moeiten tot in ons Nederlandt gebraght is.

Het derde Hooftdeel.

Van de Geslaghten der Vrughten in't gemeen.

NA het getal der Hesperische Maaghten werden hare vrughten verdeelt, *Egle* den Citroen-boom, *Arethusa* den Limoen-boom, *Hesperthusa* den Oranje-boom; deze benamingh werdt by de nieuwe Schrijvers niet anders gebruikt, als om de drie onderscheiden vrughten uit te drukken. *Ferrarius* heeft zijn *Hesperides* met die namen verdeelt, en de redenen waarom, wijdtloopigh verhandelt. Onder drie geslaghten werden alle de Hesperise boomen begrepen. De Citroen-boom voor twaalf hondert Jaren door *Palladius* in Italien uit Meden gebraght, en ontrent Napels geplant en geoessent, is de eerste in ordre, heeft eenige mede-soorten, bestaande in zure en zoete, de zure zijn alleen onderscheiden in de uitwendige gedaanten: want d'eene is lang-ront, andere Calabas-gewijze, en andere wederom van een mismaakte vorm; de zoete Citroen-boom heeft zoo veel verscheidentheit niet, dan dit is te beklagen, dat de ongematightheit van ons Nederlants klimaat, niet toe en laat, dat wy *Egle* in onzen *Hesperides* konnen plaatzen, de sture noorder-vlagen en kan zy niet tegen staan, en de lange Winter doet haar vrolijke bladeren ter aarden vallen, en al de schoonheid van haar hoofd-cieraat verliezen, daarom is het beter deze tederere in haar Vaderlandt te laten, als by ons in dit wreede Gewest, van droefheit te doen sterven. *Arethusa* heeft meerder kraghten, wil in dit Nederlant, nevens haar Zufter, beter tieren, en zullen daarom van haar verscheiden mede-soorten breeder spreken, alzoo deze twee den Nederlandtzen *Hesperides* boven alle andere gewassen moeten verciëren.

Citroen-boom.

De Limoen-boom heeft veel soorten, *Baubinus* telt die tot negenderhande, maar boven alle anderen *Ferrarius*, hy stelt die tot in de vijftigh, de welke van den anderen verschillen, en tegenwoordigh in Italien bekend zijn, en van niemand als van hem aangewezen, alleen eenige weinige zijn tot noch toe in onze Hoven, die wy hier na yder in zijn ordre zullen afbeelden en beschrijven.

C. Bauh. pinax. lib. 11. sect. 6. Hesperides lib. 3.

De Oranje-boom is by de Ouden onbekent geweest, en by *Baubinus* in vier zoorten onderscheiden, hedendaaghs is die in meer veranderingen, door *Ferrarius* aan ons bekend gemaakt, en werden meest alle in Nederlandt gevonden, dogh den eenen vrugtbaarder als den anderen, zullen die op zijn behoortlike plaats in ordre verhalen, mer het gene dat daar vorder by zal nodigh wezen. Hier zoude wel dienen alle de byzondere veranderingen te stellen, die by *Ferrarius* zijn aangetekent; maar alzoo hy veel soorten maakt van zodanige, die maar misgewassen zijn, en wy alleen van voornemen zijn te beschrijven, die men hier in onze Nederlandtze Hoven vindt, zoo heeft ons zoodanige langwijlige verhalinge onnodigh geaght.

Pinax. lib. 11. sect. 6. Hesp. lib. 4.

Het vierde Hooftdeel.

Van de eerste Oeffenaars.

WY hebben hier vooren aangeroot, hoe dat de Citroen-boom, (en misschien ook d'andere) door *Palladius* uit Meden in Italien zijn over gebragt; maar wie die eerst in Nederlandt heeft opgequeeckt en geoessent, is ons niet te recht bekend. 't Is zeker dat dit Werk voor weinigh Jaren alhier tot volkomenheid is geraakt; dat onze Ouderen voor hondert Jaren hier af weinigh hebben geweten, blijkt aan de Schriften van *Carolus Stevens*, in zijn Landtwinning, en meer anderen. *Clusius* is na mijn gevoelen al van d'eerste, die deze Boomen in Nederlandt gebragt heeft: want nogh op heden eenige van hem uit zaat gewonnen Limoen-en Oranje-boomen in den Hof van d'Academie tot Leiden in 't leven zijn, dogh alleen wildt en onvrughtbaar, zonder eenige inoculeringe. In Brabandt en Vlaanderen is deze oeffening al voor veel Jaren bekend, gelijk ons *Ferrarius* verhaalt van de E. Heer *Gnilielmus de Blasere*, tot Gent, in Vlaanderen, die in deze wetenschap zeer uitstekende is geweest, en als met verwondering aanmerkt, zoodanige werden nogh heden in Brabandt tot Brussel en Antwerpen veele gevonden, alwaar de meeste Boomen uit zaat geteelt, en tot volkomenheid op gebragt zijn. Het lustige Italien heeft ons Nederlandt uit haren *Hesperides* eerst voorzien, en van hare vrughten mede gedeelt. 't Oprechte kennisse van haar oeffening is in Hollandt uitgevonden, door de Heer *Joan Roeters* zal: in zijn leven Secretaris der Stadt Amsterdam, wiens kennisse in deze wetenschap boven allen heeft uitgemunt, gelijk zulks aan veel ooghetuigen de waarheit heeft doen verzekeren; dogh met zijn ontijdigen doot is dien heerlijken *Amstelschen Hesperides* vernietight, wiens vermaartheit niet alleen in Nederlandt, maar zigh tot in verscheide andere Gewesten uitbreiden, zoo dat die bezoght wierdt van veele uitstekende Vorsten, en zelf die eere heeft gehad, dat dien Doorlughtigen Prince *Cosmus de Medicis*, Groot-Hartogh van Florencen, &c. met verwonderinge over deze Hesperise Plantagie, is opgenomen geweest, wanneer hy aanschoude de volmaakte kennisse van dien voortreffelijken Oeffenaar. In dit werk is niet minder geweest, *Sr. Willem van Heuvel*, Koopman tot Amsterdam, door wiens doen dezen handel zeer heeft toegenomen, alzoo alle Aanschouwers als met een ontfeken begeerte wierden angeprikkelt tot de goude vrughten, waar van de Hesperise Hoven dezer Mannen overvloeiden, want door de ervarentheid van veele Jaren zijn zy tot het gewenschte einde gekomen. Wy zullen haar de eere geven, en meinen ook vastelijk, dat men haar onder het getal van d'eerste Uitvinders moet rekenen, te weten van die genen die dit werk tot volkomenheid in ons Nederlandt hebben gebragt. Haar-lieder namen heeft het ons goet gedaght alhier te stellen, om die uit het Graf der vergetelheid te houden, en by de Nakomelingen te doen bloeyen, zoo lange als onzen *Hesperides* in Nederlandt haar althijt groenende gedaante, by oprechte Oeffenaars zal aangenaam en liefalligh zijn.

Hesperid.
lib. 2. c. 17.

Joan Roeters.

Willem van
Heuvel.

Het vijfde Hoofddeel.

Van den Citroen-boom.

Hoewel de Citroen-boom in Nederlandt haar vruchten niet kan tot volkomentheid brengen, zoo zullen wy nochtans, d'eerste plaats in dezen *Hesperides* aan de zelve vergunnen, op hope of misschien nogh yemant een nader middel tot opqueking van de tedere *Agle* moghte uitvinden. Gedaante, Dezen boom is van middelmatige groote, de takken zijn dun en zwak, met veel doornen gewapent, de bladeren die van den Laurier-boom gelijk, maar veel grooter, aan de kanten wat geschaart, hoogh-groen, sferk van reuk, en bitter van smaak, de blommen zitten aan 't uysterste der takken, dicht by een, hebben dikke vleesagtige bladen, van buiten purpuraghtigh, en van binnen wit, onder den top licht saffraan-verwigh gehaart, slap van reuk, eerst zoetagtigh, maar vooft bitter in 't smaken, men ziet een lang-ront begin van de jonge vrucht in 't midden des bloms, zonder dit teken zijn die onvruchtbaar, en vallen af; die vaster aan den boom hangen, brengen geen onvruchtbare dikkigheid, maar volgen de vruchten door 't beginfel daarse aan vast zijn. Deze Citroenen zijn langront, in 't midden opgezwollen, ook zomtijts ingeduw't, voor spits toeloopende, en mede wel uit gebult, zoo dat men hier in een wonderlijke speeling der Natuur bespeurt; de groote en zwaarte is zeer verscheiden, in Calabria wegen die in 't gemeen van zes tot negen ponden: maar omtrent Genua heeft men die, volgens het zeggen van *Ferrarius*, tot dertigh ponden gezien; de schil is goutgeel gerimpelt, en eenighzins vratagtigh, het vlees wit en zoet, 't mergh is vol zuur sap, met verscheide langworpige zaaden voorzien. Hesperides lib. 2. c. 3.

Dit gewas is uit Meden in Italien gebraght, gelijk hier voor is aangeroot, Plaatsg. en van den Dichter *Virgilius* met deze vaarzen, na de vertalinge van *Vondel*, aldus beschreven:

- - - - 't Vruchtbre Rijk van Meden en zijn zon
 Brengt heilzame appels voort, die wrang en bitter smaken,
 Een heel gereed artsny, voor doodlijk spogh van Draken,
 En Stiefmoers giftigh kruut, en bozen tover-zank,
 Verdreven door de kracht van dezen appel-drank.
 Dees Boom wast Hemel-hoogh, het loof gelijk Lauw'rieren,
 En ging hy zijnen geur zoo wijd en breet niet zwieren,
 En zwaayen in de Lucht, men zag zijn ed'le bla'en,
 De Telgen, en den Stam voor eenen Lauwer aan.
 Geen storm-wind schudt zijn loof, en bloessem van de Telgen;
 De Meden beelen met dit Appel-zap te zwelgen
 D'amborftigheid des Mans die grijs is, en den stank
 Des adems.

Lantgedicht
 a Bock,

De Citroen-boom wert in 't Latijn genaamt *Malus Medica*, B. p. *Citrus*, *Citrium*, en *Malus Citria*, en in 't Griekx *μηλέα ινδική* *Malus Medica* ende *Affyria*, de Citroen-boom is, die de Hebreën *חֲדָר* *Hadâr*, dat is, *schoon* noemen, en gebruiken die in het opmaken der Loof-hutten; want al die onder haar van eenig vermogen zijn, zullen niet na-laten deze Vruchten tegen het Loof-hutten-Feast te bekomen, om de toebereidzelen daar mede te vergieren;

6 N E D E R L A N T Z E

Levitic.
c. 23. v. 40.

cieren; want daar staat; *op den eersten dag zult ghy nemen Takken van Schoon Geboorte*, &c. en dit woord *Hadar* wert by hare Wet-geleerden daar voorgenomen. Ende onder anderen mede de *Myrtbus*, die zy ook niet en begeeren, 't en zy dat dry bladeren tegen den anderen over staan, ende ten minsten op de lengte van vijf duimen; alzoo voldoende haar by-geloovigheid, zonder eenigh zeker bewijs van waarheid: Evn gelijk zy zeggen, de Citroen-Appel de vrucht geweest te zijn, die *Adam* gegeten heeft in 't Paradijs, tegen het Gebodt van God de Heere.

De mede-foorten van dezen Boom bestaan alleen in de onderscheide gedaanten van de Vruchten, uitgenomen de zoeten, ende werden by *Ferrarium* aldus verdeelt.

1 <i>Malum Citreum vulgare</i> ;	{	dat is;	{	1 Gemeene Citroen-appel.
2 <i>Malum Citreum vulgare bellum</i> ;				2 Gemeene Citroen-appel, met mismaakte gedaante.
3 <i>Malum Citreum Cucurbitinum</i> ;				3 Gemeene Citroen-appel, met gedaante van een Cawoerde.
4 <i>Malum Citreum dulci Medulla</i> ,				4 Zoete Citroen-appel.

Noch beschrijft hy een met de naam van *Malum Citreum Multiforme*: maar dit is alleen een speeling van de natuur, en geen vaste soort; gelijk in veelderhande Vrugten werdt bevonden.

Dan overmidts wy deze Boomen in dit gewest tor geen volkomentheid kunnen brengen, om dat de warmte niet genoegh is tot rijpen der Vruchten, zoo zijn wy niet van meeninge hier meerder af te zeggen: maar onzen *Hesperides* op te cieren met zoodanige, die de Hoven van Nederlandt, door oefening, met hare vruchtbaarheid kunnen aangenaam maken.

Het zefte Hooftdeel.

Van den Limoen-boom.

A *Retbusa*, met hare gout-geele Vruchten zal de eerste plaatze in onzen *Hesperides* genieten; also die niet minder als *Agle*, in deugden en aangenaamheid is te aghten. De gedaante van den *Limoen-boom* in 't gemeen, is die van den *Citroen-boom* gelijk: Verscheide oude Schrijvers hebben tusschen deze twee geen onderscheit gemaakt; also die beiden een *Vaderlandt* werden toegeschreven, noemende de zelve Boomen *Malus Medica*; andere hebben die voor een geslacht met den *Citroen* gehouden. Den *Limoen-boom* wort tamelijk hoogh, heeft veel uitgespreide Takken, mer doornen bezet, hy maakt geen zoo dichten Kroon, noch het hout is zoo hardt en vast niet, als dat van den *Oranje-boom*, de bladeren zijn langh-aghtigh, die van den *Citroen-boom* gelijk, dogh korter, voor spits toe loopende, met veel kleine aderen door-regen; de blokken zijn slap van reuk, zommige foorten brengen blokken voort, die van den *Oranje*, maar meest die van den *Citroen-boom* gelijk; al-eer de knoppen zich openen zijn die purper-verwigh, van binnen schoon wit, mer geele draatjes verciert: Dit bloeizel komt hier te Lande in 't begin van Hooymaant te voorschijn, en de Vruchten op den Herfst, tot de groote van een Okkernoot geworden zijnde, blijven zoo staan tot d'aanstaande Zomer, wanneer dan wederom nieuwe wasdom

Gedaante.

Ferr. Hesp.
lib. 3. cap. 1.

Tijdt.

Limoen

Bloeszel

Fol. 6.

Gemeene Witte Limoen.

dom bekomen, en verkrijgen in den tijd van zefien of aghtien maanden na het bloeyen haar volkomen rijpte.

De Vrugten zijn van gedaante Ey-rondt, dogh een weinig onder en ingetrokken, van verwe bleek-geel, flap van reuk, eenighzints de Citroen-appel gelijk, en wert door kunst van oeffening zoo ver gebraght, in groote en fchoonte, datze die niets behoeft te wijken, en voornamentlijk in menigte van foorten; waar toe door zaayen en inoculeringe is uitgebreidt. Het veersje van den Dichter *Huigens* (daar hy van zijn Peeren zinght) kan hier Hofwijk. mer recht op gepast werden.

*die Peer, en haar geflaght,
Door menig Overfjel tot zoo veel keur gebraght.*

De Limoen-boom wert verdeelt in Limoen, Ponzine, Adams-appel, Paradijs-appel, Lumia ende Limas.

De Limoen-boom werdt in 't Latijn geheeten *Malus Limonia*, ende de Naam. Vrught *Limon*.

In 't Griekx *λαιμον*

Die by ons in de Nederlandze Hoven gevonden werden; zullen hier in orde volgen.

Het zevende Hooftdeel.

Van den gemeene witte Limoen.

Onder alle Limoenen, die hier te Lande tot rijpte komen, is dit geen van de minste. De Boom, die deze Vrught voortbrenght, verspreidt zijn Gedaante; Takken (die op verscheide plaatzen met Doornen bezet zijn) wijdt van een, deschorffe is bleek, de bladeren licht groen, breed, voor rond-aghtigh toeloopende, de eerste scheuten zijn ros-aghtigh van verwe, die daar na schoon-groen werden; de bloemen zijn van vijf, ses, en zomtijds van meer bladeren gemaakt, de welk, eer die open gaan, purper-verwich zijn, en van binnen wit; de Vrugten zijn matigh groot, ongelijk van gedaante, d'eene rond-aghtigh, d'ander lang-rondt, en zommige ook mis-maakt; de schil is van buiten schoon-geel, effen, en lieflijk van reuk, het vlees is dun, 't mergh groen-geel, in acht of negen aaren verdeelt, van smaak aangenaam zuur, vol sap, in 't midden gemeenlijk ongeflooten en open, is mede zeer draghtbaar. In 't Jaar 1670. heb ik op een dagh taghtigh rijpe Vrugten van een kleinen Boom gesneden, zoo dat in alle deelen waardigh is omgeoeffent te werden. Deze Limoen wert hier by de Oeffenaars genaamt *witte Limoen*, en is de *Limon vulgaris Ferrarii*, of gemeene Limoen van *Ferrarius*, heeft verscheide veranderingen, die van malkander in gedaante: maar weinig in smaak verschillen; bestaande het meeste onderscheit, dat de bladeren van den eenen Boom wat spitzer en meer geschaart zijn als de anderen, 't welk van gelijken in de Vrugten mede wert bespeurt, die in langhte en rondigheit van malkanderen onderscheiden zijn. Wy hebben verscheiden reizen bemerkt, dat de Vrugten, hangende op eenen Boom, den anderen zeer ongelijk in maakzel vertoonen.

Hesperid.
lib. 3. cap. 2.

Het

Het aghtste Hooftdeel.

Limon Sbardonius van Ferrarius.

Onder de geslaghten van Limoenen die in Nederlandt gevonden werden, is deze uitsteekende, die wy nevens de twee volgende in den Hoff van den hoogh-geleerden Heer *D. Arnoldus Syen, Med. en Botanices Professor* tot *Leyden*, gezien en geplukt hebben, in het Jaar 1672. Deze Limoen-boom is zeer geschikt van Takken, en kan in een schoone ronden Kröon gehouden werden; de bladeren zijn light groen, langh-aghtigh, voor spits toeloopende, een weinigh gekronkelt, met eenighzints geschaarde kanten; de blokken zijn van buiten met purpure streepen, en binnen wit, de Vrughten langh-rondt, van matige groote, aan 't voetje van de steel een weinigh ingedrukt, daar het de gedaante van een roosje schijnt te vertoonen; voor aan de navel staat veeltijds een uitsteekent puntje, als of het was 't overblijfsel van 't middel-punt des bloms; de schil is schoon-geel van verwe, onessen, schijnende als met groeven doorloopen, de smaak is lieflijk, met eenige bitterheid, 't vlees is smal, in 'r smaken zoet-aghtigh; het merg is aangenaam zuur, bleek-geel, in tien aaren verdeelt. Onder deze *Hesperise* Planten is dit al een van de geduldighste in 't verdragen der ongemakken, die door de Nederlandze lucht werden veroorzaakt.

Hesperid.
lib. 3, c. 15.

Deze Limoen-boom wert van *Ferrarius* genaamt *Limon Sbardonius*, na een vermaart Oeffenaar, geheeten *Fabritius Sbardonius*, die de zelve eerst tot *Romen* uit zijnen Hof heeft voort-gebraght, zijnde buiten twijffel een veranderingh door veelvuldige verentingh.

Het negende Hooftdeel.

Limon Sbardonius met mismaakte gedaante.

Onder de speelinghe der nature en zijn de Limoenen niet mis-gedeelt. Wy geven hier een Voorbeeldt, 't welk genoegzaam de voorstellinge van eenige Schrijvers zal vernietigen, die veel soorten van Vrughten maken, alleen bestaande in verscheide uiterlijke gedaanten, die niettemin aan eenen Boom gewassen zijn, gelijk deze, en volgende Beschrijvinge zullen uitwijzen, alsoo het mede-Vrugten zijn van den *Limon Sbardonius*. Zeer ongeschikt was deze Vrught, van maakzel lang-rondt, op de eene zijde wonderlijk uitpuilende met klauwen, aan welkers einde vier groene nagels waren, die van een Hoender-poot gelijk, leggende twee dwars over malkander, en de andere yder byzonder, van een gescheiden, 't welk zeer vreemt was om zien: In 't midden doorgesneden, verdeelde zich door zeven byzondere aaren; dogh aan de mismaakte zijde wonderlijk in-een gedrongen.

Hesper. lib.
3. cap. 6.

Ferrarius vermaant van de *Limon à Rivo*, dat hy daar aan heeft gevonden een mis-gewas, hebbende de gedaante van 's menschen handeh, met de vingren door malkanderen geslagen, gevende een zeer vreemde vertooning voor de ooge der aanschouwers: maar die de zaak doortaasten, zullen bevinden, dat men deze Vrughten niet als voor onvolmaakte schepzels moet houden.

Limon
Sbardonius
met streepen.

Noch hebben wy aan den zelve Boom van de *Limon Sbardonius Ferrarii* gezien deze gestreepte Limoen, welk van maakzel de eerste gelijk was: maar in de

Limon Sbardoniuss Ferrari.

Limon Sbardonius met Mismaakte gedaante. ^{N^o 1018.}

Limon Sbardonius met Streepen

Calabrese *Limon.*

de lenghte met diepe streepen door-regen, die van het eene einde tot het andere liepen, hebbende voor een uitstekende punt, het vlees was smal, en 't merg in tien aaren verdeelt. Deze verandering is hier aangewezen, om de Wonder-werken des Almaghtigen Gods te vertoonen; hoe dat op eenen Boom eenderley Vrucht, op verscheiden wijzen wert voortgebraght, en het niet-te-min geen byzondere soorten zijn, gelijk vele daar van maken, en aan de onkundige mede-deelen, 't geen wy hier boven hebben aangeroert, en van *Ferrarium* mede voor speelinghe der nature aangezien: maar niet-te-min, als byzondere soorten, met afbeeldingen van hem gestelt, gelijk by de *Limon pyri effigie*, en in de Beschrijvingh van de *Limon striatus vulgati*or blijkt. Hesp. lib. 3. cap. 11. Idem c. 14.

't Welk wy hier een yder tot waarichouwing hebben voorgedragen, om niet lichtelijk yet tot een nieuwe verdeelingh te brengen; maar al-eerst de oorzaak van deze wonderlijke verandering wel te doorzoeken; waar in men zal bevinden, dat de bloemen, die deze mis-gewassen voortbrengen, zelfs onvolkomen van maakzel zijn.

Het thiende Hooftdeel.

Van de kleine Calabrische Limoen, van Ferrarius.

DEze Limoen van *Ferrarius*, *Limon pusillus Calaber* genaamt, na haer Vaderlandt, heeft de takjes met veel kleine doornen bezet, de bladeren hebben een klein hartje after aan de steel, als dat van den Oranjen-boom, en zijn donker-groen van verwe, die van den *Laurus Leodinenfis* gelijk, rontom de kanten een weynigh geschaart, de bloemen zijn klein, van buiten purpur-verwig, van binnen wit, lieflijk van lugt. De vruchten zijn van groote als een klein hoender-Ey lang-ront van maakzel van vooren met een Tuytje uitpuylende, de schil is schoon geel, dun, lieflijk van smaak, zonder vlees, het mergh is door negen aaren verdeelt, groen-aghtigh van verwe, en scherp-zuur van smaak, deze vrucht hebben wy rijp geplukt in de Maant Augusti 1672. in den Hof van den Heer *Pieter de Wolff*, in de Purmer; en hier na 't leven laten afteekenen; dit Boom-gewas is zeer vruchtbaar, kan onze strengen lugt wel verdragen, zonder daar veel ongemak afte ontvangen. Hesp. lib. 3. cap. 5. Gedaante.

Van dit geslaght is nogh een ander, dat mede een aangenaam gewas is, en daar afheb ik een boomken in mijn Hof, en van *Ferrarius* genaamt *Limon pusillus Calaber alter*, dat is, tweede soort van de kleine *Calabrische* Limoen, bestaande de verandering daar in, dat dit gewas in alle deelen, veel kleinder is, als de voorgaande, en magh wel voor een Naantje gehouden werden, 't welk zich vermakelijk aan het gezicht vertoont; dit Boomke heeft zeer tedere dunne takjes, met veel doornitjes bezet, de bladeren zijn klein van maakzel, de Phyllerea niet ongelijk, donker-groen van verwe, de Bloemen zijn als die van de voorgaande soort, maar veel kleinder, gelijk ook de vrughjes, die een weynigh ronder van maakzel zijn, en bequaam om in de peekel te bewaren; vermits zeer aangenaam tot spijsze zijn. Tweede soort. Gedaante.

Het elfde Hoofddeel.

Van de zoete Limoen, van Ferrarius.

Gedaante.
Hefp. lib. 3.
cap. 19.
Pinax lib.
11. Sect. 4.

DE *Limon dulci Medulla Ferrari*, is de *malus Limonia Major dulci* van *Bauhinus*, waft aan een fchoonen en in 't aanzien cïerlijken boom, welkers takken zijn bezet met verfcheide doornen, heeft bladeren die van den Oranjen-boom eenigfins gelijk, alleen datze aan 't einde van de steel geen hartjes hebben. De blommen zijn mede d'Oranje-blommen gelijk, fchoon-wit, en lieflijk van reuk, de Vrucht is groot, langh-ront van gedaante, de fchil fchoon-geel, kruydigh in 't fmaken, 't vlees matigh dik, niet onaangenaam, 't mergh is hoogh-geel, door negen aaren verdeelt, lieflijk zoet; deze Vruchten werden zomtijds zeer groot, en veel geaght om in hete ziekten, tot verfinghe der Kranken te gebruiken. In den vermaarden Hof, van wijlen d'Heer *Joan Roeters* hebben wy de zelve verfcheiden reizen rijp gezien en gegeten, en is voorwaar de Oeffeningh wel waardigh, zoo ten aanzien van de heerlijke vruchten, als om het fchoone gewas, aangename bloeizel, en uitnemende gefalte des booms. Men vint die hier te lande zelden, als alleen by weinigh Liefhebbers, en van de zelfen ingrootter waarde gehouden, overmits men die qualijk uit Italien kan bekomen, dewijl aldaar in aghtingh gehouden, en onder den gemeene boomen, niet veel overgezonden werdt.

Het twaalfde Hoofddeel.

Van de Limoen-boom van St. Remo.

Sedaante.

DEn Boom die deze vrucht voortbrenght, is in onzen Hof, hebben die onder anderen van *St. Remo* bekomen, hy maakt ongefchikte takken, en broos hout, overdekt met een donker-groene fchorffe, de bladeren zijn mede hoogh-groen, van maakzel langh-ront, aan het einde niet fpijs toeloopeude, de blommen zijn wit met purpure ftreepen doormenght, zwaar van reuk, die van den *Citroen-boom* gelijk, de Vrucht is langh-ront, voorfpijs, met een langh uitpuilende punt, (byna den teepel van een Vrouwen borst gelijk) after daer die aan den steel vast is, diep ingedrukt, de fchorffe is hoogh-geel, rouw en ongelijk, bitter van fmaak, dogh niet onaangenaam van reuk, het vlees is byna een vinger dik, bleek geel en bitteraghtigh, 't mergh hebben wy bevonden door negen aaren verdeelt te zijn, zuuren wrangh, deze Vrucht wert groot, en heb die verfcheiden-malen rijp gehadt, dat deze boom onbemint maakt, is zijn teederheit, want hy veeltijts de bladeren des Winters laat vallen, daar door hy onaangenaam uit ziet, wy meenen dit te wezen de eerfte *Limon Ligusticus* van *Ferrarius*, anders van hem, *Limon St. Remi* geheten, overmits in veele deelen daar mede overeen komt, dezen boom is zeer milt in 't bloeyen, 't welk byna 't gantsche jaar duurt, en is men genootzaak de blommen af te trekken, ten einde den boom by zijn kraght blijft; dit zelfde verhaalt den voornoemden Schrijver mede van de tweede foort, by hem genaamt *Limon Liguriæ Ceriefcus*, den welken viermaal in 't jaar bloeizel en vruchten voortbrenght.

Hefp. lib. 3.
cap. 3.

Goete Limoen van Ferrarius.

Taf. 10.

C. Kick Pinx.

Limon van St Remo van Ferrarius.

citrus fruit

Peers-gevyze Limoen van Ferrarius.

Lina met. Loete vrucht.

Het dertiende Hoofddeel.

Van de Peers-gewijze Limoen van Ferrarius.

WY hebben onder andere Limoenen van Genua, bekomen dit aangenaam Hesp. lib. 3. cap. 11. boom-gewasch: zijnde de *Limon Peretta Consimilis* van Ferrarius, of een mede-soort van dien; alzoo daar eenigh verschil in de beschrijvinge is: dezen boom heeft teedere en breukzame takken, de blaaderen zijn bleek- Gedaante, groen, voor spits en scherp toeloopende, aan de kanten geschaart, en after aan de voet een dun langhaghtigh hartje, als een byzonder steeltje, waar aan het blad schijnt geheght te wezen, de blom is van verwe purpuraghtigh, die van den Citroen-boom gelijk, de Vrucht die wy in den Jaare 1672 hebben rijp gezien, is van maakzel langhwerpig, in 't midden uitpuilende, na onder loopt die weder smal toe, en boven aan den steel een weinig dik, daar de zelve wat in-gedrukt is, de schorsse is geelaghtigh, rouw, als met knobbeltjes bezet, het vlees is dun, en het mergh groot, vol zap, van een geelaghtige verwe, door negen aaren verdeelt, alwaar wy eenige beginzelen van zaat vonden, de smaak was zeer aangenaam, tusschen zuur en zoet, deze boven-gemelden Limoen-vrucht hebben wy aldereerst bekomen van den Heer Boot, Raats-heer in den Hove van Uytrecht, die daar af een schoonen boom in zijnen Hof heeft, ook hebben wy onder andere boomen van Genua, naderhant eenen bekomen, en doen nogh dagelijks naarstigheit zoo veel ons mogelijk is, het getal der verscheiden soorten te vermeerderen, tot cieraat van onzen *Nederlantse Hesperides*.

Het veertiende Hoofddeel.

Van de Lima.

ONder de geslaghten van Limoenen, *Lima* genaamt, hebben wy hier Gedaante nogh geen anderen, als de zoeten gehadt, dezen Boom heeft breukaghtigh hout, de takken zijn light-groen, op eenige plaatsen met kleine doornen bezet, heeft langhaghtige bladeren, als die van den gemeene Limoen, light-groen, en aan de kanten een weinigh geschaart, gevreven zijnde, geven een aangenamen reuk, de blom is kleinder, als van de andere Limoenen, wit van verwe, die van den Oranje-Naantje gelijk, de Vrucht is ront, aan 't einde met een uitstekent mammetje, van groote als een middelbaren Oranjen-Appel, de Schorsse is zeer dun en effen, lieflijk van reuk, geelaghtigh, met dun vlees, het mergh Zulpher-verwigh, is door zeven en zomtijts aght aaren verdeelt, zeer zoet van smaak, deze vrucht hebben wy hier te landen verscheiden-malen rijp gehadt, en is niet te twijffelen of al de andere soorten van *Lima* zouden in Nederlandt mede wel tieren, ten aanzien datze de gemeene ongemakken van dit geweste, geduldigh verdraagt en tegen staat, het geen dezen boom aangenaam maakt is de vruchtbaarheid, en aangename lieflijkheit van hare appelen, die bequaam zijn om den onmatelijken brant, der heete koortzen te verkoelen.

Het

Het vijftiende Hooftdeel.

Van de Adams-appel of gemeene Swarte-Limoen.

Gedaante.

DEn boom die den gemeene *Adams-Appel* voortbrenght, zijn de takken met veele lange, sterke doornen gewapent, het hout is broos en light brekende, stordigh in 't wassen, en kan niet als met groote moeiten tot een goeden Kroon gehouden werden, de bladeren zijn donker-groen, hart, en langh-ront van maakzel, een weinigh gekronkelt, en hebben veeltijds aan het begin, een hartje of voetje gelijk de Oranje-bladeren, de bloemen komen overvloedigh daar op voort, grooter als den Oranje-blom, van binnen wit, en van buiten met rootaghtige streepen, slap van reuk, de vrucht is rondtaghtigh, onder en boven een weinigh in-gedrukt, de gemeene Oranjen-appel wel tweemaal in groote overtreffende, de verwe is volkomen Gout-geel, de Schorsse een weinigh rouw en gekartelt, het vlees matigh dik, aangenaam van smaak, het mergh is zulpher-verwigh, lieflijk zuur, door elf of twaalf aaren verdeelt, deze Vruchten hebben wy alhier te lande by schoone warme Somers, in 't zelfde jaar by na rijp gehadt, gelijk zulks 1670 gebeurt is, den boom is by ons met den naam van Swarte Limoen bekend, om dat de vruchten zoo haast die speenen, zwart van verwe zijn.

Het is de *Pomum Adami Comune* van *Ferrarius*. Hier te lande is dezen boom gemeen by de Oeffenaars, en wert in Brabant van de Hoveniers Citroen-boom genaamt, dogh zeer qualyk, vermidts daar mede geen gemeenschap heeft, onder alle foorten van Limoenen is deze de hartste, om de koude dezer landen te verdragen, en zeer gewilligh in 't voortbrengen van hare vruchten, welkers zap in de spijsze zeer aangenaam wert bevonden, hoewel *Ferrarius* dat eenighzints schijnt tegen te spreken, zoo heeft ons de ondervindingh noghtans anders geleert.

Hesp. lib. 3.
cap. 24.

Het sestiende Hooftdeel.

Van den Oranje-boom in 't gemeen.

Gedaante.

Onder de Hesperise Doghteren heeft *Hesperthusa*, welk is den *Oranje-boom* den aldergrootste lof, zoo ten aanzien van de vermakelijkheid, des gezichts, als van wegen de uitmuntende eigenschappen, waar mede die begaafd is, dezen boom wert tot een bequame hoogte, dogh verscheiden, na de plaatze en lught, daar die geplant is, de Wortel is dik en knoestigh, sterk van reuk, en geelaghtigh, in veel dwarffe zijd-takken verdeelt, de Stam is vast en hardt van hout, en binnen wit, de Schorsse is donker-groen, met een yzeraghtige verwe vermenght, de kroon verspreit zich in veel takken, die aan de einden in menighthe vruchtbare scheutjens verdeelt zijn, deze takken zijn met verscheide doornen gewapent, dogh die vergaan, door de vruchtbaarheid en menighvuldigh inoculeren. De Bladeren zijn schoon groen, groot, na vooren spits toeloopende, afteraan de steel is een voetje, dat de gelijkenisse van een hartje heeft, uit welk het groote blat schijnt voort te komen, en zijn alle met menighthe kleine en byna onzichtbare gaatjes doorboort, even als de bladeren van het *Hypericum*. En wanneer men die tusschen de vingeren wrijft, geven een zoete en aangename reuk. De Bloemen zijn sneeuw-wit, van zes of aght bladeren gemaakt in 't midden

ver-

Adams appel. of Swarte Limoen.

Oranje

Bloeyzel

C. Kick Pinx.

Gemeene of Zuure, Oranje Appel

verciert met witte vézelen, die aan haar einden geel zijn, waar tusschen 't scheidzel van de Vrucht zich vertoont. Dit bloeizel, dat hier te Lande in Junio te voorschijn komt, is sterk, doch lieflijk van reuk, voornamentlijk des morgens eer de Zon op is, en des avonds wanneer daar weder af geweeken is. De Vrucht is Saffraan-verwigh, of hoogh gout-geel, rondt van maakzel, de schorsse is eenighzins rouw, het vleesch voosaghtigh, wit, onaangenaam van smaak, 't mergh is door byzondere vliezen in aght deelen afgescheiden.

Vrucht.

Deze Vruchten geven alhier te Lande geen volkomen rijp Zaad, en werden in een Jaar niet rijp; maar hebben daar tóe twintigh Maanden van nooden, en alsdan behoeven zy die van Italien, in aangenaamheid van smaak, niet te wijken. Dat den Oranje-boom vruchtbaar en langh-levende is, getuight *Ferrarius*; wanneer hy verhaalt van den Boom, die binnen *Romen*, in het Klooster van *St. Balbina* gevonden werd, en aldaar vijf hondert Jaren gestaan heeft. Van meer diergelijke maakt dien Schrijver gewagh: Als onder anderen van den Oranje-boom op den Berg *Aventinus*, in het *Dominicaner* Klooster van de *H. Sabina*, die omtrent vier hondert Jaren oudt is; welke nogh Jaarlyks bloeyen, en vele Vruchten voortbrengen.

Hesp. lib. 4.
cap. 1.

Wat belanght de plaats, van waar de Oranje-boomen eerst zijn gekomen, is niet wel te zeggen; dewijl die in veel Gewesten des werlds werden gevonden, zoo in Oost als West-Indien, en byzonder door gansch Italien, Hispanien, Portugaal, en verscheide Oorden in Vrankrijk.

Oorspronk.

Den Oranje-Appel-boom heeft zijn oorspronkelijke benaming, na de verwe van de Vrucht, die gout-geel is, en daar na nevens de andere *Hesperise* appels, *Aureum Malum*, en *Malus Aurantia Major* genaamt; want overmits die aan de Ouden niet en zijn bekend geweest, zoo heeft die ook niet veel vreemde benamingen; en die d'er zijn, zijn deze; *Nerantium*, *Rauwolff*, *Arangia Cord. in diofcor.* *Arangius Cord. Histor.* En dus verre hier van genoegh.

Naam.

C. Bauhin.
Pin lib. 11.
Sec. 4.

Wat nu vorder de verscheidenheid aangaat, zullen wy vervolgens beschrijven, voor zoo veel wy in onze Hóven zelfs hebben ondervonden, en geoeffent.

Het zeventiende Hoofddeel.

Van den gemeene Oranje-appel van *Ferrarius*.

Ferrarius noemt deze in 't Latijn *Aurantium vulgare*, dat is, gemeene Oranje-boom, en heeft dry onderscheide soorten, bestaande in de smaak; want de eene is zuur, de tweede zoet, en de derde van een gemenghde, dat is tusschen zuur en zoete smaak. De zuure Oranje-appel heeft van buiten een droevige, bleeke, graanachtige schorsse, en scherpen reuk, 't mergh is geel, zuur, in aght, en zómtijds in negen deelen door vliezen onderscheiden. Van het zaad zal ik hier niet zeggen, om dat, gelijk hier voor is verhaalt, in Nederland 't zelve niet tot volkomen rijpte en komt. Als deze Appelen over Winter, tot het voor-Jaar aan den Boom blijven hangen, zoo werden die van binnen droogh, en 't sap loopt te rugge, tot verder voedzel van de nieuwe Vruchten, daarom is het beter (zoo voor den Boom, als de Appelen) die op den behoorlijken tijdt te snijden, en af te nemen.

Hesp. lib. 4.
cap. 3.

Gedaante.

Het aghtiende Hooftdeel.

Van de zoete Oranje- Appel.

Gedaante. **D**E Boom die zoete Oranje-äppelen voortbrenght , is in gedaante van de zuure niet te onderscheiden, alleen bestaat de verandering in de Vrucht, die een dunne, gladde, hoogh-geele en bitteren schil heeft, 't vlees is matigh dik, en swavel-verwigh, het mergh is vol, zoet en aangenaam sap, in aght deelen door byzondere vliezen onderscheiden. Dit sap loopt na de Winter niet weder te rug, gelijk dat van de zuure Oranje-appel : maar wordt veel langer daar in behouden. *Ferrarius* schrijft, dat de Hoveniers 'omtrent Genua ondervonden hebben, dat aan de plaats, daar dezen Boom geplant, of gestelt wordt, veel gelegen is, indien wel ter zonne staat, dat alsdan de Vruchten aangenaam zoet van smaak zullen wezen : maar indien de plaats schaduwightigh is, in tegendeel onaangenaam, en alles in bitterheidt schijnen te veranderen. Alzoo de gematighde Oranje-appel, in de uiterlijke en inwendige gedaante niet is te onderscheiden als in de smaak ; zoo heeft het niet noodigh geweest, een byzondere beschrijvinge, noch afteekeninge daar van te maken.

Hesp. lib. 4.
cap. 3.

Gematigde.

Het negentiende Hooftdeel.

Van den Oranje-boom met gekrulde bladeren van Ferrarius.

**Hesp. lib. 4.
cap. 5.** **V**AN *Ferrarius* wordt dezen Boom genaamt *Aurantium Crispo Folio*, dat is, eerst beschreven. De Italianen noemen die *Risse de Poulle*. Dezen Boom brengt Takken voort, die aan haar opperste einde met veel dicht-in-eengedrongen ongewapende takjes bezet zijn, hebbende korte, dikke, in-een gekronkelde bladeren, met een klein hartje aan den steel ; (dogh zommige hebbend'er geen.) In 't eerste uitschieten vertoonen zig deze bladeren spits, en werden naderhandt rond-aghtigh, zijn slap van reuk, en aangenaam groen van verwe, op het einde van de takjes komen de blommen voort, dicht by-een, als in bondeltjes t'zamen-gehoopt, de bladeren van de zelve zijn een weinigh naar buiten omgekrukt, en hebben alle een liefelijke lught, het maakzel is als die van de gemeene soort. De Vrucht is den gemeenen Oranje-appel gelijk, uitgenomen dat onder en boven wat plat van gedaante is, de schil is by-na Saffraan-geel, rouw-aghtigh, een weinigh bitter in 't smaken, 't vlees is dun, los, en onsmakelijk, 't mergh is geel, door een gematighde zerpheidt, lieflijk van smaak, en wordt door byzondere vliezen in aght deelen onderscheiden. Dezen Boom moet met naartigheidt op gepast werden, dewijl door haar veelvuldige dicht-in-een-wassende takken lichtlijk komt te vervuilen en te verftikken, doordien meer takken en blommen voortbrengt, als de zelve behoorlijk kan voeden ; waarom het Mes daar aan niet moet gespaart werden, indien men de Vruchten, die zeer schoon zijn, wil genieten, en den Boom by zijn kraghten behouden.

Gedaante.

Loete Oranje Appel.

Fol. 12.

C. Kick Pinx.

Oranje-boom met gekrulde bladeren van Ferrarius. ^{N^o. 12.}

Orange Fruit, 228.

Geroofde Oranje Appel.

Fol. 13

C. Kick Pinx.

Bonte Oranje Appel

Nº 2. Fcl. 15

C. M. B. Rev.

Het twintighste Hooftdeel.

Van den Oranje-boom met geroosde Vrucht.

DEZEN Boom, die van *Ferrarius* genaamt werdt *Aurantium Roseum*, is in 't aanzien niet veel van den gemeenen Oranje-boom verschillende, als dat de bladeren langh en smalder zijn, de blommen zijn mede die van den gemeene Oranje-gelyk. De Vrucht, wanneer volkomen is, is van bequame groote, after en voor wat ingedrukt, voor-aan vertoont zich een roosje, en daar de steel vast is, staan mede eenige verhevene deelen, zijnde een sterretje gelyk; de schil is bleek-geel, 't vlees matigh dik, een weinigh bitter, 't mergh is light swavel-verwigh, in negen deelen onderscheiden, en lieflijk amper in 't smaken. Dus hebben wy die in onzen Hof in 't Jaar 1671. met de zelve van *Ferrarius* gansch overeen te komen, bevonden, en alhier na het leven doen af-teekenen. Deze Vrucht is om haar schoonheid waardigh onderhouden te werden, dewyl de vruchtbaarheidt, nevens de groote der Appelen, het aanzien van den Boom vermeêdert.

Gedaante.
Hesp. lib. 4.
esp. 6.

Het een-en-twintighste Hooftdeel.

Van den Oranje-boom met bonte Vrucht.

OM DE verscheide veranderingh, zoo veel doenlijk is, by-een te hebben, zoo is dit teedere Boom-gewasch wel waardigh om by andere gevoeght en gestelt te werden. Dezen Oranje-boom werdt, zoo ten aanzien van de onderscheiden verve, die in de bladeren en Vruchten zich vertoonen, van *Ferrarius* genaamt *Aurantium Virgatum*, en by ons, bonte Oranje-boom, zy is veel teerder als eenige andere, alzoo de koude niet wel dragen kan, heeft veel zwakke en light-brekeride takken, die op verscheide plaatzen met eenige swavel-verwige streepen bezet zijn; de bladeren zijn in veel deelen kleinder als die van den gemeene Oranje-boom, en hebben mede op eenige van de zelve verscheiden swavel-verwige vlakken, 't welk aangenaam om zien is; de blommen zijn die van de gemeene gelyk, dogh kleinder, de Vrucht is voor haar rijpte met groene en wit-swavelaghtige streepen in ordre bezet, en als door zekere ongelijke linien onderscheiden; als de Vrucht rijp is geworden, zoo zijn de groene streepen geel, en de andere in saffraan-geel verandert, de schil is wat rouw, 't vlees dik, en 't mergh swavel-verwigh in negen deelen door vliezen onderscheiden, 't welk lieflijk-zuur van smaak is, de gantschen Appel is een weinigh langh-rondt van gedaante. Hier staat aan te merken, dat alle de bladeren en Vruchten van dezen Boom niet zijn van tweederhande verve, maar alleen eenige, en is van onseerft gezien met volkome rijpe Vruchten. In de Hoven van de Heer *Joan Roeters*, zatr. in zijn leven Secretaris der Stadt Amsteldam, en by *Willem vanden Heuvel*, beide de ervarenste en grootste Oeffenaars van onzen tijd,

Hesp. lib. 4.
cap. 7.
Gedaante.

16 N E D E R L A N T Z E

Het twee-en-twintighste Hoofddeel.

Van den Oranje-boom met gehoornde Vrucht.

Gedaante. **D**Ezen Boom is onder alle andere Oranje-boomen, de lustighste in 't aanzien, en de beste om hier te Lande te oeffenen, om dat de vruchtbaarste, en hardste tegen de koude is, zy schiet hooge en wijd-uitgebreide takken, de bladeren zijn donker-groen, grooter, en voor veel-spits-toeloopender als die van den gemeene Oranje-boom; de bloemen zijn lieflijk van reuk, en zomtijds van veel bladeren gemaakt, even als of die dubbelt waren; de Vruchten hebben veel wonderlijke gedaanten, met uitstekende punten, en ingedouwde hoeken, vertoonende de gedaante van een manlijkheid, andere van een Vrouwlijkheid. Hesp. lib. 4. cap. 9. Waarom van *Ferrarius* ook *Aurantium Hermaproditum*, *sive Corniculatum* genaamt werd; de schil heeft een schoon Saffraan-geele verwe, 't vlees is dik, voos, met weinig smaak, 't mergh werd in tien, twaalf, en zomtijds in meer en minder vliezige huisjes besloten; waar van den eenen den anderen begrijpt; de smaak is gematigt zuur, niet onaangenaam. Dezen aardt is hier te Lande by veel Liefhebbers begeert, en werd in verscheide Hoven gevonden, alwaar met den naam van Klooster-Appel bekend is.

Het dry-en-twintighste Hoofddeel.

Van verscheide mis-gewassen.

Hesp. lib. 4. cap. 5, 8, 11. **D**Aar werden by *Ferrarius* gevonden verscheide Oranje-appelen, die van hem zijn aangeteekent als byzondere soorten, gelijk de *Aurantium flore duplici*, *Aurantium Femine*, *sive Fertiferum*; en *Aurantium distortum*; van welke alle, ick van gevoelen ben, maar een en de zelve te zijn, behoorrende tot den voorgaande Boom, te weten, met de gehoornde Vrucht; want die, en nogh meer onderscheiden in gedaanten, aan een Boom hebbe gezien, ook dubbelde bloemen; want zulks veeltijds geschiedt, en dat dit alles in de veranderingh der gedaante, niet anders is als een speelingh van de natuur. Wy hebben aangemerkt, hoe de blom dubbelder en menighvuldiger bladeren heeft, de Vrucht mede vreemder in gedaante te voorschijn komt, en wat de *Aurantium Callosum* belanght, die hebbe aan den gemeene Oranje-boom gevonden. Het zelve is mede van de Limoenen te verstaan, gelijk hier vooren in 't negende Hoofddeel van dit Boek heb aangewezen, in de *Limon Sbardoni*: zoo dat van alle deze veranderingen geen byzondere soorten zijn te maken; maar alleen voor mis-gewassen moeten gehouden werden. Hier zoude men wel al de verscheidenheid der onvolmaakte gewassen hebben kunnen vertoonen: maar het heeft ons onnoodigh gedacht, en oordeelen dat met deze aantekeningh genoegh is aangewezen, wat van zoodanige Vruchten is te houden.

Gehoornde Oranje Appel

Tab. 16.

C. Kirk Pinx.

Appel Sina. of Lisbonse
Oranje Appel.

Handwritten text, likely a specimen label, partially legible as "Orange" and "1875".

Small handwritten text at the bottom left, possibly a collector's mark or date.

Het vier-en-twintighste Hoofddeel.

Van de Appel Sina, of Lisbonse Oranje-boom.

Ferrarius noemt dit Boom-gewas *Aurantium Olyspenense*, of Lisbonse Oranje-boom, om dat die door de Portugezen aldaar eerst uyt Sina gebragt is, en van daar na Italien, en meer andere Gewesten verzonden. Deze heeft teedere, dunne, doornachtige takken, en lange voor-spits-toeloopende bladeren, de welke, gewreven zijnde, lieflijk ruiken; de bloemen zijn kleiner als die van den gemeenen Oranje-boom, de Vrucht is net rondt, van matige grootte, de schil van buiten gladt en effen, lieflijk geel van verwe, 't vlees is dun, werdt om de aangename smaak te zamen gegeten, 't mergh, dat zich in negen verdeelt, is vol sap, en matigh geel, van een aangename zoetigheid, met een weinigh ampers vermenght. Daer staat te merken, dat deze Vruchten verbafteren, gelijk wy konnen zien aan die ons werden toegezonden. De Portugaalze zijn de beste van Europa; want om den aangename smaak te behouden, zo in-oculeeren haar Hoveniers die op den zoete Citroen-boom, en daarom willen die Boomen, van daar hier te Lande gebragt, niet wel tieren. Die van Genua zijn minder geaght, en op Oranje-stammen gezet; wy hebben die nu voor weinigh Jaren bekomen, en voor zeker verstaan, dat in Brabandt volkomen rijpe Vruchten hebben voortgebragt, en twijffel niet of wy zullen haast de zelve mede genieten, dewijl den voorspoedigen wasdom onzer Boomen daar toe groote hope geeft. War de afteekeningh belanght, die zijn de takken, bladeren en bloemen na onzen Boom gemaakt: maar de Vrucht na een uitlandzen Appel.

Hesp. lib. 4.
cap. 13.

Gedaante.

Het vijf-en-twintighste Hoofddeel.

Van de Oranje-boom met zoete schil.

De zoet-schilde Oranje-boom brengt sware en dikke takken voort, de bladeren zijn groot, dik, hardt, en korter als die van de gemeene soort, van verwe donker groen, de bloemen zijn groot, en spreiden haar wijdt uit, en zijn overvloedigh in menighe, de Vrucht is groot en swaar, de schil schoon Saffraan-geel, aangenaam bitteraghtigh, het vlees is vast en dik, van een lieflijke zoete bitterheid; (waar van de naam Oranje-appel met zoete schil zijn oorspronk heeft) 't mergh is swavel-verwigh, en gematigh zuur van smaak, door byzondere vliezen in negen deelen onderscheiden. Dezen Appel met schil, vlees, merg en zuiker t'zamen klein gewreven, wert daar uit een treffelijk behulp-middel tegen de gebreken der mage gemaakt, volgens 't geen Ferrarius daar van verhaalt, en is deze Boom by hem eerst genaamt *Aurantium dulci Cortice*, en is de *Malus Aurantia Cortice dulci Eduli*. b. p. & Clus. Hist. voorwaar waardig om geoeffent te werden, zoo ten aanzien van de Vrucht, als mede om de lustigheid des Booms, die genoegzaam weeldigh in 't groeijen is. De Brabanders noemen dezen Appel onrecht *Pomum Adami*; alzoo wy de opreghte van Ferrarius hier voor in 't vijfstiende Hoofddeel hebben beschreven.

Hesp. lib. 4.
cap. 16.
Casp. Bauh.
Pinax. 1. 11.
Sect. 6.

Het zes-en-twintigste Hooftdeel.

Van de Oranje-boom met de kleine Vrucht:

Hesp. lib. 4.
cap. 15.
C. Bauhin.
Pinax. l. 1.
Sect. 6.
Gedaante.

Dit klein Oranje-boomje werd't van *Ferrarius* genaamt *Aurantium Sinenfe*, en is de *Malus Aurantia Humilis* van *Bauhinus* en *Clusius*, ook gemeenlijk *Naantje* geheeten, het heeft korte en dichte in-een-gedrongen takjes, de bladeren zijn die van den gemeenen Oranje-boom gelijk. Maar in alle haar deelen veel kleinder, voor spits toe-loopende, de blokken (die het overvloedigh voortbrenght) mede als op malkanderen gepakt, en zijn van maakzel die van d'andere soorten gelijk, dogh zo groot niet; de Vrucht is van groote als een Okkernoot, de schil is Gout-geel, niet zeer bitter, 't vlees weinigh, en het mergh is onderscheiden in acht deelen, van smaak aangenaam zuur. Dit Boom-gewas is zeer vermakelijk in 't gezicht, en dat ten aanzien van de overvloedige vruchtbaarheid, die veeltijds mede oorzaak is van het korte leven, indien men daar in niet voorziet, door wegh-nemen van de overvloedige blokken en vruchten:

Tot hier toe zijn wy nu bezigh geweest met alle de soorten van vruchten te beschrijven, die tot noch in onze Nederlandze Hoven zijn te vinden, en by *Ferrarius* in zijn *Hesperides* vermelt, wie wy ook hebben na-gevolgt, voor zoo veel hy met onze ondervindinge over-een-komt, en dewijl verscheiden veranderingen hebben aangemerkt, 't zy die haar oorspronk neemt van onze Oeffeningh, of andetzints, zoo zal men die genoegh bekenen, als men deze Beschrijvingen nevens de af-teekeningen met die van dien Schrijver willen vergelijken, en vorder hopen dat door naarflijghheid der Liefhebberen noch meerder nieuwe Soortteeringe ons Nederlandt mogen werden toe-gebraght.

Het zeven-en-twintigste Hooftdeel.

Van het onderscheidt der Oeffeningh van den Limoen-en Oranje-boom.

AL-eer tot de gemeene oeffeningh treden, [zoo hebben wy het onderscheidt, dat tusschen het op-queecken van den Limoen-boom en Oranje-boom is, hier willen aanwijzen. Het heeft zijn oorspronk daar uit, dat den Limoen-boom teerder als den Oranje-boom werd't bevonden, om de ongemakken en koude van onze harde lught te verdragen; overmits het hout veel zaghter, en nergens na zoo vast gesloten is. Onder de soorten van Limoenen is mede onderscheidt; want daar zijnd'er geen, die de rampen van ons Climaat beter kunnen tegenstaan, als die wy beschreven hebben met den naam van gemeene witte Limoen, en den Adams Appel swarte Limoen genaamt, daarom die van onze Oeffenaars meest bemindt, en voortgeteelt werden: Maar wy hebben betoont, dat noch meerder soorten van Limoenen tot vrughebaarheid zijn te brengen, gelijk de Beschrijvingh hier vooren uitwijst. Voorts is de handeligh eenderley, behalven dat de Boomen, die zoete vruchten dragen, begeeren een wel-ter-Zonne staande plaats; op dat de Appelen daar door tot beter kooking, en aangenamer smaak zouden geraken, 't welk niet zijn zal, indien men in tegendeel handelt. Ten anderen, is noch dit, dat men in de voort-teelingh niet gebruikt, als het zaad van den Oranje-

Eerste Boek,
zevende
Hooftdeel.
Idem 15.
Hooftdeel.

Oranje-boom met de Kleine vrucht
Anders Naantje.

Fol. 18.

C. Kick Pinx.

Oranje-boom, om dat de koude dezer Landen beter kan tegenstaan, gelijk vooren is verhaalt. Zelf in Italiën werden de Limoen-zaden zelden gezaait, om haar swakheids wil; want alle Limoenen willen gaarne in de Oranje-flam door in-oculatie vatten, vrugtbbaar, en tegen de koude en andere ongemakken harder zijn, als of die op haar zelve waren gezet.

Het aght-en-twintighste Hoofddeel.

Hoe men de Boomen uit andere Landen bekomt.

Het zal niet ondienstigh zijn, aan te wijzen, hoedanigh deze *Hesperide* Boomen hier te Lande verkregen werden, voor die gene, die de zelve door het zaaijen niet willen afwaghten. Hier staat waar te nemen Tijd en Plaats, en de wijze hoedanigh men zal handelen: 't Is voor eerst noodigh, dat de op-gravingh en in-schepingh geschiedt in de maanden van December, of Januario ten langhten; op dat in Mây mogen ontpakt en geplant werden; want zoo het later na de Zomer loopt, staat men in groot gevaar, om de Boomen te verliezen, of ten minsten is men veel ten afteren, om die aan het grōeyen te krijgen. De plaats, daar die moeten gehaalt werden, is *St. Remo*, gelegen aan de Riviere *Nervi*, van waar gevoert werden op *Genua*, uit geen ander Gewesten zal men Boomen brengen, om alhier in ons Nederlandt te oeffenen, overmits de gelegenheid van die plaats, boven alle die in Italiën zijn, met ons Climaat best over-een-komt, als leggende op de hooghte van omtrent 43 Graden, benoorden den Evenaar. Ten anderen, werden daar de beste en ervarenste Hoveniers van gantsch Italiën gevonden, daar komen geen rechter Stammen, nogh schoonder Vrughten, als uit dezen *Hesperides*. Indien men de Boomen uit warmer Landen, als *Hispaniën* of *Portugaal* brengt, voorwaar het zal te vergeefs wezen, dewijl die onze koude en ongestadige Lught niet wel kunnen dragen.

Tydt.

Plaatz.

Wanneer nu de Oranje-en Limoen-boomen op de gezeiden tijdt met een goede klomp Aarde om de Wortel, zijn uit-gegraven, zullen die met aardmosch verzorght werden, op dat de *Massa* geheel blijft, en geen aarde kan af-vallen, laat die dan pakken met de gantsche kroon, aght of thien, meerder of minder, na zy groot zijn, in een suiker-kist, die toe-gemaakt, en in het Schip, op een lughtige plaats gestelt werdt, en zoo kunnen die zes of aght weken goet blijven: maar hoe de Reis korter valt, hoe beter. Hier by dient nogh tot waarfchouwingh, dat zorge gedragen werdt, in de kisten geen openingh, nogh eenige gaten te maken; op dat de Ratten, die zomtijds veel in de Schepen zijn, de stammen niet schenden; want wy de ondervindingh daar af met leetwezen hebben gehadt, dat de basten in 't ronde van de Boomen waren af-gegeten, en hier mede de was lange verwaghtinge verydelt. En dit is, wat aangaat de overvoeringe uit Italiën; waar door onzen *Hesperides* in Nederlandt haar eerste beginzelen genomen heeft.

Het

Het negen- en-twintighste Hoofddeel.

Van de stellingh der Limoen- en Oranje-boomen.

Die deze Boomen te recht wil oeffenen, moet voor eerst een goede verkiesingh doen van een bequame stant-plaats, daar men de zelve den gantschen Zomer laat blijven. Men zal hier toe bereiden in den Hof een gelegenheid aan het Zuiden of Zuid-oosten, en is 't mogelijk, recht voor de Winter-plaats. Hier toe moet een ruimte blijven, die vijf-en-twintigh, dertigh, of meerder voeten wijdt is, na de mate en groote van her Erf, of den Hof. 't Zal zeer dienstigh zijn, dat deze plaats in 't vierkant om-zet werdt met een Heiningh van Elst, of anderzins Fruit-boomen, die gevloghten zijn, en in de hooghte op-geleidt, om alle toegangen aan de Winden te benemen, op zoodanigen wijze kan men een open-luchtige louwte maken, die deze teedere Vreemdelingen zeer aangenaam is, om aldaar te ontfangen de stralen der Zonne, die tuschen de vrugtbare Wanden deze *Hesperise Maaghtden* komt te vermaken, en met malkanderen veroorzaken, een t'zamen-mengelingh van aangenamen oogen-lust. Tegen het Zuid-oosten, indien 't mogelijk is, zal men de Zomer-stellingh begrijpen, en voor-al het Westen, Zuid-westen en alle deelen van het Noorden verwerpen, dewijl hier uit veelrijds sware stormen, vuile dampen en schadelijke Winden voortkomen, die zelfs onze inlandse Vrucht-boomen niet konnen verdragen, ik laat staan deze; daarom zal men die, zoo veel mogelijk is, uit-sluiten; op dat geen ziekte of verlies van bladeren, tot groot nadeel van den wasdom wert veroorzaakt; want zonder zoodanigen bequamen stant-plaats zal men te vergeefs de volkomen op-queekingh van deze Boomen, nogh hare Vrughten hebben te verwaghten. Men vindt by verscheide onkundige Oeffenaars, die voor de stant-plaats geen zorg dragen, datze in 't gemeen met quynende Boomen voorzien zijn. Daarom dan de louwte en beschuttinge der Winden ten hooghten noodigh is; als-medede verkiezinge van het voorz. Gewest, dat zelf in Italien werdt waargenomen, veel meer dan in deze Landen. Indien het doenlijk is, en de gelegenheid toe-laet, dat deze stellingh der Boomen voor her Winter-huis geschieden kan, zoo zal men bevinden, dat deze lieffelijke Parel-bergen in haren bloey-tijdt niet alleen de oogen met een heerlijk gezicht: maar ook door de geopende Vensteren de verblijf-zaal van haren Heer met zeer aangename Reuk-werken zullen vervullen,

Ferrat.
Hesp. lib. 2.
cap. 6.

Het dertighste Hoofddeel.

Van de Aarde en Misch.

Verscheide soorten van Aarde kan tot deze Oeffeningh gebruikt werden, gelijk de dagelijcke ondervindingh leert, dat yder zich na de gelegenheid van zijn woon-plaats kan behelpen. In Italien omtrent *St. Remo* bevindt men een geele, vette en sware kley-grondt, de Brabanders hebben een zavel-kley-aarde, en ontrent Haarlem in Hollandt hebben de Oeffenaars in 't gebruik een wel-gemeste zand-grondt; waar in deze Boomen hare Vrughten weelderigh voortbrengen. In 't korte, men kan met zandt, aarde, en misch,

misch , tot allen tijden een bequame aarde bereiden, daar de *Hesperise* Plantzoenen weelderigh in zullen tieren; wanneer oude en welverteerde misch daar in niet komt te ontbreken. Het is zeker, dat hoe de aarde schoonder, hoe die beter is, wy gebruiken een wel-gemeste aarde met wit en zaght zand doormenght, tot den toe-stel van deze grondt, is alle aarde, nogh zand niet even bequaam, de taaye kley moet men om haar koude als ondienstigh verwerpen, en verkiezen een aardé, die bruin-aghtigh, zaght, lughtigh, zoet, vet, en van een goeden zoeten reuk is, dat men beproeft met d'aarde in zoet water eenige uren langh te laten staan; wanneer nu het water zijn zoeten smaak en lught behoud, is 't een teeken van goede en bequame aarde, daar het anders in tegendeel is, en 't zand daar toe van nooden, volgens dit voorschrift;

Het zand wit, sijn en zaght, en na den eisch bereidt, Geeft Vruchten, als het werdt met reden aangeleidt.

J. Caté
Sorgvliet,
2 Deel.

De voornoemde aarde, zand en misch verscheide malen door-een gespit, zal een gantschen Winter leggen, om te door-vriezen; als de Vorst gedaan is, weder verscheiden reizen door-malkander doen arbeiden, om te gebruiken, die als-dan tot dit werk zeer dienstigh wezen zal. De toe-stel van de Heer *Muntingh* is onnoodigh te verhalen, die zijn aarde uit zefften deelen te zamen menght, alzoo dat van minder kan geschieden.

Oeffeningh
der Planten,
1 boek, c. 2.

De misch die hier verëischt werdt, zal van Koeven, Paarden, of Schapen zijn, na dat die rekomen is, niemand behoeft hem daar aan precys te binden, met een van dryen kan men genoegh bestaan, wanneer gelet werdt, dat de zelve niet te versch, maar oudt, de schierpigheidt daar uit verteert, en wel verrot is. Ik weet, dat daar nogh andere zaken tot misch gebruikt werden, als van Hoenders, Duiven, schraapzel van Hoornen, Lupinen, en diergelijken: maar ons dunkt de eenvoudighste wijze de beste, en een yder waarichouwen voor de konstige toefstellingh, die zommige bereiden, en als een specie van misch gebruiken, om de Oranje-boomen kragtigh te doen uitdrijven; het welk beschreven werdt van *Munting* in zijn Oeffeningh der Planten met deze woorden: Neemt Duive-misch, of Schapen-drek, niet te oudt, zoo veel gy wilt, ofte van beiden even veel, doet het in een glas, stelt het in de Zonne, engiet daar op regenwater, zoo trekt de kragt daar van in het zelfde, giet daar na het water af, en doet daar by een weinigh Regenwater, daar vier-en-twintigh uren langh een beetje Salpeter in geweikt heeft, begiet daar mede te mets de Boomen, zoo zult gy een wonderlijke drijvende kragt in die zelfde bevinden, &c. Tot hier toe *Muntingh*. Voorwaar ik kan zoo kragtige drijvingh omtrent dit werk geenzins goet oordeelen. Wy hebben daar af een Voorbeeldt gezien tot *Amsterdam* in den Jare 1662. by de Heer *Paulo de Rogeau*, die ook zoodanigen water gebruikte; waar mede hy zijn Boomen begoort, en daar mede zoo sterk uitdreef, dat die overvloedigh bloeiden, dogh weinigh hout en bladeren voortbraghte. Maar het Jaar daar na bevond die goeden Heer, dat zijn meeste Boomen bedorven, en eenige gansch doot waren. Wy verwerpen dan met recht deze toefstellingen, die haar gebruikers meer schade als voordeel aanbrengen: maar houden voor best den ordinaire wegh te volgen, latende alle konstige misch- en aard-bereidinge varen, en gebruiken een grondt, met alle goede eigenschappen begaaf, die mengenoegzaam door het gevoel, reuk, en gezicht van de fleghten kan onderscheiden.

1 Boek, c. 2.

Het een-en-dertigste Hooftdeel.

Van het zaayen der Boomen.

IN deze koude Landen verëischt het zaayen van Oranje-kernen veel tijd, al-eer die tot Boomen werden, niet-te-min wert dit by veel Liefhebbers met voordeel gedaan, inzonderheid in *Brabandt*, alwaar verscheide Perfoonen zijn, die, met dit Jaarliks te aftervolgen, groote en vrugthbare Queekeryen hebben bekomen, en hier door andere tot de zelve genegtheit op-gewekt. Om dit zaayen wel te doen, zoo moet men daar toe verkiezen het Zaad uit Oranje-appelen, en niet van Limoenen, veel min dat uit Citroenen, als zijnde te teeder. Volgens *Ferrarii* getuigenis werden de Limoen-zaaden in *Italien* zelden gezaait, om dat de ongemakken niet wel kunnen tegen-staan: veel ondienstiger is het dan in deze Gewesten. Die dit wil beginnen, zal het gevoedste, beste en rijpste Zaad verkiezen, van schoone volkomen-rijpe Oranje-appelen, zoo als uit *Hispanien*, *Portugaal*, of *Italien* komen, 't zelve met regenwater af-wassen, en reinigen van alle vuiligheid, en daar na in de schaduwe wederom dry of vier dagen droogen, in't begin van Mey, en volgens 't zeggen van *Ferrarius*, twee dagen voor de volle Maan moet men zaayen als volgt: Vult daar toe een Pot, met goede vette, klein-gewreve Aarde, leght het Zaad daar in een vinger-breedt diep, en ruim twee duimen breedt van malkander; stelt de Pot tegen het Zuiden, in een open lugtige, louwe, wel-ter-Zonne-staande plaats, en besproeit dit gezaaide van stonden-aan met laauw regenwater, en dat om den derden dagh; dogh moet deze Aarde niet al te nat, maar alleen matigh onderhouden werden. Om het uit-spruiten te bevorderen, zal men glaazen Lantaarnen op de Pot stellen, dat het werk uittermaten zal helpen voort-zetten. In 't uitspruiten van 't Zaad gebeurt veeltijds, dat de scheutjes dubbelt voort-komen, te weten, twee by malkander; deze tweelingen moet men scheiden, de swakste uit-trekken, op datze het voedsel aan den anderen niet benemen. Deze jonge Zaailingen werden veeltijds gequeult van de Oor-wormen, Mieren, Slakken en Pissebedden, die de zelve af-eeten, en den waschdom benemen; waarom daar tegen dient voorzien te werden. Op het derde Jaar moet men de Zaailingen yder in een byzondere Pot verplanten, in goede Aarde, en stellen op een plaats als vooren, daar van alle quade Winden mogen bevrijdt zijn. Zonder tegenspoet zullen die op haar vijfde Jaar een vinger dik wezen, bequaam tot de in-oculeeringh, en in het twaalfde Jaar, of ook wel minder, tot het voort-brengen van hare Vruchten. Dit is de gemeene en zekerste wijze van zaayen; waar door men deze Boomen kan op-queecken, en van jonghs-aan gewennen tot het dragen der ongemakken, die haar door de ongestadigheid van dit Climaat kunnen overkomen.

Tegen het
uit-broeyen
der Oranje
Zaaden.

Door de konst van uit-broeyen in versche Paarde-misch kan men deze Zaaden zeer haastigh en kragtigh doen uit-spruiten. Wanneer het Zaadt eerst geweekt wert in laauw water, daar versche misch, en een weinigh Salpeter in gestaan heeft, gelijk wy gezien hebben tot *Noordwijk* in *Hollandt*, by *Sr. Borel*, dat hy in een Jaar de Oranje-boomen uit Zaadt heeft doen groeyen, tot de hooghte van twee voeten en een vinger dik, bequaam om het tweede Jaar te in-oculeren: maar zoo haast als de Zon naar 't Zuiden week, en ons den aanstaanden Winter verkondighde, begonnen die teedere Queekelingen

kelingen te treuren, als ongewoon de gewoonelijke strengheid van onze Herff en Winter-vlagen, die haar als tegen dit quadt ongewapent overviele, en met-eenen beroofden van alle gezondheid; waar op eindelijk de doot volghden. Deze broeyingh is goet voor alle vreemde Zaaden, uit heete Landen, om de Planten, die daar af voort-komen, te droogen tot een *Herbarium Vroom*: maar geenzins is't geraden ontrent het zaayen van de Oranje-boomen, in 't welke men zich zal houden by de wijze, hier vooren verhaalt.

Het twee-en-dertighste Hoofddeel.

Van het Enten.

DE voort-teelingh der Vrughten geschiedt meest op dryderhande wijzen, door in-enten, af-zuigen, en enten met de botte, anders genaamt in-oculeeren, of in-oogen. Om het eerste wel te doen, moet den Stam, die men enten, of in-enten zal, kragtigh in wasdom zijn; op dat het in-gezette Ent geen voedzel zoude ontbreken. Men zal hier toe verkiezen een bequame Tak, om het Ent af te snijden ('t zy van een Limoen- of Oranje-boom,) die niet te oudt, of te jongh zy; want het oude is onbequaam, en 't jonge te deeder, en volgens-dien is deze waarfchouwingh, ten aanzien van 't Oude.

*Gy Vindt, die hier dees Ente zet,
Hebt op u stuk niet wel gelet;
Want wie d'er oyt een groote Tak
Op eenig jeugdig Boomeke stak,
Om dat, als met een snelle vlucht,
Te brengen tot een rassen Vrucht;
Dit gaat voorzecker al te ras,
En mist voor eeuwig zijn Gewas.*

Cats Emblemata 12.

Hier zal men twee-jarigh hout verkiezen, om niet te missen; alzoohet Jaarige te tenger is. In de Maandt van Mey snijdt men het Ent tot op de lenghte van twee Botten. Het gedeelte onder de laaghte Bott zal wederzijds met een scherp mesje wat plat gesneden werden; nochtans zoo, dat het buitenste deel des basts niet af-gaat, dewijl die weder met die van den Stam moet verëenigen. Naar het snijden van het Ent moet men den Boom op behoorlijke hoogte af-zagen, en waar-nemen, dat de bast niet gekneust werdt, maar effen en gelijk zy; dan maakt met een scherpe Beitel in 't opperste van den Stam een kloove, of spleete, (en steekt daar in een palm-houte wigge, op dat de gemaakte openingh niet weder toe-nijpt,) steekt daar het Ent van boven nederwaarts in, tot aan het onderste Bot, zoo dat die een weinig boven den Stam uit-steekt, voeght het werk te zamen, dat de buitenstefchorffe van het Ent, met de buitenste bast van den Stam net over-eenkomt; bewaart de quetzuure met goet Ent-wasch tegen het in-wateren en andere ongemakken. Op deze wijze kan men Enten op hooge Stammen, en op byzondere Takken, om verscheiden foorten van Vrughten, zoo Limoen, als Oranje-appelen op eenen Stam te doen voort-komen, 't welk door in-oculeeren mede kan geschieden. Dit Enten werdt door den Dichter *Virgilius* aardigh beschreven, wiens woorden, volgens de vertaling van *vanden Vondel*, aldus luiden:

Men

Land-ge-
dichten,
à Bock.

*Men klooft met Beytelen wel diep het vafte hout,
Dan werdt de vrucht'bre Ent de kloofe toe-betrouwt;
En in-geënt, de Boom begint eer langh zijn Meyen,
De Takken Hemel-hoogh gelukkigh uit te fpreyen;
En staat verwondert, om dat tegen zijnen aart,
De Stam dit nieuwe Loof, en vreemde Vruchten baart.*

Ten laaftten werdt gezoght, dat het nieuw-gezette Entje 't volkomen voedzel magh genieten, en door de uit-wildt-fchietende Spruiten van de wasdom niet berooft werdt, volgende de Lefse van den Heer Cats in zijn *Emblemata*:

*Als het Entje is gezet,
Alle Takken doen belet;
Daarom wat ter zijden groeit,
Dient ten naauften af-gefhoeit:
Maar dat na den Hemel wast,
Daar op dient te zijn gepast;
Want dat in de hoogte fweeft,
Dat is 't dat de Vruchten geeft.*

Door middel van het Enten hebben wy den wilden Oranje-boom zien temmen, dan het mist veeltijds: maar de Limoen-boom op een Oranje-stam gefteecken, gaat gewiffer, en wil beter te zamen verëenigen. Het Enten in deze Boomen werdt zelden gebruikt, ten ware uit nieuwsgierigheid; want het maakt meest flordige Stammen, en volgens-dien by de Oeffenaars weinigh in 't werk gestelt.

Afzuiginge.

Behalven het voorgaande Enten, is de Af-zuiginge, al zoo geheeten, om dat de jonge scheute van den Moeder wordt af-gezogen. Wy hebben 't gezien by *Hercules Patronius*, tot *Zutphen*, welke in deze Oeffeningh zeer ervaren was, die beide deze manieren, van Enten en Af-zuigen, aan eenige Oranje-boomen gelukkigh had uit-gevoert. Dit geschiedt in de Mey-maandt: Verkieft daar toe een Oranje-stam, jeughdigh en kraghtigh in de groey, stelt die zoodanigh nevens den Boom, daar af gezooght werdt, dat de takken met de uiterfte eindn ruim kunnen bereiken de bovenste top van den nevens-gezette Stam, die even zal af-gezaaght werden, op zoodanigen hoogte als men begeert, en daar in werdt een kloofe gemaakt, gelijk als of men wilde Enten; dan zal de scheute, of tak onder de tweede, of derde botte, wederzijds plat-aghtigh gefneden werden, op de zelve wijze als hier voor van het Ent gezeght is; behalven dat men het van den tak niet moet fcheiden, maar aan-laten, en van after in de openingh des Stams voegen, zoo dat de buitenste fchorffe van het gefnede Ent, met die van den Stam, reght overëen-komt, 't welk met Ent-wasch moet verzoght werden, als-mede tegen alle bewegingh en fchuddingh der Winden; op dat de volkomen verëeningh, en geneezingh magh geschieden, 't welk men door het by-zetten van een stok of twee kan helpen, wanneer men door 't binden dit ongemak voor-komt; op dat de teedere Zoogelingh voor 't breeken, en den Inzetter voor nadeel bevrijdt werdt. Na dat deze In-entingh gevat, en wel verëenicht is, zal men het nieuw-geschoote Entje dicht aan den Stam van den Moeder af-fnijden; op dat het voortaan zijn eige voedzel trekke.

In-oculeeren.

Onder alle foorten van Enten, die aan dit Boom-gewas kunnen ge-pleeght

pleeght werden, is 'er niet dat haar natuur eigender is, als het in-oculeeren, of het Enten met de botte, en dat ten aanzien van de hardigheid van 't hout, waaromze de twee voorgaande manieren niet wel en willen lijden. Dit werk is by de Ouden zeer vermaart geweest, welkers voor-schriften by-een zijn vergadert door den geleerden *Mizzaldus*, en daarom onnoodigh hier te verhalen, als alleen de hedensdaaghze handelingh, die door ondervinding, voor goetd gekeurt, en van yder aangenomen is. Om dit uit te voeren, moet gelet worden op de tijdt, volgens de Lessen van den Heer *Cats* in zijn *Buiten-leven*;

Opusculum
de Arborum
Infectione.

*Ziet als de gulde Zon komt in den Hondt gereezen,
Dan is 't de reghte tijdt de Botten af te leezen,
Te voegen aan het hout, dan is de reghte tijt,
Dat haar de schorffe pelt, en van den houte slijt.*

In de Maandt *Julio*, met het af-gaan van de Maan, by schoon weêr, wanneer het niet mottigh noch regen-aghtigh is, wil dit werk gedaan zijn. Verkiest een jeughdige twee of dry-jarige scheute van een wel-varenden Boom, waar van men begeert te in-oculeeren, en om de Botte, of Oculatie af te snijden, is 't van een Limoen, of Appel-Sina, zoo zoekt een Botte daar geen doornen aan is, na dat de voorzeide tak, of scheute is af-gesneden, zoo neemt een scherp mesje, en snijdt de verkoren Botte aan weder-zijden een sneede, tot op het hout, en onder, en boven de Botte, die in 't midden blijft ook een sneede, dat het in gedaante een langh-werpigh vierkant schiltje gelijkt, licht het zelve met de punt van 't mesje, of met den duim en voorste vinger af, zoo dat noghtans het botje, of ooghje aan 't schiltje vast blijft, en 't zelve niet gescheurt werdt, want anders zoude niet goet zijn; het blad onder aan de botte zal half gebroken werden, om in 't inzetten het schiltje te bestieren. Men kan het schiltje noch op een ander wijze af-nemen, wanneer (gelijk boven gezeght) gesneden is, zal men dit met een Mesje af-lighten, zoo dat een weinigh van 't hout aan 't schiltje blijft, om de botte te zekerder te behouden, hoewel dit tegen de gemeene regel schijnt aan te gaan, noghtans hebben wy 't menighmaal goet bevonden, en gezien dat het gemakkelijker gaat als 't voorgaande. Dit is my alder-eerst bekend gemaakt door den zeer ervaren Heer *Jan Roeters*.

Het schiltje of Oculatie af gelicht, en goet gekeurt zijnde, zal men het af-gebroken blad, tusschen de lippen houden, (dogh niet dat het nat wert,) tot dat de opening in den Stam op de volgende wijze gemaakt is, verkiest daar toe een effen-gladde plaats, die noch knobbel, noch quast heeft, maakt de sneede door de bast, tot op het hout, een weinigh langer als de groote van u schiltje, in de gedaante van een latijnsche T, of gelijk de hedensdaagze Italiaansche Hoveniers in 't gebruik hebben, als dit teeken uitwijst *T*, zo aan de Limoenen Oranje-boomen blijkt, die uit deze Gewesten komen; dan hoe deze sneede gedaan wert, is even-veel, dewijl het in 't groeyen geen onderscheid maakt: daar na licht de schorffe zaghtjes (met een beene mesje) op, scheid die weder-zijds van het hout, neemt de Oculatie by het blad, dat daar aan-gelaten is, voegt het zelve na behooren daar tusschen, binnen de sneede tegen het hout, douwende een weinigh de buitenste bast, op dat de Oculatie wel, en effen, tegen het voor-zeide hout, als aangeplakt wert: En staat te merken, dat het bovenste van dit schiltje moet raken aan 't opperste tegen de dwars-sneede, te weten, wanneer die de Latijnze T gelijkt: Maar indien in tegendeel op de Italiaanze

H

wijze

Ferrarii
Hesp. lib. 2.
cap. 8.

wijze staat, zal het onderste gedeelte raken, het schiltje of Oculatie wel gestelt zijnde, moet met een droogh biesje van een Moskovize Matte, smalaghtigh Lint, of anderen zaghten bandt voorzigtighlyk gebonden werden, beginnende van boven de Oculatie, en zoo nederwaarts, latende het bindzel na vooren sluiten even onder de botte en 't steeltje van 't aan-gelate blad, windt dan voort, tot de gantsche snede, behalven 't ooghe, dat niet bedekt magh zijn, bewonden is. Met groote zorghyuldigheid moet men dit werk tegen Regen en in-wateren beschermen, op dat het niet bederve, dewijl niet schadelijker voor het nieuw in-gezette ooghen is, waarom die Boomen onder eenigh dak ten dien einde gestelt werden. Omtrent dry Maanden zal het bindzel staan, tot men ziet, dat de Oculatie gevat, en de Botte aan 't swellen is, wanneer de bandt een weinigh loss'er gemaakt werdt. Dit werk laat men den gantschen Winter staan, tot de voortijdt, en als in de Maandt van April, de Oculatie nogh groen en wel-varende is, dan is ze goet, en men heeft hope van wasdom, en zal zonder twijffel in de Mey, of Junio uitschieten: maar al-eer het dus verre komt, en zoo haast men merkt, dat de Botte goet is, en zich bereidt tot het spruiten, moet men de Stam twee vingeren breed, boven de Oculatie af-snijden, of zagen; op dat al het voedzel en sap alleen tot dit nieuw Voedster-kindt magh geraken, en de scheute te kragtiger werde voort-gezet, als die het Jaar daar naar sterck geschooten is, neemt dan de rest van de over-gebleven Stam wegh, tot een weinigh boven het ge-in-oculeerde, en voorziet de Quetzuure met Ent-wasch: Indien de Oculatie op een hoogen Stam gestelt werdt, zoo zet men twee, dry, of vier Oculatien in 't ronde, om een goede geschikte kroon te maken: maar indien de Stammen kreupel en slegt zijn, stelt men de Oculatie onder aan de zelve, niet verre boven de grondt; want dan kan men door middel van dit in-oculeeren, schoone reghte Boomen queeken, gelijk wy dat by de Oeffenaars in Brabant zien, die daar toe verkiezen die jeughdigh en welvarende zijn, welke in een Jaar kunnen schieten tot op de hooghte van dry voeten, en meer. Men zal de bladeren, die langhs de nieuw-geschoote Spruite staan, niet af-trekken, maar laten behouden tot dat zelf af-vallen; want door de bladeren werdt het sap van onder tot boven in volle kragt behouden. Deze teedere scheuten kan men, door het by-stellen van een stok dwingen, en met binden zoodanigh schikken, dat daar mede de grondt-slagh geleght werdt, tot het voort-brengen van schoone reghte Stammen, volgens de Lesse van Zorghvliets-flighter:

Cats Spiegel
van den ou-
den en
nieuwen
Tijdt.

*Terwijl het rijt is jonk en swak,
En heeft niet eenen harden tak;
Terwijl het spruitje buigen kan,
Soo moet een naarstigh Bogaard-man
Het Boomtje leiden met 'er hand,
Het Boomtje houden in den band,
Ten einde dat het zonder boght
Ter voller hooghte komen moght.*

Want na de reghte en schoonte van den Stam werdt hier te Lande den Boom veeltijds geschat, en dit is het middel, om die daar toe van jonghs af te brengen. Het in-oculeeren, of in-oogen, is geen van de minste gemakkelikheden dezer Oeffeningh; want men doet yet, 't welk by-na onbegrijpelijk schijnt, dat een gantschen Boom gedwongen wert door middel van een dun schilletje, en een eenigh botje, zijn eigen aart te verlaten, en andere vreemde Vruchten voort te brengen.

Het

*Het Enten met den Bot, en wilt geen botte menschen,
Hier dient een wakker oogch, en nette vingers toe,
Men doet een wonder-stuk, en niemandt weet 'er hoe.*

Cats Bui-
ten-leven.

Hetzoude hier wel passen, eenige openingh te doen, hoedanigh deze ver-
eenighingh geschiet, en dit groote werk in een klein begrip werdt uitgevoerd, hoe
dat een Boom is te zamen gestelt van deeltjes, die vele menighvuldige dunne
veezelingen gelijk zijn, langhs welke, door onzichtbare tocht-gaatjes, het
voedzel, dat ten deele in voghtigheden bestaat, opwaarts klimt, daar het zigh
door de takken verspreidt, alwaar het by middel van de uiterlijke hitte der
Zonne, en in-geschapen warmte van binnen, de uitwerkinge van blaaderen,
blommen en Vruchten te voorschijn brengt. Deze langh-dradige door-
toghten, (daar de bast geheel van t'zamen gestelt is,) door-gefneden zijn-
de, gelijk mede die van de Oculatie, welkers openingen dan weder regt op den
anderen komende, zoo werdt de voghtigheid, en het voedzel van den Stam
aan het in-geënte mede-gedeelt, door de groeyende kraght te zamen
gevoeght, en verëenight. Men ziet het tegendeel geschieden, wanneer
deze over-een-kominge der door-toghten niet wel en zijn gestelt; dan het
is onze meeninge niet, hier van te reden-kavelen: maar bevelen dat aan de
hooge Verstande der Natuur-kenders, en houden ons alleen by de eenvou-
dige Oeffeningh. Men kan door in-oculeeringh aan veel veranderingh van
Vruchten geraken, wanneer men maar van Stammen of Zaaylingen voor-
zien is, volgens de Hof-lessen van d'Heer Cats:

*Heeft yemandt in het Landt een Vrucht van beter aart;
Maakt datje zijn Gewas met uwe Boomen paart.*

Het dry-en-dertighste Hooftdeel.

Van de voort-teelingh door in-leggen.

Gelijk in alle Schepzelen van natuure een voort-teelende eigenschap is,
alzo bevint men 'tzelve mede in de Boomen, die hare vermenighvuldiging
niet alleen hebben door de Zaaden, maar ook door de uit-loopen onder aan
hare wortelen. Om dit te bevorderen, heeft de konst daar niet weinigh by-
gevoeght, te weten, het in- of af-leggen. Van het zaayen is hier vooren ge-
handelt, en het andere staat nu tegenwoordigh te doen; waar in voor eerst
dient geweten, dat den Oranje-boom zelden by de Wortelen uit-slaat, en dat
het in-leggen van de takken, om de hardigheid van haar hout, niet wel tot
het schieten en maken van Wortelen is te krijgen; hoewel eenige zeggen,
zulks te kunnen geschieden, en onder andere de Heer *Muntingh* in zijn ware
Oeffening der Planten: Voor my, ik heb daar toe nooit kunnen geraken. Maar
aan den Limoen-boom, die zaghter van hout, en meer genegen is onder by
de Stam uit te schieten, kan deze voort-teelingh bequaamliker geschieden:
voornamentlijk als de Oculatie dicht by de grondt staat, het zy dan, dat d'in-
leggingh boven in de kroon, of onder by de grondt gedaan werdt; zoo geeft
de tak een sneede van onderen op-waarts, neemt dan een Pot, waar in onder,
ofte in de zijde een gat is, steekt daar den tak door, en maakt dat de voorzeide
sneede in 't midden van den Pot komt, leght tusschen de gesneede openingh
een

1 Bock, c. 2.

een plat steentje, of yet anders, op dat die niet te dicht t'zamen rijpt, maar open blijft, om het wortelen te eerder te bevorderen: Als dit behoorlijk gestelt is, zal men de Pot met goede aarde op-vullen, en door matige voghtigheid onderhouden. Na het tweede Jaar, zoo bevindt men gemeenlijk de wortelingh, die, wanneer bequaem en sterk is, af-snijdt, om zich zelf te voeden, en dan te verplanten.

Hier staat te letten, wanneer de Pot, 't zy in de kroon, of onder aan de grondt staat, dat de zelve vast gemaakt werdt; want de minste bewegingh, die daar aan geschiedt, is hinderlijk, en veroorzaakt een vergeefzen arbeid. Deze af-geleide Boomen (als die van een geremden vrugtbaren Tak zijn,) zullen zoo schoone Limoenen voort-brengen, als een ge-in-oculeerden Boom, gelijk de ondervindingh ons menigh maal geleert heeft, en ook met-eenen, dat men de Limoen-boomen op zoodanigen wijze lichtelijk kan vermenighvuldigen. Daar werden by *Ferrarium* nogh andere manieren van voort-teelingen beschreven: maar de uitvoeringh is in Nederlandt ondoenlijk, om de korthheid van onze Zomers. Latende het andere berusten, dewijl men hier mede doen kan al 't geen, dat met anderen gedaan kan werden.

Hesp. lib. 2.
cap. 11.

Het vier- en -dertighste Hooftdeel.

Van Planten, en Verplantingh.

T Weederhande Handelingh komt hier te voorschijn, het Planten en verplanten; het eerste geschiedt aan de Boomen, die ons uit Italien werden gebraght, en het andere aan die gene, welke hier te Lande in vollen wasdom staan. Al-eer wy hiër toe treden, zal het dienstigh zijn, dat de noodige Gereedtschappen werden voor-gestelt, dewijl men zonder die niet en kan beginnen.

Tobbens
en Bakken.

't En is niet doenlijk de *Hesperise* Boomen hier te Lande in vrye Aarde te planten, gelijk in warme Gewesten; daarom heeft de konst uit-gevonden, houte Tobbens, Bakken, en steene Potten, waar in de Boomen geplant, verdragen, en vervoert werden. Hoewel by eenige Liefhebbers deze Boomen in de vrye grondt geplant zijn, zoo werdt, dat met reght om deze reden verworpen. Eerstelijk, wegens de groote Onkosten, die dit werk vereischt, om onze reedere Gewassen tegen de koude te beschermen; alsoo daar toe vereischt werdt een Winter-plaats, die men des Zomers wegh-neemt, en des Winters wederom kan op-stellen, gelijk by *Ferrarius* zoodanigh een werdt beschreven, die in den Hof van den *Hertogh van Parma* te vinden is: maar voor veele zoude zulks al te swaar vallen om uit te voeren. Ten anderen, dat by Winter-tijdt de Gronden hiër te Lande. overvloedigh voghtigh, en volgens-dien kout zijn, 't welk de Boomen en Vrughten zeer nadeeligh is; waarom wy, om dit alles te vermijden, onze Voor-gangers zullen volgen, die voor veel Jaren hier toe hebben uit-gevonden, Tobbens, Bakken, en Potten, die alle na de groote der Boomen werden genomen. De beste en bequaamste Tobbens zal men maken van Rynsche Stuk-Vaten, dewijl haar stoffe hardt, dik, vast, en goedt Eiken-hout is; het beslagh is yzere Hoeppen, en wederzijds twee sterke yzere ooren, of hand-vatten, om die bequaam van d'een op d'ander plaats te verdragen, de diepte en breete boven is gemeenlijk twee Voeten; dogh onder op den bodem een en een halve Voet, zoo

Tobbens.

dat

Afbeelding van

Tobbens en Potten.

dat de naauwte na anderen allengskens moet afaan, om dat in 't verplanten der Boomen, de gantsche Massa, te bequaamelijker kan uyt getrokken werden; en indien men voor kleinder Boomen Tobbens begeert, zoo laat de diepte en boven-wijte een en een halve voet, en de Middel-lijn des bodems een en een quart voet zijn, gelijk de nevens gaande afbeeldingh uitwijst, den bodem van de Tobbens, Bakken en Potten, moeten met verscheiden gaaten doorboort werden, om de overvloedige voghtigheid te loozen, en de wortelen der Boomen tegens verrottingh te bevrijden. De potten zullen van goede aarde gebakken zijn, van binnen en buiten verglaast, of ook wel niet zoo het yder begeert, de gedaante zal wezen ten naasten by, als de Tobbens boven wijder als onder, de voet breed, tegen het omvallen, volgens de nevens staande tekeningh, wat de vierkante Bakken belanght, werden in alle haar deelen zo goet niet gehouden, en vallen kostelijker, daarom wy ook niet noodigh hebben geoordeelt yet af te zeggen, nogh ook van de andere zaaken tot den plantingh noodigh: als Spaade, Schop, Troffel en diergelijke, ten aanzien die van gedaante yder genoegh bekend zijn. Alleen dient hier by gevoeght, dat de houte Tobbens beter werden gehouden als de steene Potten, om dat de wortelen in 't ronde tegens de Potten en Tobbens schieten, als mede op de Bodems, der zelve. Zoo is 't dat de Steen veel kouder is als het hout, en dien volgens de Boomen meer hindert, voornamentlijk in de Winter.

In 't begin van dit Hooftdeel is van tweederhande plantingh gesproken, daar wy nu de eerste zullen af handelen, te weten vande Boomen die nieuw uit Italien. of andere Gewesten werden over gebraght, als men dezelve ter behoorlijker tijdt heeft bekomen, zal aanstonts na de ontpakkingh al de aarde, die aan de wortelen is schoon afgedaan, gewassen, en van alle verstikte veezelingen en stompen gezuiverd werden, en de gantsche Kroon tot op een hant-breet boven de inoculatie afgezaaght, ende aangebleven einden, met Ent-wasch bekleed werden, neemt dan vorder een Ton met Regen-water, dat in de Zon is laauw geworden, en laat daar de Boomen een of twee dagen, in leggen, op datze van de langhduurige drooghte en ongemakken, die in 't reizen hebben geleden, eenighzints weder door 't in trekken van versche voghtigheid verquikken, en daar na plant die op volgende wijze: Verkieft Potten of Tobbetjes, na de groote van yder Boom zal vereischen, vult die met goede aarde twee of dry handen breed hoogh, stelt daar den Boom in 't midden in, doet dan meer fijn gewreeven aarde by, die een weinigh indrukkende, en in 't opvullen zoo schud den Stam op en neder, ten einde dat de aarde te beter, tusschen de Wortel-rakken in zakt, en den Boom vast wert. Als nu den Pot behoorlijk gevult is, steltze eenige dagen op een schaduwaghtige louwe plaats, die van de Zon niet bescheenen werdt, laat die daar zoo langh staan tot de botten beginnen door te breeken; op deze wijze zal men de Boomen tot ons Climaat gewennen, diemen dan allengskens verder en verder in de open lught en Zonne gaat zetten, onderruffchen moet men de aarde behoorlijk en niet te veel bewaateren, om deze zieken weder tot nieuwe kraghten te brengen, zoo haast men het eerste uitschieten begint te zien, kan hetzeer gevordert werden, met dat men glaaze Lantaarns boven de Oculatie stelt, en toezien, dat geen Spinne-webbe daar aan komt. Verder dient tot opqueekingh waargenoomen, dat het ongediert de jonge teedere en eerst-uitkomende scheutjes, niet af en eten; want dit kan veroorzaaken, dat den Wasdom niet alleen veraghtert, maar zelfs de Boomen na een langh-quynende uitteeringh komen te sterven, indien op de gezeide wijze dit werk

Hoe men de eerst-overgekomen Boomen handelen zal,

Planting.

Bewateringh.

zoo gehandelt werdt, zullen de Boomen om het vijfde jaar bequaam konnen zijn, tot het voort brengen van Blommen, en Vruchten.

Verplan-
tingh.

Daar zijn verscheide redenen, die ons dwingen om de Limoen en Oranje-boomen, te verplanten, 't zy dat de Potten te klein werden, de tobbens verrot, dat nootzaaklijk van aarde moeten ververst of dat eenige quaaalen ontrent de wortelen zulks komt te vereischen, hier toe verkiesft de Maanden van April, 't begin van Mey, of October, en volgens *Ferrarii* leering met het afgaan vande

Hesp. lib. 2.
cap. 12.

Maan, na dat de gaaten in de Tobben of Pot, tegen het verstoppem bewaart zijn, ('t welk voor-gekomen wert met eenige rondt verheven stukken, van een gebrooken Pot daar over te leggen, dogh zoodanigh dat de uitwateringh genoeghzame openingh behoudt.) leght dan onder op de Boodem dry-vingeren breedt hoogh oude verrotte Koe-mis, en daar na zoo veel vette goede toebereide, en tusschen de handen klein gewreven aarde, als noodigh is, (om den Boom op te zetten,) drukt die een weinig met een platte hant om het neder-zakken voor te komen, want het staat oncierlijk, wanneer de aarde te laagh, onder de randt van de Tobben of Pot komt. Na dat den Boom, in 't ronde, in de oude Tobben of Pot is los gemaaekt en uitgetrokken, zoo snijdt met een scherp mes de overvloedige Veezel-wortelen af, en beziet of nogh eenigh ander gebrek daar aan werdt bevonden, 't geen men als dan kan voor komen; men moet de wortelen voor kneuzingh waghten; want die door pletteringh gequetst worden, zijn den Boom zeer schadelijk, om dat lightelijk verrottingh veroorzaken, waar door veeltijts een quynende ziekte komt te ontstaan. Na dat dit gedaan is stelt de Boom dan wederom in de nieuwe, toe-bereide plaatze reght in 't midden, vult dezelve met de voorzeide aarde op, diemen rontom een weinig zal indrukken, op dat den boom vastigheit bekومت, die ook niet te diep moet gestelt werden. Na dat de aarde, tot behoortlike hoogte zijnde dry vingeren breet boven op de wortel gebraght is, zalmen de Nieuw-geplanten Boom eenige dagen op een schaduwaghtige louwe plaats stellen, en die bevrijden tegen alle beweegingh, van winden, schuddingh, stooten, of anderzints. Ook magh men deze Aarde den zelfden dagh niet begieten, maar twee of dry dagen daar na, en dat maar matighlijk, om dat anderzints slijk-aghtigh werdt, en te veel op een pakt, 't welk geen deught doet, en zoo moet men traghten, de Boomen weder te brengen, tot frisse kraghten, dat men kan bespeuren aan het voort komen van nieuwe looten. De reghte tijdt om te verplanten is in 't laaft van April, of in 't begin van October, want men op beiden dit werk doen kan, hoe wel mijns oordeels de voortijdt alder bequaamst is.

Tijdt van
verplanten.

Verande-
ring van pot
of Tobben.

Wanneer deze verplantingh in de herfst geschiedt, moet men den Boom tot het voor-jaar laten stil staan, en de aarde mede maar matigh vervoghtigen, ter tijdt toe, tot dat in huis werdt gebraght, en dan niet meer begieten, ten ware de noot zulks vereyfte, wanneer een Pot of Tobbe te klein werdt, of gebrooken is, zoo zalmen den Boom met de aankleevende aarde, in een klomp uit trekken, is de Tobbe vergaan, zoo snijdt de hoepen en duigen rontom af, en na de verarmde aarde, een hant breet is wegh genomen, nevens het gebreide Net van Veezel-wortelen, die gemeenlijk op den Bodem zijn: zoo handelt dan wijders, gelijk boven is gezeght.

Het vijf-en-dertigste Hoofddeel.

Van het vervoeren der Boomen.

OM teedere Boomen, die haar in enge Tobbens en Potten moeten behelpen in deze Gewesten te vervoeren, van de eene Stadt naar d'ander, of verder afgeleegen plaatzen, 't welk gedaan moet werden, in de maanden van Maart, of April; indien het te water geschiedt, is dit de bequaamste tijdt, overmits de hitte der Zonne als dan nogh geen broeyingh in de scheepen kan veroorzaaken, waar door de Boomen zouden verstikken, en haar Vrughten en bladeren verliezen. Ten anderen moet deze tijdt werden waar-genomen, op datze ter plaatze daarmen de Boomen wil hebben, kunnen wezen aleer die beginnen te schieten, en haar des te beter tegen alle ongemakken bevrijden, maar indien de reyze verre over Zee is, moeten dit vervoeren, vroeger in de voor tijdt doen, op dat voor de warme daagen, de Boomen ter bestemder plaatze zijn, om aan de voorzeide schade geen deel te hebben. In dit vervoeren is nogh een ander gevaar, behalven het breeken en schenden van takken, en verstikking, namentlijk van de Ratten, waar tegen men zorgen moet, dat de Stammen en Kroonen van dit ongediert mogen ongeschonden blijven, want het kan gebeuren dat deze schadelijke beesten, door grooten dorst gedreeven zijnde, de basten der Boomen af-eeten, en dezelve schenden en dooden, gelijk ons is overgekomen. Hier tegen is het beste middel, dat men eenige Potten met verich-water doet steelen in de scheepen, omtrent de plaats daar de Boomen staan, op dat deze Beesten haren dorst kunnen leschen: en de tedere reyzigers, op het cierlijkst tot haren Heer mogen overgebracht werden. Zoo deze overvoeringh te lande moet geschieden, is alleen maar te betraghten, datze op de waagens, tegen het breeken en stooten mogen bevrijdt zijn.

Tegen de
Ratten.

Hierby behoort de vervoeringh, zoo in als uit de Winter-plaats, wanneer de Zomer begint ten einde te loopen, en gekomen is omtrent den aghtsten October, zullen de Boomen by schoon helder weêr, en dat de bladeren wel droogh zijn, gebraght werden onder een verdekzel, 't zy Galderye, gemaakt riet Dak, of anderzints, na dat yder gelegenheit heeft, larende die daar eenige dagen staan, tot dat men ziet dat het begint tijt te werden, dezelve in de Winter-plaats te stellen. 't Welk gemeenlijk geschiedt op half October of weinigh later, na de dagen schoon en goet zijn. In her zetten der Boomen moet men toezien dat lughtigh en zoo weinigh in malkanderen staan, als mogelijk is. op dat door het in een hangen der Kroonen, de bladeren en takken niet verstikken, ook zullenze niet te digt by de Kaghgel-oven gestelt werden, om geen schade van de hitte te ontfangen, en men zal de stellingh zoo maken, dat men by de Boomen, met gemak kan komen, om die by alle ongelegenheit te helpen. In de voortijdt omtrent den thienden Mey, wanneer het zaght en regenigh weêr is, vervoertmen de Boomen wederom uit de Winter-plaats in de vrye lught, maar niet ten eersten in een heten Zonne-schijn, dewijlze die zoo schielijk niet kunnen verdragen. Maar verliezen daar door haar bladeren en Vrughten, daarom zal men waghten na een dagh dat het regent, of anderzints zal men de Boomen brengen eenige dagen langh op een schaduagtrige plaats, om haar allengskens wederom tot lught en Zonneshijn te gewennen, hoe de vorder regeringh in de Winter-plaats moet geschieden, zal hier na gezeght werden.

Tijdt, om
in en uit
de winter-
plaats te
brengen.

Het

Het zes-en-dertigste Hooftdeel.

Van mestingh, verversingh en Om-gravingh.

Ferrarii
Hesp. lib. 2.
esp. 13.

Het mesten van den Limoen en Oranje-boom geschied, na de verscheidenheit der Gewesten, en dewijl wy van meenigh zijn, deze Oeffeningh alleen te schikken na de gelegentheidt van ons Nederlandt, zal dit werk geschieden, in de Maant van Mey, zoo haast als de Boomen uit de Winterplaats komen, en dat om de twee of dry Jaaren, na den noodt vereischt. Graaft met een scherpe Troffel, of smalle Spaade, de oude Aarde een handtbreet, of meer, in 't ronde, uit de Tobbe, of Pot, daar den Boom in staat, zoo diep als men kan komen, met-eenen weg-nemende de oude veezel-wortelen, en uit-geteerde Aarde; dit gedaan zijnde, vuldt de Tobbens weder op, met vette gemeste lughtige klein gewreven Aarde, die eenige tijdt te vooren daar toe bereit, en meenighmaal met oude Koe- of Paarde-misch, door malkander gearbeidt, tot dat de zelve wel gemenght en verrot is, en na de voorzeide opvullingh, effent de bovenste Aarde, latende die lughtigh leggen om d invloeyingh van het water, dat door regen of begietingh daar opkomt, te bevorderen. Door middel van dit mesten en ververschen, kan dit edel Boom-gewasch, in naauw besloote vaten met groot gemak gevoedt, en in vrughtbaarheidt onderhouden werden. Wy hebben alleen de eenvoudigste wegh voorgestelt, als zijnde de zeckerste, latende vaeren de konsten die eenige hebben uitgevonden, en al de Werelt voor wonderen zoeken aan te prijzen, dogh die niemant meer bedriegen, als dieze meest gebruiken, gelijk wy hier vooren in de beschrijving van de misch ten deele hebben aan-geroert.

Om-gra-
vingh.

De Om-gravingh geschiedt jaarlijks in de voor-tijdt, tegen de tijdt dat de Boomen uit de Winterplaats komen, en is niet anders als dat de bovenste Aarde van de Tobbens twee of dry vingeren breed, en diep werdt weghgenomen, en met andere goede, in plaats der uyt-geteerde wederom op-gevult, om daar mede, door deze onderhoudingh, de Aarde in Tobbens en Potten zoo veel te versterken, en voedzel toe te brengen, als mogelijk is.

Het zeven-dertigste Hooftdeel.

Van Bewaateren.

De Mey
Halelujah,
4 Hooftstuk.

Dewijl het voedzel der Boomen en alle Aart-gewasch, bestaat uit de fijnste deeltjes der Aarde, en water, 'twelk zich door zeer kleine toght-gaatjes, langhs kleine veezelen, als aderkens, door alle hare deelen verspreit, en door de in-geschapen warmte der zelve versterkt zijnde met de warmte der Zonne, die van buiten in-dringht, verandert in de gedaante en gestalte der deelen, tot welke het gebraght is, en dewijl het water noodwendigh is, zonder welk geen Boom kan leven; want het dient tot los-makingh, en verdunningh van de gezeide deelen, op dat de zelve door de geopende pori, of toght-gaatjes des te bequamer kunnen op-getrokken, en mede-gevoert werden, ter plaatze daarze tot voedzel werden verandert.

En overmits onze *Hesperise* Vreemdelingen het vrye gebruik der Aarde by ons ontbeeren, en met kleine, en nauw-besloote Tobbens en Potten moe-

moeten te vreden zijn, zoo is 't noodzaakelyk dat men haar te hulpe komt met het toe-brengen van water, 't welk door den Regen, 'ten zy die langhduurigh is, niet genoegh kan gegeven werden, of belet, door de wijte en breete van hare kroonen, die het Regen-water meest ter zijden doet afvallen, om welke redenen de hulpe van het bewateren ten hooghten werdt vereischt. Onder alle deelen dezer Oeffeningh is dit geen van de minste, en staat voor-eerst te letten op de verkiezingh der wateren, en ten anderen op de tijdt wanneer men zal begieten.

Ferrarius (die wy hier ook volgen) stelt voor het beste 't zoete, en al-tijdt-vloeyende Fontein- en Rivier-water, als zijnde het door-dringenste en gezondste; en daar na het Regen-water, 't welk in Bakken vergadert en be-waart werdt: ten derden, volgt het Put-water, dat gemeenlijk kout en rauw is, vermenght met verscheide gebreken en eigenschappen, die het met zich sleept uit de onderscheide gronden, waar door het op-welt: Nogh minder in deughden is het water, dat uit moerassige plaatzen komt: maar het alderquaadste, is het gene dat van de stil-staande Poelen, ook dat dik, zout, brak, swavelaghtigh, en grof van deelen is, 't welk men tot dit werk moet verwerpen, en alleen verkiezen 't geen hier boven is voor goet gekeurt, te weten, het water dat een goeden reuk, zoeten smaak, zonder eenige flymerigheidt, 't welk by Winter-tijdt lauwightigh, en by Zomer-dagh matighlijk kout is; want dit werdt geoordeelt, gezont en aangenaam, zoo voor Menschen, als voor Boomen; dan het Rivier- en Regen-water overtreft alles, wanneer dit genoegh te bekomen is, zal men het daar by houden. Daar zijn Luiden, die verscheiden mengelingen toe-stellen, met Misch, Salpeter en Water, om daar mede te begieten: maar alzoo wy dat in 't 30. Hoofddeel verwerpen, en hier voor van hebben gesproken, zullen het daar by laten.

Wat water
men ver-
kiezen zal.
Help. lib. 2.
cap. 14.

Na de verscheidenheidt der Tijden moet men zich reguleeren, om de Oranje-boomen te begieten, by heet en droogh weêr geschiedt zulks om den tweeden of derden dagh, tegen den avondt, wanneer de Zon is aan het ondergaan, en de Boomen niet meer beschijnt; want indien het op het heetste van den dagh begoten werdt, zoo zoude dat een groote ziekte veroorzaken, daarom waght men tot den avondt, om reden, dat de hitte der Zonne den gantschen dagh op de Wortelen der Boomen is gevallen, en de zelve daar eenighzins door te verfrisschen. Deze begietingh zal met voorzigtigheidt geschieden, alzoo dat de Aarde matigh voghtigh gehouden, en niet al te nat, en tot slijkgaghtigheidt gebraght wert, ook moet men de Stammen mijden, op dat die door het water, 't geen daar tegen komt, niet verkouden, vervuilen, moschaghtigh, en tot een quynende ziekte geraken, en staat voor-al waar te nemen, dat het water, waar mede men gieten zal, moet in de Zon verwarmt zijn al eer dat het gebruikt werdt, overmits het koude water de Boomen zeer schadelijk is, daarom gebruikt men Tonnen, of houte Bakken, die van de Zon den gantschen dagh bescheenen, en waar in daaghs te vooren het water in-gedaan, al-eer het gebruikt werdt.

Tijde

De tijdt, wanneer deze begietingh begint en eindight, is hier te Lande in 't gemeen van Mey, tot het laatste van Augustus, of wel een weinigh langer, na dat het natte, koude, of heete dagen zijn.

Men moet in dit werk dezen algemeenen regel houden, die hier boven eenighzins is vermaant, te weten, dat men deze Boomen niet al te veel begiet; want indien ze te nat gehouden werden, verkoudt de Wortel, en werden geel van bladeren; al te groote drooghte is mede schadelijk, zoo dat de matigheidt hier moet werden waargenomen, 't welk men genoegh

bekennen kan aan de Aarde zelve; want deze Boomen willen niet overgooten wezen.

By Winter-
tijdt.

Zoo langh de Boomen in de Winter-plaats staan, werden die zelden begooten, 't en zy de noodt zulks vereischt, 't geen men merken kan aan het in-krimpen der bladeren, en slappigheit van hare Vrughten, en dan moet het gieten maar weinigh zijn, tot dat de slaauwte overgaat, en de Vrughten en bladeren tot haar voorigen stant wederkeeren. Wanneer dit begieten geschiedt, zal men daar toe een Pot met Water op het vuur heet maken, en met kout Water zoodanigh matigen, dat het bequaamlyk laauw wert, gelijk als of het by Zomer-dagh in de Zon gestaan had; want de groote koude hinderlyk aan de Wortelen is. In 't voor-Jaar, van April tot Mey toe zal men deze Boomen wederom zoeken te verheugen door een langhzame voedingh met Water, 't welk in Testen, of platte Potten op de Tobben wert gestelt, en daar langhwerpige lappen van Lakenze zelf-kanten in-leggen; waar door het allengskens werdt getrokken, en in de Aarde druipt, die alzoo met 'er tijdt begint te vervoghtigen, en voedzel aan den Boom te geven: maar indien men in 't voor-Jaar sterk wil gieten, zoo zullen de Vrughten treuren, en af vallen, 't welk (volgens *Ferrarii* gevoelen) by-komt, door dien de Boomen dan genoeghzame voghtigheidt by haar hebben, die uit de Wortelen na boven schiet, en dat het toe-doen van Water het sap te overvloedigh maakt, waar door de Vrughten gelijk als ontbonden werden, en af-vallen. Tot hier toe nu, zoo veel het Bewateren belanght; indien het in de Bloey-tijdt, en het swellen der Vrughten wel werdt waargenomen, zal men bevinden, dat de Boomen vroolijk zijn, en haren Meester met Blommen, Vrughten, en aangename bladeren, zijnen gedaanen arbeidt rijkelyk zullen vergelden.

Hesp. lib. 4.
cap. 21.

Her aght-en-dertighste Hoofddeel.

Van het Besnoeyen.

TWeederhande Besnoeying is omtrent deze Boomen gebruikelijk. Eerstelyk, die men jaarlyks oeffent, met het wegh-nemen van het verstorven hout, en overvloedige takken. Ten tweeden, het af-zetten van de gheele kroon.

Limoen-
boom.

De Snoeyingh, die den Limoen-boom vereischt, is omtrent het weeldrigh hout, 't welk dezen Boom veeltijds maakt, en noodzakelyk moet werden af-gefneden, zoo ten aanzien van de goede gestalte van haren kroon, als tot gemeen welvaren van de Vrughten; want by gebrek van dit werk krijgen de Limoen-boomen ongeschikte en slenterige kroonen, die haar onaangenaam voor het gezicht vertoon. Ten anderen, moet men die ook zuiveren van het verstorven hout, 't welk zigh in de voor-tijdt, nogh in huis staande, komt te openbaren, en veroorzaakt werdt door voghtigheden, die op de takken en bladeren neder-vallen, daar verstikkingh en beschimmeling voortbrengen, die door een scherpe eigenschap 't leven uit het teedere hout en bladeren bijt, en een schadelijke verstervingh te wege brenghet, en ontfleekt in weinigh tijds den gantschen tak, indien men niet vlijtigh daar by is, om 't quaad door het af-snijden te stuiten; daarom moet dit tot op het leven wegh-genomen, en de Wonden met Ent-wasch bescreken werden, om vorder verdervingh voor te komen.

Den

D'Oranje-boom is het voor-verhaalde quaad mede onderworpen; waarom die als den Limoen-boom in dit geval moet gehandelt werden: Maar nogh heeft zy iet byzonders, datze aan de voor-einden van de takken veel tijds zeer dichte kribbelige en menighvuldige kleine scheutjes voortbrenght, (inzonderheid die met gekronkelde bladeren,) welke het voedsel te kragtiger uit-mergelen, en vorder schieten van jonge looten verhinderen, en den Boom te veel doen bloeyen, waar door ten laatsen een uitteeringh werdt veroorzaakt; om dit voor te komen, werden die overvloedige scheutjes in haar begin uit-gebrooken, en maar twee of dry ten hooghsten by-eengelaten; of indien men bevindt, dat deze scheuten te veel zijn gebleven, werden die op den algemeenen snoei-tijdt wegh-genomen, ten einde de aanstaende nieuwe te kragtiger mogen voort-komen.

Wanneer men gewaar werdt, dat den Limoen- en Oranje-boom beginnen op te houden van groeyen, en in gebreeke blijven van nieuwe looten te schieten, 't welk teekenen zijn, dat de groeyende kragt is af-genomen, zijnde veroorzaakt door het overvloedigh bloeyen en Vrucht-dragen, zoo zal men den gantschen Kroon, tot op een hand-breet, af-houwen, en den Boom (gelijk hier voor in 't aghtste Hooftdeel is geleert) in versche Aarde verplanten, na de Wortelen wel gezuivert zijn; waar door de zelve als tot een nieuw leven geraakt, en men verkrijght alzoo, in plaats van uit-geleefde, wederom jonge jeughdige Boomen.

Dit Snoei-werk moet ter handt genomen werden in de voor-tijdt, te weten, zoo haast de Boomen uit de Winter-plaats komen, en volgens *Ferrarii* leeringh, met een af-gaande Maan: maar tot het wegh-snijden van verdort, of verstorven hout en zal men geen tijdt aanzien, dewijl dat moet wegh-genomen werden, zoo haast als het zelve gezien werdt. Tot het afnemen van den gantschen kroon, kan men geen Jaaren voor-schrijven, alzoo alleen op de voor-verhaalde teekenen daar omtrent moet werden gezien. Het gereetschap, dat men tot dit werk van nooden heeft, is een Snoei-beitel, houten Hamer, kleine Zaage, krom Snoei-mes, en Ent-waſch, om de gemaakte Wonden voor het in-waateren te bevrijden, en het genezen te bevorderen.

Het negen-en-dertighste Hooftdeel.

Van de Middelen tegens verscheide Gebreken, en Ongediert.

Gelijk de Menschen en Dieren haar Ziekten, Quaalen, en Vyanden zijn onderworpen, alzoo mede de Boomen en Planten, die noodtzakelijk daar tegen door hulp-middelen moeten geredt, en beschermt werden, indien men de zelve by hare welvaart en gezontheit wil behouden.

De gemeene Ziekten, die wy hier te Lande bevinden, zijn het Gommen, geel werden, luizen, verrottingh en verouderen: Wat het eerste belanght, schijnt zijn oorspronk te nemen uit eenige quaad-aardige koude taaye stoffe, 't welk de natuur zoekt quijt te werden, en op d'een of d'ander plaats uitwerpt, in een taaye en scherpe voghtigheid, die alles (waar zy langhs henen vloeidt) in-eet, en bederft: daarom, zoo haast men dit quaad verneemt, zal de begomde plaats met een scherp Mes tot op het gezonde hout uit-geſneden werden, de uit-geſneden Wonde bestrijken met Kalk en Turf-afsch, die te zamen met Regen-water tot bequame dikte vermenght zijn, en dan

Hesp. lib. 4.
cap. 22.
Geelheid
der blaade-
ren.

dan met Ent-wasch zal over-kleeden. Dit is menighmaal met goetd voor deel in deze gelegenheid gebruikt, en is het zelve middel, dat *Ferrarius* tegen de verrottingh beschrijft. Tegen het geel werden der blaaderen, dat zijn oorspronk neemt uit de quade gestalte der inwendige deelen, of door verrottingh aan de Wortelen, en ook wel van te veel begieten, waar door den Boom verkout is: of te langhduurige uitdroogingh der Aarde, zoo wordt van den zelve Schrijver aan-geprezen een dooden Hondt aan de Wortelen van de Boomen te begraaven, en dewijl zulks by ons niet wel is uit te voeren, doordien wy het gebruik der vrye Aarde moeten missen, en met naauwe Potten en Tobbens behelpen, zoo hebben wy gezien, dat in plaats gebruikt wierdt schraapzel van Ossens horens, die te vooren verrot en uit-gebroeit zijn, waar door deze Boomen op nieuw scheenen te herleven: maar hier moet gezorght werden, dat dit hoorn-schraapzel matigh gebruikt werdt, op dat door de scherpigheidt, die het by zigh heeft, de Boomen niet beschadicht. Maar indien het voort-komt uit een verrottingh, of verderf der Wortelen, zoo is het bequaamste den Boom uit te nemen, de oude Aarde wegh te doen, en de Wortel van alle bedorve veezelen en takken te zuiveren, en zoo weder planten in versche nieuwe Aarde, waar door die tot een veel jeughdiger wasdom zal uit-schieten. Indien het werdt veroorzaakt door te overvloedige nattigheideit, die de Wortel verkouwt, zoo is het beste middel, dat men de Tobbens, of Potten beziet; want het wel gebeurt, dat de gaaten van onder verstopt zijn, waar door het water niet kan gelost werden, maar om de Wortel blijft staan, en daar dit quadt by-brenght, zoo zal men die openen, op dat de behoorlijke af-loozingh kan geschieden: Of komt het by, dat de Aarde te vast gepakt is, en lught ontbreekt, dan is de verplanting het naaste middel.

Luizen.

Het geen hier de naam van Luizen heeft, bevinden wy veel meer een ziekte, die haar oorspronk neemt uit vervuilingh der Boomen, die door den Honingh-dauw veeltijds veroorzaakt werdt, en mede door te veel voghtige dampen, in de Winter-plaats, door het weinigh lughten, en te dicht op-een pakken der Boomen, (als wel voor een Vyant, die haar van buiten aan-komt,) en met recht werdt genaamt Luis-ziekte; want het is niet genoegh, dat een Boom daar mede is besmet, maar alle die daar omtrent staan, werden het zelve quadt veeltijds deelaghtigh. Dit Dier, indien wy het zoo mogen noemen, is van verwe in zijn wit, van maakzel langh-rondt, wanneer het volkomen is, heeft het de groote als een gemeene Wandt-luis, Karstjanje-bruin van verwe, op de rug bezet met lange haren, dogh die vergaan in weinigh daagen, van binnen is het volgrauwaghtige voghtigheideit, dat zoet van smaak is, waarom de Mieren daar veel omtrent zijn, en de zoetigheideit af-lekken. Deze voght schijnt dit Dier tot voedzel te strekken, 't welk het uit de bast van den Boom trekt; want het heeft zijn zit-plaats meest op de bladeren, en jeughdighe takken, en men kan niet licht bemerken, dat het van plaats verandert, hoewel het zulks zeer langhzaam doet. Als nu tegen het uit-gaan van de Zomer dit beesje begint te sterven, en zijn sap verdrooght, zoo laat het van zigh gaan menighe van wit stof, dat zijn Eyeren, Neten, of Zaaft is, door 't welk het wederom voort-teelt. Wy hebben ondervonden, dat waar dit stof plaats grijpt, ja zelf in Wijngaarden, Perzik, Lauwrier, en Myrthus-boomen, datze het Jaar daar aan met dit vuil waren besmet, en in plaats van een, honderden te voorschijn quamen, zoo datze de Boomen door het uit-mergelen van haar natuurlijk voedzel ten laaftsten quamen te dooden, gelijkaan verscheide Boomen geschiedt is. Dit ongediert en sterft door geen koude,

koude, alzoo het zelf de hardste Winters tegenstaat, en wat middelen wy hebben aangewend, om deze ziekte te verdrijven, zoo is alleen bevonden het eenighste, de Boomen schoon te maken van haar vuiligheid, met een Sponçe in Regenwater nat gemaakt, waar mede de bladeren en takken in de voor-tijd, al-eer de zelve begonden uit te schieten, lieten afwasschen, en hier door is dit quaad t'eenemaal overwonnen, dat anderszins maghtigh genoeg was om de besmette Boomen gantsch te verslinden.

Nu wy hier van bevrijdt zijn, hebben ook andere dit geringh middel niet willen verbergen, maar daarom wat langh geweest in 't verhalen van zoodanigen schaadelyk gebrek, en zyn geneezingh. Tegen de verrottingh in de Stammen en takken der Boomen, is niet anders te gebruiken, als 't geen hier boven van het gonimen is gezeght.

Wanneer een Boom komt te verouderen, datze geen jonge loten te voorschijn brengt; maar allengskens van boven af versterft, zoo is het eenighste middel, in de voor-tijd de gantsche kroon, tot op een hand-breet boven de in-oculatie wegh te nemen, op datze wederom uit-spruite, en als door een nieuw Gewas tot haar eerste Jeught, en frisse kraghten magh geraken, gelijk hier vooren is aan-gewezen. Nu staan ons aan te merken de uitwendige Vyanden, die de *Hesperise* Inwoonders komen bestormen en ontruften, te weten, de Mieren, Oorwormen, en Spinnekoppen.

De twee eersten beschadigen deze Boomen voornamentlyk aan haar jonge scheuten en blommen. Hier tegen zyn veel middelen bedaght; *Ferrarius* wil, dat men afch om de Stam stroooye, of dat men boom-wol, in steenolie yet gemaakt, daar om zal leggen, ten einde, dat door den stank dit Ongediert zoude te rugh keeren: Maar by onzen tijd hebben wy beter wapenen gezien, tot af-weeringe van deze quaad-aardige gasten, te weten, loode Ringen van een hand-breet wijd, die in 't ronde om den Stam waren aan-een gemaakt, met een diepte van een of twee duimen, welk vol water werden gehouden, waar door den Boom als met een Water-graft omgینگelt is, die den wegh tot het op-klimmen van dit ongediert verhindert, en alzoo tegen deze Vyanden beschermt blijft. Deze vondt is eerst voor den dagh gebraght door den Heer *Joan Roeters*, in zyn leven *Secretaris* der Stadt *Amsterdam*, en groot Lief-hebber dezer Oeffeningh. Voorts hebben andere haar Boomen op bankjes gestelt van een half voet boven de grondt, welkers voeten van dikke blokjes gemaakt, in bakjes staan, die vol watergehouden werden, en deze schadelijke beesten van de Boomen af-keeren. Men kan de Oorwormen, die de jonge teedere scheuten af-eten, en schenden; ook met lappen van rouw lijnwaat in de Boomen te leggen; vangen, en zoo in toom houden. De Spinne-koppen beschadigen de Limoen- en Oranje-boomen met het t'zamen-spinnen van de bladeren, en het by-een-rukken van de jonge scheuten; waar door de bladeren swart, vuil, en in haren wasdom verhindert werden; de eenigste remedie tegen dit quaad, is, de zelve te vangen, en alzoo deze Geweldenaars verjagende, om het aangenaam Boom-gewasch van zulken vuil gespuis te bevrijden.

Wat belanght andere ongevallen van Winden en quade Lughten, daar van is hier vooren geleert, hoedanigh die behooren geweert, en tegen-gegaan te werden.

Wanneer de Boomen by Winter-dagh in huis staan, zoo werden die wel geplaaght van Muizen en Ratten, om datze by geen water konnen geraken, waarom niet ondiensigh is de Winter-plaats met eenige Vallen, en Tessen met water te voorzien, op dat dit ongediert gevangen, of haren dorst gelaast

Verouderen.

Mieren en Oorwormen. Hesp. lib. 2. cap. 18.

Spinnekoppen.

Tegen quade winden.

Tegen de Muizen en Ratten.

werdt, om die te dwingen de Boomen te verschoonen, gelijk wy hebbengezien, dat *Sr. Willem vanden Heuvel* zulks is wedervaren.

Slakken en
Ruspen.

Wat Slakken en Ruspen aangaat, is hier te Lande niet bevonden, dat eenige schade aan dit Gewas toe-brengen, en daarom onnoodigh by deze gelegentheid daar afte vermanen. Indien die daar alaan werden bevonden, het beste middel daar tegen, is het af-vangen.

Het veertigste Hoofddeel.

Van de Winter-plaats, en haar gebruik.

DEwijl het onmogelijk is, dit uitheemsche Boom-gewas in deze Landen te oeffenen, 't en zy men die by Winter-tijdt tegen de Vorst en koude behoorlijk weet te beschermen, dat niet kan geschieden, dien daar geen goede Winter-plaats in voor-raadt is. Wy zien, datze in *Brabandt en Vlaenderen* daar toe gebruiken gewulde Kelderen, om te ontgaan het ongemak van het vyer te stooken: maar daar mede ontgaan haar ook in 't gemeen de Vrughten, die door de weinige lught, en voghtige dampen, welk de Boomen genieten, vergaan, en af-vallen, 't en zy datmen, zoo haast de Vorst gedaan is, de zelve wederom uit de Kelder in een lughtige Kamer draaght, 't welk niet wel doenlijk is voor iemandt die een groot getal van Boomen heeft, door-dien, wegen de menigthe, den arbeit te swaar, en te kostelijk zoude vallen: daar-en-boven mer het dikmaal verbrengen loopt men gevaar van de kroonen door het stooten te schenden. Tot dit werk werdt ten minsten een lughtige Kamer vereischt, die van alle toghten vry is, en opene vensters en glazen tegen het Zuyden heeft, op dat de Zon, des Winters schijnende, met aangename stralen deze teedere Vreemdelingen magh verquikken. Het zy hoedanigh een Winter-plaats dat men toe-stelt, zoo zal men zorgen, dat die met het open zoo veel tegen 't Zuiden staat, als eenighzins mogelijk is. Tor naarder onderreghtingh hebben wy alhier eenige voorbeelden gestelt, welke alle tot dit werk dienstigh zijn. Eerstelijk geven wy den voor-rangh de Winter-plaats in den Hof van de *Academie tot Leiden*, die in de lenghte heeft hondert aghtien, de breete vijftien, de hooghte, tot het verwelzel toe, twaalf, en verder zefftien Rynlandze Voeten. Tegen het Zuiden is dit Gebouw met elf kruis-kozijnen voorzien, hebbende den ingank by-na in 't midden, zijnde van binnen bezet met vier yzere Kaghgel-ovens. Deze Galdery is bequaam tot het bewaren van alle vreemde Boom-gewassen en Planten, als ook mede voor Limoen-en Oranje-boomen: maar hier zijn eenige gebreeken, ten eersten; aan de kruis-kozijnen, welkers houte vensters na buiten open slaan, het geen wy verwerpen, om dat by Winter-tijdt al te togtigh zijn, en als het dan zaght we'er maakt, dat die moeten werden geopent, te veel schaduwe veroorzaken, daarom oordeel de glaaze Ramen beter die doorgaans op-gaan, en haar houte of andere sluitinge met dubbelde sponningen van binnen hebben. Ten anderen, is den ingank in het midden, 't welk wel gierlijk staat, na den regel van de bouw-konst, maar is zeer ondienstigh, alzo veel toghten by-brenght, die men dan genootzaakt is, met het stellen van een voor-Portaal buiten te houden, 't welk zoo gevoeghlyk niet en komt, als-dan wanneer den ingank van de Winter-plaats binnen 's huis kan gebraght werden.

Academie
tot Leyden.

Winter-plaats
In den Hoff. van d' Academie
Tot Leyden.

N°. 2. T^{ab}. 39

Winter- en Lant. in den Hof van d. H. P. de Wolff:

Winter-plaats. inden Hoff van d' H^o van Commelern. N° 3. Pl.

Een veel volmaakter Timmeringh heeft den vermaarden Offenaar de Heer *Joan Roeters* gemaakt, die als-noch in wezen is, hebbende in de lenghte taghtentigh, de breete twintigh, en de hoogte dertien Amsteldamze Voeten, met geheel opgaande glaazen, en houten Vensters, die in malkanderen met dubbelde sponningen sluiten, en voor alle toghten vry zijn, den ingank is binnens huis, om des te bequamer alle koude te hinderen: en voorts verzien met dry yzere Kaghgel-ovens, om by tijden van Vorst te gebruiken.

Winter-plaats van d'Heer *Joan Roeters*, toe Amsteldam.

Maar boven al is uitstekende de Winter-plaats van d'Heer *Pieter de Wolf*, in zijn vermakelijken Hof in de *Purmer*, die in de lenghte heeft hondert tzeftigh, de breete binnens muurs twintigh, en in de hoogte dertien Amsteldamsche Hout-voeten, zijnde voorzien met twee-en-dertigh doorgaans-hoogh-opgaande glaazen en houten Vensteren, hebbende wel in 't midden een uitgangh, dogh werdt by winter-tijdt gesloten, en den ingangh, die als-dan gebruikt werdt van binnen, zijnde met vier yzere Kaghgel-ovens tegen de koude gewapent. Deze Winter-plaats heeft in *Holland* geen weerga, zoo ten aanzien van de groote, als-mede van de Timmeragie: dan dewijl hier yder niet gelegen komt zoodanige kosten te doen, en dat niet-te-min veel Liefhebbers, die genegen zijn deze Oeffeningh te handhaven, met kleinder begriip en onkosten, yets zoude kunnen doen, zoo geven wy alhier een Beschrijvingh en Af-teekeningh eener Winter-plaats van minder waarde; gelijk in mijnen Hof heb doen toe-stellen, zijnde in de lenghte vijftigh, in de breete veertien, en in de hoogte twaalf Amsteldamze Voeten; voorzien met twee kleine yzere Kaghgel-ovens, en met zefstien hoogh-opgaande glaaze Vensters, sluitende in dry-dubbelde sponningen, welke by tijden van harde Vorst van binnen bezet werden met houten Ramen, die met Oost-Indisch Zeil-doek bekleed zijn; den ingangh komt binnens huis, zijnde dit Gebouw alleen van een halve steens muur, en buiten met hout bekleedt; hier mede hebben wy de selfste Vorsten kunnen tegen-staan, en verduuren.

Winter-plaats van d'Heer *Pieter de Wolf*, in de *Purmer*.

Daar is nogh een andere Winter-plaats te zien buiten *Haerlem* tot *Overveen*, by *Frans van Sompel*, die in deze Oeffeningh uitmunt. De Timmeragie is aan alle zijden geheel van hout, met dubbelde Planken, t'eenemaal beschooten, de welke tusschen beiden met doppen, of basten van Boekweit gevult zijn, zo dat daar gantsch geen koude nogh toghten in en komen, wanneer alles behoorlijk is geslooten en voorzien. Alhier werden deze Boomen bewaart zonder Kaghgel-oven, en alleen te hulp gekomen met het bystellen van Testen met geglomde Turf-kolen, 't welk gemakkelijk door de kleinheid van de plaats kan geschieden, alzo die maar langh is twee-endertigh, breed tien, en hoogh negen Amsteldamze Voeten; dogh in groote plaatzen is dit op deze wijze niet wel mogelijk, ten aanzien dat de toghtgaaten zoo nauwkeurigh niet kunnen geweert werde, of de koude en Vorst neemt de overhandt.

Winter-plaats van minder groote.

Winter-plaats van *Sr. Frans van Sompel*, tot *Overveen*.

Men maakt dan de Winter-plaats zoodanigh als yder goet dunk. Noch-rans is het gebruik eenderhande, namentlijk tot bewaring van teedere Boomgewassen, die onze koude Winter-vlagen niet kunnen tegen-staan. Van die tijdt af, dat de Boomen in de Winter-plaats gezet zijn, zal men beginnen te zorgen, om tegen alle voorvallende ongemakken en rampen op zijn hoede te wezen; want door zorgeloosheid kan op eenen nacht meer schade geschieden, als men in een geheel Jaar zal te boven komen, daarom op het sluiten en openen der Vensteren en glaazen moet werden gepast: maar op wat tijdt zulks moet geschieden, kan men ten aanzien van de Maanden niet wel voor-schrijven, alzo die gelegentheid van het Weer zulks moet uit-wijzen;

Gebruik van de Winter-plaats.

want

Openen
en fluyten
der Ven-
sters.

want het gebeurt hier te Lande by zommige flappe Winters, dat de glaazen gantsche dagen open staan, en daarom dient voor een algemeenen regel, zo langh het schoon Weër is, en niet en vriest, zullen de Vensters nacht en dagh open blijven, tot half November, en dan zal men die des avonds voor den onderganch der Zonne sluiten: Maar als het mistigh, mottigh, en vriezen Weër is, zal men die toe houden, en het moet een Oeffenaar niet verdrieten de Vensters te openen en te sluiten, al was het veel malen op eenen dagh; want hoe de Boomen meer verlucht werden, hoe het beter is, om zoo alle verstikkingh en beschimmelingh voor te komen. Wanneer het nu begint te vriezen, dogh niet zoo sterk, dat de Vorst in huis komt, opent men alleen by daagh de houten Vensters of Luiken, ten einde, dat de Zon in de Winter-plaats schijnende, de Boomen en Vrughten magh verquikken; en tegen den avondt, voor Zonnen onderganch, moet men de zelve weder sluiten, om by nacht niet schielijk van de koude overvallen te werden. Als nu de Vorst begint toe te nemen, zal de Winter-plaats t'eenemaal geslooten blijven, en men moet maken, dat daar geen tocht-gaten zijn, waar die nedervallen doen-ze groote schade, en veroorzaken, dat het eerder binnen 's huis ys maakt. Niet te-min, als het op de middagh schoonen Zonne-schijn is, magh men de zelve door de glaazen wel binnen laten, en vertrokken zijnde, wederom dicht sluiten. Wanneer het nu zoo sterk vriest, dat binnen 's huis niet langer zonder vyer stookten is te houden, 't welk men gewaar werd door het stellen van eenige Testen of Potten met water, hier en daar in de Winter-plaats, en men bevinde, dat het begint ys te maken, als-dan is het tijdt om vyer in de Kaghgel-ovens te brengen, 't welk gemeenlijk geschiedt des morgens vroegh, en des avonds omtrent negen uren. Maar indien 't gebeurt, dat het by dagh met deze twee vyeren niet is te houden, als-dan moet men op de middagh mede stookten, en in dit vyeren dezen algemeenen regel houden: zoo langh het water in de Testen niet bevroest, behoeft men geen vyer te maken, en wanneer het water tot ys werd, moet men niet sterker stookten, als dat men ziet het ys los werden, en de Vorst daar op niet kan vatten; want indien men te heet vyert, zal het meerder schade doen, als of het eens in de Winter-plaats quam te vriezen.

Tijdt van
het vyer-
stoken.

Gemeen
Regel
om te vye-
ren.

Voghtig-
heit in de
Winter-
plaats.

Tijdt om
weder de
glazen te
openen.

't Is my eens gebeurt, dat de Vorst de Boomen by nacht overviel, en dat Bladeren en Vrughten stijf stonden, als of die wit berijpt waren, 't welk door onachtzaamheid van den Hovenier was veroorzaakt. Om dit ongeval wederom te redden, wierdt in de Kaghgel-ovens, langhzaam vyer gemaakt, en niet ten eersten heet gestookt, door welke zoete aan-groeyende warmte, de bevroore Bladeren en Vrughten allengs begonden te ontdooyen, en tot haar voorigen stant geraakte; ja hebbe nooit meerder rijpe Vrughten gehad als op dat zelve Jaar van 1668. Het gevalt ook wel, dat het in de Winter-plaats, boven aan de Zolder (wanneer men eenige dagen after-een vyer stookt, zonder dat de Vensters geopent werden, wegens den geduurigen Vorst) veel droppelen waters hangen, welke op de Boomen nedervallende, daar groot quaad by-brengen; namentlijk, beschimmelingh aan de takken, en het af-vallen van Vrughten en Bladeren, waar tegen men moet voorzien, en dit niet een Schippers Dweil op een stok, dagelijks af-nemen, en zoo haast de tijdt het eenighzins toe-laet, de Vensters te openen, om deze voghtige dampen, die uit de Aarde op-rijzen, te doen vertrekken; want door het langh toe-staan van de Deuren en Glaazen blijvenze beslooten.

En op deze voor-verhaalde wijze moet men zich gedragen. In tijden van Vorst, die nu op-houdende, moeten de Vensters weder open, om de Boomen

Boomen te lughten, en daar voorts mede handelen, gelijk hier boven is verhaalt. Maar dat men dit vyer-stooken aan zekere Maanden, als December, Januarius en Februarius, wil binden, gelijk zommige schrijven, is onzes oordeels qualijk; want het gebeurt, dat geheele Winters voorby-gaan, ende onnoodigh is, vyer te maken, gelijk hier boven is aangeroot. Maar het is voor-al best, dat men zigh gedraaght na de tijdt, ende daar in doe gelijk wy hier hebben aangewezen.

My komt in den zin zeker voorval, dat, ten aanzien van het vyer-stooken, niet kan na-laten te verhalen: Een aanzienlijk Heer, wiens naam om reden hier verswijge, komende in den vermaarden Hof van de Heer Roeters, *zabr.* en na hy alles wel doorzien hadde, vraagde aan dien vermaarden Oeffenaar, hoe veel Turf hy dogh op een Winter verbrande, ten aanzien zijne Boomen zoo uitnemende schoon stonden? d'Heer Roeters niet wetende waarom dit wierde gevraagd, antwoorde dat hy met hondert Manden (bedragende omtrent vier-en-twintigh guldens) al zijne Boomen nu twee Winters hadde bewaart, ende dat daar nogh vry wat was over-geschooten. Hoe is dat mogelijk, antwoorde den ander; mijn Knecht heeft meer als twee hondert manden Turf verbrandt, en nogh zijn mijn Boomen doodt. Waarom zeer wierdt gelaghgen, als wel bemerkende, dat de over-groote hitte zijn Boomen had verstikt en uitgedrooght. Waar uit men ziet, dat niet de groote onkosten, maar de grondige kennisse, de beste Vrugten geeft.

Wanneer nu de Vorst op-houdt, en de voor-tijdt nadert, zal men de Boomen weder tot de lught gewinnen, met het openen en sluiten der Venstleren en 'glaazen ter behoorlijker tijdt, en zigh daar in alles gedragen, na dat het Weër uit-wijst; want dat staat vast, dat Mist, Damp, Voght, en Vorst in de Winter-plaats niet moeten geleden werden. In dit werk zal men volharder, tot'er tijdt toe dat men de Boomen in 't begin van May, by zaght, regenaghtigh Weër, in de vrye Lught stelt, zorgt voor-al in 't uit-brengen, datze niet schielijk van de Zon bescheenen werden: maar allengskens daar toe gewinnen, en als-dan verder handelen, met bewateren, besnoeyen, en andere Oeffeninge, die hier vooren yder op haar behoorlijke plaatzen zijn aan-gewezen, op datze haar bladeren en Vrugten behouden, ende haren Meester zijnen gedaanen arbeit, met de goude *Hesperise* Appelen mogen beloonen, welke geen Oeffenaar en zal verkrijgen, 't en zy eerst dien sterken Winter-draak behoorlijk is getemt, en overwonnen.

Munting;
Ware Oeffe-
ning, 1 boek.
2 cap.

Tijdt tot
weder-ope-
nen van de
Winter-
plaats.

Tijdt van
weder uit-
brengen.

Her een-en-veertighste Hoofddeel.

Van het plukken der Blommen en Vrugten.

Het is noodzakelijk tot behoudenisfe der Boomen, dat men die ter be-
hoorlijker tijdt van Blommen en Vrugten ontlafst; want door het over-
vloedigh bloeyen werdenze uit-geteert, kraghteloos, en geraken daar
door tot een geheelen ondergank, overmids het onmogelijk is, datze
die alle konnen voeden. Daarom is men genootzaak te plukken, en de
ontlastingh te verhaasten, met het wegh-nemen van alle de na- of zijd-blom-
men, latende de eerste hart-blommen alleen tot het voort-brengen der Vrug-
ten, en dat niet meer, als men oordeelt den Boom behoorlijk kan voeden,
die dan zoo veel te grooter en schoonder zullen werden, en door deze ver-
lightingh

Ontlasting
der Boom-
men.

lightingh zullen de jonge scheuten te kragtiger voort-komen , en de Boomen te beter by hare jeught onderhouden werden. De geplukte Blommen kan men gebruiken tot veelderhande zaken, gelijk wy hier na breeder zullen aan-wijzen.

Tijdt tot
het pluk-
ken der
Vrughten.

De Vrughten , zo Limoenen als Oranje-appelen , moeten op haren tijdt geplukt , en af-genomen werden. Men kan hier te Lande , gelijk in Italien geschiedt, den reghten tijdt van yder soort in 't byzonder niet voor-schrijven, alzo onze Zomers zeer ongestadigh, en verscheiden zijn ; want het wel gebeurt is, dat de Limoen- en Oranje-appels, by ons in warme Zomers , in de Maandt September zijn af-genomen, dewijl haar behoorlijke rijpte hadden, daar die anders gemeenlijk tot in de Maanden van Februarius, of Maart moesten blijven hangen. Om' nu zeker te gaan , zal men de Vrughten af-nemen, wanneer haar behoorlijke groote en verwe hebben, 't welk het eene Jaar by 't andere zomtijds eenige Maanden komt te verschillen , na dat het een koude of warme Zomer is.

Tweederhande Plukkingh geschiedt omtrent deze Vrughten , te weten Onrijp, en Rijp, werdende de eerste gebruikt om te confijten, en de andere om het sap uit te persen, tot Spijze en Genees-middelen.

Het zy dan hoedanigh men plukt, zoo moet men hier in met grootē voorzichtigheid te werk gaan; want met de hand de Vrughten af te trekken, zoude niet wel zijn; als met groot gevaar om de Boomen te schenden, dewijl te vast aan de Takken geheght, en daar van qualijk konnen af-gescheiden werden, 't en zy met gevaar van te scheuren, waarom men genootzaakt is diē met een scherp Mesje af te snijden, zoodanigh, dat aan yder Vrught een klein takje vast blijft, 't welk niet als te cierlijker staat, en men kan dit snijden waar-nemen, dat men dat doet met zoo weinigh als 't mogelijk is, den Boom te beschadigen. Wanneer nu dit af-snijden ter behoorlijker tijdt geschiedt, zullen de weder-nieuw-aankomende Vrughten des te beter varen; overmids het voedsel dan alleen hebben, 't welk met de af-gesneden anders te zamen moesten deelen.

Daar is niet beter voor de Boomen, als dat men die ontlafst, indien haar welvaart zal bevordert werden. Zommige laten de Vrughten langh hangen, om daar mede te pronken: maar buiten alle twijffel is dit schadelijk, alzo men ziet, dat als de Limoenen over rijp zijn, af-vallen, en d'Oranje-appels verdroogen, even als of het voedsel, aan de oude Vrughten van de Moeder wierdt geweigert, om de eerst-aankomende Jongen 't zelve wederom toe te voegen. Waar uit klaarlijk is af te nemen, dat de natuure ons aanwijst, hoe noodigh het is voor Boom en Vrughten, dat men die ter behoorlijker tijdt ontlafst, op dat ze beiden mogen behouden, en voor haren ondergank bevrijdt werden.

Het twee-en-veertighste Hoofddeel.

Van het voordeel, en 't gebruik van den Oranje-boom.

HEt geen eerlijk, voordeeligh en vermakelijk is, is prijzens waardigh, en magh zonder schroom van alle Menschen by der handt genomen werden, dat deze dry eigenschappen in onze Oeffeningh te vinden zijn, is aan een yder bekent, die de zelve grondigh verstaat; wat het vermaak en de eerbaarheid aangaat, die zijn genoegzame getuigen van haar zelf, en onnoodigh te bewijzen, daarom wy alleen hier van het voordeel, en 't gebruik zullen spreken. De voordeelen die deze Boomen geven, zijn verscheiden, behalven, na dat tot behoorlijke groote gekomen zijn, voor veel geldts kunnen verkocht, en goede winste mede kan gedaan werden, zoo hebben die nogh haar byzonder gebruik in de Genees-konst, Huis-houdingh en Reuk-werk, waar af wy zullen handelen.

Uit den Oranjen-boom werden veel zaken toe-bereidt, zoo tot vermaak als noodzakelijkheid.

De Bladeren zijn goet tegen een gestooten en gekneusden Scheen, en geneest die, wanneer men de zelve twee maal daaghs daar versch op-leght. Deze Bladeren in den mond geknaauwt, geven een zoeten en wel-riecken-den adem. De Bladeren.

Men distilleert uit de Oranje-blommen een Water, 't welk lieflijk van reuk is, en tot veel dingen in de Genees-konst bequaam, voornamentlijk om te doen sweeten, het herte te versterken, en meer andere Gebreeken, daar af de Boeken der Genees-meesters en Kruit-beschrijvers vol zijn. R. Dod. Herbar. 28 boek, 2 cap.

Om dit Water te maken, zal men de Oranje-blommen plukken des morgens, al-eer van de Zon bescheenen zijn, ende distilleeren in een tinne klok, met langhzaam vyer, op dat geen de minste verbrandtheit daar omtrent komt; want deze distillatie moet alleen maar by uit-waassemingh geschieden, en als-dan zal men bekomen, wel weinigh, maar niet-te-min een zeer lieflijk en kraghtigh water. Men kan ook ten anderen, voor die meerder hoop begeert, distilleeren in een Ketel, door een slangh, hoewel zoo aange-naam niet zal ruiken.

De Blommen van Oranje-boomen zijn zeer goet in een Kas met schoon Lijnwaat gelegd, om het zelve eenen aangenamen reuk te geven.

Maar om hier te Lande uit de Blommen Olie door de distillatie te trekken, is niet wel mogelijk, alzoo de menighte, die daar toe vereischt werdt, veel te groot is; want zes hondert Pondt nauwelijks twee of dry Onzen uit-leveren: dan, om niet t'eenemaal van dit lieflijk Reuk-werk versteeken te zijn, zoo werdt hier na nogh geleert, hoedanigh men dat op een ander wijze zal toe-stellen.

Om van de Oranje-blommen een uit-trekkingh met Brandewijn te maken, zoo neemt tot yder Pint twee Onzen Blommen, stelt die in de Zon te distilleeren, veertien dagen langh, en gebruikt daar van een Lepel vol te gelijk, tegen veelderhande koude ziekten en gebreeken, en inzonderheid in het Colijcq, of krimpigh der darmen. Brandewijn.

Om deze Blommen in Suiker te bewaren, 't welk gemeenlijk Confijten werd genaamt, zoo zal men die plukken even te vooren eer die open gaan, en met schoon Regen-water op-kooken, tot datze morw, en van haar bitterheid Suikeringt.

Pastilli.

Olie.

heidt ten deele ontlast zijn, daar na zo kookt de Suiker tot een behoorlijke hoogte en dikte van een Syroop, en giet die (na dat met wit van Eyeren gezuivert, en wel klaar is) warm op de Blommen, en laatze te zamen staan kout werden; indien de Syroop te dun is, of daar na werdt, moet men die wederom verkooiken tot zijn behoorlijke dikte; op dat de Blommen te beter mogen bewaart blijven: Dit is een overtreffelijk Gencees-middel, tegen quade lughten, en vuile dampen; en mede een uitsteekende lekkernye. Voorts werden van de Oranje-blommen *Pastilli*, of Bolletjes gemaakt op navolgende wijze: Neemt vijfthigh Blommen, die gansch open zijn, plukt die by het steeltje af, om de bladerkens, zoo veel mogelijk is, niet te raken, op dat de reuk niet geschonden werdt, snijdt de bladeren met een Schaartje, een voor een, zeer klein; hier toe zal men nemen een Pont van de alderschoonste Candy Broot-suiker, die te bekomen is, de zelve fijn stooten, en doet die in een klein koper Bekkentje, en daar by dry Onsen gedistilleert water van Oranje-bloesem, roert dat met een Spatel, tot het t'zamen onder-een vermenght is, 't welk men dan op gegloeide kolen langhzaam zal doen kooiken, tot der tijd, dat als men tusschen de vingeren drukt de Syroop, daar als met haarige draatjes komt aan te kleven, daar naar neemt het van 't vyer, en doet de gesneede zuivere Oranje-blommen in deze gekookte Suiker, de zelve met het Spadelkje onder-een roerende, tot dat alles wel vermenght is; dan moet men een Plank nemen van hardt hout, die doorgaans met kleine kuiltjes is uit-geholt, en met fijn-gestooten Suiker dicht bestrooyn; giet dan met een zilveren Lepel de holletjes vol van deze gemenghde Syroop, die kout, en dan uit-genomen zijnde, moet men de aan-hangende Suiker met een Mes van de Bolletjes at-doen, zoo hebt ghy dan *Pastilli*, die zeer schoon en aangenaam zijn, en nut tot vele dingen, voornamentlijk tot versterkingh van 't herte, en tegen alle slaauwte, en het is een zeer goet behulp-middel tegen alle quade, ongezonde, Pestelentiale Lughten. De zelve in Roze-water, of Zuuringhwater gesmolten, werden zeer nuttelijk gebruikt in alle quaad-aardige Koortzen, en meer andere Ziekten, die uit koude haren oorspronk nemen. Nogh werdt uit deze Blommen een Olie gemaakt op na-volgende wijze: Neemt Noten van Ben, ofte by gebreeken van dien, zoete Amandelen, hoe verscher hoe beter; hier uit perft de Olie, (dogh zonder vyer, op datze te langer zoet magh blijven) dan zal men nemen schoon, wit, en gereinight Cattoen of Boom-wol, dat vry van alle smetten, vuile, of duffen reuk is, andersins is men genootzaakht het te zuiveren op na-volgende wijze, met het Cattoen in een Pot met sterke Pekel te laten weken, tot dat alle quade reuken zijn uitgetrokken, en wederom in vers water uit-gewassen, en gedrooght zijnde, met de voor-gemelde Olie vet gemaakt, dogh alleen zoodanigh, dat de Olie van zelf niet uit en druipt; neemt als-dan een nieuwe aarden Pot, bespreidt den bodem met versch-geplukte Oranje-blommen, legt daar op een regel van dit vette Cattoen, en dan wederom blommen, en alzo Laagh om Laagh, tot dat de Pot vol is, die men met een Blaas dicht toe-maakt, en op een drooge, niet koude, en noghtans geen al te warme plaats wegh-stelt. Men zal deze Blommen daaghlijks veranderen, de oude wegh-doende, en weder versche in de plaats, en dat vijf of zes dagen na malkanderen, en drukken, of parssen dit ge-olide Cattoen uit, welke Olie een zeer schoone aangename lught van zigh geeft, bequaam om in veel lieflijke Reuk-werken te gebruiken. Zoo haaft die wat gestaen, de vuiligheidt en wateraghtigheidt gezonken, de Olie daar van gezuivert, en klaar geworden is, magh men die bezigen naar behooren. Deze wijze van Olie van Oranje-blommen is uit *Ferrarium*,
die

die deze geleert heeft van eenen *Franciscus Dragus*, en verscheiden maal van andere ook na dit voor-schrift gemaakt, en zeer goet bevonden. Nogh ver-
haalt den zelve Schrijver een veel korter wegh, op na-volgende wijze:
Neemt een pont Olie de Ben, of van zoete Amandelen, versch geparft, een pont Blommen van Oranje, trekt die de bladerkens af, (die men alleen zal gebruiken) stoorze in een steenen Mortier, doet die in een glaazen Fles, en giet de Olie daar boven op: na dat twee of dry dagen gestaan zal hebben, zoo laat de Olie door een hairen Stramijn van de Blommen af-loopen, en scheidt die van de wateraghtige voghtigheid, daar de zelve mede vermenght is, smijt de oude Blommen wegh, en vervarft die weder met nieuwe, en dat tot de derde maal; scheidt dan u Olie, en maakt die helder en klaar, om Handschoenen, en veel andere dingen daar mede te doen ruiken. Men kan ook zoo handelen met de Blommen van Jasminen.

Van Oranje-blommen wordt een Zalve gemaakt:

Salve, op
deze wijze.

Neemt wit Was,

Sperma Cæti, van elks een Onçe,

Smelt dit op een zaght vyer te zamen, en daar af-genomen zijnde, doet daar by van ons hier boven beschreven Olie van Oranje-blommen, zoo veel als 't behoort, 't welk men met een Spaeltje te zamen zal roeren, tot alles wel onder-een vermenght, en kout geworden is; welke koelte men zal verhaasten zoo ras als 't mogelijk is, op dat door de groote hitte de reuk van de Olie niet zoude vervliegen. Men kan mede in plaats van *Sperma Cæti*, of Walschot, witte en gesuiverde Verkens-reuzel nemen. Deze Zalve is goet tegen de heete gebreeken van de Doest, *wanneer men die daar mede smeert*, en ook tegen heete ontfteekingen van het Podagra, en meer diergelijke Ziekten, die uit hitte haren oorspronk hebben.

De Appelen van Oranje hebben mede veelderhande gebruik en deughden, de schorsfen werden gedrooght, nat en droogh geconfijt, en ook werd daar een Olie van gedistilleert. De kleine groene Appelskens, die de groote hebben van een Erweet, werden aan snoertjes gereegen, en van de Juffrouwen om de handen gedragen, wegens haren goeden reuk.

De Schillen van Oranje-appelen hebben in de Genees-konst veel gebruik, en hebben een warme eigenschap, gedrooght, en tot Pulver gestooten, zijn zeer dienstigh tegen Colijk, en andere koude gebreeken, met een weinig Wijn warm in-genomen, doen water maken, en het sweet verwekken. Men gebruikt dit Poeyer van een Scrupul tot een Dagma toe.

Om Oranje-schillen te Confijten, of met Suiker te bewaren, zal men nemen de Schillen van versse, rijpe Oranje-appelen, het binnenste wit daar uit doen, en eenige dagen in schoon Regen-water laten weiken, op dat de meeste bitterheid uit-trekke, kooktze dan in ander schoon Regen-water, tot datze murw zijn, de Syroop zal men behoorlijk kooken, en na dat Schillen wel verzeegen zijn, daar in leggen, en tot het gebruik bewaren, wil men die droog Confijten, zoo neemt de Schillen, na dat eenigen tijd in de Syroop gelegen hebben, daar wederom uit, en steltze in een warme plaats, of Stooft te droogen: En om te Candalizeeren moet men de Syroop alleen maar hooger kooken, dan of men die nat wilde bewaren.

Deze in-gemaakte Oranje-schillen versterken het herte tegen alle slaauwigheden, verwarmen de verkoude Mage, en weder-staan alle quade en Pestilentielle loghten. Om een Olie te maken: Neemt versse Oranje-schillen, vijftigh Ponden, doet dit in een Vat, stamptze vast op-een, en laatzze wel rotten, doertze in een Distilleer-keetel, en giet daar een goet deel water op, en

Sap. met een matigh vyer gedistilleert, zoo komt met het water een schoonen klaren, en sterk-riekende Olie over, die men van het water zal afscheiden, en tot het gebruik bewaren, tegen alle koude gebreeken, zoo der Mage, als andere deelen des Lichaams: Men gebruikt die mede uitwendigh, tegen de koude en verlijfde Zenuwen, wanneer men die daar mede strijkt. Het sap van de Oranje-appelen is onderscheiden in kraghten, na dat zuur, of zoet zijn. Deze laatste zijn warmer, en werden bequaamlyk gebruikt in de heete gebreeken der Longe, alzo matighlyk verkoelen: Die van een gematighde smaak, zijn zeer aangenaam; maar het sap van de zuure is meer verkoelende, en werdt daar van een Syroop gemaakt, om tegen alle quaad-aardige Koortzen, onder andere Genees-middelen te vermengen. Het sap over Spijze gebruikt, geeft die een aangename geur: Ook wert die van de Turken, in plaats van Verjuis, in de Spijze gedaan. Het is mede goet tegen het blaauwschuit, en geeft een goeden Adem, gelijk onze Zee-varende Luiden genoegh kunnen getuigen. Waar mede wy dit zullen laten beruften, en nogh een weinigh aan-roeren het gebruik van den Limoen-boom.

Het dry-en-veertighste Hoofddeel.

Van het gebruik van de Limoen-boom.

Schil. **H**et zal misschien iemandt vreemt voor-komen, dat wy het gebruik van de Oranje-boom voor de Limoen-boom stellen; hoewel de laatste eerst beschreven is: 't Is daarom, dat den Oranje-boom by ons meer bemint, en gemeender is, en geven die derhalven de voor-rangh. Latende nu volgen den Limoen-boom, welkers Vrughten niet alleen in de Genees-konst, maar ook in de Huis-houdingh bekend zijn, en in kraghten met den Citroen-appel gantsch over-een-komt, gelijk haren smaak uit-wijst, zijnde mede in werking onderscheiden; dewijl de zoeten de zuuren in warmte te boven gaan. De schillen van de Limoenen werden met Suiker in-gemaakt, of geconsijt op de zelve wijze, gelijk hier vooren van de Oranje-appelen gezeght is, om in de Genees-konst, en mede tot lekkernye te gebruiken.

Theatrum
Fungorum
c. 3. tweede
Deel. Het buitenste van de Limoen-schillen is een zeer goet Genees-middel voor de gene die quade Campernoeljen, of *Fungi* hebben gegeten, zoo d'Heer *Franciscus van Sterbeek* schrijft.

Olie. Met gebranden Wijn over-gehaalt, en in de Winkels Limoen-water genaamt. Gelijke ook met Oranje-schillen doen, wert in de koude Noordtze Landen veel gedronken, dogh meest uit dertelheidt; hoewel het tegen koude inwendige gebreeken niet ondienstigh is. En tot dezen Drank werden Jaarlyks veel duizenden Ponden, zoo van Oranje, als Limoen-schillen gebruikt, die uit *Italien* hier te Lande werden gezonden. Uit deze Schillen werdt een Olie gemaakt, even gelijk die uit de Oranje-schillen. Men kan met de handt een zeer wel-riekende Olie uit de versse Limoen-schillen parssen, die uitermaten goet is, om het herte te versterken, en het gezicht te verbeteren. *J. Baohin. Hist. Plant. lib. 1. c. 28.* Ook wert het Zaadt in veele Genees-middelen gebruikt. Maar het Sap is best bekend, zoo wel in de Keuken, als Apotheek, en met groot voordeel, tegen het blaauwschuit, en zijn mede-soorten, goet bevonden; waarom het veel van de Zee-varende Luiden tegens dit ongeval gebruikt wert. Uit dit Sap wert met Suiker een Syroop toe-gefelt, bequaam tegen de heete en brandende Koortzen. Het water, dat uit het sap van Limoenen, door het *Balneum Mariae*,
in

in een glaaze Kolf is gedistilleert, is bequaam om alle vlakken van de huilt af te nemen, als-mede alle sproeten des Aangezichts, en doodt alle Wormen des Lighaams, wanneer men dat drinkt; 't welk het sap mede doet, wanneer daar een Onçe van werdt in-genomen. Het sap van Limoenen weder staat alle Vergift, en vergiftige Dieren. De Limoenen werden in Pekel bewaart, eh by vlees gestoofd, 't welk een zeer aangename Sauze is. De kleine Limoen van Calabria werdt in haar sap in-geleit en bewaart, om zoo te eten. Wyders werden op veelderhande wijze *Limonade* gemaakt, die een overmate lek-kere en verkoelende Drank geeft. Neemt

Gerste-water, een Mingelen,

Drukt daer in het sap van vier of vijf Limoenen, en maakt het zoo zoet van Suiker als noodigh is; dit wel door malkanderen geroert, is de aange-naamste Koel-drink, die men kan wenschen. Om uit het sap van de Limoe-nen *Pastilli* te maken, zoo neemt

't *Sap uit de kleine Calabrische Limoen*, een Onçe,

Schoone witte Candy-suiker, twee Onçen,

Oly van Caneel, aght druppelen:

Het Limoen-sap zal men door een dighen Lap doen druipen, op dat het hel-der en klaar werdt, en met de Suiker tot behoorlijke dikte kooken, om al zoo tot *Pastilli* te konnen gieten, doende op het alderlaatste de Caneel oly daar onder.

Deze *Pastilli* zijn een zeer aangename Lekkernye, en geven een lieflijken Adem. Uit dit Limoen-sap werdt een Syroop gemaakt op deze wijze:

Neemt *Sap van Limoenen*, zes Ponden,

witte Suiker, dry Ponden,

Maakt hier af een Syroop, door behoorlijke kookingh. Deze Syroop werdt veel in de Genees-konst gebruikt, in heete Ziekten, en brandende Koortzen, en wederstaat de Pestelentiale verrottingh, werdt met groot voor-deel tegen de Wormen des Buiks gebruikt. Voorts zijn de kragten van de Limoenen die van de Citroen-appel t'eenemaal gelijk, en werden d'een voor d'ander zonder dwalingh gebruikt. Dit is al wat van deze zaak in 't korte was te zeggen, latende 't geen door andere haar naartige ondervindingh nogh moght te voorschijn komen, aan die, welkers lust wyder strekt deze Handelingh verder uit te breiden.

Matthol. in-
Dioscor. l. i.
cap. 231.

Ferrarii
Hesp. lib. 3.
cap. 1.

Pharmac.
Augustan.
Class. 1.

Banderon.
Pharmac.
lib. Sect. 2.

E I N D E .

R E

R E G I S T E R

Der

H O O F T - D E E L E N .

<i>Hooftdeel.</i>	<i>Fol.</i>
I. Oorzaak, en Ordre van dit Werk	1
II. Fabel van Hesperides	1
III. Van de Gellaghten der Vrughten in 't gemeen	3
IV. Van de eerste Oeffenaars	4
V. Van den Citroen-boom	5
VI. Van den Limoen-boom	6
VII. Van den gemeene Witte Limoen	7
VIII. Limon Sbardonijs van Ferrarius	8
IX. Limon Sbardonijs met mismaakte Gedaante	8
X. Kleine Calabrische Limoen van Ferrarius	9
XI. Zoete Limoen van Ferrarius	10
XII. Limoen-boom van St. Remo	10
XIII. Peers-gewijze Limoen van Ferrarius	11
XIV. Van de Lima	11
XV. Adams-Appel, of gemeene Swarte Limoen	12
XVI. Van den Oranje-boom in 't gemeen	12
XVII. Gemeene Oranje-Appel van Ferrarius	13
XXVIII. Zoete Oranje-Appel	14
XIX. Oranje-boom met gekrulde Bladeren van Ferrarius	14
XX. Oranje-boom met geroosde Vrught	15
XXI. Oranje-boom met bonte Vrught	15
XXII. Oranje-boom met gehoornde Vrught	16
XXIII. Van verscheide Mis-gewassen	16
XXIV. Appel-Sina, of Lisbonse Oranje-boom	17
XXV. Oranje-boom met zoete Schil	17
XXVI. Oranje-boom met kleine Vrught	18
XXVII. Van het onderscheidt der Oeffeningh van den Limoen-en Oranje-boom	18
XXVIII. Hoe men de Boomen uit andere Landen bekomt	19
XXIX. Van de stellingh der Limoen- en Oranje-boomen	20
XXX. Van de Aarde en Misch	20
XXXI. Van het Zaayen der Boomen	22
XXXII. Van het Enten	23
XXXIII. Van de Voort-teelingh door in-leggen	27
XXXIV. Van Planten, en Verplantigh	28
XXXV. Van het verroeren der Boomen	31
XXXVI. Van Mestlingh, Ververfingh, en Om-gravingh	32
XXXVII. Van Bewateren	32
XXXVIII. Van het Besnoeyen	34
XXXIX. Van de Middelen tegens verscheide Gebreken, en Ongediert	35
XL. Van de Winter-plaats, en haar gebruik	38
XLI. Van het Plukken der Blumen en Vrughten	41
XLII. Voordeel, en 't gebruik van d'Oranje-boom	43
XLIII. Gebruik van den Limoen-boom	46

E I N D E

P R I V I L E G I E.

DE Staten van Holland en west-Vriesland: *Doen te meten*, Al-
 zoo Ons vertoont is by *Marquis Willemfs, Doornik*, Boekver-
 koopster tot Amsterdum, hoe dat hy Suppliant met groote moei-
 ten en kosten hadde gedrukt zeker Boek, genaamt den Koninklijken
 Hovenier, aanwijzende de middelen om Boomen, Bloemen en
 Kruiden te zagen, plantten; aanqueeken en voortteelen. Met
 koninghe Kopere Platen versiert, door *D. H. Casper*. Als mede
 den Nederlandtischen Hesperides, of oeffeninge en gebruik van
 de Limoen, Oranje, en andere Boomen, met kopere Platen
 versiert, door *Jan Commelyn*, als te zien was in het exemplaar
 Ons geschiedeert. Doch also hy Suppliant beducht was dat yemant
 het voorz. Boek mochte komen naar te drukken, en zulks zoude
 wezen tot des Suppliants groote schade en nadeel, zoo keerde hy
 zich tot Ons, in aller oormoedigheid verzoekende, Onze gewoo-
 nelijke Privilegie en Octroy, om hetzelfde Boek gedurende den
 tijt van vijftien naft-komende Jaren, in dezen Lande alleen te
 mogen drukken, uitgeven en verkoopen, doen drukken, uitge-
 ven en verkoopen, met verbodt aan allen anderen, het zelve Boek
 in enigerhande Talen, in 't geheel of ten deel na te drukken, of
 elders nagedrukt in deze Landen te brengen, of te verkoopen:
 SO IS 't, dat Wy de zake en 't verzoek voorz. overgemeikt hebben-
 de, en genegen wissende ter bedevan den Suppliant, uit Onze rech-
 te vrentschap, Souveraine macht en autoriteit den zelve gecon-
 fenteert, geacordeert en geoctroeyt hebben, confentieren, ac-
 corderen en octroyeren midts dezen, dat hy gedurende den tijt van
 vijftien eerst-achter-een-volgende Jaren, binnen den voorz. Onzen
 Lande alleen zal mogen drukken, doen drukken, uitgeven, en ver-
 koopen. Verbievende daarom allen en eenen yegelyken het zelve
 Boek, in enigerhande Talen, in 't groot of klein, in 't geheel of deel
 na te drukken, of elders naagedrukt, binnen den zelve Onzen
 Lande te brengen, uit te geven of te verkoopen, op verbeute van alle

de naagedrukte, ingebrachte of verkochte Exemplaren, en 'een boete
 van drie hondert guldens daerboven te verbuieren, te applicieren
 een derde-part voor den Officier die de calange doen zal, een der-
 de-part voor den Armen ter plaatse daar het calus voorvallen zal,
 en het resterende derde-part voor den Suppliant; Alles in dien ver-
 stonde nochtans, dat Wy den Suppliant niet dezen Onzen Octroye
 alleen willende gratificeren, tot verhoedinge van zijne schade door
 het nadrukken van 't voorz. Boek, daar door in eenigen deele ver-
 slaan den inhoud van dien te authooriseren, en veelmin het zelve
 onder Onze protectie en beicherminge eenig meerder credit, aan-
 zien of reputatie te geven, nemaar in cas daar in yets onbehoorlijks
 zoude mogen influieren, den Suppliant alle het zelve tot zijnen
 laste zal gehouden wezen te verantwoorden, tot dien einde wel
 exprelijk begreende, dat by sullen hy dezen Onzen Octroye
 voor het zelve Boek zal willen stieken, daar van geene geabru-
 vierde of gecontraheerde mentie zal mogen maken, nemaar ge-
 houden zal wezen hetzelfde Octroy in 't geheel, en zonder eenige
 Omiffie daarvoor te drukken, of te doen drukken, op pene van het
 effect van dien te verliezen; En ten einde den Suppliant dezen On-
 zen confente en octroye mogen genieten als naar behooren, lasten
 Wy allen en eenen yegelyken dien 't aangaan mach, dat hy den
 Suppliant van den inhoud van dezen doen laten en gedooogen, ru-
 stelijk, vriedelijk en volkomenlyk genieten en gebruiken, ceste-
 rende alle beletfels ter contrarie. Gedaan in den Hage onder Onzen
 Grooten Zegele hier aan doen hangen, den 14 September, in 't jaar
 ons Heeten en Zaligmakers duizent zes hondert zes en tzeventig.

VAN ASPEREN.

Ter Ordonnantie van de Staten,

SIMON van BEAUMONT.

D R U K - F O U T E N.

V O O R - R E D E N.

- lin. 18. leest *dezen Hesperidum*.
 33. leest van den Hof Hesperidum.
 51. leest *dezen Hesperidum*.
 73. leest *bieden de Nederlandtze Hesperides*.
 Pag. x. lin. 12. is, leest *zijn*.
 lin. 13. *dezen Hesperides*, leest *deze Hesperides*.
 lin. 20. den Hesperides, leest den Hesperidum.
 lin. 21. ten einde hy voorby den wakende Diraak, (voeght
 daar by) zijnde alle d'ongemakken.
 Pag. 2. lin. 14. Atlanti, leest Atlantis.
 lin. 20. Hesperides, leest Hesperidum.
 lin. 23. Hesperides, leest Hesperidum.
 lin. 31. Hesperides, leest Hesperidum.
 Pag. 3. lin. 2. Hesperides, leest Hesperidum.
 lin. 4. onzen, leest onze.

- Pag. 4. lin. 2. Limoen, leest Limoen.
 lin. 21. Hesperides, leest Hesperidum.
 lin. 43. den Hesperides, leest de Hesperides.
 Pag. 5. lin. 16. in *dezen Hesperides*, leest onder de Hesperides.
 Pag. 6. lin. 28. de eerste plaatz in onzen, leest de tweede plaatz
 onder de
 Pag. 8. lin. 18. *deze Hesperide*, leest de Hesperide.
 Pag. 17. lin. 26. Oranje-boom met zoetefchil, leest Oranje-appel met
 zoete schil.
 lin. 27. leest d'Oranje-boom met zoetefchilde vrucht.
 Pag. 20. lin. 7. aan het Zuiden, leest tegen het Zuiden.
 Pag. 38. lin. 12. dien daar geen, leest zoo daar geen.
 Pag. 40. lin. 6. en vriezen, leest of vriezen.
 Regist. lin. 38. veroeren, leest veroeren.

Bericht voor den Boekbinder.

✓ Limoen Bloeyfel	6	✓ Gehoornde Oranje-Appel	16
✓ Gemeene witte Limoen	7	✓ Appel China of Lisbonse Oranje-Appel	17
✓ Limoen Sbardonijs Ferrari	8	✓ Oranje-Appel met foete schil N ^o . 2.	
✓ Limoen Sbardonijs met mismaakte gedaante		✓ Oranje-boom met de kleine vrucht, anders Naan- tje	18
✓ Limoen Sbardonijs met streepen	9	✓ Afbeelding van Tobbens en Potten	29
✓ Calabrife Limoen	10	✓ Winter-plaats in den Hof van d'Academie tot Leyden N ^o . 2.	39
✓ Zoete Limoen van Ferrarius	11	✓ Winter-plaats in den Hof van de Ed. Heer Joan Roeters	
✓ Limoen van St. Remo van Ferrarius N ^o . 2.		✓ Winter-plaats in den Hof van d'Heer Pieter de Wolf N ^o . 1.	39
✓ Peers-gewijfe Limoen van Ferrarius	12	✓ Afbeelding van de Winter-plaats van d'Heer Pieter de Wolf, soo als die sich van binnen vertoont N ^o . 2.	
✓ Lima met zoete vrucht N ^o . 2.		✓ Winter-plaats in den Hof van d'Heer Jan Commelyn N ^o . 3.	14
✓ Adams Appel of Swarte Limoen	13		
✓ Oranje Bloeyfel N ^o . 2.			15
✓ Gemeene of zuure Oranje-Appel.	14		
✓ Zoete Oranje-Appel			15
✓ Oranje-boom met gekrulde bladeren van Fer- rarius N ^o . 2.			
✓ Geroofde Oranje-Appel	15		
✓ Bonte Oranje-Appel

Alto

7.7.

39088005748090